

Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 1 (53) • 2016

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпропетровськ
2016

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	В. М. Шаповал, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневецький, О. С. Галушко, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Т. Б. Решетілова
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол №3 від 11.03.2016 р.) Наклад 300 прим. Зам. № Підписано до друку 14.03.2016 р. формат 60х90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпропетровськ. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Донецьк. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпропетровськ, пр. К. Маркса, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN of the National Mining University

Scholarly Journal

№ 1 (53) • 2016

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipropetrovs'k
2016

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	V. M. Shapoval, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, O. S. Galushko, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, T. B. Reshetilova
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261). The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction №3 dated 11.03.2016). Number of copies printed 300. Order No. Passed for printing 14.03.2016. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	State higher educational institution «National Mining University», Dnipropetrovs'k, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk
Address of editor and editorial office	19, K.Marks Ave., building 1, Dnipropetrovs'k, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ	Стор.
Смєсова В. Л. Генеза економічних уявлень щодо господарчих інтересів від первісної доби до етапу формування світових цивілізацій.....	9
Захарченко Н. В., Швецова А. А. Механізм фінансування політичних партій з державного бюджету: світовий досвід та перспективи для України.....	20
Герашенко С. О. Прямі іноземні інвестиції: сучасні тенденції розвитку в Україні.....	28
Пуларія П. А. Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток України.....	40
Пільгуй С. С. Вплив кризових явищ на фінансову стійкість банківської системи України.....	47
Ісаєва Н. І. Система державного стратегічного планування в республіці Казахстан....	53
 ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ	
Іванюта В. Ф. Роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій в контексті євроінтеграції.....	61
Korytko T. Yu. Estimation of risk of loss of financial firmness by territorial society.....	67
Разумова Г. В., Шевчук Ю. Б., Шелегова Н. В. Аналіз місцевих бюджетів у формуванні фінансових ресурсів регіону (на прикладі м. Дніпропетровськ).....	75
 ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА	
Вагонова О. Г., Прокопенко В. І. Собівартість транспортування гірських порід як показник конкурентоспроможності кар'єрних автосамоскидів.....	83
Солянік Л. Г. Фінансова стабілізація підприємств реального сектора економіки: стан, проблеми та механізми забезпечення.....	92
Пілецька С. Т. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства.....	102
Мягких І. М. Теоретико-методологічний підхід до комплексної оцінки інвестиційної діяльності авіаційного підприємства.....	110
 МЕНЕДЖМЕНТ	
Баранець Г. В. Розвиток підходів до оцінки основних засобів логістики в системі управлінського аналізу підприємства.....	117

Ареф'єв С. О. Управління динамічними здібностями структурних трансформацій підприємств.....	124
Хасан Алі Аль-Абабнех. Визначення ефективності сучасної реклами.....	132

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Лазебник Л. Л., Гацька Л. П. Вплив екологічного регулювання на конкурентоздатність підприємств гірничодобувної промисловості.....	138
Бардась А. В., Дуднік А. В. До питання оцінки природно-ресурсного потенціалу та якості довкілля міських поселень.....	148
Тимошенко Л. В., Ус О. М. Еколого-економічні аспекти оцінювання та прогнозування забруднення атмосферного повітря у промисловому місті.....	156
Гаращук О. В., Куценко В. І. Освіта в контексті екологічно безпечного розвитку суспільства.....	168

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ

УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Тенета В. М. Визначення інвестиційних ризиків на основі нейронечіткого моделювання	176
---	-----

CONTENTS

Pages

ECONOMIC THEORY

Smiesova V. L. Genesis of economic conception of economic interests from primeval period to the formation of global civilization.....	9
Zakharchenko N. V., Shvetsova A. A. Mechanism of financing political parties from the state budget: world experience and prospects for Ukraine.....	20
Gerashchenko S. A. Direct foreign investments: modern trends of development in Ukraine....	28
Pulariya P. A. Influence of foreign direct investment on the economic development of Ukraine.....	40
Pilgui S. S. Impact of global financial crisis on financial resilience of the banking system of Ukraine.....	47
Isaeva N. I. State system of strategic planning of the republic of Kazakhstan.....	53

REGIONAL ECONOMICS

Ivanyuta V. F. Role of agricultural business in rural development in the European integration context.....	61
Korytko T. Yu. Estimation of risk of losing financial stability by local communities.....	67
Razumova H. V., Shevchuk Yu. B., Shelegova N. V. Analysis of the local budget's role in the formation of regional financial resources (on the example of Dnipropetrovsk city).....	75

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Vagonova A. G., Prokopenko V. I. Expert substantiation of ways of increasing competitive advantages of dump trucks.....	83
Solianykh L. H. Financial stabilization of enterprises in real sector of economy: condition, problems and mechanism of promotion.....	92
Piletska S. T. Organizational and economic mechanism of realising the strategy of innovative activity of aviation enterprise.....	102
Miagkykh I. N. Theoretical and methodological approach to the integrated assessment of aviation enterprise investment activities.....	110

MANAGEMENT

Baranets H. V. Development of approaches to the estimate of logistic fixed assets in the system of enterprise management analysis.....	117
---	-----

Arefiev S. O. Management of dynamic capabilities of enterprises structural transformations...	124
Hassan Ali Al-Ababneh. Determination of efficiency of modern advertising.....	132

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Lazebnyk L. L., Gatska L. P. Impact of environmental regulation on competitiveness of mining enterprises.....	138
Bardas A. V., Dudnik A. V. On the estimation of the natural resources potential and environment quality of urban settlement.....	148
Tymoshenko L. V., Us O. M. Environmental and economic aspects of evaluation and prediction of air pollution in industrial city.....	156
Garashchuk O. V., Kutcenko V. I. Education of environmentally safe development of society.....	168

EKONOMETRICS IN MANAGEMENT DEISION MAKING

Teneta V. M. Definition of investment risks based on neuro fuzzy modeling.....	176
---	-----

УДК 330.8

ГЕНЕЗА ЕКОНОМІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ЩОДО ГОСПОДАРЧИХ ІНТЕРЕСІВ ВІД ПЕРВІСНОЇ ДОБИ ДО ЕТАПУ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

В. Л. Смесова, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», smesova_vl@ukr.net

У статті розглядається специфіка становлення, зміст та форми реалізації господарських інтересів людей від первісної доби до етапу формування світових цивілізацій. Розкрито еволюцію уявлень щодо інтересів господарюючих суб'єктів на етапі зародження економічної думки. Проаналізовано основні характеристики та відмінності економічних інтересів господарства первісного періоду та етапу формування перших світових цивілізацій. Визначено основні трансформації, вплив умов господарювання і суспільних відносин на формування економічних інтересів.

Ключові слова: інтереси громади, загальні інтереси, особисті інтереси, приватні інтереси, мотиви, потреби, стимули, поведінка.

Постановка проблеми. На сучасному етапі відбувається постійна інтенсифікація соціально-економічного розвитку, поглиблюються, набувають комплексного характеру зв'язки та відносини економічних суб'єктів, що одночасно детермінує внутрішній та зовнішній антагонізм в економічній системі та суспільстві. Відповідно, ще більш гостро відчувається необхідність пошуку механізмів узгодження різновекторності економічних інтересів господарюючих суб'єктів, що потребує, на наш погляд, визначення сутності та узагальнення уявлень щодо економічних інтересів протягом еволюції етапів людського суспільства.

Останнє є досить складним процесом та може дати об'єктивні висновки лише на основі сполучення методів наукової абстракції, аналізу, синтезу, історико-генетичного із раціоналістичним, суб'єктивістським та діалектико-матеріалістичним підходами. Виявлення природи та обґрунтування специфіки інтересів на кожному окремому хронологічному відрізку розвитку господарських відносин дозволить встановити єдність, цілісність та складність усієї системи економічних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботах сучасних економістів дослідження еволюції поглядів щодо економічних інтересів більшою мірою носить фрагментарний, поверховий та несистемний характер. Особливо це стосується вітчизня-

них науковців. Так, інтереси людини та їх відображення в історії економічної думки аналізувалися в контексті вивчення мотивації діяльності людини, впливу психологічних чинників на характер її економічної поведінки [1; 2], а також через дослідження механізмів координації економічної діяльності суб'єктів [3], основних наукових підходів до розуміння їх сутності [4], єдності та суперечності економічних інтересів суб'єктів на ринках різного типу, між класами, іншими верствами населення в суспільстві [5]. Ряд робіт присвячена аналізу інструментів державного механізму їх узгодження (див. напр.[6]).

При цьому в Україні майже відсутні роботи, які могли б створити теоретичне підґрунтя розробці концепції економічних інтересів через здійснення системного історико-економічного аналізу інтересів суб'єктів господарювання, з'ясування їх структурних змін та генезису. Слід зауважити, що у сучасній російській економічній думці більше уваги приділяється зазначеним аспектам розвитку економічної науки [7; 8], однак існує необхідність поглиблення та вдосконалення наукових напрацювань у площині дослідження еволюції економічних інтересів під призмою розвитку суспільних відносин та зв'язків.

Формулювання мети статті. Основною метою роботи є обґрунтування суті господарчих інтересів від первісної доби до

етапу формування світових цивілізацій, дослідження економічних уявлень щодо інтересів в процесі генези теорії інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У тлумачному словнику Даля слово «інтерес» (від франц. «intérêt», лат. «interesse») має двоїсте значення – з одного боку – це користь, вигода, прибуток; з іншого – відсотки, зростання грошей [9]. Походження даного поняття пов'язане з історією розвитку господарства і відповідно правових та економічних аспектів людської діяльності.

В процесі еволюції господарства відбувався також постійний розвиток інтересів його учасників. На первісному етапі становлення людського суспільства, коли панувало привласнююче господарство, інтереси людей зводилися, перш за все, до задоволення своїх фізіологічних потреб у їжі, одязі, житлі тощо, створення знарядь праці, які б полегшували їх діяльність.

В основі розвитку первісного господарства лежала власність громади, кожен член якої знаходився в абсолютній залежності від потреб, прагнень та спонукань своєї сім'ї, роду. Тобто людина виступала уособленням загальнонародових, а, отже, суспільних інтересів. Останнє означало, що людина повинна мати певні здібності, які б дозволяли захистити свій рід від диких тварин, забезпечити безпеку у разі впливу природних явищ та катаклізм, створювати більш досконалі знаряддя праці та пристосування, приручати та використовувати у господарському житті тварин тощо. Таким чином, реалізація інтересів громади припускала постійний прогрес та еволюцію людини, розвиток нею фізичних та інтелектуальних можливостей, розподіл людей відповідно до наявних здібностей за трудовими операціями, появу та генезу нових господарських інтересів.

Одночасно з цим, громада, хоча і не в повній мірі, але втілювала інтереси кожного окремого індивіда, оскільки в первісному періоді не існувало чіткого розподілу та відособлення об'єктів власності між людьми. Уся власність була загальною, і кожен член громади мав однакові права на користування та володіння нею. Людина потребувала у задоволенні фізіологічних потреб, безпеці,

соціальних контактах, повазі, самореалізації, що враховувала і надавала їй громада.

Відповідно у первіснообщинний період не існувало розмежування між суспільними та індивідуальними інтересами, що виключало конфлікт інтересів громади з інтересами людини. Навпаки, дотримувалася відносна рівність, відповідність та гармонічність зазначених категорій, яка досягалася лише завдяки впливу традицій, культури, звичаїв та устоїв громади.

У період розвитку первісних держав і цивілізацій відбувся перехід від родової до сусідської громади та поступове зародження і розвиток індивідуальної власності, яка, у свою чергу, стала основою для еволюції інтересів кожного окремого індивіда. Спочатку наявність (відсутність) засобів праці у людини були мотивом для об'єднання з людьми інших громад та формування територіальної (сусідської) суспільної власності. Пізніше, із появою у людини індивідуальної (сімейної) власності на землю, врожай, знаряддя праці тощо відбулося остаточне формування та відособлення інтересів індивідів від суспільних, що закріпилося відповідними законодавчими нормами з боку держави.

Із самого початку в первісних цивілізаціях панувала державна власність, тому переважали господарські інтереси держави або царської влади. Із появою можливості отримання воїном, чиновником, службовцем за виконання своїх обов'язків частини державної власності в індивідуальне володіння відбувалася поступова трансформація та скорочення власності держави, що було характерне для держав Стародавнього Сходу. У зазначену епоху цивілізація неухильно наближалася до нерівності: Інтереси держави < Інтереси людини. Підтвердженням цього є пам'ятки Стародавнього Сходу, за допомогою яких можна проаналізувати економічні аспекти господарської діяльності та економічні погляди того часу. Наприклад, у Стародавньому Єгипті у випадку передачі посади у спадок від батька до сина частина державної власності, що знаходилася у тимчасовому користуванні чиновників, могла передаватися в індивідуальну власність, що було закріплено на законодавчому рівні.

Турбота про захист інтересів власників

простежується і у законах царя Хаммурапі, спрямованих на зберігання та примноження власності окремих громадян, воїнів, службовців, царя, дотримання прав свободи тих громадян Вавилонського царства, які потрапили в рабство на території інших країн, регламентацію діяльності лихварів та захист інтересів боржників і рабів.

Одночасно для середини 1 тис. р. до н.е., з нашої точки зору, характерне декілька різне ставлення до інтересів господарства та індивідуума у раннебуддійських трактатах та брахманських вченнях Стародавньої Індії.

Постулати стародавніх буддистів («Пратимокша-сутра», «Тевідджа-сутра») категоричне відкидали прагнення та дії людини, спрямовані на отримання багатства, золота, майна, що вважалися гріховними, бо досягнення нею вищого стану – нирвани – неможливе без звільнення від «зовнішньої оболонки» – матеріальних благ, бажань володіти власністю [10; 11]. Тобто економічні інтереси людини усіяко засуджувалися та трактувалися як її гріховна сутність, підтримання якої веде до земних страждань. Одночасно з цим, слід відмітити, що матеріальні інтереси самих буддійських монахів реалізовувалися – подаяння віруючих ними схвалювалися та використовувалися на розширення власності буддійських громад та храмів.

На відміну від буддійських принципів, у брахманських ученнях (зокрема у законах Ману, колективному трактаті Каутильї Вішнугупті «Артхашастра», ученні Ватсьяні Малланге «Камасутра») проголошуються ідеї, згідно яких інтереси людини повинні поєднувати в собі одночасно прагнення та діяльність, спрямовані на: 1) виконання релігійного обов'язку («дхарми»); 2) отримання та примноження матеріальної вигоди («артхи»); 3) задоволення інтересів та потреб у коханні («каме») [11; 12; 13].

Отже, можна зробити висновок, що у брахманських пам'ятках економічні інтереси людини закріплено навіть на релігійному рівні. Інтереси царського господарства згідно «Артхашастри» повинні бути спрямовані на примноження запасів «землі, населеної людьми», що сприятиме збільшенню матеріальної вигоди в результаті поповнення скарбниці за рахунок податкових надход-

жень із нових завойованих територій. Відповідно економічна діяльність царського господарства та економіка у цілому характеризується Каутильї саме як дії, спрямовані на збільшення доходів держскарбниці, тобто на досягнення та реалізацію економічних інтересів держави.

У працях старокитайських філософів також, на наш погляд, простежується позитивізм у поглядах щодо економічних інтересів та приділяється увага дослідженню конфлікту інтересів людини та держави.

Вчення Конфуція позитивно трактує прагнення та дії людей, спрямовані на отримання багатства. Однак при цьому підкреслюється, що економічні інтереси не є первинними, головним прагненням людини повинні стати морально-духовні інтереси. З іншого боку, держава повинна спрямовувати свою діяльність на «пклування про людей», а саме на збільшення багатства народу, гармонізацію економічних інтересів різноманітних прошарків населення, що і дозволить вирішити проблему конфлікту між людьми різних соціальних класів відносно несправедливого розподілу багатства [14].

Опонентом Конфуція можна вважати Мен-цзи, який проголосив необхідність підтримання економічних інтересів та реалізації потреб «верхів» за рахунок діяльності «низів». Таким чином, філософ вбачав природним переважання економічних інтересів багатих верств населення над бідними та закликав закріпити такий стан справ на законодавчому рівні, не допускаючи у своїх поглядах можливості зіткнення інтересів та економічних наслідків цього процесу [14].

З нашої точки зору, заслуговують на увагу економічні погляди старокитайського філософа Сюнь-цзи, який першим висунув ідею генетичної наявності та біологічної схильності людини до реалізації економічних інтересів, здійснив спробу пояснити її економічно-раціональну поведінку: «Нині людина народжується з інстинктивним бажанням наживи; коли вона дотримується цього бажання, то з'являється бажання оскаржувати та грабувати, і зникає бажання поступатися» [14, С. 98–99]. Тим самим філософ підкреслює, що діяльність людини, спрямована на збільшення багатства, є її свідомим прагненням та чеснотою, резуль-

татом практичної діяльності. Основними межами, які будуть регулювати цю «чесноту» та дозволять уникнути зіткнення інтересів, Сюнь-цзи бачить норми, що встановлюються законодавством та прививаються сімейними устоями. Виходячи з цього, філософ цілком вірно підкреслює, що економічні інтереси і політика держави повинні бути спрямовані на реалізацію матеріальних інтересів її народу.

Суперечливе ставлення до особистих економічних інтересів, на наш погляд, висловлено у вченні Лао-цзи – представника даосизму. З одного боку, у його ідеях простежується заклик до упокорення і придушення бажань та прагнень людини до особистої вигоди, накопичення багатства. З іншого боку, висловлюється точка зору, що посилення законних норм призводить до поглиблення бідності народу та обмеження його економічних інтересів [14]. Вирішення конфлікту інтересів філософ вбачає в утопічному заклику – повернутися до первісного способу життя, де б панували принципи громади, взагалі не допускаючи можливості позитивного впливу економічних інтересів на господарський розвиток та не розглядаючи дійсно ефективних механізмів врегулювання їх зіткнення.

Одночасно представник моїстів Мо-цзи висловив думку, що двома головними принципами діяльності людини є одночасне досягнення «всезагальної любові» та «взаємної вигоди», що приносить країні «велику користь». На його думку, небеса саме у цьому вбачають призначення людини [14].

У висновках моїстів чітко простежується, як співвідносяться приватні інтереси людини із загальними інтересами держави. Необхідно дотримуватися принципу одночасної любові до людей та врахування не лише інтересів індивідуума, але й інтересів усіх інших людей, що і буде основою рівноправ'я всередині суспільства. Одночасно моїсти вузько розглядали загальні економічні інтереси, які, з їх точки зору, представляли найпростішу суму інтересів кожної окремої людини. Головним позитивним висновком їхніх міркувань, з нашої точки зору, є теза, що усвідомлені прагнення та дії держави повинні бути спрямовані на реалізацію економічних інтересів кожної окремої лю-

дини, зміст яких буде індивідуальним та максимально корисним тільки для неї [14].

Таким чином, у економічних поглядах філософів Давнього Сходу:

- простежується суперечливе ставлення до економічних інтересів, оскільки частина з них повністю відкидає прагнення людей до вигоди, нагромадження багатства, а інша – вважає їх природною характеристикою діяльності людини та підтримує;

- визнаються найвищими – інтереси держави, яка повинна, у свою чергу, забезпечувати реалізацію інтересів своїх громадян та виступає основним механізмом регулювання конфліктів щодо власності.

У античних державах формування та реалізація економічних інтересів прямо були пов'язані з пануванням класичного рабства, у якому інтереси рабовласника превалювали та пригнічували інтереси раба, що тим самим створювало нерівність, економічні та соціальні конфлікти. Одночасно з цим, значний вплив на розвиток інтересів античних господарств чинили мораль та релігія у суспільстві.

У давньогрецькому епосі ще у працях Гесіода («Роботи та дні») піднімається проблема реалізації економічних інтересів. Прагнення людини до багатства схвалюється поетом, але, одночасно з цим, проголошується виключно багатство, нажите чесною працею. Тільки праця дає можливість людині реалізувати свої економічні інтереси та виступає найголовнішою, первинною цінністю соціуму. Інша діяльність, пов'язана з отриманням багатства нечесними шляхами («фарсос»), тобто в результаті прояву людиною власних хибних рис та недоліків, грабежу, вбивства і насильства розцінюється як «прагнення жадібне» і всіляко засуджується Гесіодом. Тільки завдяки чесній праці людина отримує багатство, шану – «Слідом за багатством ідуть шана з чеснотами» [15, ст. 313].

Про вибір людини («polemos») між економічними, фізіологічними та духовними інтересами говорить і Геракліт. Люди завжди самі визначаються з перевагами – багатство, фізичні та чуттєві задоволення або вічна слава та безсмертя, тобто роблять вибір між «золотом», «соломою» та «божественною гармонією». «Віслюки золоту воліли б

солону», не усвідомлюючи незмінність даного вибору та його наслідки [16].

Демокрит пов'язував вищі інтереси людини з духовними благами її земного життя, спокійним та врівноваженим станом душі («eutumia»), яке зовсім не означало гедонистське отримання задоволення від багатства. «Щастя мешкає не в стадах і не в золоті» [17, с.155]. Людина також може отримувати задоволення від простих життєвих благ, тобто реалізувати споживчі інтереси. Але філософ закликає до помірності у задоволенні власних інтересів, оскільки це призводить до суперництва, жадібності, ворожнечі та подальших страждань людини, тобто до конфлікту інтересів людей, тому «...необхідно піклуватися тільки про помірне придбання матеріальних засобів, і головні зусилля спрямовувати на дійсно необхідне» [17, с.155].

Слід наголосити на тому, що Демокрит засуджував отримання багатства, вигоди, грошей нечесними шляхами, тому що «дурні вигоди тягнуть за собою втрату честі». Він також зазначав, що при володінні грошима найгірше – «бажання постійно додавати до них», оскільки «жадібність до грошей, якщо вона ненаситна, набагато тяжче крайньої нужди, бо, чим більше зростають бажання, тим більші потреби вони породжують» [17, с.171].

Одночасно з цим, філософ висловлював думку, що «інтереси держави необхідно ставити вище усього іншого, і піклуватися, щоб вона гарно управлялася» [17, с. 167–168]. Для цього він закликав людей дотримуватися законодавчих норм, управлінців завзято ставитися до своїх зобов'язань, багатих надавати допомогу незаможним, давати їм гроші в борг, що забезпечить єднання, злагоду і єдність у суспільстві, і відповідно призведе до задоволення інтересів усієї держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що Демокрит: 1) пов'язував вищий інтерес людини з душевними благами; 2) визнавав виключно законні шляхи отримання економічної вигоди та багатства; 3) вважав, що людині необхідно обмежувати власні економічні інтереси необхідними для життя коштами; 4) надавав великого значення задоволенню інтересів держави усіма її гро-

мадянами.

У етичних роздумах Епікура проводиться аналіз поведінки людей, основою якої є прагнення до задоволення власних потреб за допомогою благ. Тобто в епікурейському баченні інтерес ототожнюється з діями людини щодо отримання благ, до яких відносяться речі, необхідні для її нормального існування та життя як фізіологічної істоти – задоволення і насолода від спокою, рівноважного душевного стану, роздумів тощо [17]. Відповідно благом є усі прагнення людини, дані їй від природи і несучі задоволення. Так звані удавані блага – багатства, влада, почесні не відносяться ним до істинних, дійсних благ для людини, а відносяться до речей, яких людині необхідно уникати.

Таким чином, Епікур справедливо визначив, що інтереси пов'язані тільки з діями та потребами самої людини, мають виключно природний характер, однак не допускав, що вони можуть бути пов'язані з поведінкою щодо отримання вигоди та матеріальних цінностей, а, отже, не бачив можливості їх ефективного впливу на розвиток господарства.

У працях Сократа економічні інтереси розглядаються з двох різних позицій: 1) утилітаризму, заснованому на отриманні користі та вигоди; 2) моральності, заснованої на чесному виконанні своїх обов'язків. Особливо це простежується у суперечці Сократа і Фрасімаха, суть якої виклав Платон у своїй праці «Держава» [18]. З позиції Фрасімаха – справедлива та чесна людина, зайнята на державній службі і сумлінно виконуюча свої обов'язки, буде позбавлена економічної вигоди, не зможе реалізувати власні економічні інтереси, оскільки вона не наділена такими рисами як сріблολюбство, здирицтво, прагнення до користі будь-яким шляхом.

Відповідь Сократа полягала у визнанні найвищою цінністю людини – служіння спільній справі та спільній користі не заради отримання благ та реалізації короткострокових особистих економічних інтересів, а заради взаємної вигоди та користі, яка буде наслідком чесного виконання своїх обов'язків кожною людиною.

Не можна не погодитися з Сократом,

тому що, з нашої точки зору, таке відношення людей до виконання своїх обов'язків буде сприяти реалізації економічних інтересів держави, спрямованих на підвищення суспільного добробуту, збільшення кількості та підвищення якості суспільних благ, зростання ефективності всіх сфер господарства.

Ксенофонт також розмірковував про багатство як економічний інтерес у «Вихованні Кіра» [19]. Той, хто прагнув та набував «багатства більше, ніж достатньо», ним засуджувався. Надлишок багатства слід направляти на забезпечення власної безпеки, допомогу іншим людям, тобто використовувати на поточне споживання. Одночасно з цим, у «Домострої» Ксенофонтом проголошувався принцип ощадливого відношення до накопиченого багатства. В роботі «Про податки» філософом у якості багатства розглядаються гроші, надлишок яких доставляє їх власнику задоволення як при заощадженні, так і при споживчому використанні [6]. Тому можна зробити висновок, що економічні інтереси розглядалися Ксенофонтом у сфері обігу та прирівнювалися до отриманого багатства та заощаджених засобів.

Погляди Платона щодо економічних інтересів викладено ним у творах «Держава» та «Закони» [18; 20]. Необхідність вирішення внутрішніх проблем еллінського господарства стала поштовхом для розробки філософом концепції «ідеальної держави». Постійна боротьба та конфлікти економічних інтересів двох протилежних верств населення – багатих та бідних підривають цілісність держави. Багаті прагнуть отримати ще більше матеріальної вигоди, у бідних же більшою мірою обмежуються економічні можливості ведення господарства, що призводить до зменшення кількості та погіршення якості економічних благ. Рішення зазначеної проблеми Платон бачить в обмеженні бажань і прагнень людей до збільшення економічної вигоди, в нагромадженні багатства, а, отже, в регулюванні процесу реалізації їх економічних інтересів, що стане запорукою позбавлення нерівності між класами.

Походження та наявність економічних інтересів у людей Платон пояснює через механізм формування потреб. Останні вини-

кають в результаті розвитку ринку та обміну в державі. Суспільство породжує «неможливості обійтися без інших та нестачу, яку відчуває людина в різних предметах» [18, кн. 2, п. 9]. Тому «відчужую річ, наявну в мене, на ту, якої в мене немає, тому що бачу в цьому вигоду» [18, кн. 2, п. 9]. Економічні інтереси філософ розцінював як «пристрасть, що не має меж та постійно загрожує державі», корінь усіх пороків [21, с.16]. Походження економічних інтересів він вважав природним, розглядав причини інстинктивного бажання людини отримувати і нагромаджувати прибуток та відсотки.

Одночасно Платон, характеризуючи безмежність потреб та постійне збільшення економічних інтересів у державі, помилково стверджував щодо необхідності обмеження прагнень людей до розширення споживання, нагромадження багатства, не усвідомлюючи, що саме зазначені процеси виступають мотивами, стимулами та детермінантами економічного розвитку будь-якої держави. Навпаки, Платон вважав державу, у якій відбувається розширення потреб, «нездоровою», а наслідками цього процесу бачив зіткнення інтересів людей і держави, конфлікти між різними прошарками населення (за збільшення власності) і країнами (за розширення територій) [18]. Утопічність пропозицій Платона полягала в проголошенні необхідності обмеження та координації державою виробництва економічних благ та їх розподілу, заборони приватної власності та інституту її наслідування, обмеження багатства та розміру економічних інтересів (прибутку, відсотків тощо), граничного обсягу споживання товарів населенням, у тому числі тих, що задовольняють фізіологічні потреби.

Наявність власності у кожного окремого індивіда повністю знищує єдність людини і держави, стає платформою для протиспрямованості приватного та загального інтересів. Превалює орієнтація та інтерес людини до задоволення власних потреб у благах, примноження економічної вигоди, і відповідно порушується гармонія інтересів індивіда та суспільства. Відповідно саме Платон зміг дійти висновку, що суміщати економічну мотивацію («щастя») та громадянський борг («справедливість») людина

не в змозі в умовах розширення економічних відносин та зв'язків у еллінській державі [18; 20] Тому він бачив рішення конфлікту інтересів через впровадження поняття Бога у життя людини, тобто у посиленні релігійно-моральних устоїв у суспільстві, що дає можливість віднесення його до прихильників метафізики – теорії добродетності та щастя.

Таким чином, Платону вдалося: 1) точно визначити економічні зв'язки між потребами, економічними інтересами та результатами розвитку господарства; 2) встановити, що економічні інтереси є результатом активних дій з боку людини, а не божественної волі; 3) виявити наявність у людини інстинктів до отримання економічної вигоди та чинників, що дають імпульси до активізації економічної діяльності.

Давньогрецький філософ Аристотель також здійснив досить вагомий внесок у теорію інтересів, розглядаючи останні як прагнення людини до блага. Він виділяв діяльність, спрямовану на виробництво благ, необхідних для життя людини та домашнього господарства («економіку»), і відповідно діяльність, спрямовану на безграничне збагачення, збільшення прибутку та грошей («хремастику») [22]. Аристотель помилково не ототожнював торгівельну, ремісничу та лихварську діяльність з економічною, розглядав їх як дії та прагнення до отримання коштів не для задоволення необхідних, даних природою потреб, а заради отримання ще більшого багатства, що вважав антиприродним та антиморальним. Для його поглядів було характерним нерозуміння щодо можливості створення грошовими засобами товарної вартості, їх участі у виробництві у якості позичкового капіталу тощо.

Тому Аристотель допускав лише наявність економічних інтересів в процесі задоволення потреб домогосподарства у споживанні. Усі інтереси, що перевищують необхідні потреби, відносив до від'ємних та жорстоко критикував, закликав їх обмежувати певними рамками для забезпечення «доброто життя».

Серед сильних сторін теорії Аристотеля, на наш погляд, слід вважати властивий йому індивідуалізм у питанні регулювання власності. На відміну від попередників, фі-

лософ пов'язував гносеологічну суть економічних прагнень з природними інстинктами, волею людини мати індивідуальну власність. Бажання отримати власність виступає імпульсом до подальшої людської діяльності, породжує усвідомлену активність людини. Тому інтереси виступають в теорії Аристотеля механізмом досягнення людиною щастя.

Одночасно найвище щастя, а, отже, і найвищі інтереси індивідуума Аристотель не пов'язує з нагромадженням грошей і багатства, отриманням благ для життя, гідним виконанням державних обов'язків (як бачив його Платон), а з прагненням до усвідомлення істинних цінностей життя, пошуку його найвищого ідеалу, досягненням абсолюту за допомогою споглядання.

Таким чином, можна зробити висновок, що для економічних поглядів давньогрецьких філософів були характерними: аналіз природи та походження прагнень людини до економічної вигоди, нагромадження багатства; з'ясування суті та ролі інтересів держави в житті людини; пошук механізмів гармонізації та вирішення конфліктів інтересів людей і держави в рабовласницькому суспільстві.

Питання економічних інтересів піднімалися також у працях епікурейців та стоїків. Прагнення людини до багатства, власності зазначеними філософами зневажаються, відкидаються, вважаються невизначними у житті людини. Найголовнішою життєвою цінністю вони визнають стан душі людини, духовні, а не зовнішні блага. Від економічних благ, що задовольняють потреби людини, філософи пропонують відмовитися, і для реального втілення зазначеної тези вони у своєму житті усіяко обмежували їх споживання, у тому числі продуктів харчування, одягу тощо, та проповідували бідність. Роздуми відносно економічних інтересів у зазначених філософів носять виключно етично-духовний характер.

У епікурейців турбота щодо збільшення нагромаджень, багатства розцінюється, з одного боку, як спосіб отримання насолоди, задоволення, тобто з утилітарної позиції, а з іншого – як спосіб отримання і продовження страждань у житті людини, тобто як «дорогу смерті». «Часто придбання багатства є тіль-

ки іншою формою страждань, не закінчення їх...Не збільшуйте ...надбання, але лише зменшите...страждання» [21, с.29].

Стоїки аналогічно епікурейцям стверджували, що прагнення людини повинні виключно «слідувати природі», що означає – сумлінно виконувати свої обов'язки та зневажати усе інше, а не означає слідувати «твоїй схильності до нагромадження багатства, якщо вона у тебе є» [16, с.31].

Одночасно з цим саме в період стоїцизму відбулося закріплення прав приватної власності, наявність якої у той час у Стародавньому Римі вже давала право людині на отримання громадянства. І відповідно поступово власність почала розцінюватися як невід'ємна форма господарських відносин. Не зважаючи на це, у теоріях стоїків усіляко відкидалися та ганьбилися реміснича діяльність і торгівля як основні сфери утворення власності та економічних інтересів щодо неї.

Відповідно можна зробити висновок, що у своїх поглядах епікурейці та стоїки: 1) пропагували відмову від матеріальних благ, власності, багатства; 2) звеличували незалежність людини від інтересів сім'ї, держави та інших суспільних інтересів; 3) не визнавали важливість для людини та суспільства інтересів щодо збільшення власності в процесі господарювання.

Еволюція поглядів щодо економічних інтересів у Стародавньому Римі пов'язана з функціонуванням рабовласницького господарства, заснованого на превалюванні великої земельної власності та класичному рабстві. Відповідно основною сферою економічних інтересів виступало землеробство та власність на землю. Так, сільськогосподарська праця вважалася у Вергілія такою, що веде до загального блага та щастя, яке, у свою чергу, полягає у звільненні від користі, марнотратства, уявних інтересів.

У М. П. Катона саме землеробство пов'язане з утворенням «чистих доходів», тобто тих, що в результаті активної діяльності людини не викликають такі негативні емоції як заздрість. Його рекомендації пов'язувалися з підвищенням дохідності сільськогосподарських вілл та латифундій, власник яких «повинен влаштувати і засадити (все) так, щоб воно було якомога більш прибуткове» [17, с.140]. Тобто на перший

план письменником висуваються інтереси землевласника щодо розвитку господарства і підкреслюється, що вони спрямовані на отримання економічної вигоди.

Саме Катон здійснив спробу класифікації галузей сільського господарства відносно потенційного ступеня реалізації економічних інтересів землевласника, поставивши на перше місце за рівнем дохідності виноградарство. Заслугує на увагу й те, що у своєму трактаті «Про землеробство» Катон пропонував «продавати взагалі усе зайве», вказавши тим самим сферу прикладення економічних інтересів у стародавньому римському господарстві та визнавши роль торгівлі в процесі господарювання [23].

Варрон Марк Теренцій у трактаті «Про сільське господарство» також підтримував землеробство як основу реалізації економічної вигоди та зауважував, що «землероби повинні прагнути до двох цілей: користі та задоволення. Користь вимагає того, що дохідне; а задоволення – того, що приємно; але на першому місці стоїть скоріше корисне, ніж приємне» [17, с.141; 24]. Отже, Варрон уже прямо визнавав, що головним прагненням землероба повинно бути отримання економічної вигоди та задоволення його економічних інтересів.

Таким чином, у давньоримських поглядах економічні інтереси вже почали розглядатися як невід'ємна частина ведення господарства первісних цивілізацій, заснованого на обміні товарів, розвитку торгових відносин, лихварства та банківської діяльності.

Поглиблення рабства у Стародавньому Римі на початку I ст. н. е., повне обмеження прав, свобод та інтересів рабів призвели до протистоянь між різнополярними класами, ще більшого поглиблення кризи інтересів. Держава, яка з общини перетворилася в імперію, в процесі захоплення завойованих територій, приєднувала людей із різними національностями, традиціями, релігією. Останні були геть викреслені у давньоримському суспільстві, а люди придушені соціальною нерівністю. Тому, на фоні цього, поява християнства як релігії, що проголошує захист усіх знедолених, убогих та страждених людей, стала надією для багатьох із них щодо рівності, встановлення справедливого

розподілу суспільного продукту й урівноваження їх інтересів.

Християнство віддзеркалювало інтереси різних соціальних та економічних прошарків населення. Поряд з цим, було спрямовано проти рабовласницького пригноблення знедолених людей. Відповідно прагнення людини до нагромадження багатства, грошей проголошувалося як гріховне, як перешкода до входження у Царство Боже. «Ні-який ...користолобець або зажерливий, який є ідолянин, не має спадку у Царстві Христа й Бога» [25, До Ефесян, 5:5].

Відомим у цьому сенсі є також біблійський вислів Ісуса Христа «...як важко тим, хто має багатство, увійти у Царство Боже» [25, Від Луки, 18:24]. У даному висловлюванні відкидалося не саме багатство, а безпосередньо прагнення людини до нього, її бажання його примножити, дії щодо отримання грошей і вигоди, сріблολюбство. Бо, «...бажаючи збагатитися, упадають у спокуси і в сіті та в численні нерозумні й шкідливі пожадливі, що занурюють людей в лиха і згубу» [25, 1-ше Тимофію, 6:9].

Таким чином, у Біблії економічні інтереси людини ганьбилися, відкидалися, зневажалися, розцінювалися як перешкода до досконалого життя. Необхідність задоволення плотські потреби у певних благах розглядалася як основна причина виникнення економічних інтересів у людей. Поряд із цим, праця, діяльність людини, яка здійснюється заради розкаяння в гріхах, благочестивого життя, прославляється у Біблії – «Сон солодкий у трудящого» [25, Екклесіаст, 5:11]. Однак труд не повинен ґрунтуватися на бажанні отримати економічну вигоду, тому «Передусім шукайте Царства Божого, і це все вам додасться» [25, Від Луки, 12:31]. А бажаним примноження багатства згідно біблійських настанов уготоване місце в аду після Страшного Суду.

Іоанн Златоуст з приводу цього зазначав, що прагнення задовольнити плотські бажання призводять до духовного мороку, а дії щодо збільшення прибутків спрямовані заради «догодження тілу». Тому він пропонував прагнути не до отримання вигоди, а до бідності – «вона за перевагами благо» [21, С. 35–36].

Християнський проповідник Климент

Олександрійський не вважав саму наявність багатства ганебною, розглядаючи його як можливість уникнути несприятливих подій у житті людини та допомогти бідним [21, с.37]. Тому він виступав за вигнання людиною думок про багатство, закликав боротися із жагою до грошей, орієнтацією на економічну вигоду, однак допускав можливість отримання людиною помірною багатства.

У християнських поглядах відносно економічних інтересів заслуговують на увагу також вчення Августина Блаженного.

По-перше, теолог і філософ переконливо обґрунтував дуже важливий висновок, що гріховна діяльність людини (зло) є наслідком усвідомленого, розумного вибору людиною злої або доброї волі [26, с.65]. Відповідно, прагнення та діяльність людини щодо отримання вигоди є абсолютно усвідомленими, вольовими. «...якщо ми хочемо, це і відбудеться, якщо не схочемо, то – ні. Ми не стали б хотіти, якщо б у нас не виникало такого бажання» [27, V:10]. Основою такої «злої» поведінки людини є людський розум та спотворена воля. Августин зазначав, що після гріхопадіння людини усвідомлене прагнення до благ стало невід'ємною частиною людської природи.

По-друге, філософ розглядав співвідношення та конфлікти інтересів людей. Коли людина прагне до Бога, це розцінюється як благий порив до щастя та проголошується основною метою її інтересів. У такому прагненні відсутні розбіжності, протиріччя між орієнтирами людей та суспільства, тому що відбувається їх об'єднання. Отже, інтереси людей та суспільства виступають єдністю, тотожністю. Однак після гріхопадіння виникає протиріччя між зазначеними категоріями. Кожен індивід прагне задовольнити виключно свої споживчі та економічні інтереси на основі придушення інтересів інших. Себелюбство, а не любов до Бога стає основою виникнення ворожнечі, конфліктів, «суперництва у споживанні». Як наслідок, відбувається також руйнація інтересів держави, не зважаючи на те, що її основою є потреби та інтереси людини, продиктовані людською природою. Те, чого прагне індивід, ніколи для нього не буде достатнім, бо потреби та інтереси усіх людей задовольнити неможливо [26, с.79].

Відповідно основним механізмом вирішення дисгармонії інтересів у суспільстві Августин Блаженний бачить церкву, оскільки вона є виключним носієм та каталізатором істинних цінностей та інтересів у житті людини та держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що Августина вдалося зрозуміти природу утворення та онтологічний зміст економічних інтересів, проаналізувати сутність

конфлікту інтересів та здійснити пошук способів та інструментів встановлення їх гармонії.

Визначені нами економічні характеристики та уявлення щодо природи та еволюції інтересів з первісної доби до періоду світових цивілізацій (див. табл. 1.) наклали відбиток на погляди економістів періоду індустріального суспільства та лягли в основу сучасної теорії економічних інтересів.

Таблиця 1.

Економічні інтереси в процесі генезису від первісної доби до періоду формування світових цивілізацій

Основні характеристики	Первісний період	Період формування світових цивілізацій
Трактування економічних інтересів у поглядах		<i>Античні філософи</i> : це природні прагнення людини до економічної вигоди, нагромадження багатства <i>Християнство</i> : це усвідомлена людська діяльність щодо задоволення потреб у благах
Зміст економічних інтересів	Дії щодо вигідного обміну надлишку продуктів праці, удосконалення знарядь праці та умінь	Прагнення до економічної вигоди від сільського господарства, ремесла і торгівлі, отримання гедоністських задоволень
Об'єкти економічних інтересів	Дари природи, блага, отримані від землеробства, ремесла, скотарства, торгівлі	Об'єкти державної та індивідуальної власності
Суб'єкти економічних інтересів	Громада, людина	Царська влада, рабовласники, раби, селяни-общинники
Формування економічних інтересів	Боротьба за існування, необхідність пристосування до природних умов	Отримання частини державної власності (землі, споруд, грошових коштів) за виконання державних обов'язків, спадкова передача власності
Реалізація економічних інтересів	Реалізація заснована на діяльності громади	Реалізація заснована на діяльності вільних селян-общинників, рабів
Панівні форми економічних інтересів	Общинні інтереси = індивідуальні інтереси	Інтереси держави > Інтереси індивіда
Характер економічних інтересів	I етап: епізодичний, нерегулярний, підсвідомий характер, II етап: постійний, навмисний, конкретно визначений характер	Постійний, усвідомлений характер
Мотиви	Превалюють мотиви громади над мотивами індивіда	Превалюють мотиви рабовласника над мотивами індивіда та раба
Мета	Задоволення фізіологічних потреб та потреб у безпеці	Отримання багатства, задоволень (гедонізм)
Ступінь реалізації	Практично повна реалізація потреб	Держава, рабовласник – повна реалізація Індивід – неповна, часткова, обмежена реалізація
Переважаюча основа	Общинна власність	Державна, рабовласницька власність, привласнення частини державної власності індивідом
Результати реалізації економічних інтересів	Блага, необхідні для життя людини як фізіологічної істоти, блага, необхідні для розвитку господарства	Блага, необхідні для життя, отримання задоволення
Інструменти регулювання економічних інтересів	Традиції, устої, звичаї, сімейні настанови	Державні норми, трудові зусилля, традиції, примус
Структура	Гомогенна	Гомогенна
Конфлікти економічних інтересів	Відсутні	Наявні конфлікти щодо нерівності та ступеня задоволення потреб
Характер прояву	Інертність, безініціативність, пасивність	З боку держави та рабовласників – активність З боку рабів та селян-общинників – інертність, безініціативність

Висновки. Отже, в епоху формування перших цивілізацій відбулося:

- відособлення особистих економічних інтересів від суспільних на основі формування індивідуальної та сімейної власності;
- трансформація інтересів людини від діяльності щодо гедонистського задоволення потреб до морально-етичних інтересів і прагнень до прибуткового та ефективного ведення господарства;
- визнання економічних інтересів як усвідомленої людської діяльності щодо задоволення потреб у благах;
- негативний вплив філософських та релігійних поглядів на сприйняття економічних інтересів людьми та державою.

Література

1. Галушка З. І. Модель людини в сучасній економічній теорії / З. І. Галушка // Економічна теорія. – 2012. – № 4. – С. 49–56.
2. Завгородня О. О. Мотиваційні засади інноваційної динаміки / О. О. Завгородня // Економічний вісник НГУ. – 2013. – № 2. – С. 38–47.
3. Пилипенко Г. М. Методологічний потенціал сучасної економічної науки у дослідженні координації економічної діяльності суб'єктів / Г. М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – 2013. – № 4. – С. 9–21.
4. Діденко О. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття «економічний інтерес» / О. Діденко // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2013. – Вип. 12. – Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidav-itstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf
5. Крюкова І. О. Єдність та суперечність у системі економічних інтересів / І. О. Крюкова // Вчені записки. – 2010. – Вип. 12. – С. 37–42.
6. Новікова Н. Л. Системне дослідження гносеології економічних інтересів / Н. Л. Новікова // Бізнесінформ. – 2012. – №11. – С. 33–35.
7. Чернецова Н. С. Исследование сущности и роли интересов в процессе становления и развития экономической мысли / Н. С. Чернецова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион (Экономические науки. Управление в экономике). – 2014. – №1. – С. 63–74.
8. Исраилова Э. А. Генезис и содержание экономических интересов России в условиях глобализации [Текст] / Э. А. Исраилова // Terra Economicus. – 2014. – Вып. 12. – С. 224–227.
9. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=11718>
10. Пратимокша-сутра, буддійський службеник [Електронний ресурс] / И. Минаев. – Записки императорской академии наук. – СПб. – Т. 9. – 1869. – 179 с. – Режим доступу: <http://padaread.com/?book=33903&pg=3>
11. Тевидджа-сутра или сутра о познании вед [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.theosophy.ru/sutra/suturved.htm>
12. Законы Ману [Електронний ресурс] // Памятки литературы народов востока / Академия наук СССР. – М.: Институт востоковедения – Режим доступу: http://http://www.e-reading.club/bookreader.php/1013662/Zakony_Manu.html
13. Артахаштра или наука политики [Електронний ресурс] // Под ред. В. И. Кальянова. – М. – Л. : Издательство Академии наук СССР. – 1959. – 798 с. – Режим доступу: <http://padaread.com/?book=49686&pg=3>
14. Всемирная история экономической мысли / Под ред. В. Н. Черковец. – М. : Мысль. – Т. 1. – 1987. – 606 с.
15. Гесиод. Полное собрание текстов. Теогония. Труды и дни. Щит Геракла [Електронний ресурс] // Пер. В. В. Вересаева. – М. : Лабиринт. – 2001. – 256 с. – Режим доступу: http://az.lib.ru/w/weresaew_w_w/text_0300.shtml
16. Рассел Б. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от античности до наших дней: в 3-х кн. / Б. Рассел. – 2-е изд., исправл. – Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1997. – 815 с.
17. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / Под ред. М. А. Дынника. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 236 с.
18. Платон. Держава / Платон. – К. : Основы, 2000. – 355 с.
19. Ксенофонт. Киропедия [Електронний ресурс] / Отв. редактор: С. Л. Утченко. – М. : Издательство «Наука», 1976. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1348497857>
20. Платон. Законы / Платон. – М. : Мысль, 1999. – 832 с.
21. Эспинас А.-В. История экономических учений / А.-В. Эспинас. – СПб. : ELIS, 1998. – 183 с.
22. Аристотель. Политика. Афинская политика [Текст] / Аристотель. – М. : Мысль, 1997. – 459 с.
23. Катон М. П. Земледелие. (De agri cultura liber) / Отв. ред. И. И. Толстой. – Москва - Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. – 220 с.
24. Варрон М. Т. Сельское хозяйство / Отв. ред. Крюгер О. О. – М.-Л. : Академии Наук СССР, 1963. – 220 с.
25. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета / М. : Российское библейское общество, 1994.
26. Козловски П. Общество и государство. Невозможный дуализм / П. Козловски. – М. : Республика, 1998. – 368 с.
27. Аврелий Августин. О граде Божии [Електронний ресурс] / А. Аврелий. – Режим доступу: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgusti/n/o-grade-bozhem/1_11

ГЕНЕЗИС ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ИНТЕРЕСАХ ОТ ПЕРВИЧНОГО ПЕРИОДА ДО ЭТАПА ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

В. Л. Смесо́ва, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Украинский государственный химико-технологический университет»

В статье рассматривается специфика становления, содержание и формы реализации хозяйственных интересов людей от первобытного периода до этапа формирования мировых цивилизаций. Раскрыта эволюцию представлений об интересах хозяйствующих субъектов на этапе зарождения экономической мысли. Проанализированы основные характеристики и отличия экономических интересов хозяйства первоначального периода и этапа формирования первых мировых цивилизаций. Определены основные трансформации, влияние условий хозяйствования и общественных отношений на формирование экономических интересов.

Ключевые слова: интересы общества, общие интересы, личные интересы, частные интересы, мотивы, потребности, стимулы, поведение.

GENESIS OF ECONOMIC CONCEPTIONS OF ECONOMIC INTERESTS FROM PRIMEVAL PERIOD TO THE FORMATION OF GLOBAL CIVILIZATION

V. L. Smiesova, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Ukrainian State University of Chemical Technology

The article deals with the specifics of the formation, content and forms of realization of economic interests of people from the primeval period to the stage of the formation of the global civilizations. The main transformation, the influence of economic conditions and public attitudes on the formation of economic interests are discussed. The evolution of ideas about the interests of economic entities in the embryonic stage of economic thought is revealed. The main features and differences between the economic interests of the economy of the primeval period and the phase of formation of the first global civilizations are analyzed.

Keywords: public interest, common interests, personal interests, private interests, motives, needs, incentives, behavior.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І.

Надійшла до редакції 29.01.16.

УДК 332.02

МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ З ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Н. В. Захарченко, к. е. н., доцент, nady76@mail.ru,

А. А. Швецова, магістр, Shvetsova1994@mail.ua,

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

У статті розглядається механізм фінансування політичних партій на підставі законопроекту № 2123а «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо запобігання та протидії політичній корупції». Представлена концепція фінансування партій, заснована на зарубіжному досвіді. Проаналізовано українські реалії фінансування політичних партій. Окреслено перспективи змін на політичному ринку в світлі ключових новацій закону та джерел фінансування партій.

Ключові слова: політичні партії, бюджетне фінансування політичних партій, субсидії держави політичним партіям, надходження фінансових ресурсів, аудит фінансової діяльності політичних партій.

Постановка проблеми. Верховна Рада України підтримала у другому читанні законопроект № 2123а «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо запобігання та протидії політичній корупції», який був розроблений Міністерством юстиції спільно з міжнародними експертами і профільним комітетом [1]. Зокрема, документом пропонується починаючи з 1 липня 2016 року запровадити пряме державне фінансування політичних партій на яке планується виділити близько 400 млн. грн. За словами експертів, це повинно освітити такі моменти: джерела надходження коштів; як і куди вони витрачаються; ступінь відповідальності за нецільове витрачання коштів та інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Факт поширення та фундаментального значення політичних партій тим виразніше контрастує зі значними труднощами, які можна виявити на шляху їх повного та адекватного розуміння. Визначення цієї категорії сьогодні більшою мірою має нормативно-правовий, ніж соціолого-політологічний характер. Це яскраво демонструє відставання сучасної, вітчизняної, політичної науки від реалій політичного життя. Для підготовки матеріалу були використані дослідження іноземних та українських науковців, зокрема М. Дюверже, Х. Хесса, В. Зульцбаха, Г. Кречмера, О. Хімченка, Ю. Шведа [2–7].

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є аналіз і з'ясування змін, які були внесені у деякі законодавчі акти України щодо запобігання та протидії політичній корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кабінет міністрів постійно пропонує Верховній Раді внести зміни в Бюджетний кодекс і з 1 січня 2017 року в загальний перелік витрат держбюджету додати статтю про фінансування політичних партій. Як відомо, це питання включено в пакет реформ, які Україна зобов'язалася перед Євросоюзом провести найближчим часом. Його мета – усунення політичної корупції.

Світовий досвід фінансування політичних партій свідчить про те, що регулювання фінансування політичних партій може здійснюватися державою в 3-х напрямках: регулювання розмірів і порядку надання партіям приватних пожертвувань і внесків;

обмеження передвиборних витрат та контроль над ними; пряме і непряме бюджетне фінансування партій.

Серед джерел фінансових надходжень партії можна виділити чотири основних: членські внески, пожертви, доходи від дозволеної господарської діяльності і державні субсидії.

Основою фінансування українських партій є пожертвування. Бюджетне фінансування може бути прямим і непрямим. До прямого фінансування відносяться безпосередньо грошові субсидії та компенсації від держави, можна віднести до непрямого безкоштовний ефірний час на телебаченні і радіо, рекламні площі, приміщення для прийому виборців і т. д. Розміри і обсяги субсидій можуть визначатися кожен рік головним фінансовим документом країни – проектом бюджету.

Але важливо не тільки те, звідки у партії беруться гроші, але і як, куди вони витрачені нею. Використання партіями фінансових коштів зазвичай контролюється спеціальними законами, згідно з якими встановлюються терміни і визначається форма звітних документів. Регулярно проводиться незалежний аудит, дані публікуються. Згідно з цими ж законами встановлюється і ступінь відповідальності за порушення. У більшості випадків це досить значні штрафи, позбавлення державних субсидій, а в деяких – навіть в'язниця [8].

Якщо проаналізувати зарубіжний досвід Іспанії, то іспанський Закон про політичні партії 1978 року встановив, що кожна партія щорічно отримує суму, пропорційну числу голосів, отриманих нею на виборах в обидві палати парламенту, і кількістю місць у кожній з палат. Порядок субсидування партій, що входили на виборах у федерації або коаліції, визначається актом уряду. Термін звітності – 6 місяців. Партії зобов'язані оприлюднювати списки пожертвувань [9].

У Німеччині фінансування з державного бюджету отримують всі політичні сили, які на парламентських виборах в Бундестаг і в Європарламент отримали хоча б 0,5% голосів. Субвенції становлять до 1/3 доходів політичної партії. Кожен голос, відданий за політичну силу на виборах, з перших 4 мільйонів приносить партії по 0,85 євро. Кожен

голос понад 4 мільйонів – за 0,70 євро. Термін звітності в Німеччині – 9 місяців. Пожертви не обмежені, але всі вони, як і інші надходження і витрати, щорічно публікуються. Партії також проходять незалежний аудит у сертифікованих кампаній.

Марксистсько-ленінська партія Німеччини офіційно державне фінансування відкидає так і отримати його не може через свою нечисленність. Але нещодавно збагатилася на 115 тис. євро від якогось Конрада фон Пенц.

У публікації німецького видання Bild стверджувалося, що російська влада запропонували фінансування німецької партії євроскептиків «Альтернатива для Німеччини». У партії заперечують цю інформацію. Але, як кажуть, диму без вогню не буває [9].

Згідно з французьким законодавством, партія, яка подолала на виборах 5% бар'єр, отримує після виборів державну компенсацію. Після того, як отримана компенсація, кредити закриваються. Є обмеження у пожертвуваннях. Так, пожертвування від фізичної особи на суму більше 150 євро повинно бути оформлено чеком. Один громадянин не може пожертвувати понад 7,5 тис. євро щорічно однієї і тій же партії. За фінансові порушення або зловживання політичну партію можуть позбавити державних субсидій.

Гучний скандал з партією Національний фронт, яка отримала від кишенькового кремлівського банку Перший Чесько-Російський Банк (ПЧРБ) кредит у розмірі 9 млн євро. Крім того, голова цієї партії Марін Ле Пен задіяла хитру схему: створила нову міні-партію «Жанна». Всі кандидати Національного фронту в місцеві органи самоврядування зобов'язані купувати агітаційний матеріал у цій міні-партії. Для оплати «Жанна» пропонує кандидатам кредити під величезні відсотки, що перевищують рівень ставок, що існують у всіх французьких банках. Французька газета Liberation стверджує, що вартість агітматеріалів була сильно завищена [9].

Якщо політична партія в Чехії отримала більше 3% голосів на парламентських виборах, то держава виділяє їй суму від 6 млн. крон щорічно (приблизно 218 тис. євро). Партії, які подолали бар'єр в 5%, отримують вже 10 млн. крон (363 тис. євро). Також на-

раховується доплата за кожного депутата парламенту (900 тис. крон або 32 тис. євро) і місцевого депутата (250 тис. крон або 9 тис. євро). Цих грошей чеським партіям цілком вистачає на утримання штату та офісів.

Бувають випадки, коли невелика партія фінансується із зовнішніх джерел, залазить у борги, а потім або банкрутує, або впадає у все більшу залежність від цих джерел фінансування і перетворюється в кишенькову політичну силу, як це сталося з партією «Громадські справи». А, наприклад, ультраправа партія «Світанок прямої демократії» має своє представництво в парламенті і державне фінансування. Але вона настільки нечисленна, що в результаті переділу державних грошей кожен депутат отримав мільйони крон, які де-факто були витрачені на особисті потреби [9].

У Канаді держава виділяє кожному кандидату від партії 38 тисяч канадських доларів. Він повинен вкласти в цю суму. Також діють закони пожертвувань політичним партіям. Що стосується жертводавців, то є дуже цікавий момент: у відповідності з законодавством про податки на доходи, платник податків при розрахунках оподаткованого річного доходу не повинен зменшувати його на суми внесків на користь партій або кандидатів на федеральних виборах. Однак на ці суми фізичним особам надаються податкові пільги [9].

У Латвії діє змішана система фінансування політичних партій. Контроль над приватними пожертвами та прозорою фінансовою звітністю політичних сил здійснює KNAB – Національне бюро по запобіганню корупції. Партії подають, а KNAB публікує в Інтернеті інформацію про пожертвування, а також щорічні фінансові звіти, декларації про витрати в період виборів. Із звітністю в Латвії теж строго. Кожен рік необхідні документи необхідно подати не пізніше 31 березня [9].

Однією з найбільш таємних країн в Європі у питанні політичного фінансування є Фінляндія. Правила державного фінансування політичних партій врегульовані в Законі з політичних партій і в Декреті «Про субсидії для забезпечення діяльності політичних партій» 1973 р. Розподіл прямого державного фінансування здійснюється що-

року на підставі рішення Уряду з урахуванням раніше узгоджених з Урядом коштів, закладених у бюджеті на фінансування громадської діяльності. Субсидії надаються політичним партіям у розмірі 8% від усіх коштів, для фінансування їх діяльності [9].

В Україні поки що суспільство може лише здогадуватися, ким фінансуються ті чи інші партії, оскільки до недавнього часу законодавство не вимагало деталізації джерел надходження коштів. Наприклад, у звітах, розміщених на сайті ЦВК, відсутня інформація про витрати багатьох партій і про джерела доходів деяких партій. І в будь-якому випадку, таке джерело доходів як «власні кошти партії» не дає розуміння джерел походження цих «власних коштів». Разом з тим, витрати на передвиборну кампанію є досить значними – так, на вибори 2014 року партії витратили 674,5 млн. грн. Нинішні місцеві вибори лише в Києві коштували партіям понад 280 млн. грн. Реальні суми, очевидно, більше через тіньового фінансування [10].

Змінити такий стан речей повинен нещодавно прийнятий закон про запобігання та протидію політичній корупції.

Цей закон підвищує вимоги до прозорості джерел надходження коштів, звітності політичних партій і засновує їх фінансування з державного бюджету. Нижче розглянемо ключові новації закону:

– Відкритість інформації про фінансування партій. Ймовірно, найважливішим елементом новоприйнятого закону є обов'язкова щоквартальна фінансова звітність політичних партій. Відтепер партії повинні кожні три місяці подавати всю інформацію про рухоме і нерухоме майно, наявних обсягів коштів, цінних паперів, фінансових зобов'язаннях. Але надважливим є те, що відтепер у звіті буде відображатися повна інформація про кожному внеску на користь партії або її місцевої організації, включаючи дані про особу донора коштів та розмір внеску. Також буде матися інформація про здійснення кожного платежу з рахунку партії на певні потреби, із зазначенням отримувача коштів і цільового призначення. Більш того, всі звіти повинні бути розміщені у вільному доступі

на сайті Нацагентства по запобіганню корупції. Таким чином, створені умови для подвійного контролю з боку уповноваженого державного органу і з боку громадського сектору.

Всі фінансові звіти партій повинні бути розміщені у вільному доступі на сайті Нацагентства по запобіганню корупції.

Щорічно партія повинна проходити внутрішній аудит своєї фінансової діяльності, а якщо політична сила була суб'єктом виборчого процесу будь-якого рівня чи є претендентом на отримання державного фінансування, то вона обов'язково повинна пройти зовнішній фінансовий аудит. Причому в законі чітко прописані вимоги до аудиторських фірм, які мають право надавати такі послуги, а укласти договір на надання відповідних послуг з однією і тією ж фірмою можна не більше трьох років поспіль. Такі умови забезпечують значне зниження можливості надавати неправдиві результати аудиту. Висновки як внутрішнього, так і зовнішнього аудиту є обов'язковим додатком до фінансового звіту і також розміщуються у відкритому доступі.

Відкритість і прозорість руху фінансових засобів нарешті дасть зрозуміти, хто фінансує діяльність політичних партій, хто має можливість впливу і контролю, які партії можуть стати лобістами бізнес-інтересів в органах влади. Правда, це також створює передумови для переведення принаймні частини фінансування в «тіньову» площину: створення окремих рахунків, переведення туди засобів, не зазначених у фінансових звітах на офіційних рахунках.

Але навіть у такому випадку буде помітною різниця між реальними витратами партії (які можна оцінити, наприклад, за масштабом політичної реклами) і її офіційно зазначеними доходами, що може стати приводом звернути додаткову увагу на політичну силу.

– Обмеження можливості здійснювати внески на користь політичних сил.

У таблиці 1 наведено дозволені і заборонені джерела фінансування політичних партій згідно з «старим» і новим законам [11].

Джерела фінансування партій

Суб'єкт фінансування партій	Норми попередньої редакції закону «Про політичні партії в Україні»	Нові норми закону
Приватні підприємства	Так. Розмір внеску не обмежений.	Так, крім підприємств, бенефіціарами яких є особи, уповноважені на виконання функцій державної або місцевої влади, або особи, з якими укладено договір про забезпечення потреб держави чи суспільства у відповідності з законом «Про державні закупівлі» протягом дії такого договору та одного року після закінчення його дії. Максимальний розмір внеску протягом року – 800 мінімальних зарплат (1378 грн. – мін. зарплата з 1.09.2015). Якщо в кількох різних юридичних осіб один кінцевий бенефіціар-власник – розмір внеску вважається як від однієї юридичної особи.
Органи державної влади	Ні	Ні
Органи місцевого самоврядування	Ні	Ні
Державні та комунальні підприємства	Ні	Ні
Підприємства, які частково належать державі, органам місцевого самоврядування або нерезидентам (менше 10%)	Ні	Так
Підприємства-нерезиденти	Ні	Ні
Державний бюджет	Ні	Так, 0,02% мінімальної зарплати, помножена на кількість виборців, які взяли участь у виборах
Іноземні держави	Ні	Ні
Міжнародні організації	Ні	Тільки зареєстровані ЄС
Інші політичні партії або об'єднання партій	Ні	Тільки зареєстровані ЄС
Благодійні, громадські та релігійні організації	Ні	Тільки зареєстровані ЄС
Фізичні особи	Можливість необмежених у розмірах внесків	Та, крім неповнолітніх, недієздатних, анонімних осіб або осіб під псевдонімом; максимальний розмір внеску протягом року – 400 мінімальних зарплат

Джерело: [11]

Суттєвою зміною є дозвіл отримувати внески від міжнародних організацій, політичних партій та їх об'єднань, зареєстрованих у державах-членах ЄС. З одного боку, така норма буде сприяти швидшій інтеграції українських політичних сил в європейське

них у державах-членах ЄС. З одного боку, така норма буде сприяти швидшій інтеграції українських політичних сил в європейське

політичне поле, прийняття до об'єднання чи коаліції партій, сформованих за ідеологічним принципом. Так, для багатьох партій може стати значно вигідніше здійснювати саме ідеологічну внутрішню діяльність, а не діяльність «клубу бізнес-інтересів» або об'єднання під конкретного політичного лідера. З іншого боку, може стати можливим фінансування політичних партій з боку третіх держав, розміщених там юридичних осіб, шляхом транзиту коштів через держави, у яких немає заборони на внески від нерезидентів (наприклад, Бельгія, Нідерланди, Австрія). Але, беручи до уваги прозорість фінансування, такі транзакції одразу будуть залучати до себе увагу.

Також обмежуються максимальні розміри щорічного внеску від однієї фізичної чи юридичної особи, відповідно 400 і 800 мінімальних зарплат. Прийнята норма, згідно з якою внески від юридичних осіб, які мають одного бенефіціарія, враховуються як внесок від однієї особи. Крім того, внеском тепер вважається не тільки пряма фінансова допомога, але й надання товарів, послуг, робіт. Зниження максимальних розмірів щорічних внесків має на меті диверсифікувати надходження фінансових ресурсів, а також знизити ймовірність залежності партії від однієї фізичної чи юридичної особи. Але це положення, можливо, не принесе очікуваної користі, оскільки залишається можливість внесення значних обсягів коштів на користь партій через посередників. Однак, завдяки вимог до прозорості такі зв'язки можна буде виявити.

– Контроль над фінансовою діяльністю політичних партій. Повноваження відповідного контролю надані Національному агентству по запобіганню корупції, Центральній виборчій комісії, Рахунковій палаті. Зараз немає можливості оцінити ефективність такої моделі контролю, оскільки перший орган ще навіть не заробив, а по Рахунковій палаті лише в цьому році був прийнятий новий закон.

За надання неправдивої інформації у фінансових звітах або неподання фінансових звітів у новому законі передбачена як адмі-

ністративна, так і кримінальна відповідальність уповноважених осіб. Така ж відповідальність передбачена для осіб, які порушують норми фінансування партій.

– Державне фінансування статутної діяльності партій. Впровадження механізмів бюджетного фінансування політичних сил та відшкодування витрат на передвиборчу агітацію є «наріжним каменем» даного закону.

Щорічно на фінансування всіх партій має виділятися сума з державного бюджету у розмірі 0,02% мінімальної зарплати станом на 1 січня попереднього року, помноженої на кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на останніх парламентських виборах. Але тут є одне застереження: фактично обсяг фінансування залежить від явки на останніх парламентських виборах. Починаючи з 2006 р. спостерігається тенденція до абсентеїзму (явка 69,8% у 2006 р. проти 52,42% в 2014 р.). Існує ймовірність, що зниження явки може продовжуватися. Причинами абсентеїзму в Україні є втрата довіри до політиків, низький рівень політичної компетентності громадян, свідоме небажання брати участь у політичному житті. Тепер у партії буде стимул сприяти політичній активності виборців і зменшення абсентеїзму [12].

Механізм фінансування політичних партій, розроблений авторами, представлено на рисунку 1.

Як свідчить рис.1, при фінансуванні партій необхідно створювати певні передумови, а саме підвищувати політичну активність суспільства шляхом чіткої звітності та обґрунтування державними органами здійснених заходів. Крім того, запропоновано встановлення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення порядку надання або отримання внеску на користь партії, порушення порядку фінансування політичних партій.

Право на щорічне фінансування статутної діяльності мають партії, які отримали хоча б 2% у загальнодержавному багатомандатному окрузі. Правда, з 2017 р. почнеться фінансування лише парламентських

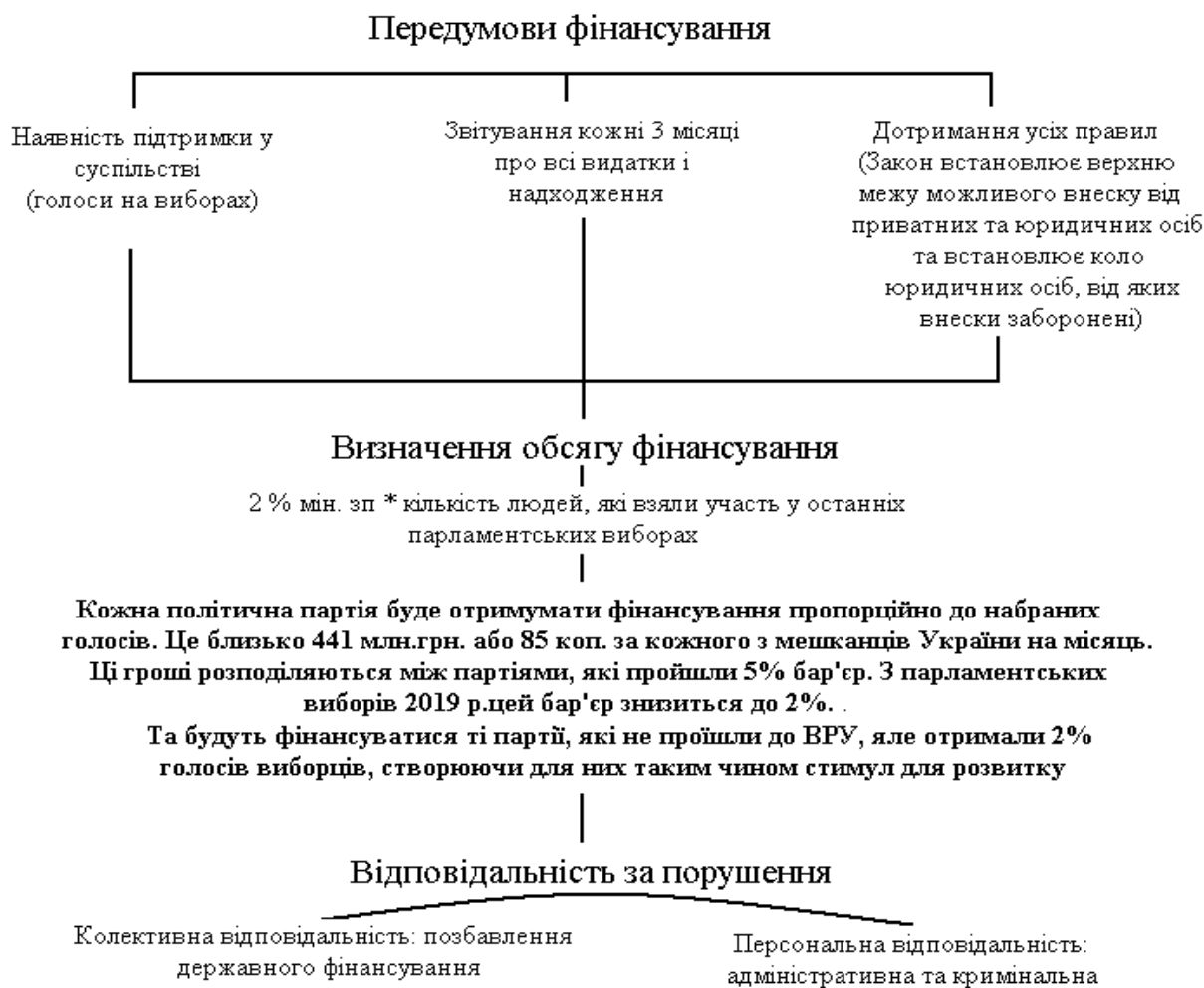

Рис. 1. Механізм фінансування політичних партій

партій, а бар'єр 2% запрацює тільки після наступних парламентських виборів. Претендувати на відшкодування витрат на агітацію зможуть лише партії, які пройшли в парламент. Це дає певну фінансову «фору» парламентським політичним силам.

Все фінансування розподіляється між партіями пропорційно до кількості отриманих голосів. Додаткові 10% від загального обсягу цих коштів щорічно розподіляється порівну між політичними силами, в яких кількість обраних осіб однієї статі не перевищує дві третини.

Відшкодування витрат на агітацію передбачено в розмірі фактичних витрат, але не більше максимального обмеження розміру виборчого фонду (згідно з чинним законом «Про вибори народних депутатів», для партій – 90 000 мінімальних зарплат, на даний момент близько 124 млн. грн.). Наявність граничного розміру виборчого фонду

створює передумови для продовження практики тіньового фінансування, тому в майбутньому значно ефективніше буде не штучне обмеження розмірів виборчих фондів, а зменшення обсягів витрат на передвиборну агітацію, наприклад, через практику обмеження політичної реклами [13].

Висновки. У демократичному світі спостерігається тенденція до законодавчого регулювання процесу фінансування партій і виборчих кампаній. Європейська практика показує, що краще, якщо б це відбувалося за державні кошти з чітким відмежуванням бізнесу від політики і з можливістю спостерігати за надходженням пожертвувань на рахунки суб'єктів виборчого процесу. Сліпо копіювати будь-яку європейську модель було б нерозумно. Але інтегруючи чужий досвід, можна створювати свою, унікальну українську модель партійного фінансування.

При її впровадженні важливо враховувати кілька специфічних чинників:

- в якому стані знаходиться держбюджет в умовах війни і економічної кризи;
- платоспроможність громадян в тих же умовах;
- моральна готовність громадян фінансувати партії та їх кандидатів;
- бажання і політична воля самих політиків;
- наявність серед виборців попиту на популізм.

Прийнятий закон докорінно змінює умови ведення політично в Україні, поступово наближаючи їх до традиційним європейським практикам. Нові норми збільшують роль держави як регулятора у системі політичних фінансів, зменшуючи і нерегульованість в цьому секторі. Партії відтепер повинні стати повністю відкритими й підзвітними суспільству.

Але варто розуміти, що прийняття закону – це лише перший крок на шляху до радикального зміни правил ведення політики в Україні. Необхідно продовжувати роботу за двома напрямками: імплементувати прийняті норми, а також скорочувати статті витрат політичних партій. В цьому напрямку особливу увагу слід звернути на загальноприйняті європейські практики обмеження політичної реклами та механізми непрямого державного фінансування партій (наприклад, надання рівного безкоштовного доступу до ефірного часу на державному телебаченні).

Література

1. 400 миллионов из Госбюджета для украинских партий: кому сколько достанется? [електронний ресурс]: <http://www.facenews.ua>
2. Дюверже. Политические партии // <http://feelosophy.narod.ru/Duv>
3. Хесс Х. Практическая работа в партии. Справочное руководство: Справочник. / Х. Хесс. Пер. с англ. – М. : Европа, 2005. – 160 с.
4. Зульцбах В. Основы образования политических партий / В. Зульцбах. – М. : Европа, 2006. – 312 с.
5. Кречмер Г. Фракции, партии в парламенте / Г. Кречмер. – К. : Заповіт, 1999. – 300 с.
6. Хімченко О. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства: навч. пос. / О. Хімченко. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
7. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. пос. / Ю. Шведа. – Л. : Тріада плюс, 2004. – 528 с.
8. Рада ввела фінансування політичних партій за рахунок держбюджету [електронний ресурс] : <http://mignews.com.ua/politics/inukraine/7123453.html>
9. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс, підручник. / В. М. Шаповал. – Київ : «Юрінком Інтер», 2008 р.
10. Партійна каса: фінансування українських партій [електронний ресурс] <http://ua1.com.ua/publications/partyna-kassa-finansuvannya-ukrainskih-party-1539.html>
11. Закон про внесення змін у деякі законодавчі акти України про запобігання та протидію політичній корупції (№2123а) [електронний ресурс]: <http://ua1.com.ua/rus/publications/partynaya-kassa-finansirovanie-ukrainskih-partiy--1539.html>
12. Аналітика [електронний ресурс]: <http://news.bigmir.net/ukraine/959044-Finansirovanie-partii-kakie-vozmognosti-daet-obshestvy-zakon>
13. Фінансування партій: які можливості дає суспільству закон [електронний ресурс]: <http://antonovich-design.com.ua/news/733259/>

МЕХАНИЗМ ФИНАНСИРОВАНИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ ИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

Н. В. Захарченко, к. э. н., доцент, А. А. Швецова, магистр, ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»

В статье рассматривается механизм финансирования политических партий на основе законопроекта № 2123 «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно предотвращения и противодействия политической коррупции». Представленная концепция финансирования партий, основанная на зарубежном опыте. Проанализированы украинские реалии финансирования политических партий. Определены перспективы изменений на политическом рынке в свете ключевых новаций закона и источников финансирования партий.

Ключевые слова: политические партии, бюджетное финансирование политических партий, субсидии государства политическим партиям, поступления финансовых ресурсов, аудит финансовой деятельности политических партий.

MECHANISM OF FINANCING POLITICAL PARTIES FROM THE STATE BUDGET: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE

N. V. Zakharchenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof.,

A. A. Shvetsova, Master student,

SHEI «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture»

The article deals with the mechanism of financing political parties on the basis of the lawsuit N2123 «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on preventing and combating political corruption». The presented concept of party funding is based on foreign experience. Ukrainian realities of political party financing are analyzed. Prospects of change in the political market in the light of the key innovations of the law and the sources of financing parties are identified.

Keywords: political parties, government funding of political parties, state subsidies to political parties, inflow of financial resources, audit of the financial activities of political parties.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М.

Надійшла до редакції 17.02.16.

УДК 330.322.2

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

*С. О. Геращенко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
gerashenko75@mail.ru*

У статті проаналізовано динаміку і структуру прямих іноземних інвестицій в Україні. Досліджено індекси інвестиційної привабливості окремих галузей та сфер вітчизняної економіки. Виявлено основні інвестиційні ризики, які наявні в національній економіці.

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестиційні ризики, індекси інвестиційної привабливості.

Постановка проблеми. Країни, що займають лідируючі позиції за обсягом залучення іноземних інвестицій, як правило, мають і високі показники економічного зростання. Інтенсифікація руху капіталу між країнами призводить до зростання економічного й соціального розвитку країни.

У сучасних умовах існує об'єктивна необхідність активізації інвестиційної діяльності в Україні з метою створення конкурентоспроможної економічної системи, модернізації та реконструкції діючих підприємств, забезпечення інноваційно-орієнтованих структурних перетворень в економіці.

Економіка нашої країни функціонує в умовах суттєвого дефіциту власних грошових коштів, тому питання залучення інозем-

них інвестицій, створення привабливого інвестиційного клімату є досить актуальними для обговорення. На фоні економічної ситуації в Україні за декілька останніх років, збільшення ролі іноземного інвестування в нашу економіку перетворилось на гостру необхідність. Це один з найефективніших шляхів компенсування дефіциту внутрішніх ресурсів.

Згідно опублікованій Доповіді ЮНКТАД про світові інвестиції, 2015 рік (World Investment Report 2015) загальний обсяг припливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) знизився у 2014 році на 16% до 1,23 трлн. дол. у порівнянні з 1,47 трлн. дол. в 2013 році [1, с.25]. Це скорочення в основному пояснювалося нестабільністю світової економіки, непередбачуваністю політики для

інвесторів і збільшеними геополітичними ризиками. Крім того, поряд з новими інвестиціями мали місце випадки вилучення значних обсягів раніше вкладених коштів.

Приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в країни Південно-Східної Європи (ПСЄ), Співдружності Незалежних Держав (СНД) і Грузії (країни з перехідною економікою) скоротився в 2014 р. значно більшою мірою аж на 52% до 48 млрд. дол. або більше ніж наполовину [1, с.13].

При цьому значне скорочення припливу ПІІ сталося, зокрема, в Україні. На приплив ПІІ в країни СНД серйозний вплив зробили геополітичні ризики і регіональний конфлікт. Приплив ПІІ в Україну впав на 91% до 410 млн дол. – найнижчий рівень за останні 15 років. Ці цифри є яскравим свідченням занадто низької інвестиційної привабливості вітчизняної економіки, яка дедалі більше набуває сталого характеру. У цьому зв'язку виникають цілком закономірні питання щодо причин такого становища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських та російських науковців вивчали різні напрями проблематики прямого іноземного інвестування, а саме: О. Гаврилюк, О. Малютін, Б. Губський, А. Славянов, Ю. Петруня [2–5] та ін. Вказані вчені дослідили різні аспекти іноземного інвестування, запропонували заходи щодо прискорення інвестиційної активності в економіці України та інших країнах. Проте, як свідчить економічна практика нашої країни, результати теоретичних досліджень не завжди втілюються в економічну політику, а багато формальних «правил гри», що де-юре існують в Україні, де-факто не виконуються. Тому проблема інвестиційної привабливості національної економіки залишається одним із пріоритетних напрямів економічних досліджень.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз інвестиційного клімату, обсягу та структури прямих іноземних інвестицій, визначення основних суб'єктів іноземного інвестування в Україні, дослідження індексів інвестиційної привабливості та з'ясування ризиків інвестування в українській економіці з метою покращення процесів прямого іноземного інвестування.

Виклад основного матеріалу дослід-

ження. Одним із найбільш відомих світових рейтингів, що відображає ступінь легкості ведення бізнесу, є Doing business, який щороку складають Світовий банк та Міжнародна фінансова корпорація (IFC). У цьому рейтингу країни ранжуються за 189 пунктами, кожен з яких відображає місце, яке посідає певна країна за значенням індексу легкості ведення бізнесу, розрахованого як середнє значення десяти індикаторів [6, с. 155–158]

Зауважимо, що висока позиція в індексі легкості ведення бізнесу означає, що регуляторний клімат сприяє веденню бізнесу. Останніми роками Україна швидко рухається в напрямку підвищення свого рейтингу. Так, на початку 2013 р. її місце перемістилося із 152 на 137 позицію, а на початку 2014 р. Україна посіла 112 місце. На початку 2015 р. Україна займає 96 позицію, а на початку 2016 р. вона покращила свій рейтинг вже до 83 позиції, при цьому значно поступаючись колишнім країнам партнерам по СРСР та іншим постсоціалістичним країнам (див. рис.1).

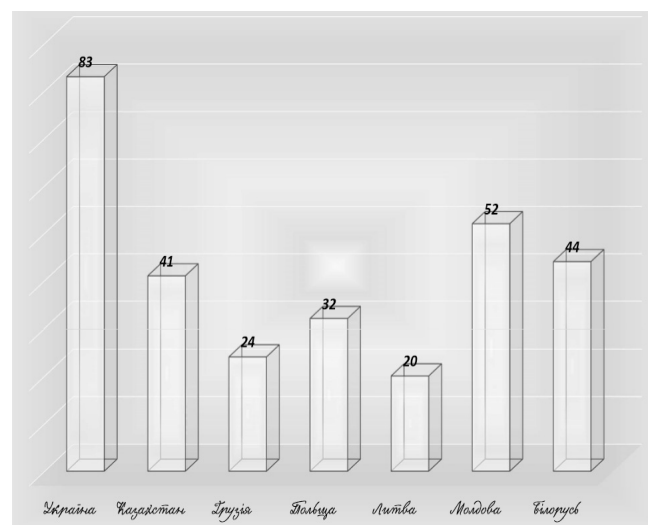

Рис. 1. Позиція України та інших колишніх соціалістичних країн в рейтингу Doing business, 2016 р. Побудовано за [6].

Але суттєве зростання рейтингу України в Doing business, в останні роки не має тісного прямого зв'язку із розмірами ПІІ в Україну. Крім того, нинішній рейтинг виявився доволі суперечливим. В якості прикладу можна взяти Росію, в якій рейтинг зріс вгору з 62-го на 51-ше місце і став вищим за Грецію, в той час, як на неї з усіх боків тис-

нуть торговельними санкціями. А в цілому відбулося значне зниження ПІІ в Російську Федерацію, яка перемістилася в 2014 р. порівняно з 2013 р. з 5-го місця на 16-е серед найбільших отримувачів ПІІ [1, с.28].

На нашу думку, справа полягає в тому, що в цьому році Світовий банк змінив методику розрахунку рейтингу. Тепер у його оцінках легкості ведення бізнесу велику роль відіграє те, як глибоко проінформовані ділові люди. Світовий банк не береться оцінювати корупційний тиск, протекціонізм чи те, як впливає на легкість ведення бізнесу загальний стан економіки. А ці фактори можуть впливати на життя підприємців значно сильніше, ніж високоякісне інформування та простота оформлення документів.

За останні роки рейтингове місце України зросло на 69 позицій і найбільше посприяли цьому реформи, що приведені в табл.1.

Таблиця 1

Реформи, що проведені в Україні в 2014–2016 рр. згідно рейтингу *Doing business*.

DB2016	Відкриття бізнесу: Україна спростила процедуру створення підприємств шляхом скорочення часу, необхідного для ПДВ – реєстрації і ліквідації бізнесу, реєстраційні збори.
DB2015	Сплата податків: Україна спростила систему податкового навантаження для компаній шляхом запровадження електронної системи реєстрації та сплати податків на оплату праці.
DB2014	Відкриття бізнесу: Україна спростила процедуру створення підприємств шляхом відміни вимоги про реєстрацію в органі статистики та шляхом виключення видатків за податком на додану вартість реєстрації. Реєстрація власності: Україна зробила спрощення процедур за передачею прав власності і модернізацію системи реєстрації прав на нерухомість. Отримання кредиту: Україна поліпшила доступ до кредитної інформації шляхом збору даних на фірми зі сторони фінансових установ.

Складено за: [6]

Як наведено в таблиці 1, за 2014 рік Світовий банк зафіксував в Україні одну значну реформу, яка полегшила життя діловим людям: спростилися процедури, необхідні для

того, щоб розпочати бізнес. Сьогодні для реєстрації підприємства в нашій країні потрібно в середньому лише чотири процедури, сім днів, сума, яка дорівнює 0,6% середнього доходу на одиницю населення, і відсутність початкового капіталу. Лише 29 держав світу можуть похвалитися тим, що відкрити бізнес у них легше, ніж в Україні. Світовий банк вирішив, що в Україні відносно легко реєструвати власність (61-ше місце) і не надто погано йдуть справи із захистом прав міноритарних інвесторів (88-ме місце) та забезпеченням виконання контрактів (98-ме місце). Проте дорого і дуже довго бізнесменам в Україні доводиться оформляти документи для міжнародних торговельних операцій. Проблемними зонами для бізнесу в Україні залишаються отримання дозволів на будівництво (140-ве місце), підключення до електромереж (137-ме місце) і розв'язання проблеми неплатоспроможності (141-ше місце). На ліквідацію підприємства в нашій країні в середньому потрібно майже три роки. При цьому в Україні кредиторам вдасться стягнути зі збанкрутілих компаній лише 8,3% вкладених коштів, тоді як у країнах ОЕСР цей показник дорівнює 72,3%.

Отже, аналізуючи рейтинг *Doing Business*, дуже важливо розуміти, що він має на меті оцінити виключно якість правил регулювання підприємницької діяльності у країні й абсолютно не стосується макроекономічних показників, зокрема, таких як стабільність фінансової системи, якість управління фіскальною системою, рівня кваліфікації робочої сили та інших аспектів макроекономічної стабільності. А приріст інвестування в Україну, на нашу думку, суттєвіше пов'язаний з іншими політичними та економічними чинниками, про що й свідчать дані табл.2.

Аналіз показує, що при певному покращенні Україною своїх позицій у рейтингу легкості ведення бізнесу, український інвестиційний клімат не є достатньо привабливим для іноземних інвесторів. Дані табл. 2 демонструють той факт, що незважаючи на підвищення Україною рейтингу в *Doing business*, приріст іноземних інвестицій в останні роки зменшується.

Так за 2012 р. приріст ПІІ у країні склав 8,2 млрд. дол. Наступного року цей

Стан бізнес клімату та обсяги прямих іноземних інвестицій в Україні

Рік	Місце у рейтингу Doing business	Приріст ІІІ за рік (млрд. дол.)
2012	152	8,2 млрд. дол.
2013	137	4,5 млрд. дол.
2014	112	0,85 млрд. дол.
2015(11 міс.)	96	2,3 млрд. дол.
2016	83	-

Джерело: складено за: [6- 9]

обсяг знизився до 4,5 млрд. дол. [9]. Що стосується 2014 р., то він був самим провальним роком в питанні залучення іноземних інвестицій в Україну, їх приріст склав менше 1 млрд. грн. В 2015 р. ми відмічаємо певне поживавлення іноземних інвесторів. Приріст прямих іноземних інвестицій склав 2,3 млрд. дол., хоча значення цього показника теж є досить несуттєвим, і щонайменше в два рази меншим за досягнуту тенденцію в попередньому періоді. На рис. 2. показано динаміку обсягів прямих іноземних інвестицій, розрахованих у млрд. доларів США. Як свідчить рисунок 2, в останні роки процес іноземного інвестування в нашу державу не має певної системи, і є навіть доволі хаотичним. Особливо слабка динаміка в залученні прямих іноземних інвестицій відмічалася в 2014 і 2015 рр., що свідчить про посилення інвестиційних ризиків і відповідного занепокоєння інвесторів, що стримують їх бажання інвестувати в українську економіку.

Структуру прямих іноземних інвестицій в Україні зображено на рис. 3. Досліджуючи структуру ІІІ в Україні за даними рис.2 та рис.3 приходимо висновку, що на підприємствах промисловості зосереджено 32,3 % загального обсягу прямих інвестицій, а в фінансових установах – 25,1% [7]. Зберігається тенденція спрямування інвестицій переважно в галузі із швидким оборотом капіталу, а також у виробничу сферу. Зокрема, довготривалий час в Україні найбільш привабливою для іноземного інвестування залишалася банківська сфера, що пояснювалося тим, що на вітчизняному грошовому ринку процентні ставки були більш високими у порівнянні з іншими європейськими країнами, мала місце приваблива банківська маржа (різниця між процентами за кредита-

ми та процентами за депозитами) а також внаслідок значної місткості ринку досить цікавими являлися обсяги кредитування.

Хоча з цього приводу слід зазначити, що в останні роки очікування інвесторів у даній сфері помітно змінилися в негативному напрямку, що підтверджується зниженням інвестицій у цю сферу з 33,1% у 2011 р. до 25,1% у 2014 р., а також згортанням рядом іноземних банків своєї діяльності на території України. Так, починаючи з 2009 р. вітчизняну економіку покинуло 17 банків з іноземним капіталом. Іноземні інвестори і сьогодні продовжують покидати український фінансовий ринок. Тільки за 2012–2013 рр. з України вийшли такі відомі зарубіжні банки, як: SEB Group, Швеція; Банк Форум (Commerzbank), Німеччина; Ерсте Банк, Австрія; Кредитпромбанк; Swedbank, Швеція; Alpha Bank, Греція; Societe Generale, Франція; Platinum Bank, Міжнародні акціонери – Horizon Capital, East Capital та ін. [10].

Крім втечі іноземних банків з банківської системи України, слід відмітити банкрутство банків. Так за 2014–2015 рр. в Україні збанкрутіло 44 банки і Україна втратила близько 9 млрд. дол., або майже 9% ВВП. Вкладникам неплатоспроможних банків станом на 25.02.2015 р. виплачено 18,5 млрд. грн. (біля 804 млн. дол.) [11]. Крім того, не слід забувати про нестабільність банківської системи, досить суттєвим чинником впливу на яку є процеси девальвації національної валюти. Так за 2014–2015 рр. національна валюта девальвувала майже на 300%. Все це викликало підвищення ризиків в банківській сфері і, відповідно, певним чином стримувало інвестиційну зацікавленість не тільки внутрішніх інвесторів, а й іноземних в питаннях інвестування в укра-

їнську банківську систему.

Аналіз галузевого розподілу іноземних інвестицій в Україні свідчить про певне підвищення їхнього обсягу у промисловість. Так, у 2012 р вони збільшилися до 31,5% порівняно з 2011 р., коли вони становили 30,9% всього обсягу інвестицій, спрямованих іноземними інвесторами в країну [7, с.261]. Однак, таке положення все ще не є більш-менш сталою тенденцією. Більше того, звернувшись до аналізу суб'єктів прямого іноземного інвестування в Україні, дані

про яких наведено на рис.3., стає зрозумілим, що таке зростання українських реінвестицій відбувається за рахунок офшорних зон Кіпру, що пов'язано з наявністю ризику «націоналізації» активів у цій зоні. Відносно інших офшорів про такі тенденції, на жаль, говорити не доводиться.

Загалом, як свідчить рис. 2, на даний час іноземні інвестори в Україні більш охоче вкладають грошові кошти в короткострокові проекти, зокрема торгівлю, операції з нерухомим майном, фінансову сферу.

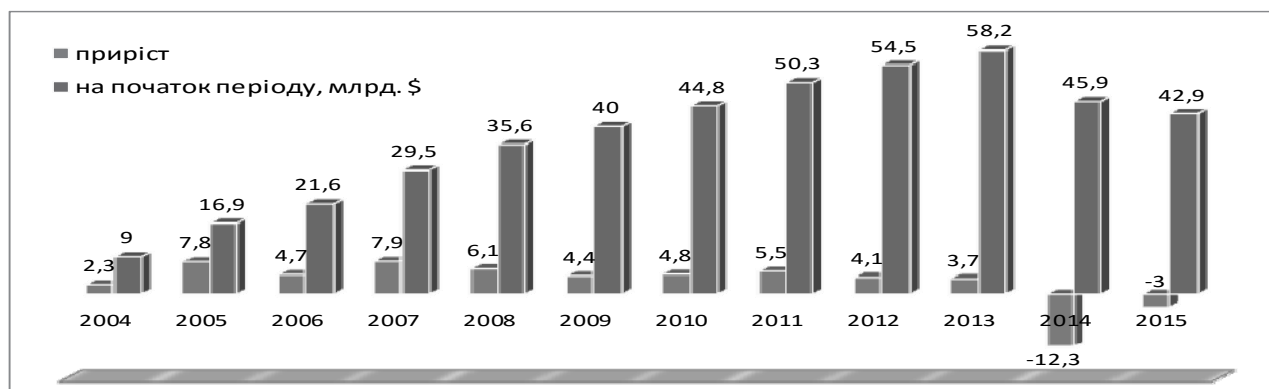

Рис. 2. Обсяг прямих іноземних інвестицій, млрд. доларів США. Джерело: побудовано за: [7]

Перспективи іноземної інвестиційної діяльності в Україні багато в чому визначаються обсягами та структурою вже накопиченого в нашій державі іноземного капіталу. Рис.2. демонструє, що станом на 31 грудня 2013 р. сукупний обсяг накопичених ПІІ (акціонерного капіталу) в Україні становив 58,2 млрд. дол. США. Причому основний приріст ПІІ в українську економіку мав місце у 2005–2012 рр., коли їх обсяги щорічно збільшувались у межах 4,4–7,9 млрд. дол. із велими значним коливанням по роках цього періоду.

Значна частина ПІІ в українську економіку протягом усього періоду не залежності спрямовувалась у придбання вже існуючих підприємств, їх розширення, реконструкцію й, іноді, модернізацію. Насамперед, це стосується промислових підприємств. Однак, ПІІ, що спрямовувались і в інші галузі економіки, доволі часто спирались на вже існуючу матеріально-технічну базу, а не створювались з нуля. Наприклад, значна частина мережі банківських установ розміщується у приміщеннях побудованих ще у радянський період. Тому цілком зако-

номірно, що з часом, коли найбільш привабливі для бізнесу об'єкти були роздержавлені та змінили власників, то темпи й обсяги іноземного інвестування в українську економіку почали зменшуватись.

Якщо у 2005–2008 рр. середньорічний приріст ПІІ в Україну становив 6,63 млрд. дол. США, то у 2009–2012 рр. – уже 4,7 млрд. дол., тобто він скоротився на 29,1 %. Після деякого поживавлення у 2010–2011 рр. процес іноземного інвестування в Україну з 2012 р. сповільнився. А у 2013 р. уповільнення темпів іноземного інвестування в Україну лише посилилось. У 2013 р. приріст ПІІ в Україну був на 10 % менше, ніж у 2012 р.: відповідно 3,7 млрд. дол. проти 4,1 млрд. дол. Що стосується 2014 та 2015 рр. то тут тенденції значно погіршилися. У 2014 р. мав місце від'ємний приріст інвестицій (–12,3 млрд. дол.), що значною мірою було викликано знеціненням акціонерного капіталу (внаслідок значної девальвації гривні) та частково відтоком іноземного капіталу і, в цілому, зниження відбулося з 58,2 млрд. дол. до 45,9 млрд. дол. В той же час мав місце незначний приріст іноземних інвестицій в

обсязі 0,85 млрд. дол. У 2015 р. тенденція із знеціненням національної валюти продовжилася, що в подальшому призвело до знецінення акціонерного капіталу з 45,9 млрд. дол. до 42,9 млрд. дол. на кінець другого

кварталу 2015 р. Разом з тим за 11 місяців 2015 р. приріст іноземних інвестицій склав 2,3 млрд. дол. Структура ПІІ в Україні, приведена на рис. 3.

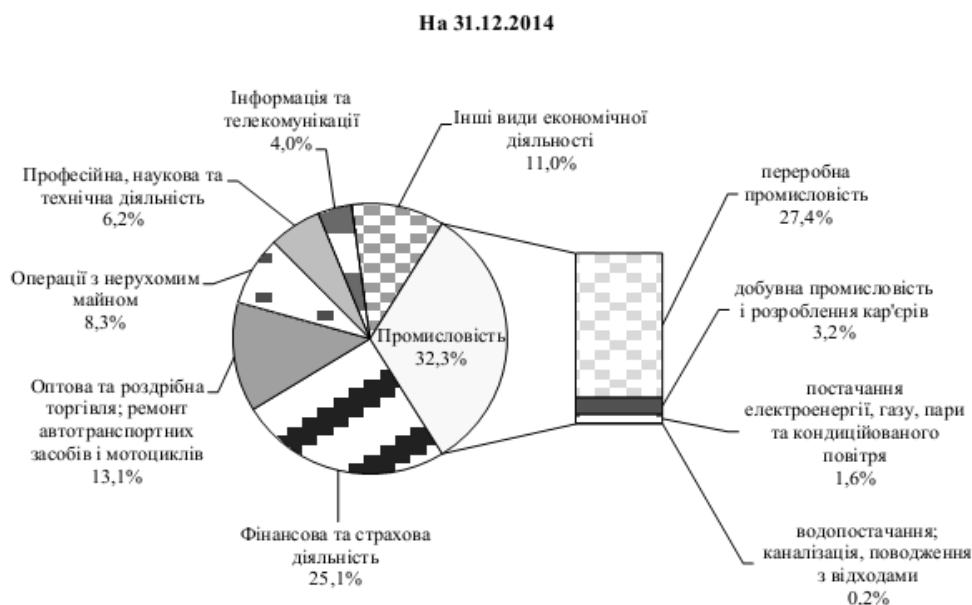

Рис. 3. Структура ПІІ в економіці України за видами економічної діяльності, 2015 р.

Дані рис.3 свідчать про те, що на початок 2014 року ПІІ в промисловість склали 32,3 % в порівнянні з 31,5% у 2013 р. Іноземні інвестиції зросли, зокрема, в переробну та добувну промисловість. Друге місце в структурі надходження ПІІ за видами економічної діяльності продовжує займати «Фінансова та страхова діяльність», хоча її доля в структурі іноземних інвестицій дещо знизилася з 29,6% у 2013 р. до 25,1% у 2014 р. Третє місце посіла «Оптова та роздрібна торгівля». Її питома вага у 2014 р. зросла до 13,1% порівняно з 11% у 2013 р. Таким чином, відмічаються певні зміни в структурі іноземних інвестицій в сторону зростання промислових і торгових інвестицій, і скорочення іноземних інвестицій у сфері фінансової і страхової діяльності.

Якщо звернутися до структури основних країн-інвесторів у вітчизняну економіку з початку інвестування в економіку України і до 01.10.2015 року, то вона виглядає наступним чином: з країн ЄС загальний обсяг внесених ПІІ становив 33154,9 млн. дол. або 79,6% від їх загального обсягу; з Росії – 2962,8 млн. дол. або 6,7%; з інших країн – 4684,4 млн. дол. або 10,8 % [7].

До десятки основних країн-

інвесторів, які вкладають найбільше коштів в українську економіку і на які припадає понад 82% загального обсягу прямих іноземних інвестицій, входять такі країни, як Кіпр (обсяг інвестицій – 12187,6 млн. дол.), Нідерланди (5 702 млн. дол.), Німеччина (5460,4 млн. дол.), Росія (2962,8 млн. дол.), Австрія (2639,6 млн. дол.), Велика Британія (1948,7 млн. дол.), Віргінські Острови (1863,3 млн. дол.), Франція (1547,2 млн. дол.), Швейцарія (1 369,5 млн. дол.) та Італія (969,1) [7].

Не залишаються поза увагою особливості іноземного інвестування з огляду на походження основної частки вкладених капіталів із офшорних зон. Причому ні для кого не секрет, що частина іноземних інвестицій, які надходили в Україну протягом минулих років з ряду іноземних держав, особливо з офшорних зон, інших юрисдикцій з пільговими умовами оподаткування бізнесу, насправді мали пострадянське, насамперед українське походження. Зокрема, станом на 01.10. 2015 р., наприклад, тільки частка Кіпру в сукупних обсягах ПІІ в Україну становила 27,7 %, при цьому вона дещо знизилася порівняно з 2013 р., коли становила 33,3%. Хоча добре відомо, що саме через Кіпр в

Україну у формально-юридичному статусі іноземного надходить, насамперед, український за походженням капітал, можливо меншою мірою – російський. Якщо до формально кіпрського капіталу додати потоки в Україну ПІІ з таких офшорних зон, як Беліз і Британські Віргінські острови, то сукупна частка цих юрисдикцій у загальних обсягах ПІІ в Україну на 01.10.2015 р. становила 33,2 %. До цього треба додати, що й українські за походженням капітали, вивезені свого часу з нашої держави до ряду європейських країн, які не є офшорними зонами (наприклад, Нідерланди, Австрія та ін.), пізніше надходили в Україну в статусі іноземних інвестицій. Так само через офшорні зони під виглядом неросійського в Україну надходив і російський капітал.

З огляду на ризикованість інвестиційних процесів в останні роки в Україні слід зазначити, що значна частина іноземних вкладників капіталу поступово втрачають зацікавленість в українській економіці як сфері своєї діяльності. Оскільки на початок 2014 р. економічні й соціально-політичні чинники, які були основними рушійними силами формування потоків ПІІ в Україну протягом минулого періоду, значною мірою вже вичерпали свій потенціал. А відповідні нові довготермінові чинники, які б могли потужно впливати на формування потоків ПІІ в Україну – ще не сформувались або ж не набули достатнього розвитку.

Водночас нинішнє різке загострення українсько-російських відносин, насамперед у військово-політичній площині, внесло дуже серйозні корективи у ділову мотивацію дуже багатьох реальних і потенційних іноземних інвесторів (нерезидентів) щодо їх подальшої інвестиційної активності в Україні. Насамперед це стосується зростаючої ідентифікації інвестицій у нашу державу на сучасному етапі як високо ризикованих.

Крім несприятливої військово-політичної ситуації в Україні, багато іноземних компаній стримують свої бажання інвестувати в економіку України, виходячи із застережень юридичних радників відносно того, що абсолютна більшість рішень судів в Україні ухвалюються під фінансовим впливом зацікавленої сторони.

Іншими причинами відтоку капіталу

для підприємців є те, що більшість із них прагне застрахувати свій капітал від посягань інших суб'єктів, які доволі часто виникають внаслідок нестабільної політичної ситуації в країні. Слабкий рівень специфікації та захищеності прав власності в Україні породжує постійний ризик її перерозподілу, який доволі часто здійснюється за рахунок практики рейдерських захоплень.

Ще однією із причин низького рівня інвестиційної активності в Україні, як зазначають самі інвестори, є відсутність ефективного правового середовища. Інвестори вказують на «вибіркове правосуддя» в Україні і відсутність гаранту захисту прав кожного.

На нашу думку, для об'єктивного аналізу причин низького рівня інвестиційної активності іноземних інвесторів в Україні слід звернути увагу на рейтинги, які поряд із врахуванням таких формальних показників, як кількість податкових платежів або ставок оподаткування (які останнім часом дійсно знижуються в Україні), враховують ще й специфіку підприємницької діяльності з огляду на інвестиційний процес.

Таким рейтингом, зокрема, є індекс інвестиційної привабливості. Він підраховується Європейською Бізнес Асоціацією (ЄБА) і ґрунтується на регулярному моніторингу бізнес-клімату першими особами компаній-членів Асоціації. Об'єктом дослідження є інвестиційний клімат як сукупність політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших факторів, які в кінцевому рахунку визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання.

При визначенні цього індикатора враховуються респондентські бачення чотирьох ключових критеріїв якості оподаткування, а саме – легкості податкового законодавства, обтяжливості адміністрування податків, ступеню фіскального тиску, якості податкового обслуговування, роботи податківців.

Переважає більшість (80%) респондентів Індексу інвестиційної привабливості Європейської Бізнес Асоціації за 2015 р. не помітили позитивних зрушень та незадоволені поточним станом справ. Рівень незадоволеності є на 8 % меншим, ніж у попередній хвилі дослідження. Показник індексу (2,57 за 5-бальною шкалою) залишається у

негативній площині – є нижчим за 3 бали (нейтральне значення індексу) (див. рис. 4). 37% вважають, що інвестиційний клімат зараз на тому ж рівні, що й у жовтні 2015 року. 49% не очікують поліпшення у 1-ому

кварталі 2016 року. Тиск з боку податкової системи, корупція та відсутність реформ в цьому напрямку, відсутність реформ та позитивних змін в цілому – основні питання, що викликають занепокоєння у інвесторів.

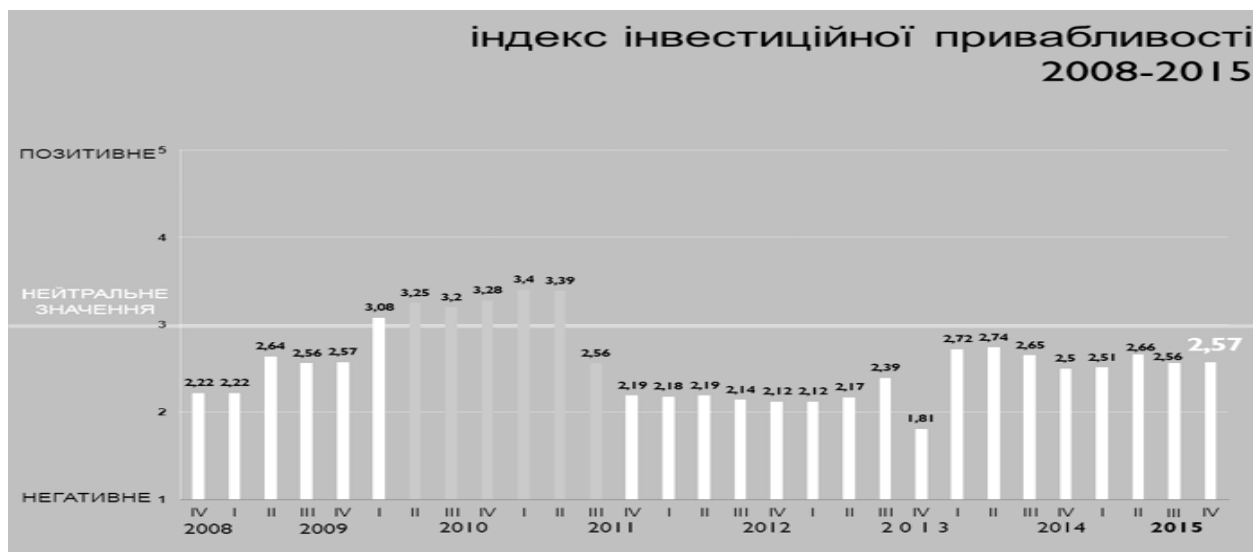

Рис. 4. Індекс інвестиційної привабливості України

Джерело: побудовано за: [12]

Респонденти вважають, що більшість часу втрачено на реформування країни, політичне керівництво, стає все більш очевидним, є корумпованим. Не було втілено і впроваджено жодних позитивних змін, хоча розмови про плани/заходи тривають. Проводяться так звані імітаційні реформи. 56% опитаних респондентів вважають, що інвестиційний клімат є доволі несприятливим, 24% – що він є вкрай несприятливим, 15% вважають його нейтральним і всього лише 4% вважають інвестиційний клімат сприятливим.

Респонденти вважають, що в Україні має місце непередбачуваність бізнес-середовища та невизначеність в економіці; ніяких реальних і видимих реформ (особливо податкових, митних) не має, відсутні жодні позитивні зміни щодо боротьби з корупцією.

Слід зазначити, що очікування відносно змін інвестиційного клімату в першому кварталі 2016 року є також негативними. Зокрема, експерти вважають, що інвестиційний клімат в Україні й надалі не покращиться, якщо не будуть мати місце важливі реформи в економіці.

Експерти ЄБА визначають основні ключові проблеми ведення бізнесу в Україні, до яких відносять корупцію та неефективну судову систему, які унеможливають вирішення земельних питань, відшкодування ПДВ, а також подолання технічних бар'єрів у торгівлі й проходженні митних процедур.

Дослідження демонструє, що переважна більшість – 80% бізнесменів – незадоволені поточним станом інвестиційного клімату в Україні. Директори компаній підтверджують, що занадто багато часу вже витрачено на розмови та наміри у відношенні реформ, проте надто мало було зроблено за 2015 рік. Податковий тиск, корупція та відсутність динаміки у впровадженні реформ – усі ці фактори незмінно впродовж 2015 року займають перші сходинки у рейтингу основних бар'єрів для бізнес – спільноти.

Згідно останнього звіту Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), який вивчає глобальну конкурентоспроможність країн світу, Україна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку

країни. Причому, за деякими позиціями країна «очолює» списки з кінця, зокрема, за міцністю банків нам присвоєно 140 місце зі 140 країн світу; за регулюванням фондових бірж –135, за інфляційними змінами –134 [13].

За рівнем сприйняття корупції Україна посідає 130-те місце із наявних 167 місць в рейтингу міжнародної неурядової організації Transparency International. Серед колишніх країн СРСР рівень корупції є вищим за український тільки в державах Середньої Азії [14].

Інвестори стверджують, що вони можуть адаптуватися до будь-яких ставок податків, але приватний капітал ніколи не адаптується до того, коли держава взагалі не гарантує захист прав власності, верховенства права та рівності усіх перед законом.

Аналогічного висновку дійшли й аналітики Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), вказуючи на те, що вести бізнес в Україні заважає корупція. ЄБРР – міжнародна фінансово-кредитна організація, що наразі є найбільшим інституційним ін-вестором в Україну. За всі роки співпраці з Україною вона вклала в українські проекти понад 4,6 млрд. дол., що дає змогу її експертам зробити об'єктивні висновки відносно справ у сфері інвестування.

Аналітики ЄБРР стверджують, що в останні роки корупція в Україні набула де-що нового забарвлення. Це проявляється у корпоративному рейдерстві та «несправедливих» методах ведення бізнесу, зокрема, «вибірковому правосудді» (коли митні чи податкові органи застосовують до різних підприємств різні вимоги). При цьому компанії, які намагаються захистити свою правоту в суді, часто зустрічаються з тим, що їм доводиться сплачувати величезні корупційні платежі з метою завершення судової суперечки на їхню користь. Від цього потерпають не тільки іноземні інвестори, але й вся українська економіка. Разом з цим, дуже важливою на сьогодні проблемою регулювання корпоративних відносин в Україні є питання захисту прав меншоритарних акціонерів від зловживань з боку значних акціонерів чи топ-менеджменту. Для ринків, на яких працює велика кількість відкритих і публічних акціонерних компа-

ній, необхідно мати впевненість, що інтерес власника навіть однієї акції буде враховано, і що її керівництво чи мажоритарні власники не будуть використовувати свого впливу виключно у власних цілях. Якщо такої впевненості не має, скорочуються можливості для залучення інвестицій через фондовий ринок.

Україна погіршила позиції в рейтингу глобальної конкурентоспроможності. Про це повідомляється у «Звіті про глобальну конкурентоспроможність 2015–2016», опублікованому Всесвітнім економічним форумом.

Так, Україна за рік опустилася з 76-ої серед 144 країн на 79-у сходинку серед 140 країн. Її сусідами стали Гватемала на 78 місці і Таджикистан – на 80 місці [13].

У повідомленні вказано, що останніми геополітичними потрясіннями, які мають вплив на глобальну економіку і її зростання, є криза в Україні, конфлікти на Близькому Сході, тероризм і криза мігрантів.

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ Україна протягом останнього десятиліття з перемінним успіхом дрейфує між 68 та 89 місцями, стабільно перебуваючи серед країн, які характеризуються високою політичною і економічною нестабільністю, інвестиційною непривабливістю, високими ризиками у господарській діяльності, пов'язаними передусім з неефективністю ринків та інституцій, незахищеністю прав власності, високим рівнем корупції.

Найбільше позицій за 2015 рік Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (мінус 29 позицій, 134 місце із 140 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (мінус 14 позицій, 121 місце). Трохи погіршились оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (мінус 2 позиції).

Показник макроекономічного середовища погіршився перш за все через інфляцію. Україна втратила 59 місць у рейтингу за цим показником і опинилась на 134-му місці серед 140 країн у рейтингу. Суттєве зростання інфляції зумовлено низкою об'єктивних факторів та дій, які є необхідними на шляху реформ. До об'єктивних факторів відноситься значне знецінення національної валюти проти іноземних валют, зокрема,

долара США, зумовлене геополітичною невизначеністю – «втеча у долар» захисний механізм українців у всі часи. До необхідних кроків реформ, які зробили внесок до зростання інфляції є поступове виведення енергетичних тарифів на економічно обґрунтований рівень – рішучий крок, який Україна не робила від часів отримання незалежності. За експертними оцінками та оцінками НБУ внесок адміністративного підвищення цін у зростання споживчих цін оцінюється на рівні 19,5%. Україна втратила 44 позиції за показником державного боргу і у 2015 посіла 110 місце серед 140 країн, оскільки відбувалось зростання обсягу державного боргу. Також відбулось погіршення оцінки сальдо державного бюджету (мінус 5 місць, 104 місце) та кредитного рейтингу країни (мінус 13 місць, 118-е).

Показник рівня розвитку фінансового ринку погіршився через погіршення оцінок бізнесом можливості отримання фінансування на внутрішньому фондовому ринку (мінус 10 позицій, 118 місце) та регулювання фондового ринку (мінус 8 позицій, 135-е місце), а також зниження індексу захисту юридичних прав (мінус 6 позицій, 17 місце).

Погіршення оцінок бізнесом можливості отримання фінансування на внутрішньому фондовому ринку зумовлене як погіршенням економічної ситуації так і зменшенням частки інвесторів, які згодні вийти з найбільш активного активу – коштів й увійти в інструменти капіталу або боргові цінні папери.

Традиційно Україна відстає у рейтингу за складовими якості інституцій (у 2015 році як і у 2014 Україна знаходиться на 130-му місці) та ефективності ринку товарів та послуг (106-е місце).

За складовою інституцій найгіршими є оцінки бізнесом марнотратства у бюджетних витратах (134-е місце), захисту інтересів міноритарних акціонерів (134-е) та надійності роботи правоохоронних органів (133-е). Впали оцінки втрат бізнесу від загрози тероризму (мінус 16 місць, 133-е) через об'єктивні причини конфлікту за сході країни.

У той же час, Україна на 8 позицій піднялась за показником незалежності судової системи. Позиції все ж не високі (132-е

місце), але саме вирішення цієї проблеми – забезпечення рівного доступу громадян до незалежного правосуддя – є одним із завдань Судової реформи.

За складовою ефективності ринку товарів Україна значно відстає за показником ефективності антимонопольної політики (136 місце з 140) та впливом оподаткування на бажання інвестувати (129 місце). Також низькі оцінки за показниками, що стосуються прямих іноземних інвестицій: частка іноземної власності (126-е місце) та вплив регулювання на ПІІ (122-е).

З іншого боку, Україна покращила свої позиції за складовими ефективності ринку праці (плюс 14 позицій, 56-е місце серед 140 країн у рейтингу) та вищої освіти та професійної підготовки (плюс 7 позицій, 34 місце в світі).

За вищою освітою та професійною підготовкою Україна піднялась на 7 позицій і зайняла 34 місце з 140 країн світу. Таким чином, вища освіта залишається конкурентною перевагою України. Україна зайняла 14-е місце в світі за рівнем охоплення вищою освітою та 38 місце за якістю викладання математики та природничих наук. 44 місце – за доступом до Інтернету в школах (плюс 23 позиції). Україна також має конкурентну перевагу у якості (45-е місце серед 140 країн) та охопленні початковою освітою (33-е).

За результатами 2015 року Україна має декілька конкурентних переваг за інноваціями. Україна посіла 29 місце у рейтингу за наявністю наукових та інженерних кадрів, 43 – за якістю науково-дослідних закладів та 50 – за кількістю патентів на винаходи. Очевидно, що інновації є потенціалом для зростання економіки. Задля цього необхідні зусилля держави і бізнесу: збільшити державні закупівлі високотехнологічної продукції (наразі Україна знаходиться на 98-у місці) та вдосконалити співпрацю університетів і бізнесу у науці та інноваціях (74-е місце).

Слід зазначити, що конкурентною перевагою вважається фактор, за яким країна посідає 50-е місце і вище у рейтингу.

Загалом, діагностика інвестиційного клімату в Україні дещо ускладнена, оскільки наша країна на відміну від більшості пост-соціалістичних країн не приймає участі у

ряді індексів, які б надавали більш широку інформацію щодо даної сфери. Так, Україна не представлена у Foreign Direct Investment Confidence Index (складається А. Т. Kearney), у фондових індексах MSCI (у ньому Україна класифікується як Frontier Market, що також свідчить про відсутність до неї інтересу з боку портфельних інвесторів). Слаборозвинутий фінансовий ринок і несприятливий інвестиційний клімат, як показали результати опитувань, призводять до того, що Україна не розглядається як пункт призначення для іноземних інвесторів.

Проведений аналіз середовища для здійснення прямих іноземних інвестицій в Україну свідчить про низьку її інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів, що пов'язано із несприятливим інвестиційним середовищем в країні. Стає очевидним, що покращити інвестиційну привабливість України без прогресу в інституційній сфері неможливо. На наш погляд потрібно, перш за все, закріпити верховенство закону, підвищити незалежність судової системи, продовжити боротьбу з корупцією. Певні кроки на державному рівні сьогодні декларуються і навіть частково здійснюються, але говорити про вирішення проблеми поки що рано. Важливо розуміти, що ефективна державна політика – це не тільки послідовність законопроектів. Говорити, в першу чергу, потрібно про прозорість і передбачуваність середовища, правового захисту і систему партнерства держави та бізнесу.

Поточні позитивні зміни в законодавстві, управлінні та державному регулюванні щодо ведення бізнесу неможливі без глибокої участі бізнес-спільноти як основної зацікавленої сторони. Саме тому бізнес-лідери повинні об'єднувати зусилля з метою підтримання постійного діалогу з урядом і інформування щодо проблемних питань для бізнесу. Крім того, Асоціація повинна виходити за рамки відображення ситуації і безперервно працювати пліч-о-пліч з представниками влади, надаючи конструктивні пропозиції з використанням європейської практики та досвіду її компаній-членів.

Що стосується перспектив іноземного інвестування в Україну у 2016 р. то, на нашу думку, є декілька головних ризиків, що можуть очікувати інвесторів. Перший – це ве-

дення бойових дій збройними силами Росії у східних регіонах України або підтримка проросійських сил, насамперед у східних і південних регіонах нашої держави, з метою подальшої дестабілізації соціально-політичної ситуації в Україні та досягнення російської стороною своїх зовнішньополітичних цілей. Другий – це нестабільна економічна ситуація, що проявлятиметься у девальвації національної валюти, зростанні інфляції, зниженні купівельної спроможності підприємств і населення з відповідним зменшенням попиту на товари та послуги тощо.

Тому цілком закономірно можна очікувати відповідної зміни поведінки принаймні частини іноземних інвесторів. По суті, ризики, пов'язані із загрозою значних збитків чи навіть втрати іноземних інвесторами своїх активів в Україні у разі російської інтервенції, заміщуються ризиками, пов'язаними з погіршенням умов функціонування цих активів. Тобто йдеться про нестабільність економічної ситуації в Україні, що проявлятиметься у девальвації національної валюти, зростанні інфляції, зниженні купівельної спроможності підприємств і населення з відповідним зменшенням попиту на товари та послуги тощо.

Висновки. Дослідження показало, що найбільш привабливою формою для країн-імпортерів капіталу, в тому числі й для України, є прямі іноземні інвестиції. Вони здійснюють певний позитивний вплив на економіку, сприяючи збільшенню обсягу виробництва і ВВП; запровадженню нових форм управління та підготовки кадрів, що відповідають вимогам ринкової економіки, створенню нових робочих місць; активізації конкуренції і розвитку малого й середнього бізнесу; розширенню експортного потенціалу країни і поліпшенню структури експорту; підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, вирішенню проблем реформування економіки.

Покращити інвестиційний клімат швидко неможливо. Це досить тривалий процес, бо він не залежить від одного законопроекту, який можна прийняти або не прийняти. Як показує досвід окремих держав, потрібно багато років системної роботи, щоб до країни почали приходити дійсно

великі, потужні і надійні (не «спекулятивні») іноземні інвестиції.

Інвестиційна привабливість виступає результатом суб'єктивної оцінки інвесторами ступеню сприятливості інвестиційного клімату для здійснення капіталовкладень і визначається одночасним впливом інвестиційного потенціалу й інвестиційних ризиків. Показники інвестиційної привабливості обумовлюють інвестиційну активність іноземних інвесторів, що спрямовують капіталовкладення в ту чи іншу господарчу систему і фактичний розвиток інвестиційної діяльності.

Рейтингові показники є досить важливими орієнтирами для іноземних інвесторів при оцінці інвестиційної привабливості економічних систем. Однією із умов, яка здійснює суттєвий вплив на прийняття іноземним інвестором рішення про інвестування, є надання приймаючою країною гарантій захисту і безпеки капіталовкладень інвестора, забезпечення збереження іноземної власності, захисту інших прав і інтересів іноземного інвестора на своїй території.

Також важливим чинником мінімізації ризиків іноземних інвесторів, за нинішньої вельми непростой соціально-економічної ситуації в Україні та військово-політичної – навколо неї, може бути подальше збільшення частки вартості боргових інструментів порівняно з вартістю акціонерного капіталу в сукупному потоці ПІІ в Україну у 2016 р. Однак, враховуючи згадані вище тенденції збільшення частки вартості боргових інструментів порівняно з вартістю акціонерного капіталу та виходячи з того, що період часу, протягом якого зберігатиметься невідомість щодо умов підприємницької діяльності в Україні, може бути вельми значним, наприклад – до кінця першого півріччя 2016 р., можна припустити наступну зміну тактики іноземних інвесторів.

Підвищення інвестиційної привабливості країни, закріплення довіри інвесторів є пріоритетними напрямками діяльності уряду.

Література

1. UNCTAD. World Investment Report 2015: [Електр. ресурс] / Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2015overview_ru.pdf
2. Гаврилюк О. В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О. В. Гаврилюк // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 68–81.
3. Малютін О. К. Концепція поліпшення інвестиційного клімату в Україні / О. К. Малютін // Фінанси України. – 2011. – № 11. – С. 41.
4. Славянов А. С. Прямые иностранные инвестиции как фактор необратимых процессов в экономических системах периода трансформации / А. С. Славянов // Экономический анализ: теория и практика. – 2011. – № 25(232). – С. 32–39.
5. Petrunia Yu. Direct foreign investments in the frame of Ukraine's investments potential development / Yu. Petrunia, S. Gerashchenko // Єдина Європа: нові виклики United Europe: new challenges: ДВНЗ «НГУ», м. Дніпропетровськ; Вища банківська школа, м. Вроцлав; наук. ред. О. І. Амоша. – Д. : НГУ, 2012. – С. 86–94. Текст англ. мовою.
6. Сайт «Doing Business» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://doingbusiness.org>.
7. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/fdi/>
9. Сайт Національного банку України. Платіжний баланс України // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=24491388>.
10. Иностранные банки в Украине. Хроники отступления [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://finance.liga.net/banks/2013/9/18/infografica/35556.htm>
11. Звіт голови Національного банку України перед Верховною Радою // <http://bankir.ru/novosti/20150306/ukraina-iz-za-bankrotstva-bankov-v-2014-2015-gg-poteryala-9-mlrd-ili-pochti-9-vvp-nbu-10099795/>
12. European Business Association Індекс інвестиційної привабливості http://www.eba.com.ua/static/indices/iai/EBA_Investment_Attractiveness_Index_4th_quarter_2015_UA.pdf
13. Звіт про глобальну конкурентоспроможність України у 2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-ureytingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015>
14. Corruption perceptions index [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2015>

15. Всемирный экономический форум: Рейтинг глобальной конкурентоспособности 2015. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

С. А. Геращенко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье проанализирована динамика и структура прямых иностранных инвестиций в Украине. Исследованы индексы инвестиционной привлекательности отдельных отраслей и сфер отечественной экономики. Выявлены основные инвестиционные риски, имеющие место в национальной экономике.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестиционные риски, индексы инвестиционной привлекательности.

DIRECT FOREIGN INVESTMENTS: MODERN TRENDS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

S. A. Gerashchenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The dynamics and structure of direct foreign investments in Ukraine are analyzed. Investment attractiveness index of individual industries and sectors in Ukrainian economy are investigated. Main investment risks in the national economy are studied.

Keywords: investments, direct foreign investments, investment climate, investment risks, investment attractiveness index.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунєю Ю. Є.

Надійшла до редакції 18.03.16.

УДК 330.332.2

ВПЛИВ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

*П. А. Пуларія, аспірант, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
88pulariya88@gmail.com*

У статті досліджено обсяги і динаміку залучення прямих іноземних інвестицій в національну економіку в умовах глобалізації. Виділено основні позитивні наслідки ПІІ для економіки України. Детально аналізується регіональна та галузева структура прямих іноземних інвестицій. Визначено основні проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України та запропоновано напрями щодо підвищення інвестиційної привабливості національної економіки.

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, галузева структура прямих іноземних інвестицій, регіон, економічний розвиток, глобалізація.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічної кризи та гострої неста-

чі фінансових ресурсів залучення іноземних інвестицій є одним з основних засобів забезпечення необхідних структурних зрушень у народному господарстві, прискорення технічного прогресу, зростання кількісних і якісних показників внутрішньої та зовнішньоекономічної діяльності. З посиленням глобалізаційних процесів та збільшенням масштабів міжнародного руху капіталу роль прямих іноземних інвестицій як важливого фактора економічного розвитку суттєво зростає.

Завдяки залученню іноземних інвестицій виникають можливості для оновлення та модернізації виробництва, створення додаткових робочих місць, збільшення податкових надходжень та загального підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Загострення соціально-економічної кризи в Україні призвело до погіршення інвестиційного клімату та як наслідок зниження показників інвестиційної діяльності в країні. Тому в сучасних умовах задля покращення інвестиційного іміджу країни важливо здійснення реформування інвестиційної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем залучення іноземних інвестицій є особливо актуальним на нинішньому етапі розвитку економіки України. Значний внесок у цьому напрямі внесли такі вітчизняні вчені як: Амоша О. І., Губський Б. В., Гайдуцький І. П., Даниленко А. А., Другов О. О., Захарін С. В., Лук'янов І. В., Малютін О. К., Федоренко В. Г., які у своїх роботах обґрунтували особливості визначення стратегічних цілей, напрями активізації процесу залучення прямих іноземних інвестицій та вивчали сучасний стан іноземного інвестування в Україні [1–9].

Формулювання мети статті. Метою статті є проведення аналізу залучення іноземних інвестицій в економіку України в умовах формування глобального економічного простору, виявлення тенденцій їх зміни, визначення проблем іноземного інвестування та пошук можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність відіграє вагомий роль у забезпеченні ефективної реалі-

зації модернізаційних реформ в Україні. Динаміка інвестицій є фундаментальним параметром відтворювального процесу, що визначає можливості оновлення основного капіталу, проведення структурних реформ та формування базису стійкого довгострокового розвитку економіки [10].

Дослідження Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) показують, що іноземні інвестиції безпосередньо впливають на зайнятість та ефективність діяльності підприємств і, як наслідок, – на ефективність всієї економіки. Компанії, що отримують інвестиції нерезидентів, разом із капіталом набувають нові технології та нові підходи до менеджменту і як результат – мають вищу економічну ефективність [11].

Спробуємо проаналізувати динаміку руху ПІІ в українській економіці за період з 01.01.2010 по 31.12.2015 рр. Обсяг залучених в країну іноземних інвестицій до 2015 року послідовно зростає з року в рік (див. рис. 1), при цьому темпи щорічного приросту були відносно невисокими, що зумовлено низкою причин: економічною та політичною нестабільністю в країні, прогалинами в інвестиційному законодавстві, високим податковим тиском, бюрократизмом і корупцією в місцевих і центральних органах влади, відсутністю дієвої системи страхування іноземних інвестицій тощо. За 2014 р. обсяг прямих іноземних інвестицій зменшився майже на 12 млрд. дол. США, що є наслідком загострення соціально-економічної кризи. За 2015 р. обсяг ПІІ зменшився ще на 5,2% і становив 43371,4 млн. дол. США.

Розглянувши тенденції темпу зростання прямих іноземних інвестицій загалом по Україні, варто зосередити увагу на детальному дослідженні та аналізі їх регіональної структури та динаміки змін (табл. 1).

Виходячи з розрахованих абсолютних показників обсягів прямих іноземних інвестицій, розміщених в регіонах нашої держави, бачимо, що беззаперечним лідером серед них є м. Київ, на господарчих суб'єктів якого припадає 22600,4 млн. дол. США, що в свою чергу становить більше половини – (52,1%) іноземного акціонерного капіталу, розміщеного в Україні у 2015 р. Даний показник свідчить про те, що іноземний капітал не цікавиться відокремленими виробни-

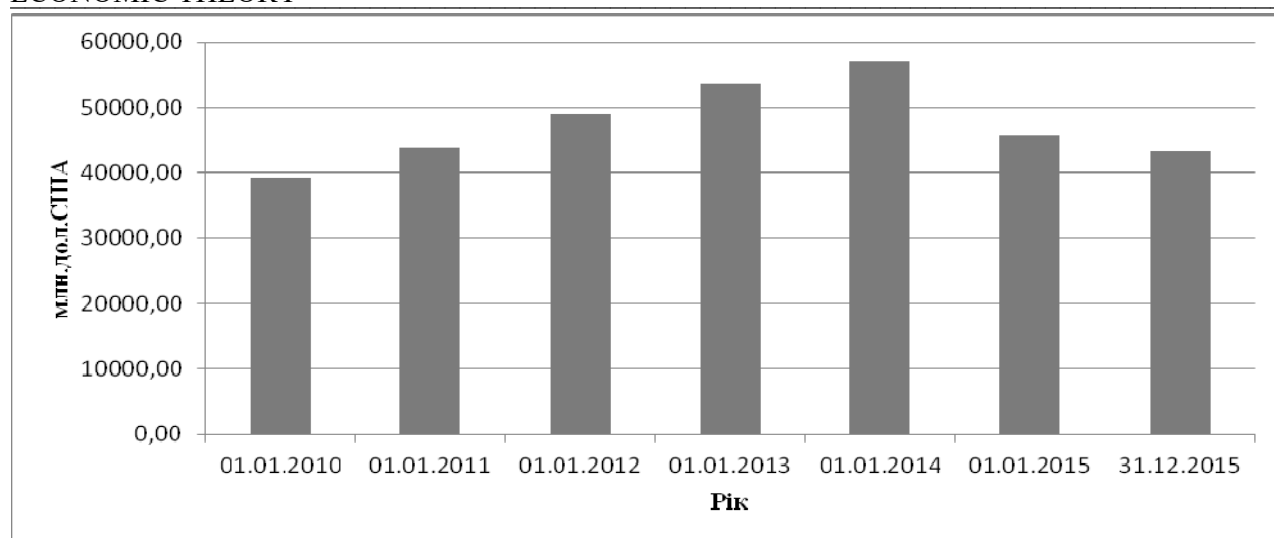

Рис. 1. Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в Україну [12–13]

Таблиця 1

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у регіонах України [12–13]

	Обсяг на 1 січня						На 31.12.2015
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Усього	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45744,8	43371,4
Вінницька	184,6	205,3	226,4	248,2	309,4	223	187,1
Волинська	332,4	218,6	291,4	380,5	341,3	271,2	248,1
Дніпропетровська	7054,1	7495,1	8208,2	8432,3	9064	7643,2	7182,9
Донецька	1636,8	2278,2	2646,9	3187	3602,5	2168,30	1827,7
Житомирська	238,1	258,1	337,7	362,8	388,7	285,7	249,3
Закарпатська	363,7	364,4	348,5	406,4	437,5	334,2	311,5
Запорізька	916,2	952,8	987,6	1077,6	1125,4	1039,8	931,7
Івано-Франківська	635,1	512,5	624	642,7	813,8	925,9	836,6
Київська	1525,5	1611,1	1751,7	1835,2	1988,5	1787,2	1627,1
Кіровоградська	82,6	65	72,4	103,7	158,5	82	64,4
Луганська	637,1	687,5	766	838,2	879,1	630,9	582,4
Львівська	1198,6	1254,6	1387,8	1637,8	1701,4	1 374,6	1248,10
Миколаївська	162,7	165,4	152,3	244,7	282,8	228,9	212,7
Одеська	1042	1107,3	1220,5	1629,1	1671,7	1 430,4	1337,4
Полтавська	450,9	551,3	702,2	943,2	1065,6	1 040,3	1000,6
Рівненська	307,6	309,2	280,4	298,8	313,4	263,4	220,2
Сумська	243,5	359,6	361,8	386,5	422,7	263,3	201,6
Тернопільська	66,5	59,8	61,9	63,9	68,9	55,8	50,1
Харківська	2082,7	2716,9	2814,3	2174,3	2131,9	1728,8	1569,5
Херсонська	197,4	203,4	206,4	251,5	275,2	208,2	210,6
Хмельницька	219,6	183	186,8	205,1	224,5	189,1	166,8
Черкаська	222,5	289,4	285,7	882,5	887,9	512,9	352,9
Чернівецька	61,8	61,9	61,9	64,2	80,2	68,6	59,3

Чернігівська	88,8	94,9	100,9	105	128,4	99,8	92,2
м. Київ	19225,1	21831,6	24907,7	27278,1	28693	22889,2	22600,4

чими об'єктами, а стрімко нарощує свій вплив на всеукраїнські компанії, які для підвищення ділової активності в Києві лише реєструються, а їх виробничі потужності розміщені, в переважній більшості, поза столицею.

Падіння обсягів інвестиційної діяльності спостерігалось в усіх регіонах України, крім Херсонської області, однак зростання обсягів ПІІ у цій області незначне у кількісному вимірі (2,4 млн. дол. США на кінець 2015 р). Прискорюється відтік інвестиційних ресурсів з Донецької області: обсяг ПІІ у Донецьку область за 2015 р. зменшився на 15,7%, а за період від 01.01.2014 по 31.12.2015 зменшення склало майже 50%. У рейтингу інвестиційної привабливості регіони Сходу України зазнали суттєвого погіршення позицій. Так, Донецька область зайняла лише 22 місце (у 2013 р. – 3 місце), Луганська – 23 місце (у 2013 р. – 9 місце). В умовах воєнного конфлікту та дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації прогнозується подальше падіння обсягів залучення інвестиційних ресурсів. Від частини іноземних інвесторів слід очікувати заморожування інвестиційних проектів або ж їх повної зупинки.

Неефективність розподілу та низька віддача від інвестицій одна з основних проблем національної економіки. Незважаючи на суттєве скорочення надходжень ПІІ в наслідок загострення соціально-економічної кризи їх структура за видами економічної діяльності залишається майже незмінною (табл. 2). Із року в рік спостерігається концентрація ПІІ у галузях промисловості (на 31.12.2015 р. близько 30,6%), фінансовій та страховій діяльності (26,4%), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (12%). Натомість, спостерігається нестача прямих інвестицій у галузях будівництва (2,7%), професійної, наукової та технічної діяльності (7%) та особливо у сільському, лісовому та рибному господарстві, річний обсяг яких складає лише 500 млн. дол. США (1,3%). Відповідно, відчувається нестача інвестиційних ресурсів у тих регіонах, у структурі Валового регіонального продукту яких переважає якийсь один вид економічної діяльності. Брак інвестицій не дозволяє розкрити внутрішній потенціал регіонів, ефективно використати наявні ресурси і розширити ресурсні можливості інвестиційної діяльності.

Таблиця 2

Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності [12–13]

	Обсяг на 1 січня						На 31.12.2015
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Усього	39175,7	43836,8	48991,4	53679,3	57056,4	45744,8	43371,4
Сільське, лісове та рибне господарство	669,2	719,5	725,3	717,8	776,9	617	500,6
Промисловість	13022,9	13526,2	14497,7	16496,4	18067,5	14472,5	13280,10
Будівництво	1082,2	1111,2	1176,8	1408,5	1580	1 301,9	1158,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4362,6	4702,6	5367,6	6092,1	6829,3	6 059,1	5659,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	923,6	1027,1	1073,1	1427,6	1535,3	1 355,5	1197,2
Тимчасове розміщення й організація харчування	354,1	353	374,6	411,5	446,5	382,3	353,1
Інформація та телекомунікації	1728,8	1891,4	2139,2	1996,9	2051,2	1802,7	2308,7

Фінансова та страхова діяльність	12428,8	14953,8	16329,2	16424,8	15048,9	11577,8	11823,9
Операції з нерухомим майном	2371,3	3045,6	3508,9	3878,3	4768,3	3979,4	3482,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	1133,1	1182	2072,5	2831	4006,8	2634,5	2174,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	872,1	1110,8	1480,3	1760,4	1686,9	1340,2	1240,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0
Освіта	25,9	7,6	6,7	9,1	12	10,7	10,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	49,8	51,5	51,2	60,1	60,7	51,5	46,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	122,4	130,9	155,2	138,7	157	141	117,4
Надання інших видів послуг	28,5	23,5	33	26,1	28,9	18,4	17,5

Аналізуючи географію основних країн інвесторів (рис. 2) потрібно виділити Кіпр (27,1% від загального обсягу ПІІ), Нідерланди (12,9%), Німеччину (12,5%) та Російську Федерацію (7,8%). Особливу увагу потрібно звернути на інвестиції з Кіпру Віргінських Островів (4,1%) та Белізу країн, які є або до недавнього часу були офшорними

зонами, тобто третина від усіх залучених ПІІ у 2015 році. При цьому, більша частина цих грошей належить українським бізнесменам, які раніше вивели кошти з України з метою ухилення від сплати податки для того, щоб «реінвестувати» свої гроші під виглядом прямих іноземних інвестицій.

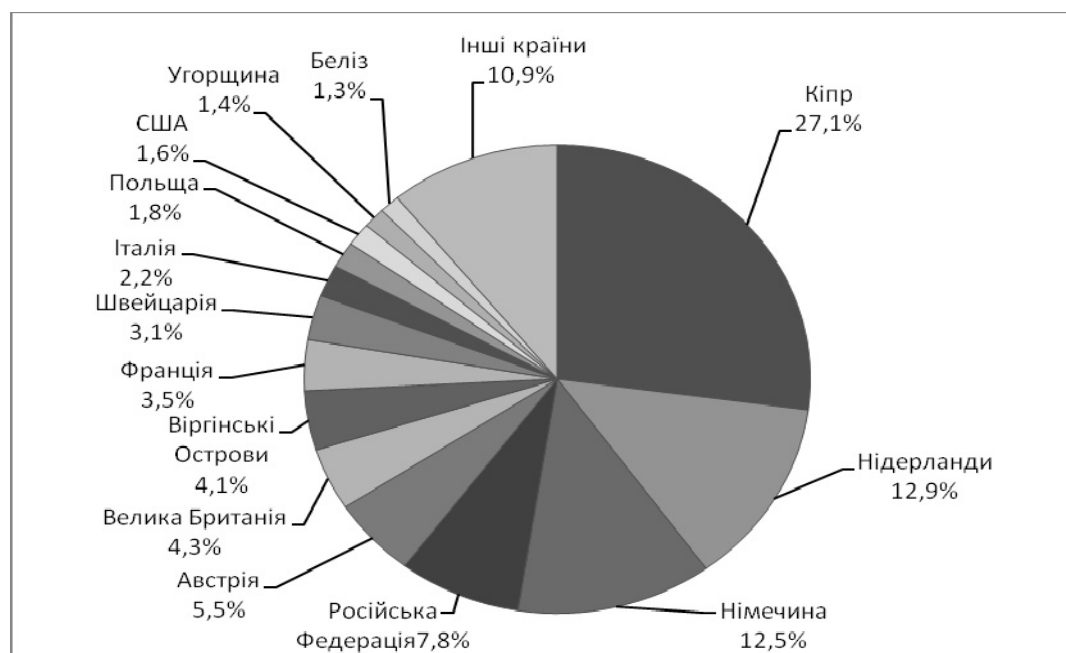

Рис. 2. Структура прямих інвестицій (акціонерного капіталу) із країн світу в економіку України [13]

В цьому контексті потрібно зазначити, що левова частка прямих інвестицій з України також прямує на Кіпр (рис. 3). На цей острів українські бізнесмени інвестували у минулому році 5817,6 млн. дол. США, що

становить 93,68% усіх прямих іноземних інвестицій з країни. Виходячи з таких показників вітчизняного акціонерного капіталу, спрямованого до Кіпру, у співвідношенні з іншими країнами, з якими Україну

пов'язує інвестиційна діяльність, не залишається змоги порівнювати обсяги ПІ, освоєні кіпрськими партнерами з іншими країнами, адже розвинені європейські держави в даному переліку взагалі відсутні, а наші найбільші сусіди демонструють незначні обсяги освоєних українських інвестицій, зокрема:

Російська Федерація – 292,5 млн. дол. США (1,98%), Латвія – 69,8 млн. дол. США (1,12%), Віргінські Острови – 51,3 млн. дол. США (0,83%) та Польща – 54,2 млн. дол. США (0,81%) від загального обсягу, який становить 6210 млн. дол. США.

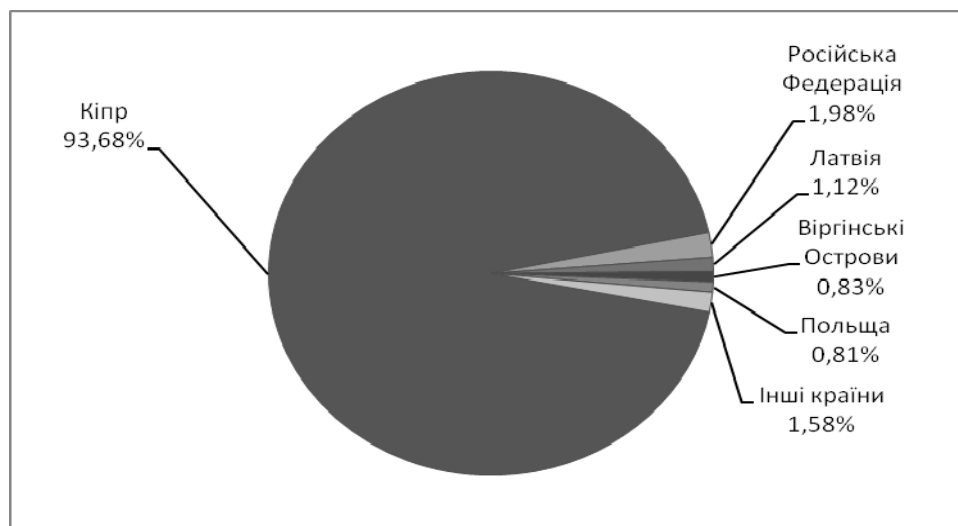

Рис. 3. Структура прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України за видами економічної діяльності станом на 31.12.2015 р. [13].

Висновки. З початку загострення соціально-економічної кризи у 2014 р. в українській економіці спостерігається від'ємна динаміка руху ПІ. Так, за останні два роки обсяг прямих іноземних інвестицій зменшився на 24% і на кінець 2015 р. становив 43371,4 млн. дол. США. При аналізі регіональної структури залучених ПІ потрібно звернути увагу на їх нерівномірне розподілення: так, до м. Києва надходить 22600,4 млн. дол. США, що становить більше половини (52,1%) іноземного акціонерного капіталу, розміщеного в Україні у 2015 р., також виділяється Дніпропетровська область (16,5%). У 2015 р. відбулося падіння обсягів надходження ПІ в усіх регіонах України, крім Херсонської області, суттєво знизився притік інвестиційних ресурсів до Донецької області: так, за період від 01.01.2014 по 31.12.2015 зменшення склало майже 50%. У рейтингу інвестиційної привабливості регіони Сходу України зазнали суттєвого погіршення позицій. Так, Донецька область зайняла лише 22 місце (у 2013 р. – 3 місце), Луганська – 23 місце (у 2013 р. – 9 місце).

Досить стабільною залишається структура залучених ПІ за видами економічної

діяльності. Доля ПІ у галузях промисловості на 31.12.2015 р. становить близько 30,6 %, фінансовій та страховій діяльності – 26,4%, оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотransпортних засобів і мотоциклів – 12%, в той час як в інших галузях спостерігається явна нестача прямих іноземних інвестицій. Аналізуючи країни-донори ПІ в економіку України, необхідно звернути увагу на невисоку частку ПІ залучених від розвинених країн світу. Натомість, показники країн, в яких існують офшорні зони, вкрай високі. Досить показовою є дані щодо надходжень прямих інвестицій з України в інші країни світу, де беззаперечним лідером є Кіпр, куди у минулому році було інвестовано 5817,6 млн. дол. США, що становить 93,68% усіх прямих іноземних інвестицій з країни. Дана ситуація згубно впливає на інвестиційний потенціал України та ставить під загрозу досягнення сталого економічного розвитку держави.

Для покращення інвестиційного клімату в Україні та активізації притоку іноземного капіталу нами були виділені наступні шляхи вирішення проблеми:

– удосконалення загального (податко-

вого, земельного, корпоративного, митного та спеціального законодавства, що регулює відносини при здійсненні інвестування відповідно до європейських норм;

– реалізація інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»;

– запровадження ефективного механізму страхування ризиків іноземного інвестування;

– створення сучасної системи державних гарантій захисту іноземних інвестицій та врегулювання комерційних спорів між суб'єктами інвестиційного процесу;

– посилення відповідальності за підробку продукції, а також за порушення прав інтелектуальної власності іноземних суб'єктів господарювання, в тому числі за незаконне використання комерційних найменувань, брендів;

– прискорення здійснення митного оформлення товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України;

– забезпечення рівних умов для участі іноземних інвесторів у конкурсах з одержання ліцензій на використання природних ресурсів;

– спрощення процесу підбора та підготовки вільних земельних ділянок для передачі інвесторам на конкурсних засадах під реалізацію інвестиційних проектів;

– інформаційно-аналітичне забезпечення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; інформаційне супроводження інвестиційного процесу повинно здійснюватися шляхом щорічного оновлення та розповсюдження даних щодо інвестиційних пропозицій та проектів суб'єктів господарювання;

– створення в Україні дієвого механізму протидії корупції.

Література

1. Амоша О. І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні / О. І. Амоша // Економіка пром-сті. – 2005. – № 5.

– С. 15–21.

2. Гайдучкий І. П. Структурні та інноваційні пріоритети залучення прямих іноземних інвестицій у контексті здійснення регуляторних реформ в Україні / І. П. Гайдучкий // Актуал. проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 47–62.

3. Губський Б. В. Проблеми міжнародного інвестування в Україні / Б. В. Губський // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 22–28.

4. Даниленко А. А. Актуальні питання прямих іноземних інвестицій до України з ЄС (у контексті розширення Євросоюзу на Схід) / А. А. Даниленко // Фінанси України. – 2008. – № 1 (146). – С. 127–137.

5. Другов О. О. Активізація інвестиційної діяльності в умовах росту в ній участі іноземних інвесторів / О. О. Другов, О. С. Орловський // Регіональна економіка. – 2010. – №8 (44). – С. 198–204.

6. Захарін С. Стратегія підвищення інвестиційної привабливості економіки України для іноземного капіталу / С. Захарін // Фінанси України. – 2000. – №12. – С. 87–94.

7. Лук'янов І. В. Іноземні інвестиції в економіку України у перехідний період: [монографія] / І. В. Лук'янов. – Українська академія наук, Відділення економіки і управління. – Київ : Фенікс, 2011. – 114 с.

8. Малютін О. К. Концепція поліпшення інвестиційного клімату в Україні / О. К. Малютін // Фінанси України. – 2008. – № 11 (156). – С. 65–74.

9. Федоренко В. Г. Економічні та організаційно-правові аспекти іноземних інвестицій в Україні: [монографія] / В. Г. Федоренко, Т. О. Проценко, В. В. Солдатенко, Д. В. Степанов. – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2004. – 398 с.

10. Пріоритети інвестиційної політики у контексті модернізації економіки України / Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, О. О. Молдован [та ін.]. – К. : НІСД, 2013. – 48 с.

11. Дачишин М. Конкурентні переваги територій у боротьбі за інвестиції / М. Дачишин, Р. Дацків та ін. // Бібліотека державного службовця. – Вип. 4. – Інститут реформ. – К. – 2004 – С. 8.

12. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України : Статистичний збірник / [відповід. за випуск І. С. Петренко]. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 45 с.

13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2015 році: стат. бюл. / [відповід. за вип. І. С. Петренко]. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 145 с.

ВЛИЯНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ

П. А. Пулария, аспирант, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье исследованы объемы и динамика привлечения прямых иностранных инвестиций в национальную экономику в условиях глобализации. Выделены основные положительные последствия ПИИ для экономики Украины. Подробно анализируется региональная и

отраслевая структура прямых иностранных инвестиций. Определены основные проблемы привлечения иностранных инвестиций в экономику Украины и предложены направления по повышению инвестиционной привлекательности национальной экономики.

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционный климат, отраслевая структура прямых иностранных инвестиций, регион, экономическое развитие, глобализация.

INFLUENCE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

P. A. Pulariya, post-graduate student, SHEI «National Mining University»

The volume and dynamics of foreign direct investment (FDI) in the national economy in conditions of globalization are investigated. The main positive effects of FDI on the economy of Ukraine are pointed out. The regional and sectoral structure of foreign direct investment are analyzed in detail. The main problems of attracting foreign investments to the economy of Ukraine are defined, and directions to improve the investment attractiveness of the national economy are proposed.

Keywords: investments, foreign direct investment, investment environment, industry structure of FDI, region, economic development, globalization.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пулипенко Ю. І.

Надійшла до редакції 18.02.16.

УДК 336.717.18

ВПЛИВ КРИЗОВИХ ЯВИЩ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

С. С. Пільгуй, аспірант, ДВНЗ «Університет банківської справи», sof-pilgui@yandex.ru

Проаналізовано сучасний стан банківської системи України в розрізі основних показників її фінансової стійкості. Виявлено тенденції та вплив кризових явищ на функціонування банківської системи. Запропоновано основні заходи для запобігання розвитку кризових явищ та підвищення рівня фінансової стійкості банківської системи України.

Ключові слова: фінансова стійкість банківської системи, показники фінансової стійкості банківської системи, фінансова криза, кризові явища у фінансовій сфері.

Постановка проблеми. В контексті сучасних глобалізаційних процесів та проявів кризових явищ питання забезпечення фінансової стійкості банківської системи як ключової складової соціально-економічного розвитку країни є вкрай актуальним. З огляду на посилення тенденцій фінансової нестабільності, постає завдання аналізу сучасного стану банківської системи, виявлення впливу кризо утворюючих факторів, що стане підґрунтям для визначення першочергових антикризових заходів для забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публі-

кацій. Дослідженню впливу світової фінансово-економічної кризи 2007–2008 рр. присвячено багато праць вчених та аналітиків щодо виявлення основних причин, тенденцій та пропозицій виходу з кризи. Так, М. І. Сивульський [1] досліджував національні особливості фінансової кризи та її наслідків, О. І. Барановський [2] досить ґрунтовно та масштабно висвітлив теоретичні та прикладні аспекти кризових явищ в банківській сфері, Олександр та Олена Костюк [3] та Н. Р. Галайко [4] відзначали роль іноземного капіталу в період випробувань кризовими явищами фінансового характеру. Проте висвітленню сучасного стану фінансової стій-

кості банківської системи України, шляхів подолання наслідків кризових явищ 2014–2015 рр. і заходів щодо попередження, запобігання виникнення кризових явищ приділено недостатньо уваги.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є виявлення впливу кризових явищ на банківську систему України 2014–2015 рр. шляхом проведення аналізу основних показників фінансової стійкості, а також ґрунтуючись на отриманих результатах – надання пропозицій для запобігання розвитку криз та підвищення рівня фінансової стійкості банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз статистичної інформації показників банківського сектору України дає змогу зробити висновок, що підґрунтям фінансової кризи 2014 р. була економічна по-

літика попередніх років, яка призвела до накопичення значних дисбалансів у всіх її сферах, а анексія АР Крим та війсьні дії на сході країни лише прискорили ці процеси.

Так, вже за фінансовими результатами та показниками рентабельності банків за 2013 р. можна було спостерігати передкризові сигнали: зменшення прибутковості банківського сектору, підвищення рівня ризику діяльності, погіршення макроекономічних показників, а 2014 р. вже ознаменувався втратою майже третини депозитних вкладів та рекордним збитком у розмірі 53.0 млрд. грн. (проти 1.4 млрд. грн. прибутку за 2013 р.) та від’ємними значеннями показників ROA – 4.1%, ROE – 30.5% й станом на 01.10.2015 р. надалі демонструють негативну тенденцію (рис.1).

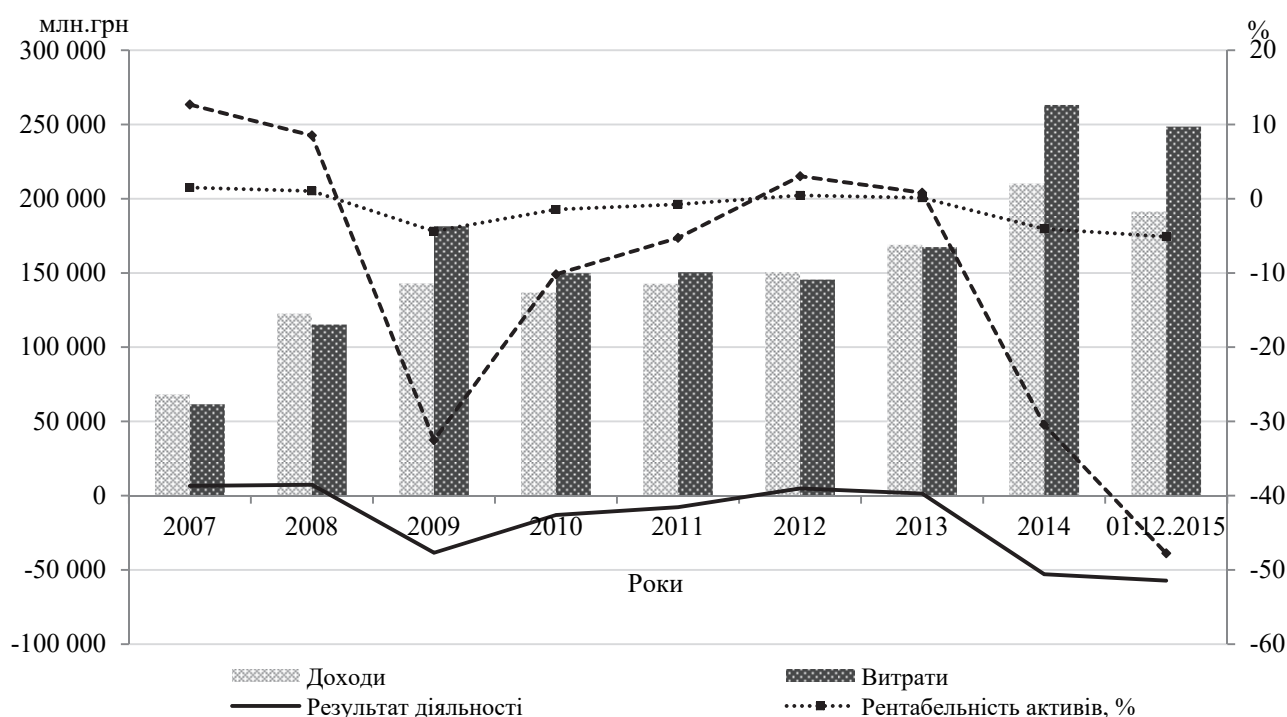

Рис.1. Динаміка доходів, витрат і результату діяльності банківського сектору України, 2007–2015 рр. [5]

Перш за все, поштовхом до розгортання кризових явищ стало стрімке скорочення ресурсної бази банків, що відбулося через значний відплив депозитів домогосподарств, який був зумовлений як об’єктивними (скорочення реальних доходів), так і суб’єктивними факторами (очікування населення щодо подальшої фінансової та геополітичної невизначеності в державі,

введення адміністративних обмежень на зняття депозитів, існування альтернативних варіантів заощаджень тощо). Загалом, з початку 2014 р. банківська система зазнала значних втрат: обсяг депозитів у національній валюті скоротився на 74.2 млрд. грн. (18%), в іноземній – на 14.8 млрд. дол. (48%). Це створює надзвичайні проблеми для банків, їх клієнтів, державних фінансів

та реального сектору економіки. Скорочення депозитного портфелю супроводжувалося значним погіршенням якісного складу кредитного портфелю банків – частка негативно класифікованої заборгованості за 2014 р. зросла з 12.9 до 19.0%. Зокрема, прострочена заборгованість за наданими кредитами збільшилась на 92.5% (на 65.3 млрд. грн.) – до 135.9 млрд. грн. (13.5% від загального обсягу кредитів), що суттєво посилює ризиковість банківського бізнесу.

З огляду на інтеграційні вектор розвитку України, доцільно розглянути стійкість банківської системи за європейськими та світовими показниками.

НБУ відповідно до методології МВФ оприлюднюється «Статистика індикаторів фінансової стійкості», яка містить статис-

тичні дані та метадані щодо індикаторів фінансової стійкості, які складаються та поширюються за 12 основними та 14 рекомендованими індикаторами.

Одним із базових фінансових показників оцінювання фінансової стійкості є співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів (I_1). Так, у 2008 р. його значення становило 14,0% та мало позитивну динаміку до зростання – у 2010 р. досягло майже 21%, у період 2010–2014 рр. спостерігається негативна тенденція, та попри все, показник достатності капіталу в Україні за методикою обчислення МВФ мав більше значення (15,6%) на тлі показників таких країн як: Російська Федерація (13,5%), США (14,4%), Польща (15,5%), а вже на початок 2015 р. значення були нижчі за передкризові нормативні 10% (рис. 2).

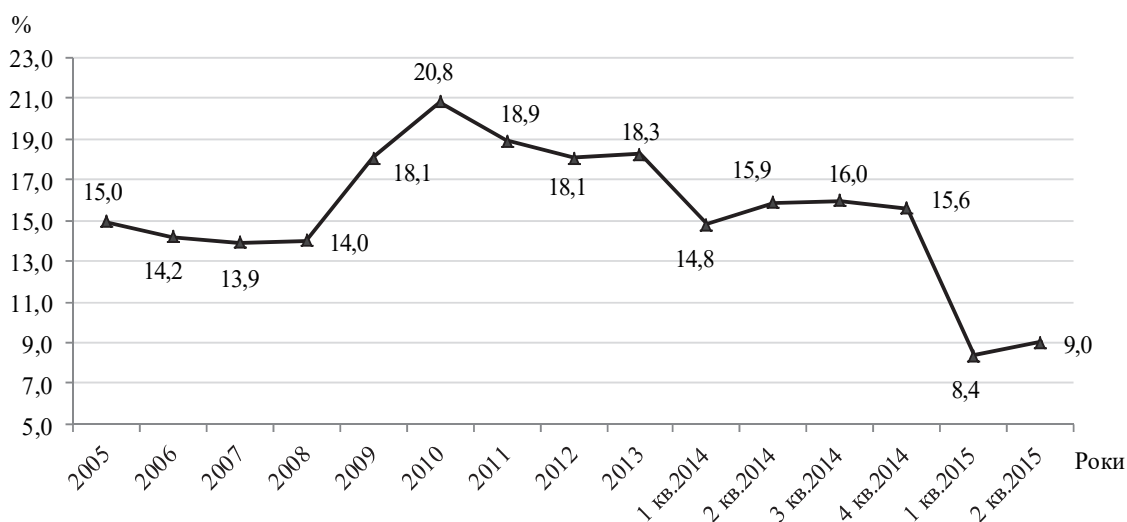

Рис.2. Динаміка показника співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів (I_1) в Україні за 2005–2015 рр, % [6]

Ще однією значною проблемою загальної фінансової стійкості та автономності банківської системи є проблема капіталізації, що є основою формування фінансового фундаменту банківської системи. Від його якості залежить надійність всієї економічної системи та динаміка подальшого розвитку [7]. Наслідки кризових явищ негативно вплинули на рівень капіталізації банківської

системи України (рис. 3).

Так, починаючи з 2013 р. показники рентабельності та рівня капіталізації демонструють негативну тенденцію, зокрема, через низькі показники прибутковості, відтоку капіталу і збитки, отримані внаслідок формування резервів та переведенням значної кількості банків у стан ліквідації (рис. 4).

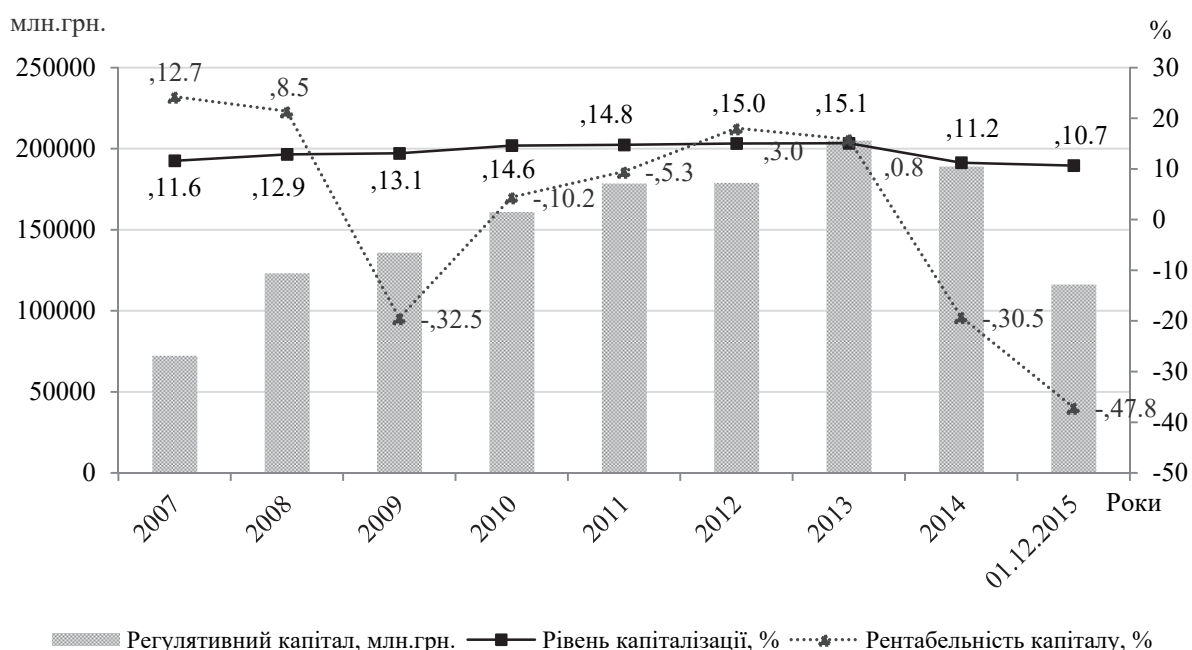

Рис.3. Динаміка основних показників рівня капіталізації банківської системи України, 2007–2015 рр. [8]

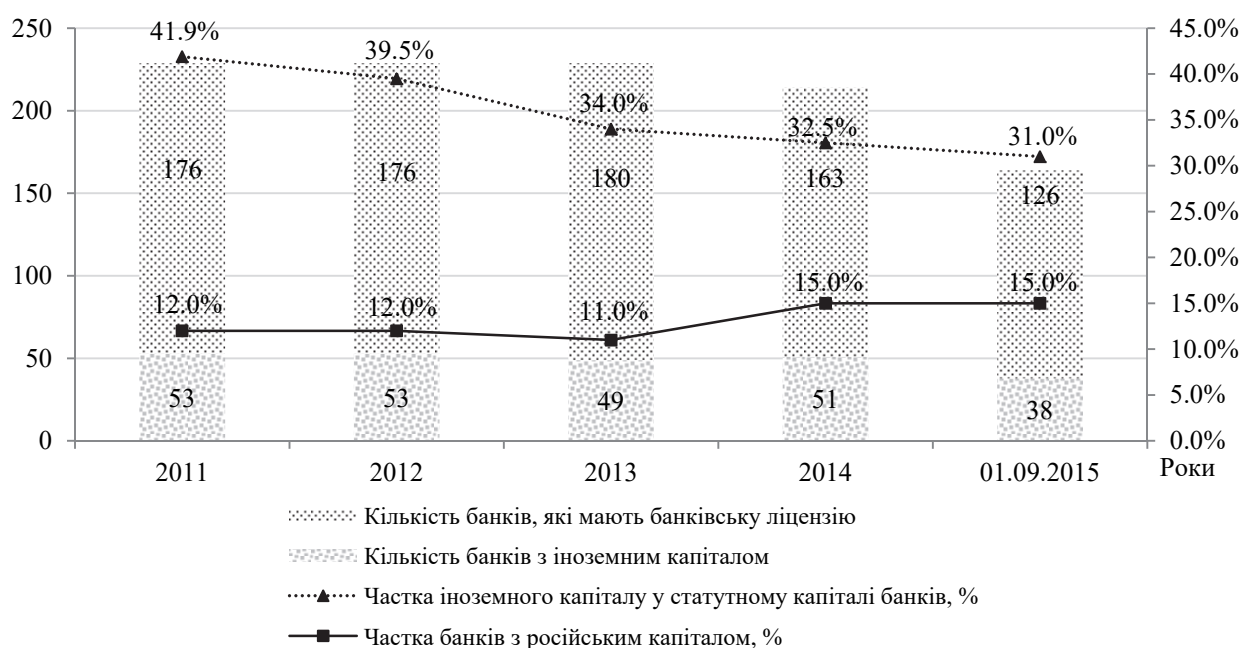

Рис.4. Динаміка кількості банків та частки іноземного капіталу в банківській системі України, 2011–2015 рр. [9]

Відповідно до даних рис. 4, можна виявити тенденцію до «очищення» банківської системи України від нестійких установ, оскільки лише за 9 місяців 2015 р. кількість банків зменшилася на 23% і становила 126 проти 163 на початок року. Також, протягом всього періоду, що аналізувався, можна спостерігати стійкий спад кількості банків з іноземним капіталом (15 банків) і частки іноземного капіталу у статутному капіталі

банків (10.9%), натомість, Російська Федерація з кожним роком збільшувала частку свого капіталу в Україні як у банківській сфері (від 1.54% у 2005 р., до 15% у 2014 р.) так і у державних і приватних підприємствах, а сьогодні можна сказати є скрите і пряме домінування російського капіталу в банківському секторі. Тому одним із найважливіших завдань сьогодення є визначення оптимальної структури

банківської системи України, зокрема, частки зарубіжного капіталу в капіталі банків країни, що сприятиме розвитку здорової конкуренції та не створюватиме загрози для фінансової стійкості банківської системи.

Особливу увагу слід надати заходам із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму (три несумлінні банки протягом 2014 р. були виведені з ринку).

Слід відзначити, що в сучасних умовах фінансова стійкість банківської системи залежить не тільки від фінансово-економічних чинників, а й від настроїв, очікувань суб'єктів фінансової сфери. В банківській сфері всі відносини ґрунтуються на довірі: кредитор довіряє свої ресурси кредитотримувачу, фізичні, юридичні особи довіряють банкам свої заощадження тощо.

Відповідно до звіту, опублікованого ФГВФО можна зробити висновок про значний рівень недовіри до банківського сектору. Так, серед опитаних некористувачів банківських рахунків – 27% виказали недовірливе ставлення до банків (19% – категорична недовіра до банків, 12% – надання переваги іншим способам збереження коштів (нерухомість, цінні папери, тощо)) [10], а також опитана аудиторія загалом відчуває брак інформації про систему гарантування вкладів – понад 70% опитаних констатували нестачу знань та бажання дізнатися про систему гарантування більше. Серед каналів інформації, яким довіряють користувачі фінансових послуг, можна виокремити Інтернет, телебачення та безпосередньо банки. Вказані проблемні питання необхідно взяти до уваги та розробити шляхи їх вирішення.

Аби протистояти загостренню ситуації, НБУ проводив негайні, інколи – непопулярні, але вкрай необхідні реформи фінансового сектору економіки.

Так, з 06.02.2014 р. було введено в дію механізм оперативного підтримання ліквідності банків, які мали вплив строкових вкладів фізичних осіб, шляхом проведення позачергових тендерів з підтримання ліквід-

ності банків строком до 360 днів. Всього було проведено 10 тендерів. Крім того, для підтримки ліквідності банків НБУ було скасовано обмеження щодо: кількості звернень банків за підтримкою ліквідності шляхом отримання кредитів овернайт – з 21.02.2014 р. та максимального обсягу наданих окремому банку кредитів рефінансування (крім кредиту овернайт) та коштів за операціями прямого репо – з 13.12.2013 р. до 01.03.2014 р. та з 13.03.2014 р. до 01.05.2014 р. З березня 2014 р. чергові тендери з рефінансування банків проводилися без оголошення процентної ставки.

З метою надання банкам додаткової гнучкості в управлінні ліквідністю НБУ протягом 2014 р. змінював вимоги щодо формування банками обов'язкових резервів в бік зменшення відрахувань та уніфікував залежно від строку залучення коштів нормативи обов'язкового резервування і замість восьми нормативів встановив лише два.

Задля збереження довіри до банківської системи НБУ здійснював підтримку ліквідності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, зокрема передбачено можливість надання кредитів шляхом відкриття кредитної лінії, збільшено строки надання кредитів з одного до трьох років.

Наразі, першочерговими заходами для запобігання розвитку кризових явищ та підвищення рівня фінансової стійкості банківської системи України є ухвалення на законодавчому рівні таких законопроектів:

– №2431а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» – сприятиме забезпеченню оптимізації роботи регуляторів у сфері ринків фінансових послуг, зокрема, ліквідації Національної комісії та розподіл повноважень між НБУ та НКЦПФР;

– №2449 «Про внесення змін до статті 8 ЗУ «Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків» – надання право НБУ не відносити банк до категорії проблемних та неплатоспроможних через погіршення фінансового стану банку у зв'язку із зростанням курсу іноземних валют та ін.;

– №2286а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо від-

новлення довіри між позичальниками та кредиторами» – метою є створення умов забезпечення захисту законних прав кредиторів у зв'язку з невиконанням позичальниками умов договорів;

– №3111 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру НБУ» – головним призначенням Кредитного реєстру згідно із законопроектом є здійснення моніторингу концентрації кредитного ризику, у тому числі посилення моніторингу великих бізнес-груп, зокрема пов'язаних із власниками банків, а також зменшення частки проблемних кредитів;

– «Про внесення змін до податкового кодексу України» – вирішує проблемні питання банків у податковій сфері, зокрема, пов'язані з оподаткуванням непрацюючих активів банків [11].

Також, на нашу думку, особливу увагу НБУ слід надати підвищенню рівня фінансової грамотності населення – це сприятиме відновленню довіри та стане підґрунтям для зниження системних соціально-політичних ризиків і створення стійкої бази фінансового і економічного розвитку.

Також, необхідно удосконалювати комунікативну політику НБУ, зокрема, систематично роз'яснювати стан справ в банківському секторі для відображення реальної картини подій, недопущенні викривлення даних, оскільки негативні результати фінансово-нестійких банків можуть спровокувати панічні настрої серед вкладників, що в свою чергу, здатні поширитися на інші фінансові інституції. Неодмінно сприятимуть і проведення заходів з підвищення рівня фінансової грамотності, соціально-відповідальних проєктів банками та фінансовими установами України.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що основними проблемами банківського сектору України протягом 2014 р. були: значний вплив ресурсів з банківської системи, погіршення якості кредитних портфелів банків та збиткова діяльність. Зростання основних показників діяльності банківського сектору відбулося лише за рахунок курсової переоцінки активів та зобов'язань банків через зниження курсу гривні до основних іноземних валют.

Підґрунтям цього стала неефективна, закорумпована економічна політика попередніх років.

З метою розв'язання зазначених проблем рекомендовано: для створення сприятливого підґрунтя розвитку банківської системи в країні – прийняти вказані законодавчо-нормативні акти; проблему високої ризикованості діяльності вирішити шляхом здійснення прозорої методики оцінювання кредитоотримувачів (забезпечення доступу банків до державних баз даних із визначеним НБУ переліком інформації, яка б висвітлювала дійсний фінансовий стан суб'єкта); для підвищення рівня прибутковості банків пропонується продовжувати політику «очищення» шляхом консолідації та реорганізації з метою зниження операційних витрат і підвищення якості менеджменту, особливу увагу надати заходам із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму; а також на загальнодержавному рівні сприяти впровадженню інформаційно-освітніх заходів для всіх суб'єктів фінансової сфери – це неодмінно сприятиме покращенню показників діяльності банків, створюватиме здорову конкуренцію, підвищить рівень довіри у суспільстві, а отже, стане міцним підґрунтям для забезпечення фінансової стійкості банківської системи України попри проявам кризових явищ.

Література

1. Сивульський М. І. Національні особливості фінансової кризи / М. І. Сивульський // Фінанси України. – 2009. – № 7.
2. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія : у 2 т. / О. І. Барановський. – К. : УБС НБУ, 2014. – Т. 2 : Безпека фінансових інститутів. – 715 с.
3. Костюк О. Іноземний капітал у банківському секторі України в контексті трансформації моделі бізнесу європейських банків / О. Костюк, О. Костюк // Вісник НБУ. – № 6. – С. 29.
4. Галайко Н. Р. Присутність іноземного та російського капіталу в банківській системі України / Н. Р. Галайко // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3956>
5. Річний звіт-2014 // НБУ. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>
6. ІФС 2005-2015 pp. // НБУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id

7. Подплетний В. В. Капіталізація банківської системи як фактор макроекономічної стабільності / В. В. Подплетний. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/26.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/26.pdf)

8. Основні показники діяльності банків України // НБУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

9. Банківська система України станом на 01.09.2015 // НРА «Рюрик». – [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://rurik.com.ua/our-research/operanalytics/986-banksystem.html>

10. Звіт за результатами дослідження (Березень 2015 р.) «Опитування з метою оцінки рівня знань українських споживачів щодо системи гарантування вкладів фізичних осіб» // ФГВФО. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/images/docs/Zvit.pdf>

11. Офіційне інтернет-представництво НБУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/publish>

ВЛИЯНИЕ КРИЗИСНЫХ ЯВЛЕНИЙ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

С. С. Пильгуй, аспирант, ГВУЗ «Университет банковского дела»

Проанализировано современное состояние банковской системы Украины в разрезе основных показателей ее финансовой устойчивости. Выявлены тенденции и влияние кризисных явлений на функционирование банковской системы. Предложены основные меры по предотвращению развития кризисных явлений и повышение уровня финансовой устойчивости банковской системы Украины.

Ключевые слова: финансовая устойчивость банковской системы, показатели финансовой устойчивости банковской системы, финансовый кризис, кризисные явления в финансовой сфере.

IMPACT OF GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON FINANCIAL RESILIENCE OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

S. S. Pilgui, post-graduate student, SHEI «University of Banking»

The current state of the banking system of Ukraine is analyzed by major indicators of financial resilience. Tendencies and impact of crisis on the banking system is evaluated. The basic measures for crisis prevention and improvement of financial stability of the banking system of Ukraine are suggested.

Keywords: financial resilience of banking system, indicator of financial resilience of banking system, financial crisis, crisis phenomena in financial sphere.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Петрунею Ю. Є.

Надійшла до редакції 11.01.16.

УДК 338.26

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН

*Н. І. Ісаєва, к. е. н., доцент, Національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського, poltarak@mail.ru*

У статті проаналізовано досвід Республіки Казахстан щодо впровадження стратегічного планування при реалізації економічної політики на національному та регіональному рівнях. Розглянуто документи системи стратегічного планування соціально-економічного розвитку, виокремлено етапи її становлення та виявлено її характерні особливості. Оцінено позитивні та негативні тенденції реалізації системи стратегічного планування в Казахстані та визначено можливості застосування позитивного досвіду в Україні

Ключові слова: стратегічне планування, система стратегічного планування в Казахста-

ні, економічна політика, концепція стратегічного планування, стратегія соціально-економічного розвитку.

Постановка проблеми. Стратегічне планування економіки – це визначення основних напрямків розвитку країни на довгострокову перспективу, встановлення цілей і формування системи документів стратегічного планування по їх досягненню. Головним завданням стратегічного планування є забезпечення високої ефективності, конкурентоспроможності в майбутньому на основі реалізації довгострокових стратегічних документів.

В Україні на сучасному етапі розвитку вдосконалення системи стратегічного планування набуває особливого значення, оскільки ефективне застосування даного інструменту здатне забезпечити більш стабільний та прогнозований варіант економічного розвитку нашої країни. Тому дослідження досвіду стратегічного планування країн СНД стає актуальним науковим завданням, що дозволяє врахувати позитивні моменти і використати їх у ході реформування системи стратегічного планування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову роботу в області стратегічного планування та управління національною економікою та її регіонами ведуть В. Г. Барицька [1], Р. Р. Білик [2], Г. Джунусбекова [3], С. В. Дорошенко [4], С. Т. Пухир [5] та інші вчені. Незважаючи на значне число наукових публікацій, пов'язаних з дослідженням стратегічного планування та управління в Україні, до числа малодосліджених відносяться аналіз та визначення проблем у практиці країн СНД щодо реалізації стратегічного планування.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз досвіду стратегічного планування країн СНД (на прикладі Республіки Казахстан), виявлення позитивних та негативних тенденцій його реалізації для уникнення помилок у впровадженні системи державного стратегічного планування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне планування стає все більш актуальним для реалізації завдань, визначених Президентом Республіки Казахстан в

Посланні народу Казахстану. В рамках реалізації адміністративної реформи в Республіці Казахстан здійснюється перехід до системи державного управління, орієнтованого на результат. Прийняття Концепції з впровадження системи державного планування, орієнтованого на результат, нового Бюджетного Кодексу, забезпечило правову основу визначеної реформи.

Впровадження системи державного планування в Казахстані стартувало в 2009 році з прийняттям нового Бюджетного кодексу, в якому закладено основи стратегічного і бюджетного планування, орієнтованого на результат. Наступним важливим етапом при впровадженні нової моделі державного планування було прийняття Указу Президента РК «Про систему державного планування в РК» від 18 червня 2009 №827. Після виходу Указу місцеві виконавчі органи розробили свої стратегічні плани [6].

Завданням нової системи державного планування в Республіці Казахстан є забезпечення виконання Стратегії «Казахстан-2050», Стратегії «Казахстан-2030», Стратегічного плану розвитку до 2020 р., затвердженого Президентом Республіки Казахстан, а також всіх інших стратегічних документів, прийнятих для подальшого розвитку Казахстану [4].

Система державного планування в Казахстані визначена як комплекс взаємопов'язаних елементів, що складаються з принципів, документів, процесів та учасників державного планування, які забезпечують розвиток країни на довгостроковий (понад 5 років), середньостроковий (від року до 5 років) і короткостроковий (до року) періоди [7].

Впровадження нової Системи державного планування Республіки Казахстан дозволило вибудувати достатньо збалансовану і цілісну систему стратегічних і програмних документів країни, впорядкувати та оптимізувати зайві види документів, визначити ієрархію програмних документів в залежності від їх статусу і періоду дії, нові підходи до розробки та змістом стратегічних планів державних органів [2–6].

З метою правового закріплення основних підходів, Указом «Про систему державного планування в РК» визначені стратегічні документи Системи державного планування, які представлені на рис. 1.

До грудня 2012 року на чолі системи державного планування перебувала Стратегія розвитку Казахстану до 2030 року, в якій було визначено довгостроковий шлях розвитку країни, спрямований на трансформацію країни в одну з найбезпечніших, стабільних, стійких держав світу що динамічно розвивається [4–7].

Стратегія розвитку «Казахстан-2030» передбачала реалізацію семи довгострокових пріоритетів: національна безпека; внутрішньополітична стабільність і консолідація суспільства; економічне зростання, що базується на відкритій ринковій економіці з високим рівнем іноземних інвестицій і внутрішніх заощаджень; здоров'я, освіта і благополуччя громадян Казахстану; енергетичні ресурси; інфраструктура, особливо транспорт і зв'язок; професійне державу. Ці пріоритети послужили основою для формування планів розвитку країни на середньостроковий і довгостроковий періоди.

14 грудня 2012 Президент Республіки Казахстан звернувся до народу з черговим Посланням, в якому підбив основні підсумки виконання Стратегії «Казахстан - 2030» і встановив новий політичний курс для країни. У Посланні народу Казахстану глава держави виступив з масштабними ініціативами, що відкривають новий етап у розвитку республіки і озвучив Програмний план дій на період до 2050 року. Стратегія «Казахстан-2050» є дуже важливим документом, який описує образ майбутнього для країни. Нова стратегія Президента – це, з одного боку, продовження курсу реформ, які проводилися в рамках Стратегії 2030, з іншого – зовсім самостійний документ, в основі якого лежить глибокий аналіз процесів, які відбуваються в глобальній політиці та економіці [8].

В Посланні президента визначено нове завдання – зберігаючи все, що було досягнуто за роки суверенітету, продовжити сталий розвиток в 21 столітті. Послання Президента включає в себе принципи, реалі-

зація яких дозволить Казахстану до 2050 року увійти до числа 30-ти найрозвиненіших держав світу, а саме [8–10]:

1. Економічна політика нового курсу – всеосяжний економічний прагматизм на принципах прибутковості, повернення від інвестицій і конкурентоспроможності.

2. Всебічна підтримка підприємництва – провідної сили національної економіки.

3. Нові принципи соціальної політики – соціальні гарантії та особиста відповідальність.

4. Знання та професійні навички – ключові орієнтири сучасної системи освіти, підготовки та перепідготовки кадрів.

5. Подальше зміцнення державності та розвиток казахстанської демократії.

6. Нова кадрова політика.

7. Новий казахстанський патріотизм – основа успіху нашого багатонаціонального і багатоконфесійного суспільства.

Довгострокові пріоритети, закладені в Стратегії «Казахстан 2050» конкретизуються в стратегічних документах системи державного планування по ієрархії. Таким чином, система державного планування в Казахстані спирається на довгострокові пріоритети, визначені в даній Стратегії.

Стратегія національної безпеки Республіки Казахстан розробляється з метою реалізації Стратегії розвитку Казахстану до 2050 року, Стратегічного плану розвитку Республіки Казахстан і визначає основні проблеми та загрози, стратегічні цілі та цільові індикатори, завдання та показники результатів в галузі забезпечення національної безпеки, а також критерії забезпечення національної безпеки.

Система державного планування тісно пов'язана з реалізацією Стратегічного плану 2020, який був створений на основі Послання Президента Республіки Казахстан народу про стратегічне бачення країни до 2020 року. У Стратегічному плані визначені основні напрями вдосконалення державного планування. Реалізація даних напрямків дозволить забезпечити результативність і підзвітність державного управління [7].

Стратегічний план спрямований на передбачення перспективи, підтримку відповідності між цілями і можливостями,

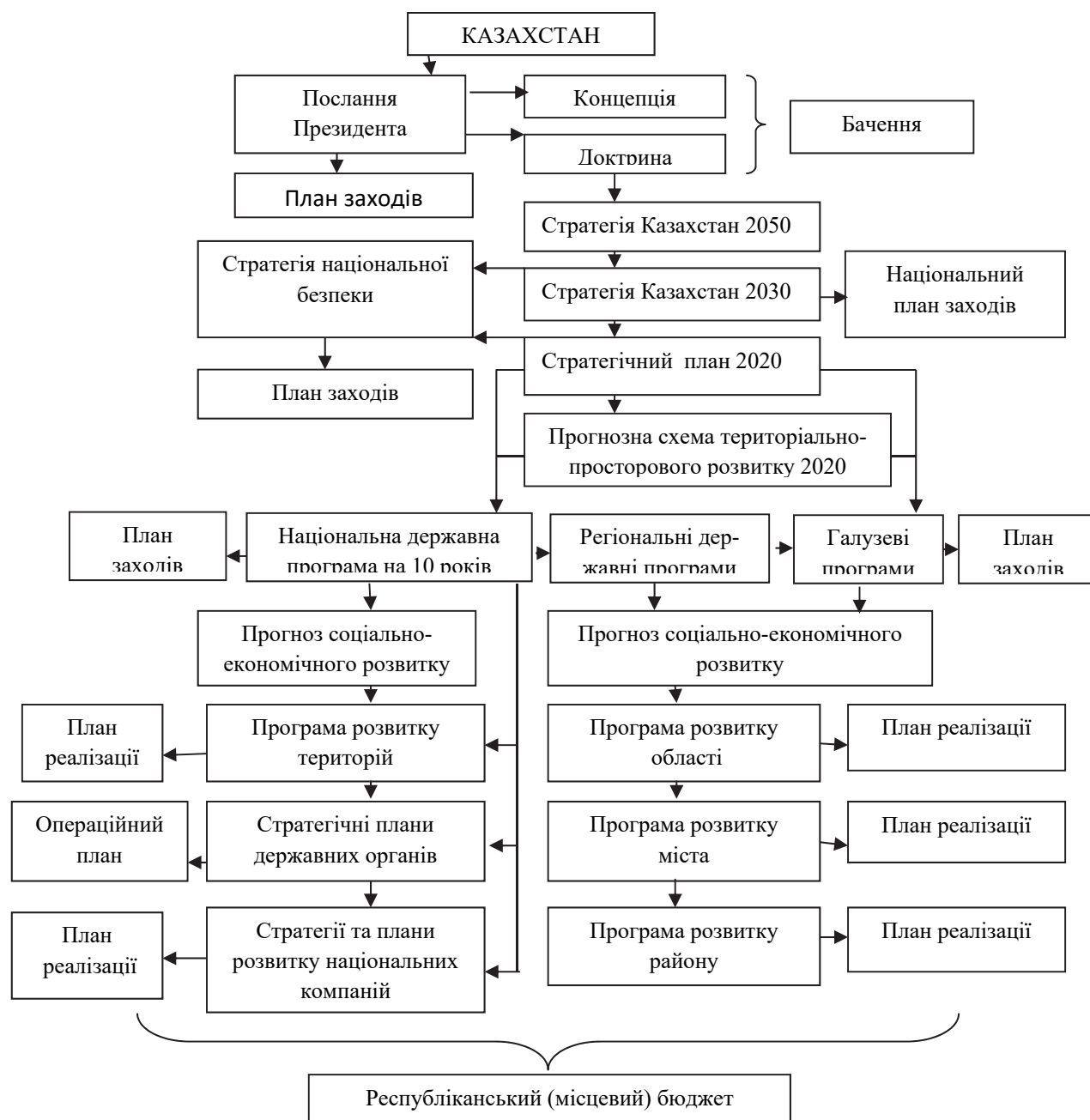

Рис. 1. Система державного планування в Республіці Казахстан

адаптацію до зовнішнього середовища, оптимальний розподіл ресурсів.

Стратегічний план 2020 періодично переглядається, коригується, продовжується з урахуванням змін кон'юнктури або при переході від фази до фази економічного циклу. План охоплює досить тривалий період, щоб мати можливість вирішувати великі стратегічні завдання. Також стратегічний план має варіантний характер, що передбачає альтернативні сценарії на перспективний період залежно від тенденцій зміни внутрішніх і зовнішніх факторів. Система показників стратегічного плану носить укрупне-

ний, узагальнений і в той же час досить повний, системний характер. На республіканському рівні стратегічний план характеризує процеси демографічного, соціального, економічного, екологічного, територіального розвитку; науково-технічного прогресу; динаміки рівня і якості життя населення; зовнішньоекономічних зв'язків [11].

Для реалізації стратегічного плану державний орган щорічно розробляє операційний план – документ, що містить конкретні дії державного органу в поточному фінансовому році, ув'язаний по ресурсах, відповідальним виконавцям і термінам здій-

снення заходів щодо досягнення цілей, завдань і показників результативності стратегічного плану.

Меморандум розробляється в реалізацію стратегічного плану державного органу і містить ключові цільові індикатори та показники завдань зі значенням не нижче передбачених у стратегічному плані, досягнення яких перший керівник державного органу зобов'язується забезпечити в межах бюджетних коштів у поточному році.

Особливістю стратегічного планування в Казахстані є те, що кожен державний орган працює на основі свого стратегічного плану і несе пряму відповідальність за досягнення конкретних показників та індикаторів, які прямо пов'язані з цілями основних документів країни. При цьому самі індикатори стратегічних планів відомств повинні бути сформульовані таким чином, щоб за їх допомогою можна було б відслідковувати поточну діяльність відомства щодо раціонального та результативного використання обмежених ресурсів держави [7].

Дана система може дати можливість чітко відстежити результативність роботи кожного державного органу та його керівника. Більш того, виділення бюджетних ресурсів державним органам провадиться тільки на цілі, викладені в стратегічному плані, що створює реальні умови і передумови для консолідації стратегічного, бюджетного, соціально-економічного планування.

Однак, в ході практичного впровадження нових інструментів планування були допущені серйозні методологічні промахи, через що стратегічні плани міністерств і відомств не змогли стати основними інструментами реалізації довго і середньострокових планів країни, а так само стати основним документом формування бюджету відомства [4, 7].

У Республіці Казахстан до середньострокових документів відносяться прогноз соціально-економічного розвитку країни і державні програми.

Прогноз розробляється на п'ять років. Цільові індикатори та показники встановлюються за ключовими напрямками для визначення кількісних і якісних результатів, на досягнення яких має бути спрямована соці-

ально-економічна політика Республіки Казахстан або регіону протягом п'ятирічного періоду. Реалізація цих документів здійснюється за допомогою стратегічних планів державних органів, стратегій і планів розвитку національних холдингів і компаній, галузевих програм і республіканського і місцевих бюджетів. Дані документи є тактичними, та містять конкретні механізми досягнення стратегічних цілей.

Однією з форм програмування в Казахстані є розробка і реалізація державних програм, які розраховані на період від 5 до 10 років і мають загальнонаціональний, міжгалузевий характер. Перелік таких програм обмежений указом глави держави від 19 березня 2010 року, відповідно до якого державні програми розробляються за напрямками індустриально-інноваційного розвитку, охорони здоров'я, освіти, розвитку і функціонування мов.

Галузеві програми розробляються центральними державними органами на середньостроковий і довгостроковий період в реалізацію вищестоящих документів Системи державного планування з метою вирішення важливих завдань міжгалузевого та міжвідомчого характеру. Галузеві програми розробляються відповідно до переліку галузевих програм, затвердженого Урядом Республіки Казахстан. Документом, що визначає регіональну політику в Республіці Казахстан, є Прогнозна схема територіально-просторового розвитку країни. У рамках реалізації прогнозової схеми Постановою Уряду Республіки Казахстан затверджено План заходів на 2012–2020 роки щодо реалізації наявних резервів зростання економіки регіонів, включених в регіональні плани заходів. Місцевим виконавчим органам необхідно забезпечити включення заходів Плану в діючі програми розвитку територій [3].

На регіональному рівні замість безлічі регіональних програм розробляються Програми розвитку територій, які охоплюють всі напрямки розвитку відповідного регіону. Програма розвитку території містить основні напрями, цілі, завдання розвитку регіону, очікувані результати із зазначенням їх показників, а також необхідні для досягнення ресурси.

На регіональному рівні також розробляється Прогноз соціально-економічного розвитку. Прогноз є основою для розробки місцевих бюджетів на трирічний період, програм розвитку територій.

Незважаючи на те, що на місцевому рівні державні програми не розробляються, все ж у їх розробці та реалізації місцеві виконавчі органи відіграють чималу роль. Затверджені Схема розміщення виробничих потужностей до 2015 року, Карта індустріалізації, Дорожня карта бізнесу – 2020 для реалізації Державної програми з форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010 – 2014 роки.

Крім того, галузева програма «Розвиток регіонів до 2020 року» безпосередньо пов'язана з розвитком регіонів та міст. Основною метою даної програми є формування раціональної територіальної організації країни, стимулювання концентрації населення і капіталу в центрах економічного зростання через створення сприятливих умов для життєдіяльності населення та підвищення конкурентоспроможності регіонів [12].

Слід зазначити, що в Республіці Казахстан для всіх видів стратегічних документів діють правила, інструкції та порядки їх розробки, що встановлюють поняття і методологічні основи розробки, реалізації, проведення моніторингу, оцінки і контролю документів з метою забезпечення єдиного і цілісного підходу.

Однак, успішність і результативність довгострокових стратегій розвитку, державних і регіональних програм багато в чому залежить не тільки від якості розробки, але і від механізмів їх реалізації.

У республіці були розроблені і прийняті до реалізації достатньо документів, що є методологічною базою державного стратегічного планування Казахстану, в тому числі, моніторингу та оцінки стратегічних і програмних документів.

При цьому об'єктами оцінки є такі документи планові документи: Стратегічний план розвитку Республіки Казахстан до 2020 року; Прогнозна схема територіально-просторового розвитку країни до 2020 року; державні програми; програми розвитку територій, стратегічні плани державних орга-

нів.

Кожен із зазначених документів повинен мати певну систему показників очікуваних результатів – чітко виражених, вимірюваних, доступних і зрозумілих. Виконання кожного документа і досягнення позначених у ньому результатів має поступово приводити до виконання документів вищого рівня. З метою своєчасного реагування та актуалізації даних документів з урахуванням мінливих внутрішніх і зовнішніх факторів соціально-економічного розвитку запроваджено інститут моніторингу та оцінки реалізації програм.

Цікавий досвід Казахстану і в тому, що на сьогодні в Республіці Казахстан оцінка програм і політик вбудована в систему державного стратегічного планування [12].

Так, державне стратегічне планування з організаційної точки зору включає три послідовні етапи:

- визначення пріоритетів, в тому числі, постановка і координація їх дотримання усіма відомствами, що здійснюється в рамках повноважень апарату Прем'єр-міністра, апарату Президента, Міністерства фінансів, Міністерства економіки і бюджетного планування;

- розробка та реалізація політики через програми, спрямовані на досягнення пріоритетів політики; на цьому етапі має місце моніторинг реалізації програм на базі каскадної індикативної системи; ці функції здійснюються Міністерством економіки і бюджетного планування, а також лінійними міністерствами;

- оцінка результатів політики, в тому числі, оцінка програм, що проводиться апаратами Президента і Прем'єр-міністра, Міністерством економіки і бюджетного планування, а також аудиторськими органами (Рахунковим комітетом).

В рамках цих етапів об'єднані два процеси в системі державного стратегічного планування республіки: політичний і бюджетний.

Так, у 2010 році в Республіці Казахстан Указом Глави держави № 954 була впроваджена Система щорічної оцінки ефективності діяльності центральних державних і місцевих виконавчих органів [13].

Метою Системи щорічної оцінки ефек-

тивності діяльності центральних державних і місцевих виконавчих органів є підвищення ефективності діяльності центральних державних і місцевих виконавчих органів областей, міст республіканського значення, столиці.

Так само розроблена методика оцінки «Досягнення та реалізація стратегічних цілей і завдань в підшефних галузі / сфері / регіоні» і «Методичні інструкції з проведення оцінки стратегічних і програмних документів, що включають форму та порядок складання звіту».

Дана Методика створена з метою надання методологічної допомоги з проведення оцінки стратегічних і програмних документів і встановлює форму та порядок складання звіту з оцінки стратегічних і програмних документів.

Однак, слід зауважити, що діючі Методичні інструкції з проведення оцінки стратегічних і програмних документів не задовольняють вимогам сьогодення. Саме відсутність оцінки впливу планового документа на соціально-економічний розвиток країни або окремого регіону, на добробут громадян є головним недоліком існуючої бази оцінки. Слід також зазначити, що існуючі методики дозволяють оцінити ефект документу в короткостроковому періоді.

Висновки. За результатами проведеного аналізу показано, що в даний час в Республіці Казахстан сформована досить повна інституційна та методична база системи державного планування. Однак на практиці мають місце наступні проблеми:

- цілі, завдання та очікувані результати багатьох документів сформульовані розмито, без чітких критеріїв та індикаторів оцінки кінцевих результатів;

- не сформовані ключові показники ефективності, орієнтовані на потреби населення;

- при розробці планових і програмних документів важливі пріоритети державної політики залишаються без фінансового забезпечення, що помітно знижує роль і місце планових документів у вирішенні актуальних проблем суспільства;

- діюча модель системи оцінки стратегічних планів державних органів більшою мірою орієнтована на виявлення невідповід-

ностей у роботі держоргану встановленим стандартам, правилам, вимогам;

- при оцінці досягнення стратегічних цілей і завдань наводяться лише результати розрахунку ступеня їх досягнення без аналізу причин недосягнення, правильності постановки цілей і завдань, а також заходів, спрямованих на їх реалізацію;

- багато стратегічних планів встановлюються за принципом формальної відповідності індикаторам вищестоящих документів системи державного планування без орієнтації на потреби населення, а також підкріплення повноваженнями і необхідними ресурсами;

- зберігається слабкий взаємозв'язок між стратегічним і бюджетним плануванням;

- недостатньо ефективно здійснюється взаємодія між центральними державними та місцевими виконавчими органами;

- відсутній спеціальний орган, відповідальний за стратегічне планування і прогнозування;

- відсутній жорсткий механізм відповідальності виконавчих органів влади за реалізацію стратегічних документів.

Таким чином, сьогодні впровадження стратегічного планування в країні поки не повною мірою сприяло досягненню високих результатів. Діюча в Республіці Казахстан система державного планування має ряд проблемних питань та потребує подальшого вдосконалення, головним чином, в частині практичного функціонування. Такий досвід набуває актуальності і в Україні – потрібно вивчати тенденції реалізації системи стратегічного планування в різних країнах для уникнення помилок в майбутньому.

Література

1. Барицька В. Г. Проблеми реформування системи прогнозування та планування соціально-економічного розвитку держави / В. Г. Барицька // Фінансовий простір. – № 2(2). – 2011. – С. 80–82
2. Білик Р. Р. Задачі усовершенствования институционально-правового обеспечения региональной политики в Украине. / Р. Р. Білик // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 4.
3. Дорошенко С. В. Оценка стратегий и программ как направление модернизации государственного управления: опыт Республики Казахстан. [Електронний ресурс] / С. В. Дорошенко, К. К. Нигметов / Режим доступу : <http://sovman.ru/all-numbers/archive-2014/july2014/item/270-the-development-of-the-system>

of-evaluation-of-public-policies-and-programs-in-the-republic-of-kazakhstan.html.

4. Джунусбекова Г. Совершенствование системы государственного планирования в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] / Г. Джунусбекова // Режим доступа: <http://rane-brf.ru/conference/2012/dgunusbekova.pdf>.

5. Пухир С. Т. Стратегічне прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата екон. наук: 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка / Пухир Світлана Тимофіївна. – Львів, 2005. – 158 с., С. 79.

6. Указ Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева от 18 июня 2009 г., №827 «О внедрении системы государственного планирования» // БД «Юрист». режим доступа: <http://www.zakon.kz>.

7. Джунусбекова Г. Вопросы реформирования системы государственного планирования в Республике Казахстан. / Г. Джунусбекова // *Viešojoji politika ir administravimas*. 2013, T. 12, Nr. 4, p. 619–632 / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://mruni.eu/upload/iblock/695/VPA-13-12-4-08.pdf>.

8. Офіційний сайт Стратегії 2050. / [Електронний ресурс] / Режим доступа: <https://strategy2050.kz>.

9. Приказ Министра экономического развития и торговли Республики Казахстан от 19 января 2012 года № 14 «Об утверждении Методики по

оценке эффективности достижения и реализации стратегических целей и задач в курируемых отрасли/сфере/регионе». Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31121940.

10. Офіційний сайт президента Республіки Казахстан http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

11. Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «О Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года». / Режим доступа: http://government.kz/docs/u100000922_20100201.htm.

12. Анализ систем стратегического планирования и прогнозирования Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации. Аналитический доклад. Москва, 2014. / Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/investigations/Documents/Доклад%20по%20системам%20страт%20планирования%2012.12.2014.pdf.

13. Указ Президента РК «О системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, города республиканского значения, столицы» от 19 марта 2010 года № 954. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30599773.

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Н. И. Исаева, к. э. н., доцент, Национальный аэрокосмический университет
им. М. Е. Жуковского*

В статье проанализирован опыт Республики Казахстан по внедрению стратегического планирования при реализации экономической политики на национальном и региональном уровнях. Рассмотрены документы системы стратегического планирования социально-экономического развития, выделены этапы ее становления и выявлены ее характерные особенности. Оценены положительные и отрицательные тенденции реализации системы стратегического планирования в Казахстане и определены возможности применения позитивного опыта в Украине.

Ключевые слова: стратегическое планирование, система стратегического планирования в Казахстане, экономическая политика, концепция стратегического планирования, стратегия социально-экономического развития.

STATE SYSTEM OF STRATEGIC PLANNING OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

*N. I. Isaeva, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., National Aerospace University named after
N. Zhukovsky*

The experience of the Republic of Kazakhstan in the implementation of strategic planning in economic policy at the national and regional levels is analyzed. The documents of strategic planning of social and economic development are considered, the stages of its development are distinguished and its outstanding characteristics are revealed. The positive and negative trends of the implementation of the strategic planning system in Kazakhstan are estimated and possibility of using the positive the positive experiences in Ukraine is determined.

Keywords: strategic planning, strategic planning system in Kazakhstan, economic policy, concept of strategic planning, strategy of social and economic development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М.

Надійшла до редакції 10.03.16.

УДК 338.043.02 (477)

РОЛЬ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

*В. Ф. Іванюта, д. е. н., професор, Полтавський університет економіки і торгівлі,
ivf120@meta.ua*

У статті обґрунтовано роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій на сучасному етапі євроінтеграційних процесів. Здійснено теоретичне узагальнення поняття «аграрне підприємництво». Проаналізовано стан аграрного підприємництва в регіонах України. Розкрито можливості та загрози, які виникають перед аграрними підприємствами в контексті євроінтеграції. Запропоновано заходи державної підтримки аграрного підприємництва.

Ключові слова: аграрне підприємництво, сільські території, євроінтеграційні процеси, державна підтримка аграрного підприємництва.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку української економіки на сучасному етапі свідчать про подальше посилення інтеграції до країн Європейського Союзу (ЄС). Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році [1] стало поворотним пунктом в історії українського аграрного виробництва та розвитку сільських територій. Ці процеси визначають не лише якісно новий формат відносин між Україною та ЄС, але й слугують стратегічним орієнтиром системних економічних реформ в аграрному секторі України, який є основою життєдіяльності сільських територій нашої держави.

Імплементація угоди та активні дії держави щодо розвитку торгівельних зв'язків в сфері аграрного виробництва надають значні можливості для аграрного підприємництва. Економіка більшості сільських територій України, є недостатньо диверсифікованою, але аграрне підприємництво має низку переваг порівняно з іншими видами діяльності. Зокрема: земельні ресурси, сприятливі кліматичні умови, вигідне географічне положення; наявність кваліфікованої робочої сили; ментальність українців та досвід роботи в сфері сільського господарства виробництва. Сучасний розвиток аграрного сектора характеризується глобалізацією ринку, загостренням на ньому конкуренції товаровиробників, експансією ТНК, дифузії технологій, мережевою торгівлею та поширенням всебічної оператив-

ної інформації.

Разом з тим, розвиток аграрного підприємництва в національній економіці відбувається на фоні зносу основних засобів виробництва, значних виробничих витрат, неефективної системи кредитного забезпечення аграрних підприємств. Сучасні тенденції розвитку аграрного підприємництва потребують негайного вирішення, так як даний сектор економіки є не лише основою зайнятості більшості сільських територій України, але й є пріоритетною галуззю розвитку національної економіки в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку аграрного виробництва в умовах євроінтеграційних процесів вивчалися такими українськими вченими як В. М. Гейць, Т. О. Осташко, Л. В. Шинкарук [2], Т. О. Зінчук [3], О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, А. О. Гуторов [4] та інші. Значну увагу аграрному підприємництву та його ролі в розвитку сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів приділено у наукових працях В. Борщевського [5], М. Стегней [6], Ю. Малько [7] та іншими.

Дослідження вчених мають велике теоретичне та практичне значення, проте проблема розвитку аграрного підприємництва потребує постійного вивчення в умовах динамічних змін внутрішніх і зовнішніх чинників. Недостатньо опрацьованими у науковій літературі залишаються питання обґрунтування ролі аграрного підприємництва в

розвитку сільських територій в умовах інтеграції України до європейського економічного простору.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз сучасного стану аграрного підприємництва та визначення його ролі у розвитку сільських територій задля розробки заходів державної політики щодо активізації їх діяльності в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток підприємництва сприяє раціоналізації функціонування національної економіки, підвищенні конкурентоспроможності, звільненні від баласту невикористаних або недостатньо використаних ресурсів, найповнішу реалізацію основного потенціалу суспільства – людини. Підприємництво не можна ідеалізувати – це складна, важка праця, яка не кожному під силу; до того ж за певних умов ця діяльність не виключає й експлуатацію, але разом з тим внесок підприємництва у прогрес цивілізації незаперечний.

Зміст підприємництва можна розглядати в декількох аспектах, зокрема як:

- форма економічної активності – це свобода вибору напрямів і методів діяльності, самостійність у прийнятті рішень, орієнтація на досягнення успіху, отримання прибутку, відповідальність за прийняті рішення, їх наслідки та пов'язаний із ними ризик;

- відповідний стиль і тип поведінки підприємця – це ініціатива, пошук нетрадиційних рішень, масштабність та ризик, ділова хватка;

- особлива економічна функція – вдосконалення державного механізму, постійне оновлення економіки, створення інноваційної сфери.

Аграрне підприємництво є сукупність політичних, соціальних, економічних та екологічних відносин між суспільством і його членами, що виникають у процесі володіння, користування та розпорядження землею на рівні суспільства, регіону, місцевої громади з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання аграрної продукції. Характерною ознакою аграрного підприємництва є наявність капіталу (земельно-майнових комплексів) і мотивація – отримання прибутку. В аграрній сфері цей про-

цес здійснюється повільніше, ніж в інших галузях.

Зазначимо, що аграрне підприємництво відіграє важливу роль в розвитку сільських територій. Безперечно, що підприємницькі структури справляють значний вплив на розвиток села. Тут можна виділити наступні напрями впливу:

- бізнес приносить додаткові доходи для самих людей, що сприяє підвищенню рівня життя сільського населення та зростання його добробуту;

- підприємництво безпосередньо є джерелом формування бюджетів місцевих сільських рад;

- підприємництво вирішує проблеми продовольчого забезпечення населення сільських територій і цим сприяє забезпеченню продовольчої безпеки загалом;

- агробізнес сприяє утворенню ланцюгів переробки сільськогосподарської продукції, заготівлі сировини, ремонту сільськогосподарської продукції, а також наданню різноманітних видів послуг.

Підкреслимо, що розвиток сільських територій з позиції сталого розвитку представляє собою якісні зміни в трьох сферах: економічна, соціальна та екологічна. Оцінка розвитку сільських територій передбачає розрахунок інтегрованого індексу розвитку сільських територій регіону [8]:

$$I_{CP} = \frac{R_{i\text{соц.р.}} + R_{i\text{екр.}} + R_{i\text{екл.р.}}}{3},$$

де: I_{CP} – інтегрований індекс сталого розвитку;

$R_{i\text{соц.р.}}$ – рейтинг i -го регіону за соціальним рівнем розвитку;

$R_{i\text{екр.}}$ – рейтинг i -го регіону за економічним рівнем розвитку;

$R_{i\text{екл.р.}}$ – рейтинг i -го регіону за екологічним рівнем розвитку.

Відповідно показники аграрного підприємництва (кількість зайнятого населення, кількість фермерських господарств, обсяг виробленої сільськогосподарської продукції, кількість обслуговуючих та сільськогосподарських кооперативів, рентабельність, прибутковість та продуктивність праці сільськогосподарських підприємств) відображають економічну складову розвитку сільських територій.

Варто акцентувати увагу на тому, що не дивлячись на певні процеси диверсифікації економіки України на всіх рівнях, національному чи регіональному, сьогодні більшість сільських територій регіонів України спеціалізуються на агропромисловому вироб-

ництві (рис. 1). Сільське господарство є галуззю спеціалізації для таких сільських територій областей України як Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська та Херсонська.

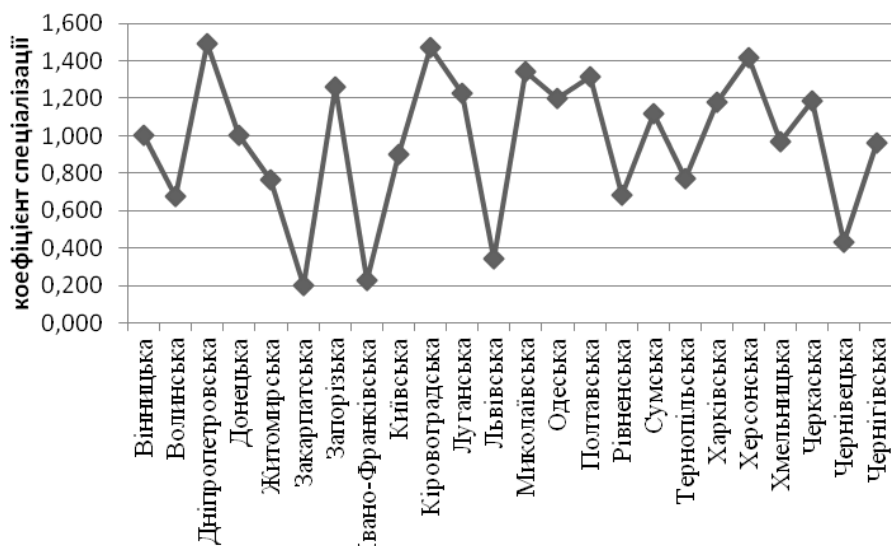

Рис.1. Коефіцієнт сільськогосподарської спеціалізації регіонів України у 2014 році

Джерело: розраховано та складено за: [9]

У більшості регіонів, в яких галуззю спеціалізації є аграрне виробництво, функціонують різні організаційно-правові форми аграрного підприємництва. Зокрема значну роль відіграють у розвитку агропромислового комплексу агрохолдинги. Їх діяльність у сільському господарстві, вочевидь, явище не однозначне, яке обумовлює як позитивні, так і негативні моменти. Відзначаючи позитивний аспект діяльності агрохолдингів у сільському господарстві, слід зазначити їх зв'язок з припливом в аграрний сектор довгострокових інвестицій, оскільки ні держава, ні тим більше дрібні сільськогосподарські виробники забезпечити аграрний сектор інвестиціями не можуть. З іншого боку, діяльність агрохолдингів породжує певні проблеми. Виникнення агрохолдингів пов'язують з проблемою монополізації галузі та концентрацією капіталу. Сучасна практика діяльності агрохолдингів свідчить, що вони мають єдину головну мету – це отримання надприбутків з використання сільськогосподарських угідь України при міні-

мальних витратах для підтримки життєдіяльності сільської місцевості.

Натомість діяльність фермерських підприємств пов'язують із вирішенням соціально-економічних проблем в сільській місцевості. Зокрема, вони беруть на себе вирішення питань підвищення зайнятості на селі, розвитку місцевого ринку сільськогосподарської продукції, формування системи переробки сільськогосподарської продукції, заготівлі сировини, ремонту сільськогосподарської продукції. Але важливо зазначити, що кількість діючих фермерських господарств за період 2009–2014 рр. зменшилася у багатьох областях України, зокрема у Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Рівненській, Сумській, Херсонській (рис. 2), що, на наш погляд, пов'язано з концентрацією капіталів агрокорпорацій на агропромисловому ринку та більш високим рівнем конкурентоспроможності їх продукції.

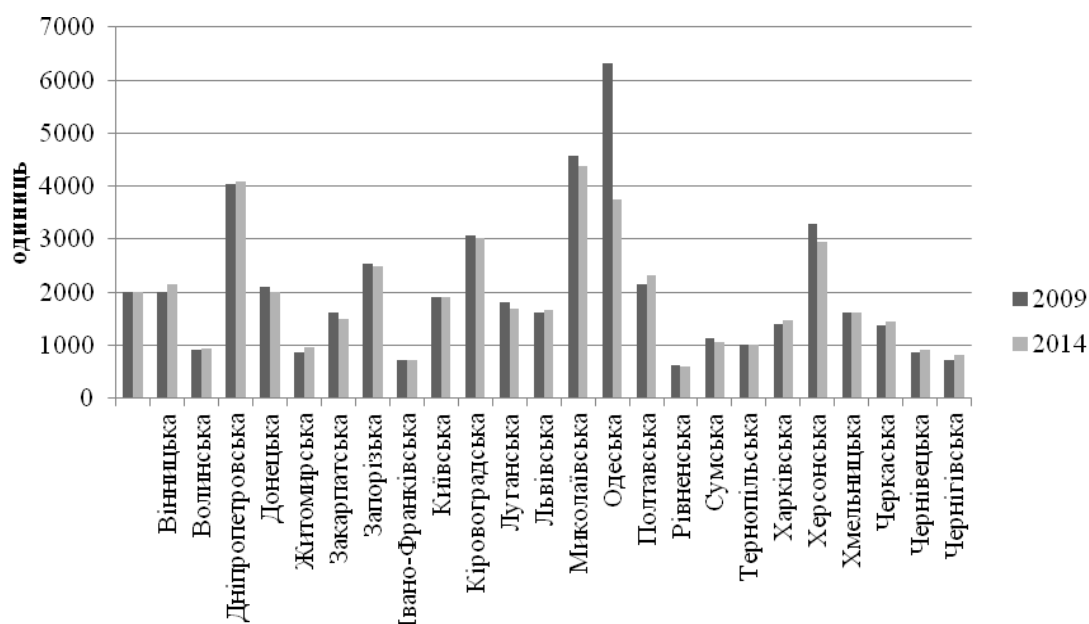

Рис. 2. Динаміка кількості фермерських господарств за 2009–2014 рр.

Джерело: розраховано та складено за:[9].

Не дивлячись на вищевказані процеси в тенденціях формування організаційно-правової структури підприємницького аграрного сектору, дана галузь демонструє результативність та ефективність. Про це свідчать показники чистого доходу від реалізації продукції та рівень рентабельності галузі (табл. 1).

Ефективна діяльність сільськогосподарських підприємств також дає їм можливість реінвестувати свої прибутки в підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, розвиток основних фондів та робочої сили з метою пошуку нових ринків збуту своєї продукції. На сучасному етапі для сільськогосподарських підприємств настав новий етап їх розвитку, що зумовлюють інтеграційні процеси в сфері торгівлі України та країн ЄС. Але діяльність сільськогосподарських підприємств є складною в нових ринкових умовах, оскільки порівняно з європейськими виробниками українські фермери мають наявне застаріле технічне забезпечення та низький технологічний рівень виробництва, високу собівартість та трудомісткість продукції. Разом з тим, сільськогосподарські підприємства є більш готовими до активної конкуренції з імпортною продукцією сільського господарства аніж господарства населення, внаслідок консолідації більших площ сільськогоспо-

дарських угідь, акумуляції необхідних ресурсів та здатності виробляти більші обсяги продукції і досягати при цьому ефекту масштабу. В свою чергу, господарства населення зорієнтовані, передусім, на забезпечення власних споживчих потреб у продукції сільського господарства, а її продаж здійснюється ними достатньо хаотично та не на постійній основі. Найбільш конкурентоспроможними в умовах євроінтеграційних процесів є аграрні корпорації, як мають для цього достатні фінансові, матеріальні та трудові ресурси.

Вважаємо, що вплив європейської інтеграції у контексті адаптації до принципів та вимог реформованої САП ЄС має широкий спектр наслідків для виробництва і споживання сільськогосподарської продукції в Україні. Інтеграційні процеси призводять до зростання обсягів виробництва окремих видів продукції, та відповідно її експорту на зовнішні ринки. Водночас, варто також враховувати ймовірне погіршення становища товаровиробників – власників факторів виробництва, зайнятих виробництвом неконкурентоспроможної продукції.

Таким чином, можливості підвищення якості життя сільського населення полягають у комплексному вирішенні проблем економіки на регіональному рівні, через формування доходів сільських підприємств.

Основні економічні результати діяльності сільськогосподарських підприємств у галузі сільського господарства у 2014 р.

Показник	Чистий дохід (виручка) від реалізації, млн.грн.	Фінансовий результат від реалізації, млн.грн.	Рівень рентабельності, %	Рівень рентабельності у 2013 р., %
Продукція сільського господарства і послуги	165645,4	34484,8	26,3	11,4
Рослинництво і тваринництво	158560,1	32456,8	25,7	11,2
Рослинництво	127129,9	28719,1	29,2	11,1
Зернові та зернобобові культури	67387,6	13826,9	25,8	1,8
Насіння соняшнику	28394,6	7721,1	37,4	28,7
Соя	11337,3	2892,1	34,2	15,9
Ріпак	7958,4	1776,7	28,7	8,8
Цукрові буряки (фабричні)	2569,6	396,9	18,3	2,7
Картопля	1096,1	92,3	9,2	23,2
Овочі відкритого ґрунту	833,7	121,2	17,0	4,6
Інша продукція рослинництва	7552,6	1891,9	33,4	40,5
Тваринництво	31430,2	3737,7	13,5	11,5
Велика рогата худоба на м'ясо	2354,4	-1301,0	-35,6	-43,5
Свині на м'ясо	7897,1	445,0	6,0	0,3
Вівці і кози на м'ясо	27,7	-21,2	-43,3	-43,4
Птиця на м'ясо	1054,9	-103,8	-9,0	-9,9
Молоко	8746,9	882,5	11,2	13,7
Яйця курячі	8539,1	3024,8	54,9	48,0
Вовна	1,8	-7,1	-79,7	-72,8
Інша продукція тваринництва	2808,3	818,5	41,1	60,0

Джерело: складено автором за: [10]

Головним завданням сільського господарства є досягнення такого рівня виробництва, який забезпечить раціональні норми споживання екологічно чистих продуктів харчування, формування соціальної інфраструктури та сприяння розвитку національних культурних цінностей. Тому в умовах євроінтеграції одним із напрямів суттєвого зміцнення доходів сільського населення є розвиток підприємництва.

Вирішити це завдання не можливо без державної підтримки. На наш погляд, вплив держави на розвиток аграрного виробництва, підвищення доходів домогосподарств, поліпшення якості життя сільського населення можуть здійснюватися через організаційно-економічний механізм та правове забезпечення, зокрема:

- стимулювання розвитку підприємництва сільськогосподарських видів діяльності, підтримку розвитку особистих селянських господарств із вирощування овочів, ягід і фруктів, овець, кіз, інших видів тварин, риби

з урахуванням зональних особливостей, сімейних та фермерських господарств на основі розширення державної підтримки, кредитування і страхування ризиків;

- здійснення заходів щодо стимулювання розміщення нових підприємницьких структур із переробки сільськогосподарської сировини (легкої, харчової та інших галузей промисловості), сервісних організацій у сільській місцевості;

- підтримка розвитку обслуговуючих кооперативів, створення мережі кооперативних банків та кредитних спілок, цільової допомоги на випадок безробіття, діяльність яких переважно спрямована на обслуговування малого і середнього підприємництва в сільській місцевості;

- посилення правового та соціального захисту орендодавців (власників) землі та майна шляхом гарантування доходів відповідно до вкладених у виробництво ресурсів;

- удосконалення системи прогнозування та балансування платоспроможного

попиту пропозицією на продовольчому ринку, удосконалення діяльності аграрного фонду та аграрної біржі шляхом розвитку їх інфраструктури та формування необхідних державних продовольчих і фінансових резервів в обсягах, які гарантують стабільність функціонування внутрішнього продовольчого ринку, оперативне здійснення фінансових і товарних інтервенцій;

– створення служби державного моніторингу продовольчого ринку для оперативного вжиття заходів щодо його регулювання та створення умов для вільного доступу й використання інформації всіма учасниками аграрного ринку;

– удосконалення законодавчої та методичної баз з питань контролю якості продукції, правил торгівлі, побудови партнерських взаємовідносин, посилення контролю за ціновою кон'юнктурою на аграрному ринку.

Вищезазначені напрями державної підтримки є дієвими в ринкових умовах, оскільки тоді коли держава не втручається у процес прийняття рішень суб'єктами ринкової економіки, а лише створює передумови, за яких суб'єкти ринку оптимізують варіанти можливих рішень, що сприятимуть досягненню визначеної мети то в результаті це призводить до ефективності національної економіки в цілому.

Висновки. На основі проведеного аналізу, можемо стверджувати, що аграрне підприємництво в умовах євроінтеграції набуло якісно нового змісту та є основою розвитку для розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення.

Не дивлячись на те, що аграрне виробництво в умовах євроінтеграції стає концентрованим та монополізованим за рахунок діяльності аграрних холдингів, фермерські господарства та сільськогосподарські підприємства виконують важливу роль в розвитку сільських територій, зокрема через формування дохідної частини місцевих бюджетів, розширення зайнятості сільського населення та збільшення їх доходів, підвищення рівня інфраструктури аграрного виробництва та ін.

Подальша активізація процесів підприємницької діяльності залежить від ефективності дієвої системи державної політики, яка повинна передбачати: стимулювання роз-

витку підприємництва сільськогосподарських видів діяльності; здійснення заходів щодо стимулювання розміщення нових підприємницьких структур; підтримка розвитку обслуговуючих кооперативів; створення мережі кооперативних банків та кредитних спілок; посилення правового та соціального захисту орендодавців (власників) землі та майна; удосконалення системи прогнозування та ба-лансування платоспроможного попиту про-позицією на продовольчому ринку; створення служби державного моніторингу продовольчого ринку; удосконалення законодавчої та методичної баз з питань контролю якості продукції.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами / Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/pub_lish/article?art_id=56220&cat_id=45826.
2. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь [Електронний ресурс] / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т. О. Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
3. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України: моногр. / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ «Держ. агроєкол. ун-т», 2008. – 384 с.
4. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуторов та ін.]; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.
5. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с.
6. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії [Електронний ресурс] / М. І. Стегней. – Актуальні проблеми економіки. – № 3(141). – 2013. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apr_2013_3_14.pdf.
7. Малько Ю. Конвергенція політики сільського розвитку в європейському просторі [Електронний ресурс] / Ю. Малько // Науковий вісник. – 2014. – Вип. 14 «Демократичне врядування» – Режим доступу :

http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk14/fail/malko.pdf

8. Іванюта В. Ф. Методологічне забезпечення розвитку аграрного виробництва регіону: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.05 / В. Ф. Іванюта ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України НАН України. – К., 2009. — 39 с.

9. Регіони України за 2014 рік : стат. зб. [Електронний ресурс]. – Держ. служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Валова продукція сільського господарства України за 2014 рік: стат. бюл. [Електронний ресурс]. – Держ. служба статистики України. – К. : 2014. – 215 с. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

РОЛЬ АГРАРНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В. Ф. Иванюта, д. э. н., профессор, Полтавский университет экономики и торговли

В статье обоснована роль аграрного предпринимательства в развитии сельских территорий на современном этапе евроинтеграционных процессов. Осуществлено теоретическое обобщение понятия «аграрное предпринимательство». Проанализировано состояние аграрного предпринимательства в регионах Украины. Раскрыты возможности и угрозы, которые возникают перед аграрными предприятиями в контексте евроинтеграции. Предложены меры государственной поддержки аграрного предпринимательства.

Ключевые слова: аграрное предпринимательство, сельские территории, евроинтеграционные процессы, государственная поддержка аграрного предпринимательства.

ROLE OF AGRICULTURAL BUSINESS IN RURAL DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT

V. F. Ivanyuta, D.E., prof., Poltava University of Economics and Trade

The role of agricultural business in rural development at the present stage of European integration processes is substantiated. The concept of «agrarian business» is generalized. The state of the agricultural business in Ukraine is analysed. The prospects and opportunities for the agricultural business in the conditions of integration processes are discovered. The measures of state support of the agricultural business are offered.

Keywords: agricultural entrepreneurship, rural development, European integration processes, state support for the agricultural business.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківським В. Г. Надійшла до редакції 3.03.16.

UDC 336.1:352

ESTIMATION OF RISK OF LOSING FINANCIAL STABILITY BY LOCAL COMMUNITIES

*T. Yu. Korytko, Senior Research Fellow,
Institute of Industrial Economics of NAS Ukraine, kortanaj@rambler.ru*

The methodical approach of risk assessment of loss of financial stability of local communities is formalized. The risks are identified and the tree of losing the financial stability of local communities is built. The gradation of losing financial stability of local community depending on the degree of exposure is grounded. To visualize the loss of financial stability of local community, building a risk map is offered. The introduction of author's proposals will identify risks and determine the potential losses in the local community, depending on the likelihood of risk events, and to identify target areas of sustainable development.

Keywords: local community, risk of losing financial stability, risk tree, map of risks, probability of loss.

Statement of problem. Sustainability of any territorial community is largely determined by the effectiveness of the territorial administration system. Financial resources mobilized in the budget system and individual budgets, allow public authorities and local governments perform their functions and powers. Sustainability is the most common condition for recovery of the entire system of local budgets and ensure their financial sustainability of the local community. So, for local authorities it is necessary to change the approach and methods of financial resources on the basis of the principle of independence of the budgets of all levels.

The important indicator of the possibility of the economic crisis on the level of territorial communities is a low ensuring of its financial stability. It cannot testify about the crisis by itself, but it is an occasion for further diagnosis of the level of local authorities management and their predisposition to the crisis.

It is necessary to change approaches and methods of financial resources formation based on the principle of independence of the budgets at all levels.

Currently, local government authorities lack financial independence despite the growing trend dependence of local budgets on financial aid. Ensuring effective socio-economic development of local budgets, improving the quality of services rendered to the population as determined by its financial resources.

However, the existing problems in the sphere of intergovernmental relations require not only updating its fundamental basics in theory, but also solve many methodological and methodical questions. Evaluation of the economic and financial inequalities of local communities, the principles and methods of forming their budgets, the degree of control by the authorities and local budgets from higher level budgets are constantly in the focus of financial science.

Note that local governments should pay attention not only to assess the crisis situation of enterprises and organizations that operate in the area, but also to assess the likelihood of loss of financial stability of local communities.

Analysis of recent papers. In addressing risk issues received considerable attention, as

evidenced by the research of economists such as N. Bakerenko, S. Bulgakov, V. Vitlinskoho, N. Vnukovo, L. Donetsk Karahozlyu Yu, A. Salenko and others [1–2, 4–7, 9]. However, very few works are devoted to the problem of risk coverage that occurs at the local community and management. Given the scientific interest in this issue, there are a number of tasks that require scientific justification of their decision.

Aim of the paper is the substantiation of methodical approach of estimation the risk of losing financial stability of local communities.

Materials and methods. Of particular relevance in the present conditions of local communities acquire research questions of risk, its causes and consequences. Risk serves an integral part of the processes taking place in the local community.

The variety of interpretations of the concept of «risk» in [1–10], as well as the complexity of the phenomenon, make it difficult to study it. Given the variety of definitions based on the notion of risk analysis, proposed at risk of losing financial stability, territorial community should understand the set of conditions, factors and processes that actually or potentially threaten the financial stability of the local community.

The process of providing financial sustainability of the territorial community takes into consideration the risk factor because management decisions taken on financial stability have the probabilistic nature. Hence the process of implementing a strategy of ensuring the financial stability should include assessment of the risks of decline, and the development of measures to minimize these risks.

Assessment of the risk of losing financial stability of local community is the orderly process of determination of the expected losses and risk level.

The main purpose of the risk assessment of losing financial stability is to reduce the risk of further actions and increase the likelihood of sustainable development of the local community.

The methodical approach to assessing the risk of losing financial stability of local community is based on a systematic approach, shown in Figure 1.

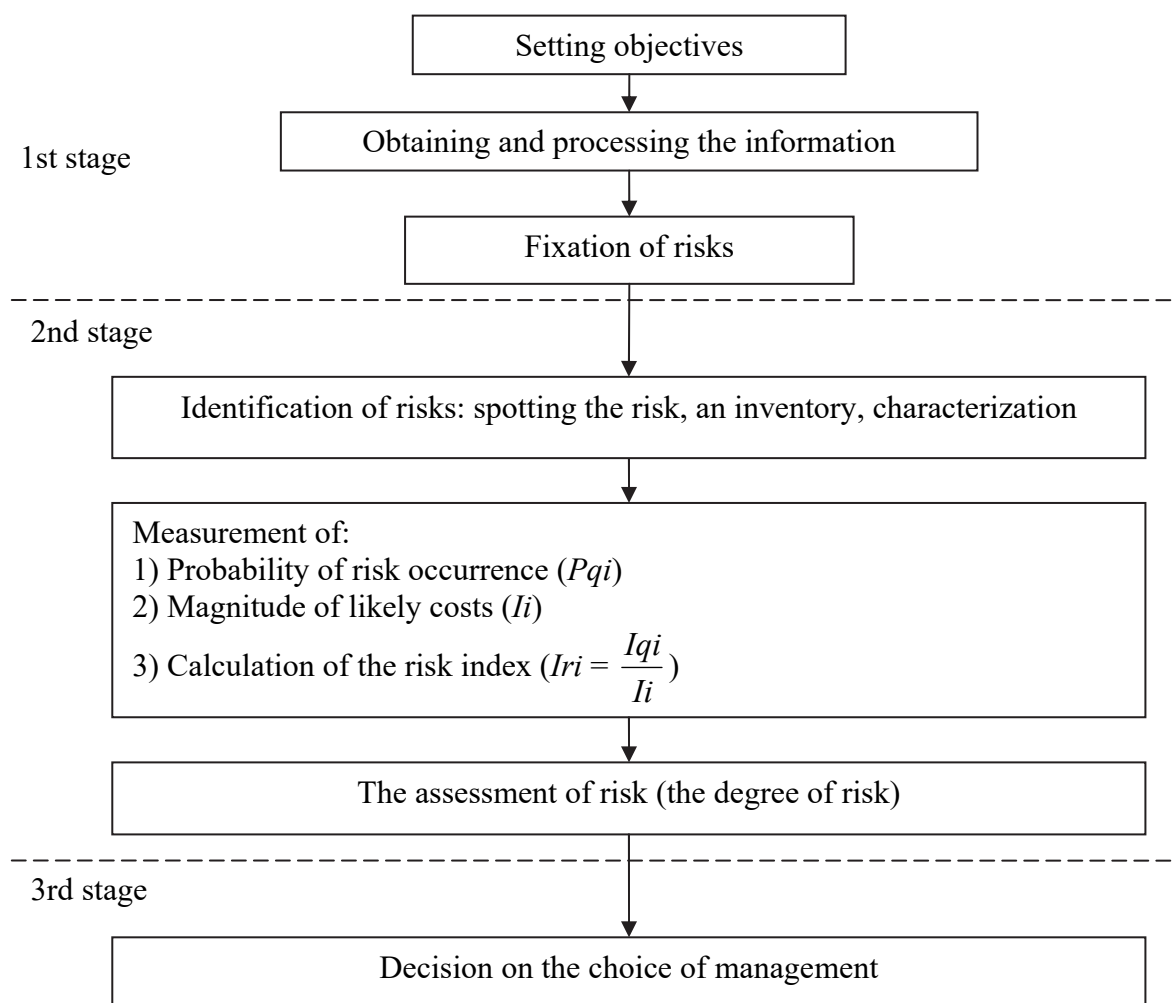

Fig.1 The methodical approach estimates the risk of losing financial stability by the local community

Source: Developed by author

The first stage is risk identification. Acquisition and processing of information is a key aspect in the identification and evaluation of risk because the availability of reliable information allows you to continue to make management decisions under risk.

During risk identification we should understand the process of identifying the risk of losing financial stability of local communities. Identification of losing financial stability of local community should be performed via peer review, led by the head of the risk management.

Using information about the previous risk assessment data and interviews with independent experts it is necessary to identify factors that affect the risk of losing financial stability of local communities. These factors characterized by unpredictability, discrete changes,

availability thresholds. Each character has a unique effect on the level of financial stability of the local community. Then SWOT – analysis is conducted to identify possible threats from the environment.

In assessing the risk of losing financial stability of local community it is necessary to hold the record of the risk to limit the amount of risk exposures, using the principle of «reasonable sufficiency». This principle is based on keeping the most important and most common risks for assessing the risk of losing financial stability of local communities.

Within organize the search process losing financial stability of local community must use their structure (Fig. 2). It is necessary to identify the maximum risks that affect the level of financial sustainability of the local community.

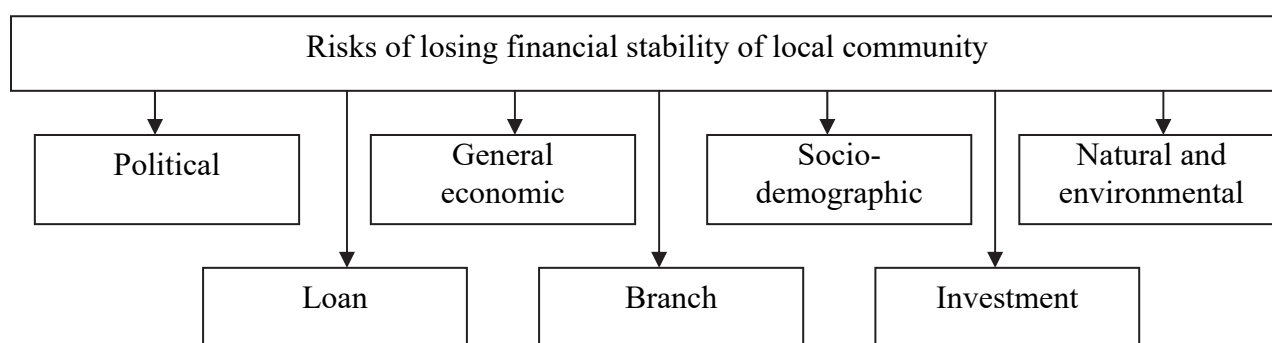

Fig. 2 Structure of losing financial stability of local community

Source: Developed by author

Assessment of the risk of losing financial stability of local community is based on mapping risks. In turn, the formation of risk maps implemented in three phases: construction

wood risks; rankings risks; creating a matrix of risks.

Figure 3 shows a tree losing financial stability of local communities.

Risk of losing financial stability of local community	Credit	Interest rate risk
		The risk of insolvency of economic entities that are located on local community
		Credit risk policy
		Risk of financial losses
	Political	Risk of legislative changes
		Government stability
		Corruption of state structures
		Risk of deterioration of the image of local authorities
	General economic	The stability of the tax legislation
		Inflation risk
		Risk of reduction of the economic development of territorial community
		The reduction in the official rate of the national currency against foreign currencies risk
	Sociodemographic	The risk of migration
		The risk of health deterioration
		The risk of life expectancy decrease
		The risk of increasing unemployment
		The risk of education deterioration
	Natural and ecological	The risk of persistent man-made actions
		The risk of contamination of the environment
		The reduction of natural agricultural potential risk
	Branch	Structural risk
		The risk of sensitivity to the environment
		System risk
	Investment	Risk of reduction in the financing of the capital investments
		The risk of loss of profit
		Risk of reduction of the number of enterprises that implemented innovations

Fig. 3 The tree of losing financial stability of local community

Source: Developed by author

We use two categories for ranking risks losing financial stability of local community:

- the probability of occurrence the risk events;
- the size of probable losses.

The second stage is risk analysis using qualitative and quantitative methods of evaluation. This stage is to determine the nature of the risks their properties vary in different situations of the local community.

At this stage, experts conduct measurements likelihood of identified risks (P_i) and the value of the probability of losses (I_i) in

case of a dangerous event. One method of qualitative risk assessment is a method of expert evaluations. In order of ranking risks within the Risk Management Division the panel of 10 people is formed.

During the process of probability of loss of financial stability of local community risk the probability of risk events should be understood.

At this stage it is necessary to assess the likelihood of each element of losing financial stability of local community in scores according to Table 1.

Table 1

Gradation of losing the financial stability of local community based on the likelihood of its occurrence

Pqi (scores)	Risks	Probability of I_i , %	Characteristic of event
1	Highly unlikely	$0 < P \leq 10$	The exceptional event
2	Not likely	$10 < P \leq 40$	An event will happen with low probability
3	Probable	$40 < P \leq 60$	The event will take place with a sufficient degree of probability
4	Highly probable	$60 < P \leq 80$	The event will take place with high probability
5	Expected	$90 < P \leq 100$	The event must be held

Source: Author's overview based on expert evaluation

Probability interval ranges from 0 to 100%. The risk with a probability of 100% is fully expected. Determining the likelihood of losing financial stability of local community made based on peer review.

The next step is similarly assesses the magnitude of potential losses in values according to Table 2.

Table 2

Gradation of losing financial stability of local communities in the value of losses

Pqi (points)	Losses	The magnitude of losses (I_i), %
1	Minimal	$0 < I \leq 20$
2	Low	$20 < I \leq 40$
3	Middle	$40 < I \leq 60$
4	High	$60 < I \leq 80$
5	Maximum	> 80

Source: Author's overview based on expert evaluation

Further, the index calculates the risk of losing financial stability of local community, which is the significance of scoring risk as follows:

$$Iri = Pqi \times Iqi \quad (1)$$

where Iri – index risk, in points;

Rq_i – the likelihood of risk, in points;

Iq_i – the likely magnitude of losses, in points.

The next step is to assess the degree of action identified risks, as a result of which the experts can identify risk losing financial stability of local communities.

Thus, if the losing financial stability of local community index exceeds the acceptable level, it is necessary to identify key risk factors and develop their complex relation of activities to optimize its value. However, if the losing financial stability of local community index within eligibility, this does not mean that the risk does not need to be managed. In this case, risk management is in working order with con-

stant revaluation of its level.

Gradation of losing financial stability of

local community depending on the degree of influence is given in Table 3.

Table 3

Gradation of losing the financial stability of local community depending on the degree of influence

Influence degree	Risk index (Iri)	Characteristics
Minimal	$10 < Ir \leq 20$	The impact of risk on the financial stability of the territorial community is missing
Low	$20 < Ir \leq 40$	Low risk of losing financial stability of local community. Easily removed, so are allowable ones.
Middle	$40 < Ir \leq 60$	Leading to increased financial losses. Required interventions to decrease
High	$60 < Ir \leq 80$	High risk of losing financial stability. Required preventive measures
Maximum	$80 < Ir \leq 100$	Invalid degree of influence. There is a high probability of loss of financial stability

Source: Author's overview based on expert evaluation

As a result, on the basis of the assessment of risk based map to visualize risk of losing financial stability of local community (Fig. 3).

The third phase of risk assessment is a deci-

sion on the selection of risk management techniques and report on completed transactions. Evaluation results may numeric data likelihood of risks and their characteristics.

I_i	5	20	40	60	80	100
	4	16	32	48	64	80
	3	12	24	36	48	60
	2	8	16	24	32	40
	1	4	8	12	16	20
		1	2	3	4	5
		P_{qi}				

Zone 1 – acceptable risk level that can be removed independently by the local authorities.

Zone 2 – moderate risk zone. When approaching the critical level necessary to make measures of reducing them to an acceptable level.

Zone 3 – zone of high risk that is always controlled by the experts. High-risk area, which is constantly under the specialists' supervision. Required immediately to take measures to reduce risk to the level of moderate.

Fig. 3 Map of losing financial stability of local community

Source: Developed by author

We can develop a program of measures to manage them due to the risk of losing financial stability of local community assessment.

1) adoption (maintain) the risk of losing financial stability of the local community. In this case, the local government will not carry out any action in order to reduce the influence of risk. This risk may be taken consciously or

the self-insurance (creation of reserves to cover possible losses) can be made.

2) reduction (restrictions or mitigate the effects) the risk of losing financial stability of the local community. In this case, the local government take decisions to implement actions aimed at reducing the probability and consequences of the adverse risks.

3) Disclaimer (avoidance) of the risk of losing financial stability of the local community. In this case, local governments take decisions about cessation of activity that causes risks or the output of this situation.

4) transfer (redistribution) the losing financial stability of the local community. In this case, the local government decides to reallocate the share of risk, thereby reducing the impact

on financial stability.

Expert report must contain recommendations on risk management, data regarding its level of acceptable methods and avoid risky situations.

The matrix formation ranking of losing the financial stability of Kramatorsk is listed in Table 4.

Table 4

A matrix of risk of loss of financial firmness is on an example Kramatorsk

Name of risk	Probability		The magnitude of losses		Risk estimation
	%	points	%	points	
Interest rate risk	30	2	30	2	4
The risk of insolvency of economic entities that are located on local community	55	3	30	2	6
Credit risk policy	20	1	10	1	1
Risk of financial losses	20	1	50	3	3
Risk of legislative changes	25	1	55	4	4
Government stability	20	1	45	3	3
Corruption of state structures	20	1	45	3	3
Risk of deterioration of the image of local authorities	30	2	10	1	2
The stability of the tax legislation	35	2	40	3	6
Inflation risk	60	3	35	3	9
Risk of reduction of the economic development of territorial community	50	3	35	3	9
The reduction in the official rate of the national currency against foreign currencies risk	20	1	15	2	2
The risk of migration	50	3	25	2	6
The risk of health deterioration	10	1	10	1	1
The risk of life expectancy decrease	35	2	55	4	8
The risk of increasing unemployment	25	2	25	2	4
The risk of education deterioration	60	3	55	4	12
The risk of persistent man-made actions	75	4	55	4	16
The risk of contamination of the environment	20	1	15	2	2
The risk of sensitivity to the environment	20	1	15	2	2
Risk of reduction in the financing of the capital investments	60	3	50	4	12
Risk of reduction the number of enterprises that implement innovations	55	3	50	4	12

Source: Author's overview based on expert evaluation

Based on the data obtained through expert survey systemized in Table 4, we construct a risk map (Fig. 3), which identifies the location of each type of risk.

Qualitative assessment of the risk of losing financial stability on the example of Kramatorsk indicates that most of them are low. Risks

that are above the tolerance line require constant management.

The risk map provides a qualitative assessment of risk, so it is necessary to conduct a quantitative assessment of the risk of losing financial stability.

Conclusion. The methodical approach to

assessing the risk of losing financial stability of local community will identify risks and determine the potential losses in the local community, depending on the likelihood of risk events, and to identify target areas of sustainable development.

Literature

1. Бакеренко Н. Підходи до визначення ризику місцевих бюджетів та його складові / Н. Бакеренко, Ю. Карагозлю // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 1. – С. 8–13.
2. Булгакова С. Бюджетний ризик: сутність класифікація, фактори ризику / С. Булгакова, І. Микитюк // Вісник КНТЕУ, 2010. – №1. – С. 59–68.
3. Бондарук Т. Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні : монографія / Т. Г. Бондарук. – К. : НДФІ, 2009. – 608 с.
4. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
5. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики : монографія / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 182 с.
6. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. пос. / Л. І. Донець. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 312 с.
7. Карагозлю Ю. Кількісна оцінка ризику бюджетів міст з врахуванням рівня їх депресивності / Ю. Карагозлю // Економічний простір. – 2013. – № 75. – С. 163–171.
8. Каламбет С. В. Бюджетні ризики і особливості їх оптимізації на рівні регіонів України / С. В. Каламбет // Бизнес Информ. – 2013. – №4. – С. 90–96.
9. Саленко О. Ф. Ризики формування доходів місцевих бюджетів та шляхи їх мінімізації / О. Ф. Саленко, В. І. Глухова, А. А. Пономаренко // Сталый розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 220–227.
10. Янов В. В. Бюджетные риски муниципальных образований: содержание методов оценки / В. В. Янов // Экономика и управление: новые вызовы и перспективы. – 2011. – Т. 1. № 2. – С. 324–327.

ОЦІНКА РИЗИКУ ВТРАТИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ

*Т. Ю. Коритько, к. е. н., старший науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України*

У статті формалізовано методичний підхід до оцінки ризику втрати фінансової стійкості територіальною громадою. Виявлено ризики та побудовано дерево ризику втрати її фінансової стійкості. Обґрунтовано градацію ризику втрати фінансової стійкості територіальною громадою в залежності від ступеня впливу. Для візуалізації ризику втрати фінансової стійкості територіальною громадою запропоновано будувати карту ризику, що дозволить ідентифікувати ризик та визначити величину можливих втрат територіальною громадою в залежності від ймовірності настання ризикової події, а також визначити цільові напрямки стійкого розвитку.

Ключові слова: територіальна громада, ризик втрати фінансової стійкості, дерево ризиків, карта ризиків, ймовірність втрат.

ОЦЕНКА РИСКА ПОТЕРИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНОЙ

*Т. Ю. Коритько, к. э. н., старший научный сотрудник, Институт экономики
промышленности НАН Украины*

В статье формализован методический подход к оценке риска потери финансовой устойчивости территориальной общины. Определены риски и построено дерево риска потери ее финансовой устойчивости. Обоснована градация риска потери финансовой устойчивости территориальной общиной в зависимости от степени влияния. Для визуализации риска потери финансовой устойчивости территориальным объединением предложено строить карту риска, что позволит идентифицировать риск и определить величину возможных потерь территориальной общины в зависимости от вероятности наступления рискового события, а также определить целевые направления устойчивого развития.

Ключевые слова: территориальная община, риск потери финансовой устойчивости, дерево рисков, карта рисков, вероятность потерь.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прушківською Е. В. Надійшла до редакції 15.02.16.

АНАЛІЗ РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК)

Г. В. Разумова, к. е. н., доцент, anna.raz@mail.ru, Ю. Б. Шевчук, студентка, shevchuk610@gmail.com, Н. В. Шелегова, студентка, nataliiasheliegova@gmail.com, ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

У статті досліджено джерела формування фінансових ресурсів регіону, розглянуто їх класифікацію. Визначено роль місцевих бюджетів у формуванні фінансових ресурсів регіону. Проаналізовано проблеми формування доходів місцевих бюджетів та запропоновано можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: місцевий бюджет, доходи місцевого бюджету, місцеві фінанси, фінансові ресурси регіону, економічний розвиток регіону.

Постановка проблеми. В останні роки проблема державного управління бюджетними ресурсами через ефективне регулювання міжбюджетних відносин привертає постійну увагу урядовців, вчених, аналітиків та інших фахівців у сфері фінансів.

Найважливішою ознакою демократичного розвитку країни є наявність в ній місцевого самоврядування, здатного забезпечити ефективне функціонування територіальних громад. Місцевий бюджет є основним інструментом, за допомогою якого місцева влада може впливати на локальну активність, створювати умови для економічного та соціального розвитку території. Особливої актуальності в умовах ринкової трансформації української економіки набувають питання формування доходів місцевих бюджетів та виявлення резервів їх зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування механізмів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів внесли провідні вчені-економісти А. Буряченко, І. Вахович, О. Виборова, З. Герасимчук, О. Дмитрієва, В. Дубницький, І. Камінська, В. Клісторина, В. Лексіна, Г. Михайлів, Д. Стеченко, Л. Тугай та багато інших [5–6; 8–10; 12–13]. Проте залишаються недостатньо розкритими ряд проблем, спричинених значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком територій, незацікавленістю територіальних громад у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу регіону.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення ролі місцевих бюджетів у формуванні фінансових ресурсів регіону та визначення їх впливу на фінансовий потенціал регіону на прикладі м. Дніпропетровськ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У складі системи місцевих бюджетів України функціонують такі бюджети: республіканський бюджет Автономної Республіки Крим, 24 обласні бюджети, міські бюджети міст Києва і Севастополя, 442 бюджети міст обласного і районного значення, 488 районних бюджетів, 104 районні бюджети (районів у містах), 787 бюджетів селищних рад, а також понад 10,1 тисячі бюджетів сільських рад.

Кількість місцевих бюджетів регіону безпосередньо залежить від адміністративно-територіального устрою. Зведений бюджет міста Дніпропетровська на сьогодні об'єднує міський бюджет та 8 районних бюджетів у місті. Дані, що характеризують кількість місцевих бюджетів по м. Дніпропетровську наведені у табл. 1.

Наявність системи самостійних місцевих бюджетів є закономірністю функціонування місцевих фінансів, необхідним елементом їхньої інституціональної структури.

Головним напрямом реформування бюджетної системи безумовно є підвищення самостійності місцевих і регіональних органів влади як суб'єктів державного регулювання економіки на основі їх фінансової автономізації.

Таблиця 1
Кількість місцевих бюджетів у
м. Дніпропетровськ

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість бюджетів, що входять до зведеного бюджету м. Дніпропетровськ	в тому числі по видах бюджетів	
		міські, міст обласного значення	районні у містах
м. Дніпропетровськ	9	1	8
Міський бюджет		1	
Амур-Нижньодніпровський район	1		1
Бабушкинський	1		1
Жовтневий	1		1
Індустріальний	1		1
Кіровський	1		1
Красногвардійський	1		1
Ленінський	1		1
Самарський	1		1

Складено за: [15]

Як економічна категорія, доходи місцевих бюджетів виражають сферу економіч-

них відносин суспільства, яка пов'язана з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів і використовується місцевими органами влади для забезпечення поточних і перспективних завдань розвитку міста.

Доходи місцевих бюджетів формуються відповідно до законодавства України, зокрема Бюджетного кодексу, інструктивних матеріалів Кабінету Міністрів України.

Проведений аналіз показав, що на протязі 2012–2014 років не забезпечено виконання зведеного бюджету міста Дніпропетровська та спостерігається тенденція недовиконання плану податкових і неподаткових надходжень до бюджетів всіх рівнів (табл. 2).

У 2012–2013 роках не забезпечено виконання планових показників доходів загального фонду місцевих бюджетів бюджетами усіх районів у місті та міським бюджетом; в 2014 році – забезпечили виконання бюджетів лише Красногвардійський (102,2 %) та Самарський (104,5 %) райони у місті [15].

Таблиця 2
Аналіз виконання плану формування доходів загального фонду місцевих бюджетів
м. Дніпропетровськ за 2012–2014 роки

Місцеві бюджети області	2012 рік			2013 рік			2014 рік		
	Виконано, млн. грн.	% до плану	% до надходжень 2011 року	Виконано, млн. грн.	% до плану	% до надходжень 2012 року	Виконано, млн. грн.	% до плану	% до надходжень 2013 року
Зведений бюджет міста	1957,9	89,6	85,3	2 015,4	87,4	102,9	2 069,9	98,8	102,7
Районні бюджети у місті	832,2	90,7	104,5	841,3	90,3	101,1	939,5	98,6	111,7
Міський	1 125,7	88,8	75,1	1 174,1	85,5	104,3	1 130,4	99,1	96,3

Складено за: [15]

Однією з основних причин недонадходження платежів до бюджетів усіх рівнів є наявність податкового боргу по платіжам. Так, станом на 1 січня 2013 року податковий борг склав 129,7 млн. грн., на 1 січня 2014 року – 172,2 млн. грн., на 1 січня 2015 року – 364,1 млн. грн. [15].

Одним з напрямів втілення концепції соціально-економічного розвитку міста Дніпропетровськ є раціоналізація податкової політики шляхом забезпечення збалансованості загальнодержавних, місцевих та при-

ватних інтересів. Бюджетний кодекс є основою подібної раціоналізації. Тому є доцільним провести структурний аналіз доходів бюджету м. Дніпропетровськ за 2012–2014 роки.

У табл. 3 наведено показники власних доходів бюджету м. Дніпропетровськ.

З наведених даних видно, що за період, який аналізується, питома вага податкових надходжень у загальній сумі надходжень міста склала понад 98 % [15].

Структура дохідної частини загального фонду бюджету м. Дніпропетровськ

Вид надходжень	2012 рік		2013 рік		2014 рік	
	сума, млн. грн.	% у загальних надходженнях	сума, млн. грн.	% у загальних над- ходженнях	сума, млн. грн.	% у загальних надходженнях
1. Податок на доходи фізичних осіб	1 216,1	62,1	1 274,3	65,1	1 335,0	68,2
2. Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності	30,5	1,6	52,8	2,6	33,1	1,6
3. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів (крім збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування)	0,004	0,00	0,004	0,00	0,01	0,00
4. Збір за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення	0,0	0,00	0,08	0,00	0,0	0,00
5. Плата за користування надрами в цілях не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	0,09	0,00	0,09	0,00	0,03	0,00
6. Плата за землю	650,8	33,2	635,8	31,5	655,6	31,7
7. Місцеві податки і збори, нараховані до 1 січня 2011 року	-0,07	0,00	-0,04	0,00	0,02	0,00
8. Збір за місця для паркування транспортних засобів	4,6	0,2	5,6	0,3	5,9	0,3
9. Туристичний збір	0,6	0,03	0,7	0,03	0,7	0,03
10. Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності	16,2	0,8	16,2	0,8	16,5	0,8
11. Податки та збори не віднесені до інших категорій	0,0	0,00	0,001	0,00	0,0	0,0
Всього податкових надходжень	1 918,9	98,01	1 985,5	98,51	2 046,9	98,89
Неподаткові надходження	38,8	1,98	29,7	1,47	22,7	1,10
Доходи від операцій з капіталом	0,2	0,01	0,3	0,01	0,3	0,01
ВСЬОГО ДОХОДІВ	1 957,9	100,0	2 015,4	100,0	2 069,9	100,0

Складено за: [15]

Серед податкових доходів провідне місце займає податок на доходи фізичних осіб. Його питома вага у загальній сумі надходжень складає від 62,1 % до 68,2 %. Враховуючи зміни у оподаткуванні доходів фізичних осіб та збільшення мінімальної заро-

бітної плати можна прогнозувати поступове збільшення цього виду надходжень. Однак, запорукою поступового зростання має стати незмінність норм податкового законодавства протягом не менше п'яти років (рис. 1).

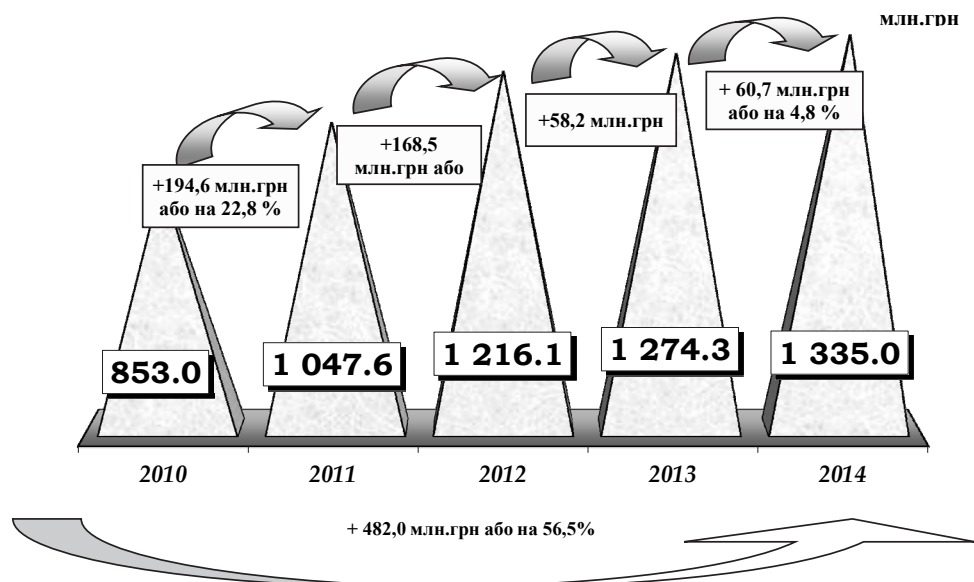

Рис. 1. Динаміка мобілізації податку на доходи фізичних осіб до бюджету м. Дніпропетровськ (у співставних умовах). Складено за: [15]

На підставі аналізу надходжень податку на доходи фізичних осіб до бюджету міста можна зробити наступні висновки:

Загальною причиною зростання вказаних надходжень в періоді, який аналізується, є зростання середньомісячної заробітної плати. Так, середньомісячна заробітна плата працівників міста Дніпропетровськ за 2010–2014 роки зросла з 2256,58 до 3570,34 грн. або на 58,2 %.

Але спостерігається тенденція щодо зменшення темпів зростання податку на доходи фізичних осіб до попереднього року – з 22,8 % у 2010 році до 4,8 % у 2014 році.

Суттєвим джерелом збільшення надходжень податку з доходів фізичних осіб могла би стати ліквідація заборгованості з заробітної плати працівників промислових підприємств міста. В місті проведено значну роботу щодо скорочення накопиченої в минулі роки заборгованості – за 2010–2013 роки скорочено на 8,3 млн. грн. або у 3,9 рази. Разом з тим у 2014 році заборгованість із заробітної плати суттєво зросла і станом на 1 січня 2015 року становила 68,7 млн. грн. У загальній сумі нарахованої, але не сплаченої заробітної плати 66,5 млн. грн. або 96,8 % складають кошти, котрі належить виплатити персоналу економічно активних підприємств (Державне підприємство «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова» – 65,8 млн. грн. то-

що), 0,5 млн. грн. або 0,8 % – підприємств, що знаходяться на різних стадіях відновлення платоспроможності боржника, решта – підприємств, які припинили свою діяльність і не надали інформації щодо погашення заборгованості із заробітної плати (рис. 2).

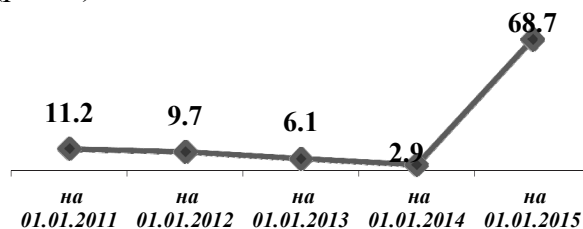

Рис. 2. Заборгованість із виплати заробітної плати, млн. грн. Складено за: [15]

Також істотним джерелом щодо зменшення надходжень податку на доходи фізичних осіб є наявність податкового боргу, який за 2010 – 2014 роки зріс з 3,9 до 7,7 млн. грн. або майже в 2 рази (рис. 3).

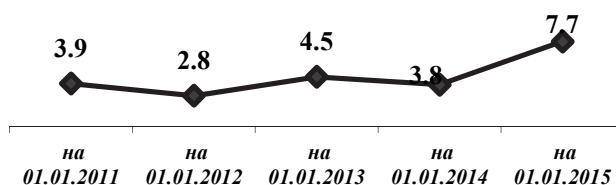

Рис. 3. Податковий борг з податку на доходи фізичних осіб, млн. грн. Складено за [15].

Ще одним вагомим видом податкових

надходжень є плата за землю, питома вага в структурі дохідної частини загального фонду бюджету м. Дніпропетровськ становить більше 30 %. Надходження цього виду податків за період з 2012 по 2014 рік зросли лише на 0,7 % і склали 655,6 млн. грн. Зростання обсягів надходжень плати за землю не очікується у зв'язку з тим, що об'єкт оподат-

кування є незмінним, збільшення ставок є неефективним (зростає кількість правопорушень при обчисленні податку).

Також важливим джерелом щодо незначного росту надходжень плати за землю є наявність податкового боргу, який за 2010–2014 роки зріс з 31,4 до 83,5 млн. грн. або в 2,7 рази.

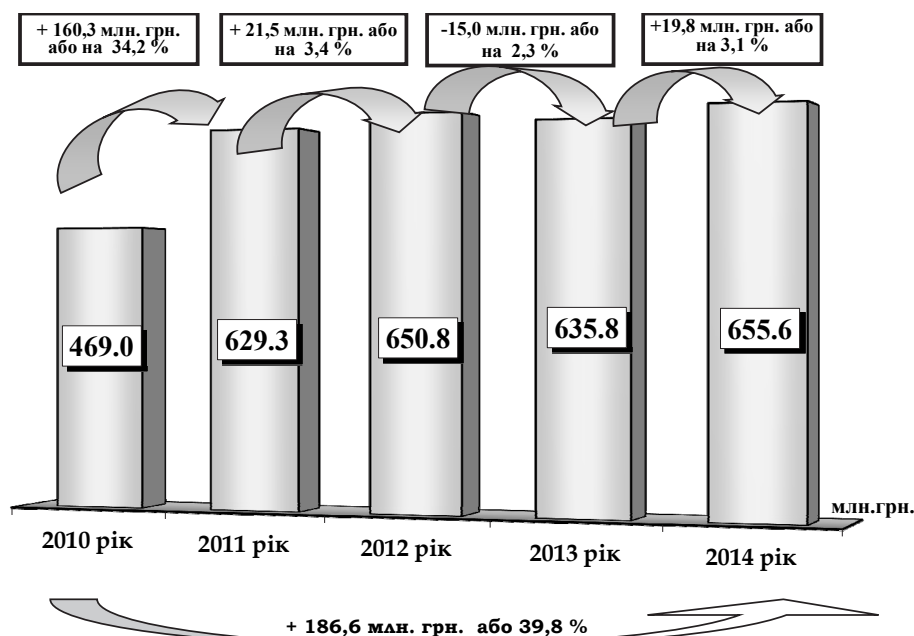

Рис. 4. Динаміка надходжень плати за землю до місцевих бюджетів по м. Дніпропетровськ. Складено за: [15]

Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності в структурі дохідної частини загального фонду бюджету м. Дніпропетровськ складає 1,6 %. Надходження цього податку за період з 2012 по 2014 рік зросли лише на 8,5 % і склали 33,1 млн.грн.

Частка місцевих податків і зборів, які за своєю економічною сутністю повинні були стати основним джерелом поповнення бюджету міста, у доходній частині бюджету м. Дніпропетровськ складають лише 1,1 %. Надходження в такому розмірі не забезпечують і сотої долі потреб регіону у коштах. Серед місцевих податків найбільшим та найбільш стабільним є збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

Незначними (менш ніж 1 % від загальних надходжень) є надходження зборів за спеціальне використання природних ресурсів, а саме, збору за спеціальне використання лісових ресурсів, води водних об'єктів та плати за користування надрами місцевого

значення. Враховуючи специфіку об'єкта оподаткування, (обмеженість природних ресурсів), робити ставку та спиратися на ці види надходжень не можна.

Наглядну динаміку надходжень податків і зборів до бюджету м. Дніпропетровськ у 2010–2014 роках відображено на рис. 5.

В порівнянні з 2010 роком доходи загального фонду міста у 2014 році у співставних умовах збільшилися на 559,9 млн. грн. або на 37,0 % (рис. 6).

Таким чином, за останні роки спостерігається позитивна динаміка збільшення загальних надходжень до зведеного бюджету міста, але темпи нарощування цих надходжень зменшуються. Так, в 2014 році темпи зростання до попереднього року склали 2,7% проти 17,3 % в 2011 році.

З метою підвищення ролі місцевих бюджетів в регіонах необхідно орієнтувати їх доходи переважно на внутрішні джерела. Насамперед на ті податки, обсяг надходжень яких залежить від результатів господарюван-

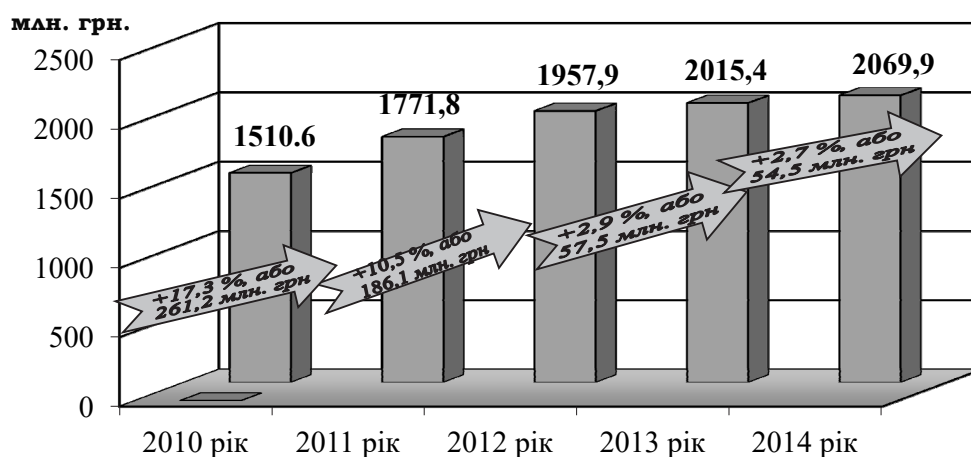

Рис. 5. Зміна обсягів надходжень податків і зборів, що надходять до м. Дніпропетровськ. Складено за: [15].

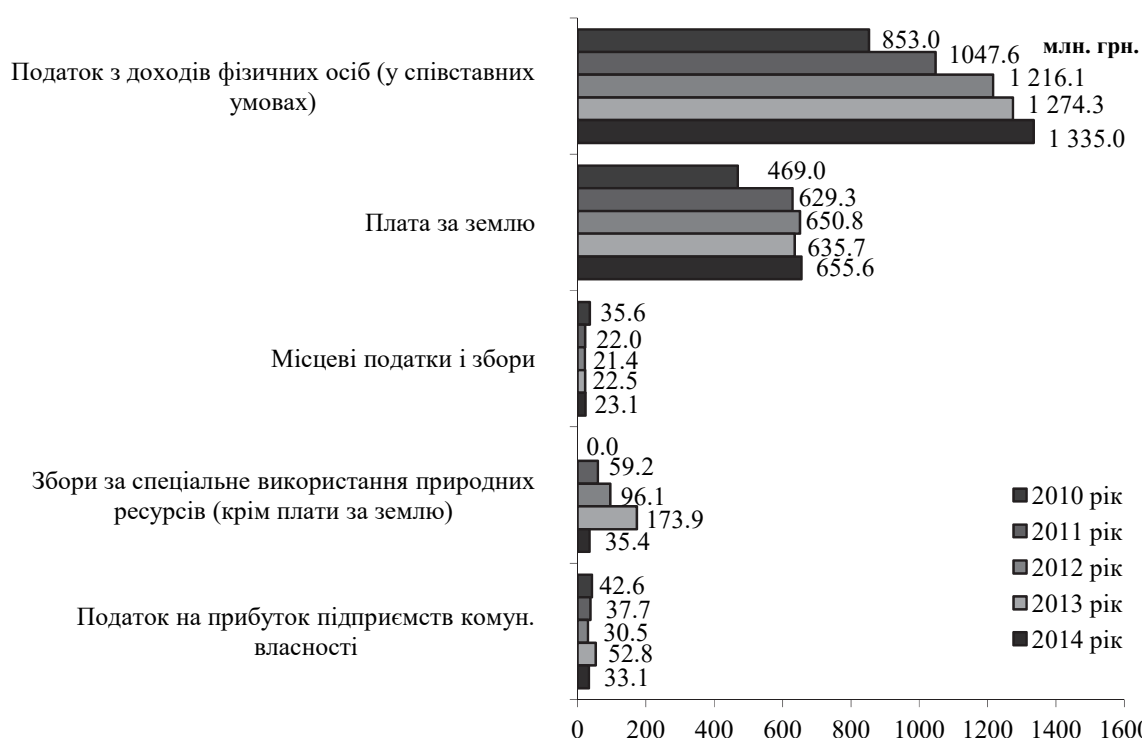

Рис. 6. Порівняльний аналіз надходжень до загального фонду бюджету м. Дніпропетровськ (у співставних умовах). Складено за: [15]

ня на конкретній території. Зокрема, частину доходів місцевих бюджетів слід орієнтувати саме на надходження від податків, які сплачують юридичні особи зі своїх прибутків та з продажу, наприклад, – від податків з прибутку підприємств та на додану вартість. З одного боку, це зацікавлюватиме органи влади в ефективній роботі цих підприємств, їх прибутковості та зростанні обсягів виробництва, а отже – в стимулюванні економічного розвитку, з іншого – створить передумови для зосередження в руках місцевих та регіональних органів влади інструментів впливу на

економічну діяльність.

Як засвідчує досвід недавніх років, ці податки були, як регулюючі, закріплені за місцевими бюджетами, і на той час займали не останнє місце у формуванні дохідної частини цих бюджетів.

Останнім часом, коли мова ведеться про регіони, використовуються поняття «фінансовий левіридж», який визначається як співвідношення зовнішніх джерел формування регіонального бюджету (дотації, субсидії, субвенції, зовнішні позики) до внутрішніх (податкові і неподаткові платежі). Фі-

нансово стійким може вважатися регіон, внутрішні джерела фінансування якого складають не менше 80 %.

У дохідній частині місцевих бюджетів із року в рік не виправдано скорочується частка власних доходних джерел і в той же час збільшується питома вага коштів, що надходять у вигляді фінансової допомоги з державного бюджету. У зведеному бюджеті м. Дніпропетровськ частка власних доходів загального фонду у 2010 році становила 71,2 % від обсягу доходів, в 2014 році вона скоротилася до 66,6 %.

Надто повільними темпами відбувається становлення системи місцевого оподаткування в Україні. Серед нагальних питань місцевого оподаткування, створення місцевих податкових систем важливе значення має вироблення основних підходів до виділення податків і зборів, що входять до місцевої податкової системи, в основу якої слід покласти такі принципи:

- конкретні місцеві податки і збори мають бути значними для даної території, зрозумілими для платників, певною мірою традиційними і логічними;

- розвиток місцевої податкової системи має сприяти розвитку тенденції до збільшення частки місцевих податків у дохідній частині на місцях.

Висновки. Місцеві податки і збори мають становити основу дохідної частини бюджетів органів місцевого самоврядування і відігравати суттєву роль у формуванні місцевих фінансів.

Самостійність місцевих бюджетів України поки що багато в чому є лише декларативною в законодавстві. Їхня дохідна база в основному залежить не від зусиль місцевої влади в розвитку власної бази оподаткування, а від перерозподілу фінансових ресурсів через державний бюджет. Поки буде зберігатися така ситуація, місцеві фінанси залишатимуться слабкими. Вони не будуть забезпечувати виконання покладених на місцеві органи влади функцій.

Необхідно забезпечення двостороннього взаємозв'язку між бюджетними надходженнями та економічним розвитком території. З одного боку, економічний ріст в регіоні має забезпечувати адекватний приріст доходів місцевих бюджетів. Тільки за

такі умови регіональні та місцеві органи управління будуть зацікавлені докладати зусиль щодо розвитку підвідомчих територій. З іншого боку – місцевий бюджет має бути основним інструментом, за допомогою якого місцева влада може стимулювати ділову активність, розвиток підприємництва, створювати умови для економічного і соціального піднесення.

Хоча в 2015 році перші кроки реформування бюджетної сфери вже зроблено і розширено дохідну базу місцевих бюджетів, але для успішного вирішення проблеми забезпечення регіонів достатнім обсягом фінансових ресурсів необхідним є не пряме датування державою територій, а формування сприятливого інвестиційного клімату. Крім того, реформування бюджетної системи країни може бути ефективним тільки при умові здійснення в Україні адміністративно-територіальної реформи, спрямованої на формування територіальних утворень здатних до самозабезпечення фінансовими ресурсами в частині власних повноважень місцевого самоврядування.

Тому пріоритетами формування потужної фінансової бази регіону мають стати подальший розподіл повноважень між центральними органами влади й органами місцевого самоврядування, пошук додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів, розширення дохідної бази місцевих бюджетів, а також удосконалення перерозподільних процесів у бюджетній системі.

Література

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. N 2456-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Андрейченко О. Нові підходи до формування дохідної бази місцевих бюджетів / О. Андрейченко // Економіст. – 2010. – № 11. – С. 38–40.
5. Буряченко А. Стан і перспективи фінансової взаємодії бюджетів / А. Буряченко // Ринок цінних паперів України. – 2009. – № 9–10. – С. 33–39.
6. Вахович І. М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізм забезпечення: моногра-

фія / І. М. Вахович, І. М. Камінська // Луцьк : Надстир'я. – 2008. – С. 298.

7. Вовна Н. Фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування / Н. Вовна // Економіка. – 2010. – № 6. – С. 17–24.

8. Выборова Е. Н. Финансовая диагностика: вопросы методологии / Е. Н. Выборова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – Вып. 4. – Сер. 5. – С. 100–112.

9. Герасимчук З. В. Управління фінансовими ресурсами регіону: монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, І. М. Камінська // Луцький держ. технічний ун.-т. – Луцьк : Надстир'я, 2005. – С. 198.

10. Дубницький В. І. Регіональна діагностика як іманентна складова маркетингу території / В. І. Дубницький // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 212–216.

11. Катасонова О. М. Актуальні проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів / О. М. Катасонова // Економічний простір. – 2010. –

№ 12. – С. 114–118.

12. Лексин В. Н. Общая теория реформ. Контуры и система исследования / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов // Теория и практика организации проведения реформ : сб. трудов / [ред. В. Н. Лексин]. – М. : УРСС, 1995. – С. 6–51.

13. Михайлів Г. Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем / Г. Михайлів // Економічний аналіз. – 2010. – № 7. – С. 97–99.

14. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : підручн. / Д. М. Стеченко // К. : Вікар. – 2006. – С. 396.

15. Фінансово-економічний департамент Дніпропетровської міської ради. Огляд виконання бюджету м. Дніпропетровськ за 2010–2014 роки.

16. Чікіта І. Б. Стан та перспективи формування місцевих бюджетів з погляду регіонального розвитку / І. Б. Чікіта // Фінанси України. – 2010. – № 7. – С. 26–32.

АНАЛИЗ РОЛИ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В ФОРМИРОВАНИИ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ г. ДНЕПРОПЕТРОВСК)

А. В. Разумова, к. э. н., доцент, Ю. Б. Шевчук, студентка, Н. В. Шелегова, студентка, ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»

В статье исследованы источники формирования финансовых ресурсов региона, рассмотрена их классификация. Определена роль местных бюджетов в формировании финансовых ресурсов региона. Проанализированы проблемы формирования доходов местных бюджетов и предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: местный бюджет, доходы местного бюджета, местные финансы, финансовые ресурсы региона, экономическое развитие региона.

ANALYSIS OF THE LOCAL BUDGETS' ROLE IN THE FORMATION OF REGIONAL FINANCIAL RESOURCES (ON THE EXAMPLE OF DNIPROPETROVSK CITY)

H. V. Razumova, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Yu. B. Shevchuk, student, N. V. Shelegova, student, SHEI «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture»

The sources of the financial resources of the region are investigated, and their classification is examined. Also the role of local budgets at the formation of the region's financial resources is identified. The problems of formation of incomes of local budgets are analyzed and the possible ways of their solutions are proposed.

Keywords: local budget, incomes of the local budget, local finances, financial resources of the region, economic development of the region.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М.

Надійшла до редакції 14.01.16.

УДК 338.003.12:622.684

ЕКСПЕРТНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ КАР'ЄРНИХ АВТОСАМОСКИДІВ

*О. Г. Вагонова., д. е. н., професор, В. І. Прокопенко, д. т. н., професор,
ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
prokopenko_vasil@ukr.net*

Шляхом інженерної експертизи визначені чинники ефективності процесу адаптації автомобілів до потреб споживачів ринкового сегменту та сформульовані економічні передумови надання конкурентних переваг стосовно ринку кар'єрних автосамоскидів. Встановлена ієрархія за пріоритетом суб'єктів, які ініціюють конструктивні зміни в автомобільну продукцію. Надана оцінка професійної компетенції виконавців проектів модернізації автомобілів за критеріями тривалості, якості та вартості робіт. Визначені стимули до стратегічного партнерства ведення робіт в кооперації та чинники його ризику.

Ключові слова: автомобільна продукція, конкурентоспроможність, інноваційний проект, бізнес-партнери, компетенція виконавців, джерела інформації.

Постановка проблеми. Питання про конкурентоспроможність галузей промисловості завжди привертало увагу науковців та виробників. Гірничо-металургійна галузь за обсягами виробництва та витрат на видобування й перероблення корисних копалин відіграє важливу роль в економіці України. Сталий розвиток галузі, яка забезпечує більше 25% промислового виробництва держави, близько 40% валютних надходжень в Україну і більше 10% надходжень до Державного бюджету України [1, с.195], потребує вдосконалення технологічного авто-транспортного комплексу підприємств.

Тепер на автомобілебудівних підприємствах спостерігається постійне зростання витрат на проведення наукових досліджень і конструкторських розробок. Внаслідок скорочення тривалості впровадження нових технологій і часу їх перебування на ринку, з одного боку, і зростання складності продукції і технологій, з іншого, витікає, що за відносно короткий проміжок часу (а значить, і при підвищеній інтенсивності вкладення інвестицій) мають бути розроблені складні технології і продукти, для яких відрізок часу, протягом якого може бути одержаний прибуток, все більше скорочується. Із збільшенням витрат зростає небезпека, що помилкові інвестиції в провадження нових продуктів можуть призвести підприємство до банкрутства. З цієї причини виникає по-

треба в обґрунтуванні науково-прикладних засад інвестиційного проекту модернізації вітчизняних моделей автосамоскидів, які зможуть забезпечити конкурентні переваги цих машин та задовольнити вимоги гірничодобувних підприємств щодо транспортування гірських порід у кар'єрах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній теорії, як основний напрям розвитку автозаводів, розглядається створення автомобілів інноваційних моделей. Впровадження нових виробів, послуг або технологій обов'язково повинно приносити прибуток, з якого потім будуть фінансуватися нові проекти та розробки. Янишівський В. М. [2 с. 49–50] виділяє основні етапи формування та використання інновацій на підприємстві, серед яких важливішими є фундаментальні та прикладні дослідження, створення проектної документації. Ці дослідження мають високу міру ризику (лише 5% з них стають успішними). Етапи реалізуються, в основному, за рахунок власних коштів підприємств, однак важливим є стимулювання зі сторони держави у вигляді податкових пільг чи недорогих кредитів.

Малащук Д. В. [3, с.114] однією з основних причин повільного розвитку інноваційних процесів вважає невідповідність трудового персоналу підприємства здійснювати ефективний моніторинг інноваційних процесів на всіх стадіях їхнього життєвого

циклу. В Україні інноваційна діяльність буде ризиковою до тих пір, поки науковець, законодавець та підприємець не будуть діяти та мислити однаково. Проте, як показує практика, вони так робити не зможуть, оскільки будуть мати різні думки щодо перспектив впровадження інновацій, потреб підприємства та джерел фінансування [4, с.104; 5, с.25].

Вивчення інтересів та потреб споживачів автомобілів, а також розробка на цій основі стратегічних планів потреб, за дослідженнями Фасхієва Х. А. [6, с.86], відіграють важливу роль в реалізації конкурентних переваг автомобільної продукції. Абрамов Л. В. [7, с.100] вважає, що управління цими перевагами ґрунтується на розробці нових моделей машин, пошуку нових сегментів ринку й модернізації діючих автомобілів. Проте, Н. Павлова [8, с.82] вважає, що зазначена концепція залежить не тільки від відповідності продукції вимогам її споживачів, але й від конкурентоспроможності маркетингової діяльності підприємства. На її думку, причиною є невдачі нових товарів на ринках. Це висловлення підтверджує Паршина О. А., в роботі якої [9, с.62] висвітлені основні причини невдач, серед яких вона звертає увагу на наступні:

1) недостатньо помітні відміни характеристик, які б примусили споживачів перейти на новий товар;

2) недостатня якість товару по ключовим параметрам.

Ковальчук С. В. [10, с.141] серед факторів, які заважають успішній реалізації заходів з управління якістю автомобілів, відзначає, що керівництво при прийнятті рішень не враховує та не сприймає інформацію про споживачів, їх проблеми, оскільки пов'язане, передусім, з проблемами поточної діяльності та не має часу до запровадження технологічних новацій. Сильні та слабкі сторони автомобіля дають змогу виявити та мобілізувати наявні можливості для отримання вигідних позицій для збуту (Кузьмін О. Є. [11, с.54], Кривоконь О. Г., Бондаренко А. І. [12, с.48]).

У роботах зазначених науковців, які досліджують проблему формування конкурентних переваг автомобільної продукції стосовно її ринкового сегменту, наголошу-

ється на необхідності проведення фундаментальних та прикладних досліджень, моніторингу інноваційних процесів, поширення маркетингової діяльності підприємства, поліпшення професійної підготовки персоналу, що за нових умов й ринкових принципів формування доходів підприємств не може зводитися передусім до державного вирішення названих та суміжних питань. Нижче проаналізовані й узагальнені сучасні підходи вітчизняних машинобудівних підприємств з виробництва автомобілів згідно з вимогами ринку автомобільної продукції.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є критичний аналіз та наукове узагальнення досвіду автомобілебудівних заводів щодо забезпечення конкурентних переваг виготовлюваної автомобільної продукції та визначення на підставі цього досвіду сучасних підходів до інноваційного розвитку вітчизняних автосамоскидів для транспортування гірських порід у кар'єрах, що підвищить рівень їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження процесів, пов'язаних з оновленням вантажного кар'єрного автомобіля виробництва Кременчуцького автомобільного заводу, здійснено на основі експертних висновків. Під проектами щодо удосконалення кар'єрного автотранспорту розуміється сукупність робіт з оновлення конструктивних складових автомобіля. Виходячи з результатів дослідження передбачено ідентифікувати чинники ефективності процесу адаптації продукції АвтоКрАЗ до специфічних потреб споживачів окремого ринкового сегменту. Це розглядається як засіб формування передумови майбутньої конкурентоспроможності на ринку кар'єрних автосамоскидів. Розглянемо експертні висновки докладніше.

У відповідях на запитання стосовно ритмічності процесу внесення конструктивних змін в кар'єрний автотранспорт зауважено, що кількість відповідних новацій обумовлена сприйняттям керівництвом АвтоКрАЗ проблем з конкретними вузлами автомобіля або індивідуальним вимогами клієнтів. Зазначимо, що не всі проблеми автосамоскиду, які виникають при його експлуатації, доводяться споживачем до відома ав-

товиробника з вимогою їх усунення. Якщо витрати ресурсів споживача (гроші, час, праця), пов'язані з ремонтом автомобіля, незначні у порівнянні з рекламацийними витратами (підготовка та подання претензії; час розгляду та задоволення), то автовиробник матиме мінімальну інформацію щодо проблем з автомобілем. Відсутність більш конкретної відповіді щодо кількості інноваційних проектів свідчить про недоліки облікової діяльності в цій сфері. Тому можна стверджувати, що інноваційна діяльність на підприємстві АвтоКрАЗ не є системною.

Тривалість проектів сильно варіюється в діапазоні від 1-2 місяців до 2 років. Цей показник обумовлений обсягом робіт, передбачених проектом. Оскільки автосамоскид має декілька сотень вузлів та декілька тисяч деталей його конкурентоспроможність залежить від потенціалу, передусім, самого заводу ефективно виконувати різні за часом та змістом проекти, в тому числі у співпраці з іншими суб'єктами (партнерами).

Для підвищення конкурентоспроможності автосамоскидів АвтоКрАЗ адаптує автомобілі до формальних вимог конкретного ринку, що дозволяє пройти відповідну сертифікацію. Підприємство також здатне врахувати вимоги замовників щодо конструктивних особливостей автомобіля, якщо вони не суперечать технічним нормам. В запитанні про доцільні конструктивні зміни в кар'єрному автотранспорті джерела інформації (за поширеністю) впорядковані наступним чином (рис. 1):

- перший (найвищий) рівень – взаємодія зі споживачем та статистична інформація дилера;
- другий рівень – інші суб'єкти (виробники вузлів, агрегатів, дослідницькі організації тощо);
- третій – внутрішні дослідження на підприємстві, спрямовані на удосконалення конструкції та технічних характеристик
- четвертий – інформація від сторонніх сервісних організацій.

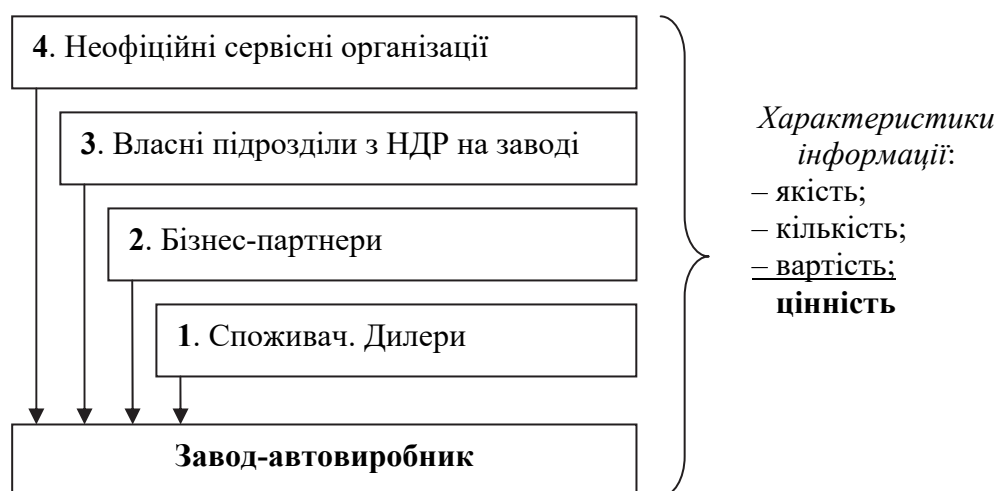

Рис. 1. Структура джерел інформації АвтоКрАЗ щодо необхідності удосконалення конструкції автосамоскиду

Позитивним в представленій структурі джерел інформації АвтоКрАЗ (рис. 1) є перевага першоджерел, наближених до кінцевого споживача, що дозволяє більш точно адаптувати автомобіль та підвищити його конкурентоспроможність. Для ефективного використання цих джерел АвтоКрАЗ має використовувати надійні комунікаційні канали, що забезпечать необхідну інтенсив-

ність та достовірність інформації. Умовою використання підприємством АвтоКрАЗ інформації дилера є впевненість автовиробника в якості взаємовідносин «дилер-споживач», насамперед зворотного зв'язку для акумулювання споживчих запитів стосовно автосамоскиду. Зауважимо, що з цих двох джерел надходить інформація, яка віддзеркалює індивідуальну цінність автосамо-

скиду кожного з суб'єктів, але ця інформація не завжди є достатньою для визначення заводом повного змісту імовірних способів підвищення споживчої цінності.

Коло рішень щодо потенційних конструктивних змін автосамоскиду формують сторонні підприємства, які виробляють вузли та агрегати, а також проводять дослідницькі роботи. Для отримання більшого ефекту зазначених рішень доцільним вважається поєднання інформації з джерел першого та другого рівня. Якщо АвтоКрАЗ не здійснює узгодження запитів споживачів та потенціалу бізнес-партнерів, то це відбиває його максимально суб'єктивний підхід до тлумачення споживчої цінності.

Низький рівень значущості внутрішньої інформації про доцільні конструктивні зміни автосамоскиду є свідченням недостатнього розвитку дослідницької діяльності на заводі. Тому, можна зробити висновок про пряму залежність конкурентоспроможності автосамоскиду КрАЗ від здатності бізнес-партнерів заводу задовольнити виявлені потреби користувачів, а також наявності сталих ефективних ділових відносин партнерів з АвтоКрАЗ.

Найнижчий рівень значущості інформації надано стороннім сервісним організаціям, які обслуговують автомобілі КрАЗ поза офіційною дилерською мережею. Збір даних від цих суб'єктів частіше за все є трудомістким, а отже високовартісним. Звернення користувачів автосамоскидів до послуг сторонніх сервісних організацій відбувається за умов відсутності власної ремонтної бази та недоцільності обслуговування у офіційних дилерів (наприклад, висока вартість послуг, низька якість виконання робіт тощо).

Отже, розуміння структури інформаційних джерел дозволяє підприємству АвтоКрАЗ визначити шляхи удосконалення роботи зі споживчими запитами та, за умов значущості сегменту ринку, впроваджувати проекти, засновані на власних або залучених технічних інноваціях. Якщо кількісні оцінки ринкового сегменту не підтверджуватимуть його ємність та здатність задовольнити інвестиційні очікування автовиробника, то останній не матиме достатньої мотивації до

диференціації автосамоскидів. Наведена умова не актуальна у випадку наявності загальних проблем з якістю автомобілів.

З відповідей на запитання щодо пріоритету суб'єктів, які ініціюють внесення конструктивних змін в кар'єрний автотранспорт АвтоКрАЗ, встановлена наступна ієрархія: споживач – автовиробник – партнери автовиробника. Тобто, споживач спочатку має відчувати (зрозуміти) певну потребу, а потім власними запитами сформулювати мотиваційне підґрунтя виробника щодо удосконалення продукту (авто). Позиція виробника в системі цих двох суб'єктів – більш пасивна, реактивна. Партнери автовиробника ініціюють відповідні проекти при наявності власних новітніх розробок, які забезпечуватимуть додаткові позитивні ефекти автовиробнику. Схематично така взаємодія представлена на рис. 2, де кінцевим результатом є споживча цінність для кожного з учасників, яка віддзеркалює поточний рівень конкурентоспроможності автосамоскиду та задає вектор доцільних майбутніх конкурентних переваг (зміст та обсяг конструктивних удосконалень).

У відповіді на питання наявності та спроможності сторонніх організацій виконати дослідницькі та експериментальні роботи на замовлення КрАЗ зазначено, що кількість звернень до таких виконавців є обмеженою та стосується вирішення окремих проблемних завдань. Аутсорсери в більшості спеціалізуються за вузлами та агрегатами. Проектну документацію сторонніх виробників щодо конструктивних змін кар'єрного автотранспорту АвтоКрАЗ не залучає. Тобто, трансфер технологій як один із засобів стимулювання інноваційного розвитку заводом не використовується. Ґрунтовніше дослідження ринку аутсорсингових послуг, зокрема щодо проведення комплексу робіт за всіма конструктивними елементами, АвтоКрАЗ не здійснював. Отже, взаємодія автозаводу з аутсорсерами є фрагментарною, що дозволяє стверджувати про відсутність обґрунтованих висновків щодо ринку подібних послуг та доцільності використання ресурсів аутсорсерів для забезпечення цільових характеристик конкурентоспроможного автосамоскиду.

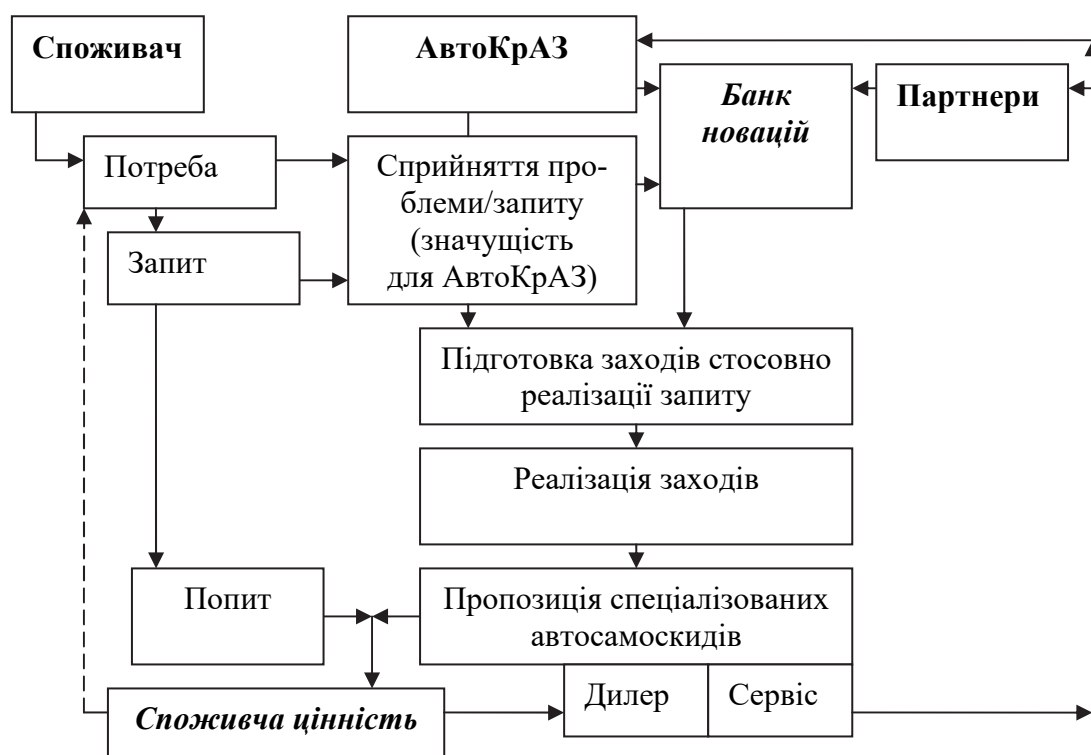

Рис. 2. Формування споживчої цінності автосамоскиду суб'єктами, що ініціюють процес удосконалення автосамоскиду

В різні періоди функціонування АвтоКрАЗ підготував складальне виробництво в інших країнах (ОАЕ, В'єтнам та інші), що дозволяло отримувати відповідну конкурентну перевагу, яка ґрунтувалась на економії витрат з транспортування, оплати праці, оподаткування автомобілів. Поточний обсяг замовлень та структура поставок автозаводу нині перебуває в межах наявних власних потужностей. Можливості використання виробничих ресурсів стратегічних партнерів з позицій їх більшої прогресивності (у порівнянні з АвтоКрАЗ) автором не досліджувались.

Надана оцінка професійної компетенції виконавців проектів конструктивних змін кар'єрного автотранспорту. Оцінка здійснена за критеріями тривалості, якості та вартості робіт. За всіма критеріями найвищий рейтинг отримав АвтоКрАЗ. Другий та третій рівні займають партнери автовиробника та група «автовиробник та партнери»: в групі досягаються кращі результати за тривалістю; уособлена робота партнерів автовиробника забезпечує меншу вартість робіт; в питанні якості – паритетний статус цих виконавців.

Позитивними стимулами до стратегіч-

ного партнерства визнані наявність професійних сторонніх організацій, згодних на співпрацю, а також накопичений досвід АвтоКрАЗ з ведення робіт в кооперації. Чинники ризику стратегічного партнерства стосуються недостатнього рівня захисту прав на інтелектуальну власність та обмеженості власних фінансових ресурсів АвтоКрАЗ для здійснення подібного ризикованого інвестування.

Значущим результатом взаємодії з партнерами є акумулювання професійного досвіду з планування та виконання проекту. При цьому зберігається залежність заводу від партнерів в майбутніх періодах, оскільки право на інтелектуальну власність обумовлює розкриття лише частки інформації про захід, який формуватиме конкурентну перевагу.

Проект складається з окремих робіт, які можуть бути виконані самим підприємством або підрядниками. Пріоритетним виконавцем за більшістю видів робіт проекту визначений АвтоКрАЗ. Якщо пропозиція з оновлення автомобіля надходить з боку партнерів, то їм надається пріоритет в розробці техніко-економічного обґрунтування. Другий щабель займає група «АвтоКрАЗ та

партнери», третій віддано партнерам, а четвертий аутсорсерам. Тобто, суб'єктивна оцінка потенціалу виконавців виходить з принципу безпосередньої участі підприємства АвтоКрАЗ в роботах проекту.

Незважаючи на надані вище оцінки, з діяльністю саме заводу АвтоКрАЗ пов'язуються найбільші фінансові ризики перевищення бюджету. В міру просування

до відповідальності аутсорсерів цей ризик зменшується. Отже, автовиробник як замовник проекту допускає значне варіювання вартості робіт за умов безпосередньої участі в роботах. Подібні оцінки надані суб'єктам проекту за критерієм фактору часу, а саме ймовірності перевищення виконавцями часу виконання окремих робіт (рис. 3).

Рис. 3. Грошові потоки процесу формування цінності продукції заводу-автовиробника

У відповіді на запитанні щодо принципів формування цілей ПАТ «АвтоКрАЗ» зазначено, що надається перевага максимізації відносних та абсолютних показників при формуванні бізнесової стратегії. Структура критерії відбору проектів свідчить про зацікавленість в інвестиційних проектах з меншим строком окупності. Після такої оцінки проекти ранжують за рентабельністю та чистою теперішньою вартістю. Тобто,

прийняття рішення заводом АвтоКрАЗ щодо реалізації власних проектів або участі в спільних проектах обумовлене ризиками залучення та ефективного використання фінансових ресурсів. Для забезпечення прибутку підприємство формує диверсифікований бізнес-портфель, але насамперед йдеться про диверсифікацію ринків, на відміну від диверсифікації або диференціації продукції. Цим віддзеркалюється невпевненість

заводу в конкурентоспроможності виробленої власної продукції на поточних ринках та необхідності її удосконалення для утворення якостей, що сприймаються споживачем та формують попит.

З урахуванням вищевикладеного матеріалу, характеристики процесу конструктивного оновлення вантажного кар'єрного самоскиду автомобільним заводом представлені у вигляді комплексу варіативних впливових чинників (табл. 1). Кожен чинник певною мірою деталізується, що може бути використано при розробці заходів, спрямованих на удосконалення процесу адаптації ав-

тосамоскиду до потреб окремого сегменту споживачів. Налагодження процесу удосконалення продукції пов'язано з оцінкою грошових потоків, що відбивають доцільність такої діяльності (рис. 2), в тому числі з урахуванням ємності доступних виробнику джерел фінансування, прибутку та потенціалу конкурентоспроможності кожного з суб'єктів ринку (виробник, споживач). Тому, важливо дослідити вплив автосамоскидів АвтоКрАЗ на економічну систему гірничодобувного підприємства, як споживача з специфічними вимогами до якостей автосамоскиду.

Таблиця 1

Комплекс значущих характеристик процесу оновлення кар'єрного автосамоскиду

Характеристика	Чинник	Тлумачення		
		Пасивна	Реактивна	Проактивна
Ритмічність внесення конструктивних змін	Модель поведінки			
	Центр уваги	Проблема	Новація	потреба
Тривалість проектів	Зміст проекту	види робіт	обсяг робіт	складність робіт
Урахування вимог споживачів	Значущість споживача	обсяг замовлень	платоспроможність в періоді	привабливість нових ринків (без диференціації продукції)
Структура джерел інформації	Комунікаційний канал	якість комунікацій	вартість каналу	цінність інформації
Пріоритет суб'єктів, які ініціюють зміни	Потенціал суб'єкта-катализатора	споживач: обсяг замовлень	автовиробник: спроможність задовольняти потреби	партнер: спроможність генерувати інноваційні продукти
Обсягом залучення ресурсів сторонніх організацій	Привабливість аутсорсингу	наявність пропозицій сторонніх послуг	вартість сторонніх послуг	довіра суб'єктам (аутсорсерам)
		потенціал аутсорсерів	економічна доцільність	захист прав автовиробника
Склад виконавців робіт/проекту	Компетенція виконавців	час виконання робіт	якість виконання робіт	вартість виконання робіт
	Схильність суб'єктів до кооперації	автовиробник: досвід з кооперації	сторонні організації: привабливість автовиробника	єдність поглядів суб'єктів на цілі, засоби, принципи кооперації
Вмотивованість автовиробника	Ризики партнерства	захист прав на інтелектуальну власність	залежність від партнерів в майбутніх періодах	зниження підприємницької активності партнерів
	Внутрішні ризики	брак власних фінансових ресурсів	ризик самостійного інвестування	конфлікт оперативних/стратегічних змін
	Чинники конкурентоспроможності	досвід організації проектів	формування виробничо-комерційного потенціалу	розвиток дослідницької бази
	Зиски проекту	термін окупності	рентабельність проекту	NPV проекту
	Умови реалізації проекту	диверсифікація ринків	максимізація показників інвестування	участь заводу в роботах

Здійснення нових рішень щодо удосконалення наявної моделі автомобіля на рівні інновацій передбачає здійснення витрат на: науково-дослідні роботи, проектування та конструювання інноваційного продукту; технологічний процес; підготовчі роботи; виготовлення та випробування (тестування) експериментального зразка; виготовлення настановної партії; просування та збут нового продукту на ринок. Природно, що ці витрати повинні бути співрозмірні з економічним ефектом, який буде отриманий в результаті економічної діяльності автозаводу.

Висновки. 1. Засобом формування передумови майбутніх конкурентних переваг на ринку кар'єрних автосамоскидів, що необхідне для утворення якостей машин, які сприймаються споживачем та формують попит, може бути прибуток підприємства завдяки диверсифікованому бізнес-портфелю, орієнтованому на диверсифікацію ринків. Це посилює впевненість заводу в конкурентоспроможності власної продукції на поточних ринках.

2. Наявні на підприємстві АвтоКрАЗ недоліки щодо обліку проблем, які виникають при експлуатації автомобілів, задоволення вимог замовників в частині конструктивних змін автомобіля, визначення повного змісту ймовірних способів підвищення споживчої цінності машин свідчать про те, що інноваційна діяльність на заводі не є системою. До того ж, використання першоджерел, наближених до кінцевого споживача, знижує надійність комунікаційних каналів і не забезпечує необхідної інтенсивності та достовірності інформації.

3. Недостатній розвиток дослідницької діяльності на заводі, а також сталих ефективних ділових відносин партнерів з заводом обумовлюють пряму залежність конкурентоспроможності автомобільної продукції АвтоКрАЗ від здатності його бізнес-партнерів задовольнити виявлені потреби користувачів,

4. За критеріями тривалості, якості та вартості робіт інноваційного проекту модернізації автотранспорту найвищий рейтинг отримав автовиробник (АвтоКрАЗ), другий та третій рівні – його партнери та група «автовиробник і партнери». В групі досягаються кращі результати за триваліс-

тю, уособлена робота партнерів забезпечує меншу вартість робіт, а в питанні якості – паритетний статус цих виконавців.

5. Трансфер технологій та ресурси аутсорсерів для забезпечення цільових конкурентних переваг автомобілів, як засоби інноваційного розвитку транспортної техніки, ПАТ АвтоКрАЗ не використовує, що обумовлене відсутністю у персоналу стимулів до стратегічного партнерства ведення робіт в кооперації та впливом чинників ризику цього партнерства.

6. Витрати гірничого підприємства на введення в кар'єр іншої моделі автосамоскидів є капітальними, що спрямовані на оновлення основних засобів виробничо-транспортної інфраструктури. У подальшому має бути встановлена величину витрат за їх питомою вагою в структурі капітальних та експлуатаційних витрат підприємства. Оцінка цих витрат має бути здійснена виходячи з їх впливу на собівартість продукції (через амортизацію пасивної частини основних засобів) в межах конкретного бізнес-проекту.

Література

1. Вагонова О. Г. Соціальна відповідальність гірничо-збагачувальних комбінатів України за використання природних ресурсів / О. Г. Вагонова, В. І. Прокопенко // Соціальна відповідальність влади, бізнесу, громадян: монографія: у 2-х т. / за ред. Г. Г. Півняк; М-во освіти і науки України; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – Т.1. – С. 195–202.
2. Янишівський В. М. Удосконалення використання організаційного капіталу для забезпечення інноваційного розвитку економіки та підвищення якості життя населення регіонів / В. М. Янишівський // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1. – С. 46–50.
3. Малащук Д. В. Особливості інноваційного потенціалу машинобудування України / Д. В. Малащук // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 2 (44). – С. 111–120.
4. Prokopenko V. Attractive technological and economic aspect of Ukrainian coal production development / V. Prokopenko, A. Vagonova, A. Kyrychenko // Progressive Technologies of coal coalbed methane and Ores Mining. – Taylor & Francis Group London. – 2014. – P. 491–497.
5. Бакбардіна Т. В. Інноваційна активність у напрямках удосконалення експлуатаційних характеристик автомобілів / Т. В. Бакбардіна // Науково-виробничий журнал. Вересень-жовтень. – 2010. – № 5(217). – С. 22–26.
6. Фасхiev X. A. Методика оцeнки качeства автoмoбильей / X. A. Фасхiev, A. B. Крoхмaлeвa // Мар-

кетинг в России и за рубежом. – 2005. – № 4 (48). – С. 86–100.

7. Абранов В. Л. Маркетинговое управление конкурентоспособности экономических систем / В. Л. Абранов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – № 5 (49). – С. 100–107.

8. Павлова Н. Н. Маркетинговый подход к оценке конкурентоспособности товара / Н. Н. Павлова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2004. – № 1 (39). – С. 82–89.

9. Паршина О. А. Управление конкурентоспособностью машинобудівної продукції: монографія / О. А. Паршина. – Д. : НГУ, 2008. – 280 с.

10. Ковальчук С. В. Маркетинговий підхід до управління якістю продукції на машинобудівних під-

приємствах / С. В. Ковальчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – №6. – Т.2. – С. 139–143.

11. Кузьмін О. Є. Процес управління ринком на автомобілебудівних підприємствах / О. Є. Кузьмін, С. І. Давидяк, Н. Ю. Подольчас // Проектування, виробництво та експлуатація автотransпортних засобів, поїздів та нафтопроводів. – 2001. – № 8. – С. 54–55.

12. Кривоконь О. Г. Передумови та перспективи розвитку автомобілебудівної галузі в Україні / О. Г. Кривоконь, А. І. Бондаренко // Восточно-европейский журнал передовых технологий. – 2011. – № 6/2 (54). – С. 46–50.

ЭКСПЕРТНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ КАРЬЕРНЫХ САМОСВАЛОВ

А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, В. И. Прокопенко, д. т. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет», prokopenko_vasil@ukr.net

Путем инженерной экспертизы определены факторы эффективности процесса адаптации автомобилей к требованиям потребителей рыночного сегменту и сформулированы экономические предпосылки создания конкурентных преимуществ применительно к рынку карьерных автосамосвалов. Установлена иерархия за приоритетом субъектов, которые инициируют конструктивные изменения в автомобильную продукцию. Выполнена оценка профессиональной компетенции исполнителей проектов модернизации автомобилей по критериям продолжительности, качества и стоимости работ. Определены стимулы к стратегическому партнерству ведения работ в кооперации и факторы его риска.

Ключевые слова: автомобильная продукция, конкурентоспособность, инновационный проект, бизнес-партнеры, компетенция исполнителей, источники информации.

EXPERT SUBSTANTIATION OF WAYS OF INCREASING COMPETITIVE ADVANTAGES OF DUMP TRUCKS

A. G. Vagonova, D.E., Prof., V. I. Prokopenko, Dr. Sc. (Tech.), Prof., SHEI «National Mining University», prokopenko_vasil@ukr.net

Efficiency factors of truck adaptation process to the requirements of market segment are determined through engineering expert appraisal; economic prerequisites of creating competitive advantage in terms of dump trucks market are formulated. Hierarchy is established by priority of subjects initiating constructive changes in automobile production. Automobile modernization project contractors' professional competence assessment is fulfilled by the criteria of duration, quality and cost of works. Stimuli to strategic partnership in cooperative operations are determined, as well as its risk factors.

Keywords: automobile production, competitiveness, innovation project, business-partner, contractors' competence, sources of information.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Метеленко Н. Г. Надійшла до редакції 16.02.2016.

ФІНАНСОВА СТАБІЛІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Л. Г Соляник, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», l.g.s@ua.fm

У статті досліджено чинники, які провокують та поглиблюють кризові ситуації на підприємствах реального сектора економіки. Запропоновано механізм антикризового управління підприємствами, складовими елементами якого є три блоки, що впливають один на одного в процесі взаємодії механізму внутрішнього антикризового управління підприємством з ринковим механізмом й механізмом державного регулювання економікою на основі комплексного системного використання методів, фінансових важелів та інструментів антикризового управління для реалізації його оптимізаційних можливостей щодо мобілізації внутрішніх ресурсів і резервів, підвищення результативності управлінських рішень.

Ключові слова: антикризове управління, криза, механізм управління, чинники, що провокують кризу.

Постановка проблеми. Зовнішня агресія проти України критично погіршила динаміку її соціально-економічного розвитку. Відбулося гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників, згортання промислового виробництва, зниження економічної активності, погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття; посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі; підвищення тінізації економічної діяльності. Висока залежність фінансово-економічної системи України від зовнішніх впливів зробила її вкрай нестійкою та підвладною ризикам, що в значній мірі спровокувало фінансову нестійкість підприємств реального сектору економіки та стало однією з основних перешкод на шляху до стабілізації економічного зростання економіки України. Фінансовий стан вітчизняних підприємств суттєво погіршився, а фінанси підприємств залишались поза колом системного державного регулювання й фінансової підтримки. Галузеві міністерства практично не впливають на організацію виробництва та результати діяльності приватизованих підприємств. Саме тому, подолання фінансово-економічної кризи в Україні в умовах зовнішньої агресії є одним з пріоритетів політики забезпечення економічної безпеки держави. А проблема дослідження чинників фінансової дестабілізації підприємств та розробки дієвого механізму антикризового управління підприємствами в умовах еко-

номічної кризи є на сьогодні однією з найактуальніших. В сучасних умовах господарювання підприємства повинні оперативно реагувати на динамічні зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі під впливом дії факторів макро- і мезо-рівнів, та здійснювати ефективне антикризове управління, враховуючи дію внутрішніх факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним і практичним аспектам антикризового управління підприємством, розробці та застосуванні механізмів стабілізації діяльності підприємств у нестабільних економічних системах присвячені праці багатьох учених, як Байцим В. [1] О. Мозенков [2], Біденко К. [3], Бланк І. [4], Герасимчук В.[5], Кизим М. [7], Клебанова Т. [2], Лігоненко Л. [6], Павлов О. [8], Панасенко О. [9], Перерва П. [10], Пономаренко В.[11], Б. Хлевицька Т.[12] та ін. Аналіз представлених у літературі методичних підходів дозволив зробити висновок, що існують актуальні задачі в цій сфері менеджменту, які потребують вирішення та вдосконалення. Зокрема, потребують досліджень ризику економічній і фінансовій стабільності підприємств, їх систематизація для комплексної діагностики та прогнозувати кризових ситуацій, розробки дієвого механізму управління ними в умовах кризи.

Актуальність і недослідженість вказаних проблем визначили вибір теми даної публікації.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення результатів наукового

дослідження щодо оцінки впливу чинників макро і мікро рівня, які провокують та поглиблюють кризу фінансів підприємств реального сектора економіки, розробки дієвого механізму управління ними в умовах кризи.

Інформаційну базу дослідження склали дані офіційної звітності про макроекономічний розвиток України та інших держав, звітність підприємств реального сектора економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринковій економіці притаманна циклічність розвитку з наявністю етапу кризо-

вої ситуації в процесі перерозподілу капіталу й структурної перебудови економіки країни, що призводить до банкрутства цілої низки підприємств в різних галузях економіки, які не витримують конкуренції та не вживають своєчасно ефективних санаційних заходів. Але нині в Україні збитковість економічної діяльності підприємств набула тотального характеру, що підвищило вірогідність їх банкрутства. З 2011 року відбувалося системне зниження рентабельності операційної діяльності промислових підприємств та рентабельності власного капіталу у всіх галузях економіки України (рис.1).

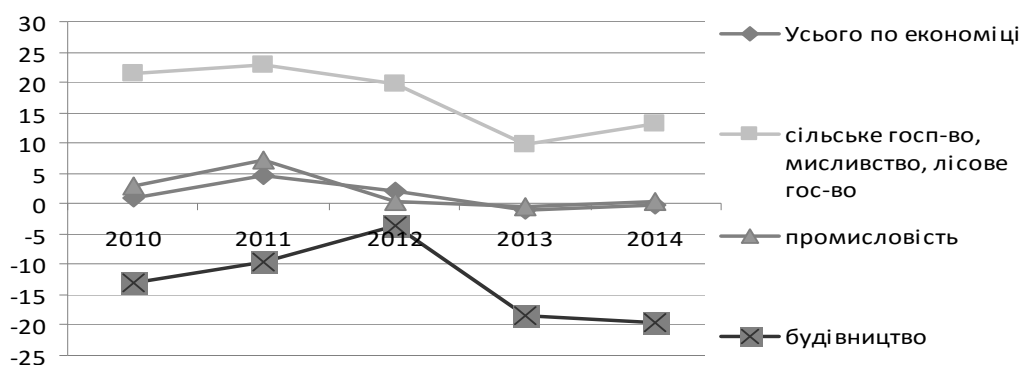

Рис. 1. Динаміка рентабельності власного капіталу за галузями економіки України, % (складено за: [13])

Проведений аналіз фінансових результатів діяльності підприємств основних галузей економіки України доводить, що в 2014 р. прибутковим було лише сільське господарство. За підсумками 2014 р. великими та середніми підприємствами в цілому по економіці отримано 517,4 млрд. грн. збитків, а вже за підсумками тільки I кв. 2015 р. – 385,9 млрд. грн. (74,6% від річного обсягу за 2014 р.). Якщо у 2014 р. баланс збитків підприємств досяг за обсягами третини ВВП країни (33,0 %), то у I кв 2015 р. їх обсяг перевищив ВВП (105,0 %). Найбільші обсяги

збитків отримано у промисловості (161,4 млрд. грн. у 2014 р. та 150,4 млрд. грн. – у I кв. 2015 р.), оптовій та роздрібній торгівлі (129,2 млрд. грн. та 75,4 млрд. грн. відповідно), операціях з нерухомим майном (99,6 млрд. грн. та 42,6 млрд. грн. відповідно), професійній, науковій та технічній діяльності (98,0 млрд. грн. та 29,2 млрд. грн. відповідно). В результаті в 2014 р. відбулося катастрофічне зростання кількості збиткових підприємств майже в усіх провідних галузях економіки (рис.2).

Рис. 2. Кількість збиткових підприємств, у % до загальної кількості підприємств в Україні (побудовано за: [13])

Ключовим чинником збиткової діяльності вітчизняних підприємств було поглиблення спаду промислового виробництва. Темпи падіння промислового виробництва,

яке триває вже більше 30 місяців (з листопада 2012 р.) у 2015 р. зберігалися на критично високому рівні (понад 20,0 % протягом 6 місяців) (рис.3).

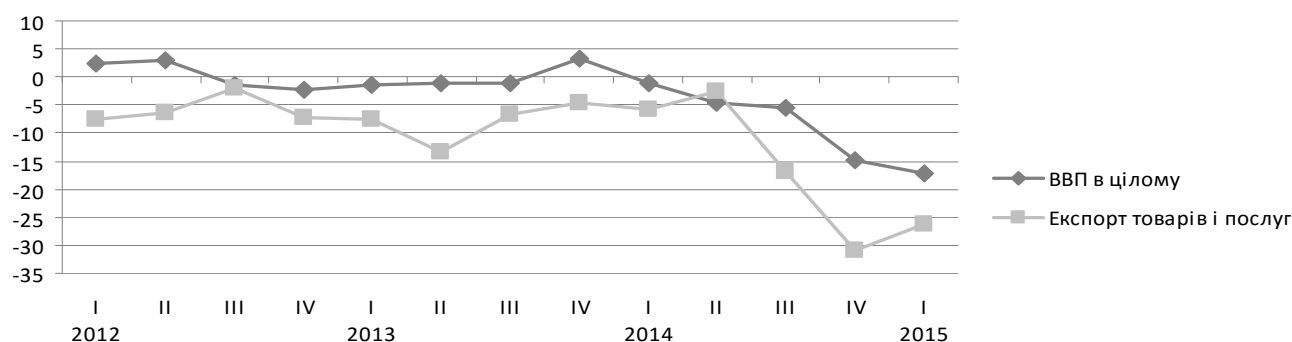

Рис. 3. Динаміка реального ВВП України у 2012–2015 рр., % до попереднього року

Різке підвищення індексу цін виробників – в середньому до 42,5 % за підсумками I півр. 2015 р, на фоні зниження внутрішнього платоспроможного попиту, утворює ризики збуту на внутрішньому ринку, а відтак – подальше скорочення випуску промислової продукції. Відповідні тенденції ускладнюються фізичною втратою виробничих потужностей у зоні конфлікту на Донбасі, що негативно позначається на внутрішній виробничій кооперації та експортному потенціалі. В результаті маємо критичне гальмування економічного росту. Катастрофічне падіння промислового виробництва в Україні на тлі підвищення індексу цін виробників та різкого зростання вартості кре-

дитних ресурсів призвело до суттєвого погіршення фінансового стану підприємств реального сектору економіки. Стрімке скорочення рентабельності власного капіталу, який в умовах нестабільності фінансової системи країни стає основним джерелом фінансування та індикатором привабливості для потенційних інвесторів, обумовило недостатній рівень власного капіталу як в цілому по економіці, так і для більшості видів діяльності, про що свідчать низькі значення коефіцієнту автономії (рис.4), які не відповідають нормативу. Задовільне значення можна засвідчити лише для сільського господарства, фінансової діяльності, освіти.

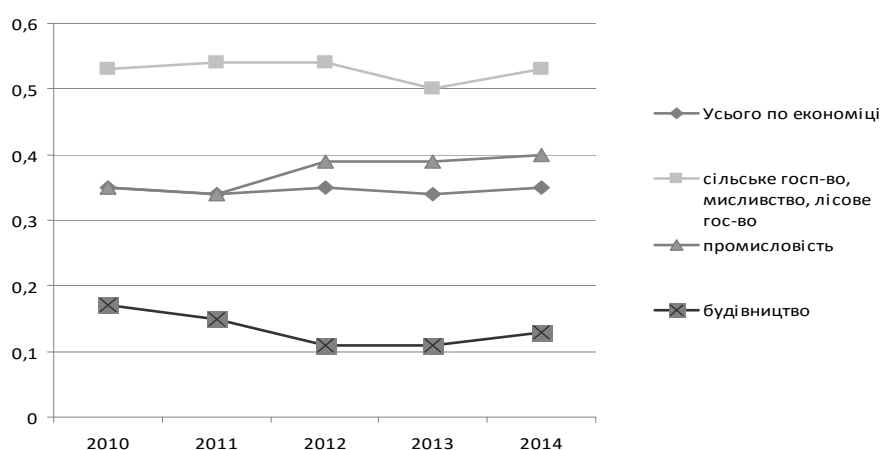

Рис. 4. Динаміка коефіцієнту автономії за галузями економіки України (побудовано за:[13])

Погіршення фінансового стану підприємств реального сектору проявляється і в низькому рівні поточної ліквідності та забезпеченості оборотних активів власним ка-

піталом (рис. 5). Хронічна нестача власного оборотного капіталу, що характерна для вітчизняних промислових підприємств, є серйозною перешкодою для виконання ними

пріоритетних інвестиційних програм.

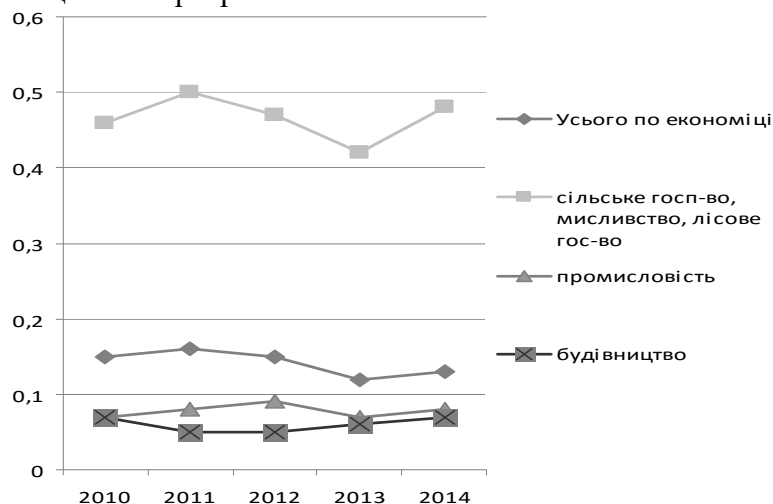

Рис. 5. Динаміка поточної ліквідності за галузями економіки України (побудовано за: [13])

Критичний знос інфраструктури і виробничих фондів в Україні (рис. 6), низька інноваційна активність вітчизняних підприємств (рис. 7) не забезпечують умов для їх стійкого економічного розвитку та потре-

бують нового етапу індустріалізації й принципово нової структури матеріального виробництва шляхом здійснення масштабних процесів повної заміни та модернізації основних фондів.

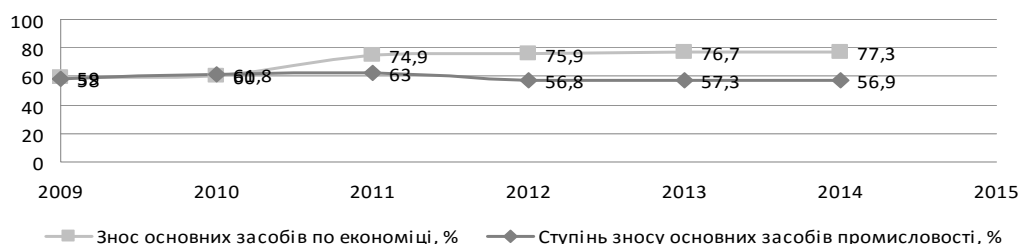

Рис. 6. Коефіцієнт зносу основних засобів по економіці та промисловості України, % (побудовано за:[13])

Спостерігається стабільна негативна тенденція зниження інноваційної складової у виробництві та зменшення інвестицій в інновації; збільшення трансферу застарілих технологій з розвинутих країн. Так, питома вага підприємств, що впроваджують інновації, у загальній кількості промислових підприємств України у 2015 році склала 20,7 %, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції знизилася до мінімального рівня – 2% за останні десять років.

Слід зауважити, що в Україні ще збереглися базові переваги в порівнянні з іншими країнами СНД щодо функціонування цілих виробничих кластерів в структурі міжгалузевих зв'язків, які забезпечують вітчизняний компонент виробництва до 90 %.

Так, динаміка частки імпорту у внутрішньому споживанні в 2013 р. складала 11,5%. (рис.7).

Таким чином, можна констатувати, що національна економіка та, насамперед, її реальний сектор переживають кризу, яка має системний та структурний характер, що несе реальну загрозу національній безпеці країни. Простежуються негативні тенденції деіндустріалізації національної економіки, не сформованість нових конкурентних, інноваційних драйверів розвитку національної економіки. Отже, вони потребують термінової допомоги з боку держави, науковців, перед якими стоїть проблема розробки та впровадження дієвого механізму антикризового управління, який би дозволив зробити процеси запобігання банкрутству

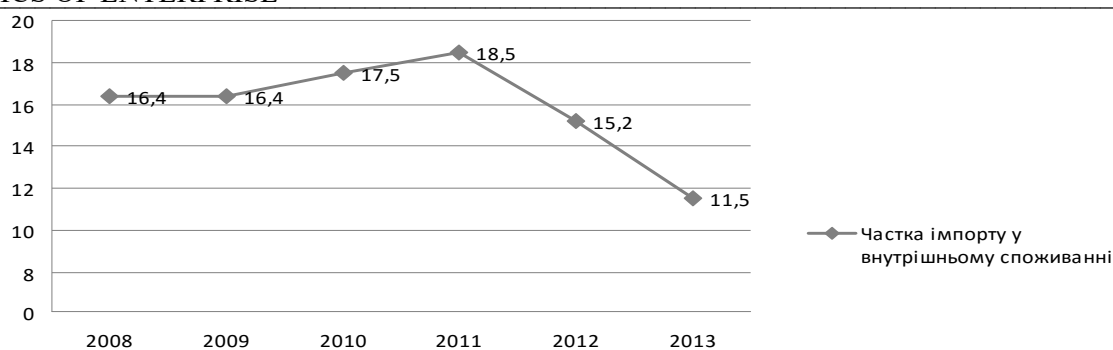

Рис. 7. Динаміка частки імпорту у внутрішньому споживанні, %

керованими. Використання підприємствами антикризового менеджменту дозволяє забезпечити ефективність і стабільність їх життєдіяльності в складних ситуаціях, а удосконалення механізму його реалізації виступає найважливішою умовою ефективності реформування і стійкого розвитку підприємств.

Зміст механізму антикризового управління підприємством полягає в його здатності прогнозувати кризові явища, здійснювати превентивні заходи та в процесі загострення кризи відновлювати ефективну діяльність підприємства, враховуючи динамічність змін внутрішнього і зовнішнього середовища, які відбуваються під впливом дії численних факторів. Дієвий механізм антикризового менеджменту передбачає застосування сучасних методів, важелів і інструментів управління, системного підходу та забезпечення тісного взаємозв'язку всіх його складових з механізмом державного регулювання економіки для досягнення оптимальних параметрів фінансово-економічної діяльності підприємства на основі синергетичного ефекту.

Узагальнюючи погляди учених на поняття «механізм» та його різновиди, пропонується визначати механізм антикризового управління підприємством як складну систему саморегуляції і саморозвитку, дієздатність якої забезпечується системним, цілеспрямованим та ситуаційним вибором оптимізаційних методів, важелів й інструментів антикризового управління у тісній взаємодії з ринковим механізмом та механізмом державного регулювання економіки й фінансової системи країни. Саме така взаємодія надасть антикризовому менеджменту синергетичний ефект у здійсненні превентивних заходів, усуненні ризиків зовнішньо-

го і внутрішнього середовища, відновленні рентабельності, фінансової стійкості й платоспроможності підприємства завдяки подусім мобілізації внутрішніх ресурсів і резервів.

Складові елементи запропонованого механізму включають декілька блоків, які у тісному взаємозв'язку між собою та з механізмом антикризового регулювання економіки на макро- і мезо- рівні забезпечать ефективність управлінських дій щодо оздоровлення фінансів підприємств реального сектора (рис. 8).

У першому блоці передбачено створення механізму діагностики фінансово-економічного стану з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства (зародження, ріст, зрілість, спад) та прогнозування тенденцій його розвитку з метою попередження, виявлення перших ознак кризи чи ліквідації кризових явищ. Обґрунтувати вибір напрямів оздоровлення та економічного розвитку підприємства з орієнтацією на визначені стратегічні цілі можливо тільки на основі комплексної оцінки фінансової ситуації, що формується на підприємстві. Суть механізму діагностики фінансового стану полягає у відборі та формуванні системи показників внутрішнього і зовнішнього середовища, на основі яких відбувається розробка моделей інтегральної оцінки його фінансово-економічного стану. Основою вибору моделей для визначення стадії життєвого циклу підприємства, тенденцій його розвитку є абсолютні і відносні показники, що насамперед, характеризують масштаб зміни обсягу продажу та запасу фінансової міцності підприємства. Система показників та моделі визначення ймовірності банкрутства обираються кожним підприємством самостійно в залежності від наявної проблемної

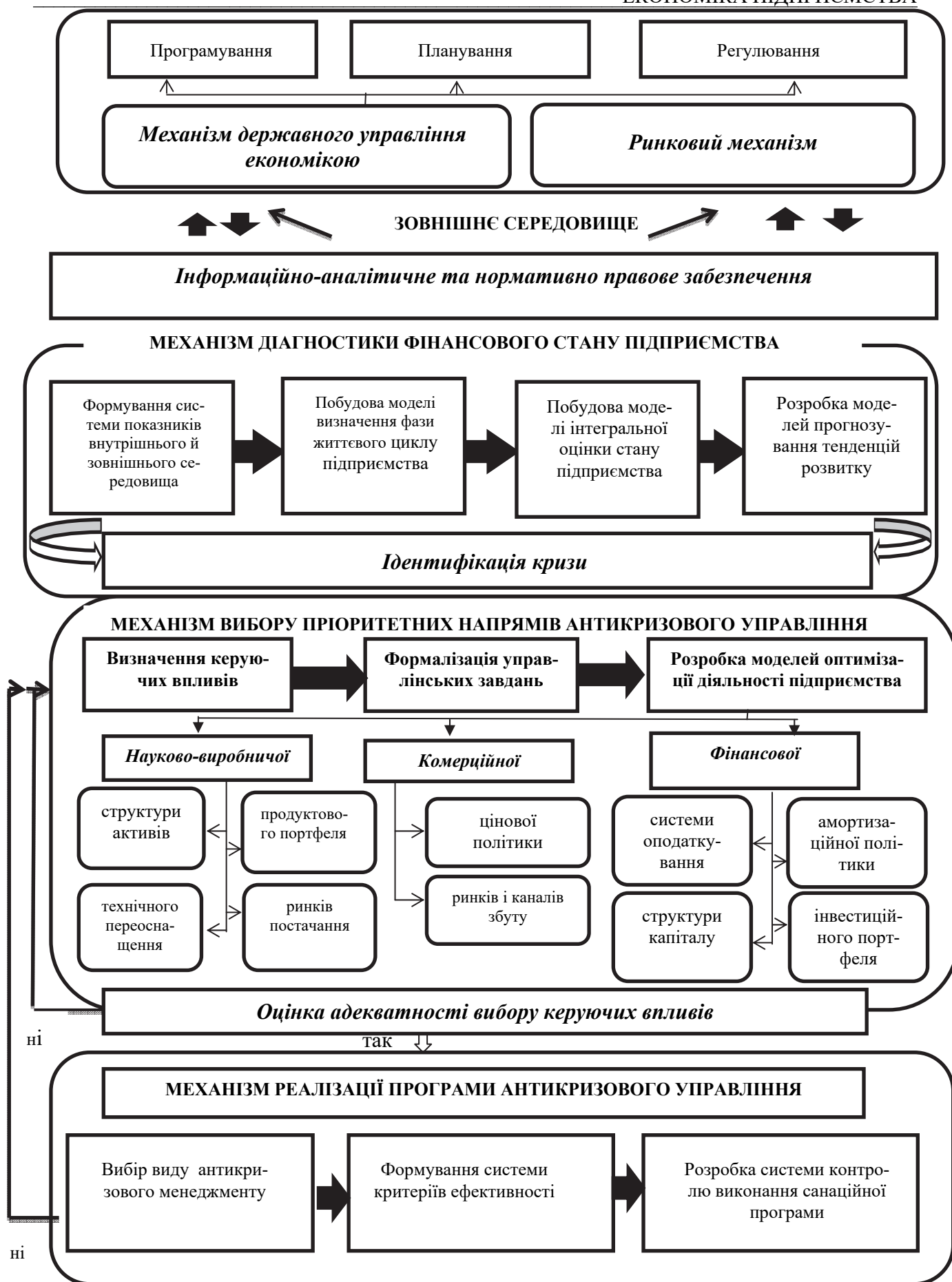

Рис. 8. Структурно-логічна схема механізму антикризового управління підприємством

ситуації та фази життєвого циклу. Результатом діагностики є ідентифікація кризи з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства та прогнозування тенденцій його розвитку.

Важливим етапом дослідження причин кризових ситуацій на підприємстві повинна стати кількісна оцінка характеру впливу чинників, особливо дестабілізуючих, макrorівня (міжнародні та національні), мезорівня (регіональні та галузеві) та мікрорівня (науково-технічні, економічні, фінансові) на його фінансовий стан. Підприємства реального сектора економіки вразливо реагують на глобальні зміни економічних, політичних, фінансових, технологічних та інших факторів. Результати досліджень фінансового стану вітчизняних підприємств свідчать про посилення негативного впливу глобальних міжнародних, національних і регіональних впливів на фінанси підприємств. Тотальний характер збитковості підприємств у різних галузях економіки свідчить про відсутність чіткої стратегії економічного розвитку України та дієвого механізму державного регулювання. Розбалансована структура економіки створила умови для формування відкритої моделі української економіки, оскільки у підприємств таких провідних галузей економіки України як металургія і хімія основними ринками збуту стали зарубіжні ринки, що поставило в тісну залежність формування резерву валют, доходів бюджету та їх фінансів від стану економіки

зарубіжних країн-споживачів української продукції. Особливо посилюється негативний вплив цього фактора на стан державних фінансів і фінансовий стан більшості підприємств реального сектора у період економічних криз.

Не сприяла фінансовій стабілізації реального сектора і фінансова система країни, зокрема, її банківська складова. Фінансова політика держави була спрямована в першу чергу на виконання її соціальних і суспільних функцій та обмежувалася виконанням в основному фіскальної функції за відсутності ефективного державного регулювання при забезпеченні фінансовими ресурсами підприємств реального сектора. В Україні стабільно зберігається низький рівень здійснення капітальних інвестицій за рахунок коштів державного бюджету. За період 2004–2011 рр. цей рівень не перевищував 7%, а в 2015 р. знизився до 2,4%, в той час як за рахунок власних коштів підприємств фінансувалося 67,4% капітальних інвестицій [15].

Одна з визначальних причин неможливості відновлення фінансової стабільності й економічного зростання реального сектора – низька спроможність і готовність підприємств фінансувати інвестиції за рахунок банківських кредитів. На кінець 2015 р. інвестиційні кредити бізнесу в Україні видавалися під 26,4 % [16], а мікрокредити – до 60% річних (рис. 9) [17].

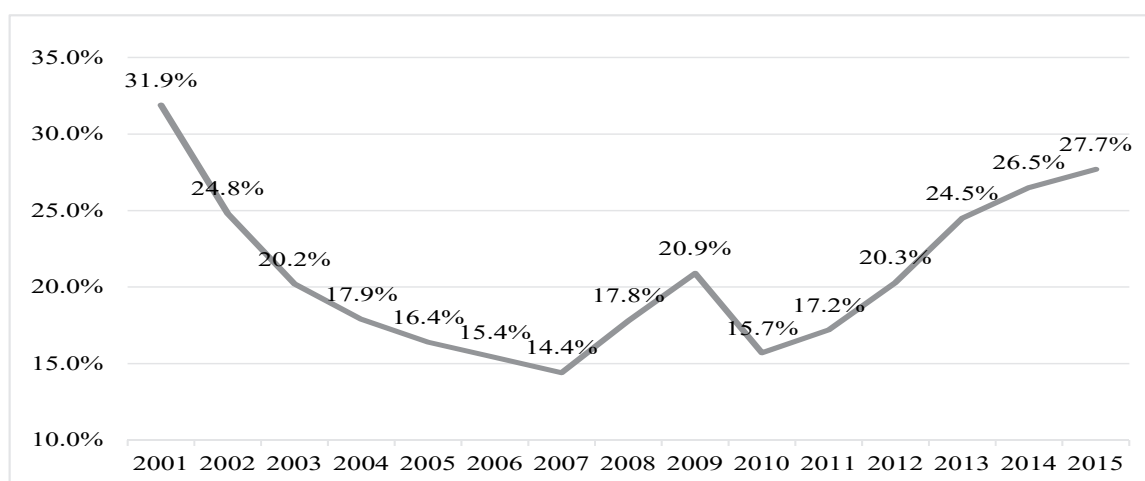

Рис.9. Динаміка відсоткових ставок за кредитами в національній валюті в Україні в 2001–2014 рр., % річних (побудовано за: [16])

Як свідчить світова практика, при відсотковій ставці вище за 20% річних еконо-

міка не може розвиватися і нормально функціонувати, тобто її спад неминучий. Підпри-

емства не здатні обслуговувати такі дорогі кредити і, як наслідок, банкрутують. Це, в свою чергу, призводить до падіння ліквідності та втрати платоспроможності банків. За високого рівня дохідності фінансових інструментів фінансові потоки спрямовуються в торгівлю, на ринки фінансових послуг, до сектору державного управління, оминаючи реальний сектор економіки. Так, тільки в 2013 р. на оплату відсотків за депозитами банками було витрачено понад 112 млрд. грн. на рік, або 8% від ВВП, які вилучено з реального сектора економіки, а значить, з реінвестицій, модернізації та розширення виробництва.

Отже, ринкові механізми розміщення кредитних ресурсів не спроможні забезпечити фінансування пріоритетних із позиції необхідності структурного оновлення економіки галузі. За цих умов останні роки домінуючим джерелом фінансування поточних і інвестиційних потреб стає кредиторська заборгованість, що може мати непередбачені негативні наслідки у системі платежів підприємств.

Неефективна податкова система не враховує фінансові потреби підприємств та не стимулює реальний сектор до модернізації виробництва й спрямування фінансових ресурсів на інноваційні проекти, що послаблює роль держави в ефективному регулюванні економічного розвитку. Відбулося відмежування державної фінансової політики від політики економічного розвитку країни. Результатом такої фінансової політики є вилучення обігових коштів підприємств, поступове послаблення фінансової стійкості та створення умов для їх банкрутства.

Таким чином, можна зробити висновок, що вирішення проблем внутрішнього антикризового управління підприємствами й розвиток бізнесу в Україні можливі тільки за умови вдосконалення механізму державного управління економікою, який би забезпечив стимулюючий вплив факторів динамічного зовнішнього середовища на економічний розвиток вітчизняних підприємств та його ефективної взаємодії з механізмом антикризового управління підприємством.

У другому блоці механізму антикризового менеджменту пропонується задіяти механізм вибору пріоритетних напрямів анти-

кризового управління, що забезпечить розробку комплексу управлінських рішень щодо локалізації розвитку кризи та усунення її негативного впливу на фінанси підприємства. При розробці планів запобігання та локалізації кризи на кожному етапі життєвого циклу підприємства завжди є багато варіантів сполучення різних виробничих, економічних, організаційних, фінансових і інших факторів, що обумовлюють вибір певної моделі господарської діяльності. Вибір оптимального варіанта доцільно зробити з урахуванням відповідності інтересів підприємства, держави й контрагентів щодо найскорішого відновлення його платоспроможності та конкурентоспроможності. На наш погляд, найбільш доцільним є використання оптимізаційних методів шляхом побудови комплексної багаторівневої моделі оптимізації діяльності підприємств за всіма напрямками (науково-виробничої, комерційної, фінансової) [17], що забезпечить максимізацію фінансового результату антикризових заходів при передбачуваних обмеженнях обсягів попиту, виробництва, рівня цін та виробничих ресурсів. Формалізація процесу прогнозування в механізмі антикризового управління забезпечить виконання багатоваріантних розрахунків параметрів виробничої, комерційної й фінансової діяльності підприємства з метою відновлення ліквідності, платоспроможності та досягнення максимального фінансового результату при певних обмеженнях фінансових, матеріальних, трудових ресурсів тощо. Особлива роль належить податковому плануванню, яке дозволить визначити вплив механізму справляння податків на фінансові результати підприємства та обрати оптимальний варіант його оподаткування в умовах чинної податкової системи. При позитивному результаті оцінки адекватності вибору керуючих впливів щодо визначення пріоритетних напрямів антикризового управління переходимо до наступного етапу управління, при негативному – доцільно повернутися до відбору керуючих впливів. Результатом оптимізації має стати скорегований за всіма напрямками діяльності фінансовий план підприємства.

Третій блок передбачає створення механізму реалізації програми антикризового управління підприємством, який включає:

– вибір виду антикризового менеджменту (превентивний активний, реактивний, пасивний) в залежності від стадії життєвого циклу підприємства, прогнозу розвитку кризових явищ та програми оптимізації його діяльності, здійснених в попередніх блоках;

– формування системи критеріїв ефективності санаційних заходів;

– розробку системи контролю за ходом виконання заходів антикризового менеджменту.

Як відомо, кожному з видів антикризового менеджменту властиві специфічні заходи щодо виявлення, попередження чи ліквідації кризових ситуацій на підприємстві. Тому визначення виду антикризового менеджменту є важливим етапом процесу реалізації програми антикризового управління підприємством з метою спрямування відповідних заходів на досягнення прогнозованих параметрів ефективності санаційної програми.

Висновки. В Україні відсутні чітко визначена модель економічного розвитку та ефективний механізм державного фінансового регулювання, що має своїм наслідком відсутність орієнтирів щодо обґрунтованого реформування податкової системи й спрямування обмежених фінансових ресурсів на ключові національні програми для забезпечення пріоритетів розвитку, вилучення обігових коштів підприємств. Це призводить до стабільного погіршення фінансів реального сектора економіки й неможливості забезпечити дієвість внутрішнього механізму антикризового управління на вітчизняних підприємствах. Національна економіка та її реальний сектор переживають кризу, яка має системний та структурний характер, що несе загрозу національній безпеці країни. Об'єктивна необхідність забезпечення фінансової стабільності та економічного розвитку підприємств в сучасних умовах обумовлює вибір дієвих та адекватних вимогам ринку механізмів антикризового менеджменту. Запропонований механізм, що включає три основні блоки, передбачає тісну взаємодію внутрішнього антикризового управління підприємством і його економічним розвитком з ринковим механізмом та вдосконаленим механізмом державного регулювання економікою за умови врахування дії чинників внутріш-

нього і зовнішнього середовища.

Результати досліджень фінансового стану вітчизняних підприємств свідчать про посилення негативного впливу глобальних міжнародних, національних і регіональних впливів на фінанси підприємств. Тому важливою складовою механізму діагностики фінансового стану полягає у відборі та формуванні системи показників внутрішнього і зовнішнього середовища, на основі яких відбувається розробка моделей інтегральної оцінки його фінансово-економічного стану.

Основним блоком механізму антикризового менеджменту пропонується механізм вибору пріоритетних напрямів антикризового управління на основі використання оптимізаційних методів з побудовою комплексної багаторівневої моделі оптимізації діяльності підприємств за всіма напрямками (науково-виробничої, комерційної, фінансової). Це дозволить реалізувати специфічні функції антикризового управління та максимально швидко й ефективно реагувати на кризові явища при зміні факторів внутрішнього і зовнішнього середовища для досягнення стратегічних цілей підприємства. Необхідно створення нових ефективних механізмів регулювання й підтримки конкуренції в розвитку внутрішнього ринку шляхом перебування монетарної політики держави щодо забезпечення фінансово-кредитними ресурсами позитивної динаміки економічних процесів і структурних змін, вдосконалення інституційної структури фінансової системи в напрямі формування мережі фінансових інститутів розвитку, регіональних і спеціалізованих банків, а також інфраструктури проектного фінансування.

Таким чином, дієвий механізм антикризового менеджменту передбачає застосування сучасних методів, важелів і інструментів управління, системного підходу у тісному взаємозв'язку всіх його складових з механізмом державного регулювання економіки, що дозволить досягнути оптимальних параметрів фінансово-економічної діяльності підприємства на основі синергетичного ефекту.

Література

1. Байцым В. Ф. Разработка управленческих решений по локализации развития кризисных явлений на предприятии / В. Ф. Байцым // Економіка:

проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. – Вип. 100. – С. 95–101.

2. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін.; За ред. О. В. Мозенкова. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 272 с.

3. Біденко К. Р. Стратегічний аналіз зовнішнього середовища функціонування підприємства як інструмент антикризового управління / К. Р. Біденко // Управління розвитком. – 2012. – № 12. – С. 107 – 109.

4. Бланк И. А. Стратегия и тактика управления финансами / И. А. Бланк. – К. : Итем ЛТД; АДЕФ-Украина, 1996. – 534 с.

5. Герасимчук В. Г. Развитие предприятия: диагностика, стратегия, эффективность / В. Г. Герасимчук. – К. : Вища школа, 1995. – 267 с.

6. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій. / Л. О. Лігоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – 580 с.

7. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства: монографія / М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Копчак. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 144 с.

8. Павлов О. Антикризові механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upra_vl/2010_4/44.pdf

9. Панасенко О. В. Моделі оцінки і аналізу схильності підприємства до банкрутства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.11 / Харківський національний економічний університет. – Харків,

2007. – 20 с.

10. Перерва П. Г. Антикризові інструменти сталого розвитку підприємства: інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика [Електронний ресурс] / П. Г. Перерва, А. В. Косенко, О. П. Косенко. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/portal/natural>

11. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: Монографія / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 328 с.

12. Хлевицька Т. Б. Механізми антикризового управління в системі економічної безпеки підприємства / Т. Б. Хлевицька // Торгівля і ринок України : тематичний збірник наукових праць. – Донецьк : ДонНУЕТ. – 2008. – Вип. 26, Т.1. – С. 313–318.

13. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukr.stat.gov.ua>.

14. 3. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за січень-грудень 2015 року / Державна служба статистики. – Електронний ресурс. / Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Статистичний випуск. Процентні ставки. Грудень 2015 року //НБУ: – Електронний ресурс / Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/publish>

16. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.dkpr.gov.ua/files/042dbf480c.doc>.

17. Букреева Д. С. Організаційно-економічний механізм ефективного управління промисловим підприємством на засадах контролінгу: дис. ... канд. екон. наук / Д. С. Букреева. – Дніпропетровськ, 2015. – 217 с.

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛИЗАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Л. Г. Соляник, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье исследованы факторы, которые провоцируют и усугубляют кризисные ситуации на предприятиях реального сектора экономики. Предложен механизм антикризисного управления предприятиями, составляющими элементами которого являются три блока, которые влияют друг на друга в процессе взаимодействия механизма внутреннего антикризисного управления предприятием с рыночным механизмом и механизмом государственного регулирования экономики на основе комплексного системного использования методов, финансовых рычагов и инструментов антикризисного управления для реализации его оптимизационных возможностей по мобилизации внутренних ресурсов и резервов, повышения результативности управленческих решений.

Ключевые слова: антикризисное управление, кризис, механизм управления, факторы, провоцирующие кризисы.

FINANCIAL STABILISATION OF ENTERPRISES IN REAL SECTOR OF ECONOMY: CONDITION, PROBLEMS AND MECHANISM OF PROMOTION

L. H. Solianyk, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The factors that provoke and deepen the crisis in the real economy enterprises are investigated. The mechanism of enterprises crisis management is offered, the constituent elements of which are three blocks affecting one another in the interaction mechanism of internal crisis management

with the market mechanism and the mechanism of state regulation of the economy in an integrated system using methods of financial instruments and instruments of crisis management to implement its optimization capabilities to mobilize domestic resources and reserves, increasing the effectiveness of management decisions.

Keywords: crisis management, crisis management mechanism, crisis provoking factors.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 12.02.16.

УДК 330.34

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ АВІАПІДПРИЄМСТВА

*С. Т. Пілецька, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний авіаційний університет»,
samirapiletskaya@mail.ru*

У статті розглядаються особливості стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємств. Визначено сутність, мету і завдання стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства. Запропоновано організаційно-економічний механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційна активність, стратегія, механізм реалізації стратегії, діагностика, авіапідприємство.

Постановка проблеми. Стан економічних систем розвинутих країн світу доводить, що інноваційні процеси відіграють вирішальну роль у їх економічному зростанні. Відповідно, основні акценти ставляться на необхідності прискореного інноваційного розвитку, переходу до такої стратегії розвитку, що базується на наукових досягненнях та «ноу-хау». В таких умовах забезпечення інноваційної активності авіапідприємств має пріоритетне значення, оскільки сучасні технології виступають підґрунтям підвищення якості продукції підприємства, що сприяє забезпеченню конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інноваційної активності розглядається в працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів.

У визначенні Кучерова А. В. інноваційна активність передбачає, що нововведення – це те, що пропонується персоналу як готове управлінське рішення [1]. Слід зазначити, що таке трактування звужує поняття інноваційної активності, оскільки це не тільки здатність сприймати персоналом підприємства готове управлінське рішення, а і можливість розробляти та реалізовувати

власні інновації на основі розробленої стратегії.

Тичинський О. В. визначає інноваційну активність як дії, які спрямовані тільки на володіння інноваціями та нововведеннями [2]. Однак при цьому автор не розглядає, що сприяє їх появі, яким чином можна розвивати інноваційну активність підприємства і чи сприяє прийнята стратегія її активізації.

Згідно з трактуванням Гуніна В. Н. інноваційна активність являє собою комплексну категорію, яка відображає здатність мобілізувати потенціал необхідної якості і кількості [3]. Але автором не було деталізовано, який саме потенціал (корпоративний, фінансовий, інноваційний тощо) підприємство повинно мобілізувати. В умовах розгортання кризових процесів в економіці України виникає необхідність використання підприємствами системного, процесного та комплексного підходу до активізації інноваційної діяльності на основі реалізації відповідної стратегії, а саме: стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємств.

Автор Чорнова А. С. під інноваційною активністю підприємства розуміє комплексну характеристику його інноваційної діяль-

ності, що включає сприйнятливість до новацій, засновану на компетенції в питаннях прогресу в цьому виді діяльності, міру інтенсивності дій по трансформації новації і їх своєчасність, здатність мобілізувати потенціал необхідної кількості й якості, у тому числі, його приховані сторони, здатність забезпечити обґрунтованість застосованих методів, раціональність технології інноваційного процесу за складом і послідовністю операцій [4]. При цьому автор не розкриває, яким чином буде забезпечуватися інноваційна активність підприємства.

Заслугує на увагу підхід Тарасенко І. О., який визначає інноваційну активність суб'єкта господарювання як спрямованість на реалізацію стратегічних цілей розвитку в умовах ринкової конкуренції з метою забезпечення стійкості функціонування підприємства та його успішності у довгостроковій перспективі [5]. Тобто зазначається, що інноваційна активність підприємства визначається його стратегічними цілями розвитку в умовах ринкової конкуренції та інноваційним потенціалом. Але недостатньо приділяється уваги особливостям реалізації інноваційної стратегії підприємства.

Таким чином, розглядаючи сутність інноваційної діяльності підприємства та шляхи її забезпечення, науковці не охоплюють весь спектр питань, що стосуються її забезпечення на конкретному підприємстві.

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є розкриття особливостей реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства та розробка відповідного організаційно-економічного механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. На фінансовий стан авіапідприємств, що проводять активну інноваційну політику, впливає:

- зниження власного капіталу, що призводить до виникнення дефіциту джерел формування запасів та оборотних коштів підприємства;
- неефективна цінова політика; збільшення дебіторської заборгованості внаслідок порушення розрахунково-платіжної дисципліни;
- збільшення операційного та фінансового циклів авіапідприємств, внаслідок зни-

ження обіговості оборотних активів;

– нераціональна структура оборотних активів підприємств, зокрема виникнення наднормативних запасів сировини, матеріалів, готової інноваційної продукції, великої питомої ваги незавершеного виробництва, дефіциту грошової готівки;

– залежність підприємств від залучених коштів, які спрямовані на інноваційну діяльність;

– нераціональна структура товарообігу, що впливає на зниження прибутковості та рентабельності діяльності інноваційно-активних підприємств.

Інноваційна активність авіапідприємств спрямована на створення нововведень, які будуть визнані унікальними, дозволять використовувати новітні технології, забезпечувати нову організаційно-технологічну структуру виробництва, сприяти підвищенню якості і конкурентоспроможності продукції, що виробляється і розширенню ринків збуту.

Слід відмітити, що формування самої стратегічної програми інноваційного розвитку підприємства є більш легким завданням, ніж її практична реалізація. Тому необхідно приділяти особливу увагу процесу реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємств в системі стратегічного процесу.

Стратегія забезпечення інноваційної активності авіапідприємств являє собою план довгострокових високоризикових заходів, які наведено на оптимізацію грошових потоків, з метою забезпечення прискореного зростання доданої вартості в процесі реалізації інвестиційних проектів в умовах впливу зовнішнього середовища. В процесі реалізації інноваційної стратегії відбувається створення нової технології, випуск інноваційної продукції, підвищення її якості та конкурентоспроможності, розширення ринків збуту та потребує великих капітальних вкладень.

Стратегія забезпечення інноваційної активності авіапідприємств характеризується тим, що: являє собою план довгострокових та ризикованих заходів; є функціональною стратегією; спрямована на формування, розподіл та використання грошових коштів з метою здійснення інновацій; забезпечує

оптимізацію грошових потоків продовж всього життєвого циклу авіапідприємства з метою зростання його вартості; забезпечує інноваційну привабливість інноваційних проектів в умовах мінливості зовнішнього середовища; враховує вірогідні варіанти розвитку зовнішніх чинників і мінімізацію ризику у наслідок їх негативного впливу на інноваційну діяльність авіапідприємств; забезпечує високий прибуток і рентабельність господарської діяльності і конкурентоспроможність інновацій, а також досягнення порівняльних фінансових переваг організації.

Відмітимо, що в сучасних умовах спостерігається певний дефіцит коштів, що спрямовуються на фінансування інноваційної діяльності авіапідприємств, отже формування стратегії забезпечення інноваційної активності є пріоритетним.

Метою стратегії забезпечення інноваційної активності є формування відповідного обсягу фінансових ресурсів для забезпечення прискореного зростання вартості авіапідприємства, максимізації ефективності функціонування в умовах допустимого рівня фінансових ризиків, отриманих при реалізації інновацій в умовах змінного зовнішнього середовища.

Основними задачами стратегії забезпечення інноваційної активності є:

- виявлення тенденцій зовнішнього середовища, вплив якого обумовлюється політико-інституціональним, економічним, науково-технологічним, соціально-демографічним середовищем;
- діагностика фінансового стану інноваційно-активного підприємства на основі оцінки його економічної стійкості;
- вибір напрямів інноваційної діяльності підприємства;
- збільшення і максимізація вартості авіапідприємства в результаті постійного реінвестування чистого прибутку для реалізації інноваційної діяльності;
- забезпечення оптимального рівня ризику при запланованому рівні прибутковості діяльності авіапідприємства;
- оптимізація майна підприємства, його необоротних і оборотних активів з урахуванням особливостей реалізації інноваційної діяльності;
- оптимізація інвестицій і фінансових

ресурсів для інноваційного розвитку виробництва підприємства;

- оптимізація фінансових потоків діяльності у розрізі особливостей їх класифікації за: методом розподілення у часі; масштабами обслуговування господарського процесу; стабільністю формування у періоді; вірогідністю відвернення коштів для фінансування втрат від впливу кризових процесів та ін.;

- досягнення оптимального фінансового результату інноваційної діяльності (прибутку і рентабельності), який характеризує раціональне і ефективне використання фінансових ресурсів авіапідприємства;

- прогнозування і оптимізація розподілу прибутку, отриманого в процесі реалізації інноваційних проектів на авіапідприємствах;

- оптимізація цінової політики стосовно інноваційної продукції з урахуванням впливу на фінансові результати;

- прогноз наслідків ухвалення управлінських рішень.

Успішна реалізація стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства значною мірою залежить від ефективності використання його потенційних інноваційних можливостей, які можна виявити при проведенні стратегічного аналізу.

Стратегія забезпечення інноваційної активності підприємства, що сформована з урахуванням галузевих особливостей авіапідприємств, повинна сприяти виявленню необхідності змін, прогнозуванню майбутніх змін в результаті реалізації інновацій; застосуванню в ході змін оптимальних інструментів і методів. Крім того, стратегія повинна сприяти підвищенню конкурентоспроможності авіапідприємства в результаті ефективного управління фінансовими потоками.

Основними джерелами фінансування діяльності підприємств виступають [6]:

- власні джерела фінансування: статутний фонд; переоцінка необоротних активів; додатковий і резервний капітал; нерозподілений прибуток, державне фінансування;
- позикові засоби: кредити банків, позики, комерційний кредит, лізинг, кредиторська заборгованість, бюджетне асигнування, що виділяється на платній основі.

У зарубіжній практиці разом з прямим фінансуванням інновацій застосовується механізм податкового регулювання інноваційної діяльності, основними напрямками якого є:

- надання відстрочення податкових відрахувань в частині витрат з прибутку, отриманого від здійснення інноваційних проектів;

- можливість звільнення від сплати податку на прибуток протягом декількох років;

- використання зниженої ставки податку на прибуток у разі оплати НІОКР сторонніх компаній, або якщо здійснювалися сумісні розробки;

- понижена ставка податку на прибуток, що утворюється в результаті застосування інтелектуальної власності, зокрема ліцензій, патентів і ноу-хау;

- послаблення в частині сплати податку на прибуток організаціям при виробництві і передачі устаткування науково-дослідним інститутам і вищим учбовим закладам;

- зниження прибутку оподаткування, що отримується інноваційно-активними підприємствами, на величину внесків, що перераховуються добродійним організаціям [7].

Також, поширеним у зарубіжній практиці фінансовим інструментом, який спрямований на здійснення інноваційної діяльності виступають отримані від різних компаній державні контракти на проведення НІОКР. Але в Україні основним недоліком державного інвестування інновацій є підвищений бюрократизм процедур прийняття рішень щодо фінансування. Тому, разом з державним фінансуванням, все більше зростає роль фінансування інновацій за рахунок венчурного капіталу, або, інвесторів, готових ризикувати ради отримання високого прибутку. При цьому венчурні інвестиції вкладаються в основному в підприємства малого і середнього бізнесу, які здатні ефективніше реалізувати капіталовкладення в інновації в порівнянні з крупними фірмами.

Представляється система показників, що реалізують функцію контролю і аналізу в системі стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства:

1) показники, що характеризують зовнішнє середовище реалізації стратегії: частка ринку підприємства по обхвату інноваційною продукцією; ступінь диверсифікації діяльності підприємства; виявлення стадії життєвого циклу інноваційної продукції; показники економічної стійкості галузі, до якої належить підприємство; ступінь державної участі у фінансуванні інноваційної активності підприємства; аналіз умов залучення фінансових ресурсів з фінансових ринків; аналіз динаміки галузевих зрушень в структурі промисловості в регіоні і в порівнянні з галузями по Україні, по промисловості в цілому; дослідження рівня інфляційної стійкості цін на продукцію підприємства; аналіз інституціонального середовища в галузі;

2) показники, що характеризують фінансовий потенціал підприємства: аналіз динаміки обсягів промислової інноваційної продукції; аналіз показників ефективності виробничої діяльності; аналіз показників, що характеризують фінансовий стан: ліквідність і платоспроможність; фінансова стійкість; ділова активність; показники оптимізації фінансового циклу підприємства і грошових потоків; аналіз фінансових ризиків здійснення інноваційної діяльності підприємства;

3) показники, що характеризують інноваційну активність підприємства: витрати на технологічні інновації: по видах інноваційної діяльності по джерелах фінансування; обсяги продажів інноваційної продукції; питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі продажів; чисельність працівників, що виконують наукові дослідження і розробки на підприємстві; якість продукції (частка браку, число повернення); показники ефективності впровадження інноваційної продукції (NPV, PI, IRR, DPP, MIRR).

Стратегія забезпечення інноваційної активності авіапідприємства спрямована на забезпечення економічної стійкості, високої ефективності інноваційної діяльності підприємства через створення умов прискореного зростання вартості підприємства з урахуванням етапу життєвого циклу в умовах змінного зовнішнього середовища.

Процес реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства

здійснюється за наступними етапами.

Етап 1. Забезпечення стратегічних цілей фінансової діяльності авіапідприємства. Даний етап припускає реалізацію сукупності стратегічних перетворень, які спрямовані на зміну всіх основних елементів управління фінансовою діяльністю до того ступеня, який буде сприяти реалізації розробленої стратегії.

Стратегічні перетворення фінансової діяльності авіапідприємств повинні залежати від: цілей інноваційної стратегії і фінансових відносин з партнерами, можливості формування інформаційної бази ухвалення управлінських фінансових рішень; ступеня розвитку організаційної культури фінансових менеджерів і інших внутрішніх факторів.

Етап 2. Стратегічна діагностика динаміки зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування авіапідприємств на кожній фазі реалізації стратегії з урахуванням їх життєвого циклу.

Стратегічна діагностика дозволяє провести корегування ухвалених стратегічних фінансових рішень. Для діагностики пропонується використовувати PEST - аналіз. Діагностика зовнішнього середовища на основі PEST - аналізу спрямована на проведення коректування управлінських рішень щодо застосування можливостей і зниженню погроз, пошуку фінансових ресурсів для перетворення слабких сторін в сильні. Оцінка ситуації на ринку дає можливість здійснювати безперервний моніторинг і коректування намічених стратегічних цілей і завдань;

Етап 3. Обґрунтування методів управління реалізацією стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства.

Вибір методів управління реалізацією стратегії припускає використання: статистичних методів збору і обробки інформації, моделювання, балансового методу, графічних методів, методів економічного і фінансового аналізу, що використовуються при обробці числової інформації, зокрема методи угруповання, порівняння, розрахунково-конструктивні, економіко-статистичні методи, а саме, кореляційний, регресійний і факторний аналіз.

Етап 4. Формування дієвої системи контролю за процесом реалізації стратегії

забезпечення інноваційної активності авіапідприємства. Розробляється механізм проведення моніторингу контрольованих фінансових показників інноваційної активності, що є одним з найважливіших етапів реалізації стратегії.

Етап 5. Коригування стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства. Визначаються відхилення від стратегічних орієнтирів, розробляються заходи щодо підвищення інноваційної активності авіапідприємства.

Запропоновано організаційно-економічний механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства (рис. 1), який являє собою сукупність елементів, що визначають його ціль, завдання, економічну і організаційну складові та дають можливість реалізувати конкретні процеси забезпечення високої ефективності інноваційної діяльності авіапідприємства через створення умов прискореного зростання його вартості під впливом факторів середовища його функціонування.

Об'єктом механізму реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства є процес їх функціонування в умовах впливу факторів зовнішнього середовища. Суб'єктом управління є власники підприємства та його керівництво.

Механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства виконує наступні функції: організаційна, ресурсозабезпечуюча, розподільна, оптимізаційна, адаптивна.

Слід зазначити, одною із основних функцій механізму реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства є адаптивна, яка полягає в тому, що інвестування інновацій, незважаючи на мінливість зовнішніх умов, підтримує інноваційний розвиток виробництва.

Досягнення ефективності реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства можливе тільки за умови дотримання основних принципів її реалізації.

Принцип обмеження в часі, який полягає в забезпеченні інвестування інновацій в період визначеного часу, що вимагає швидкого реагування на зміни в зовнішньому середовищі функціонування підприємства.

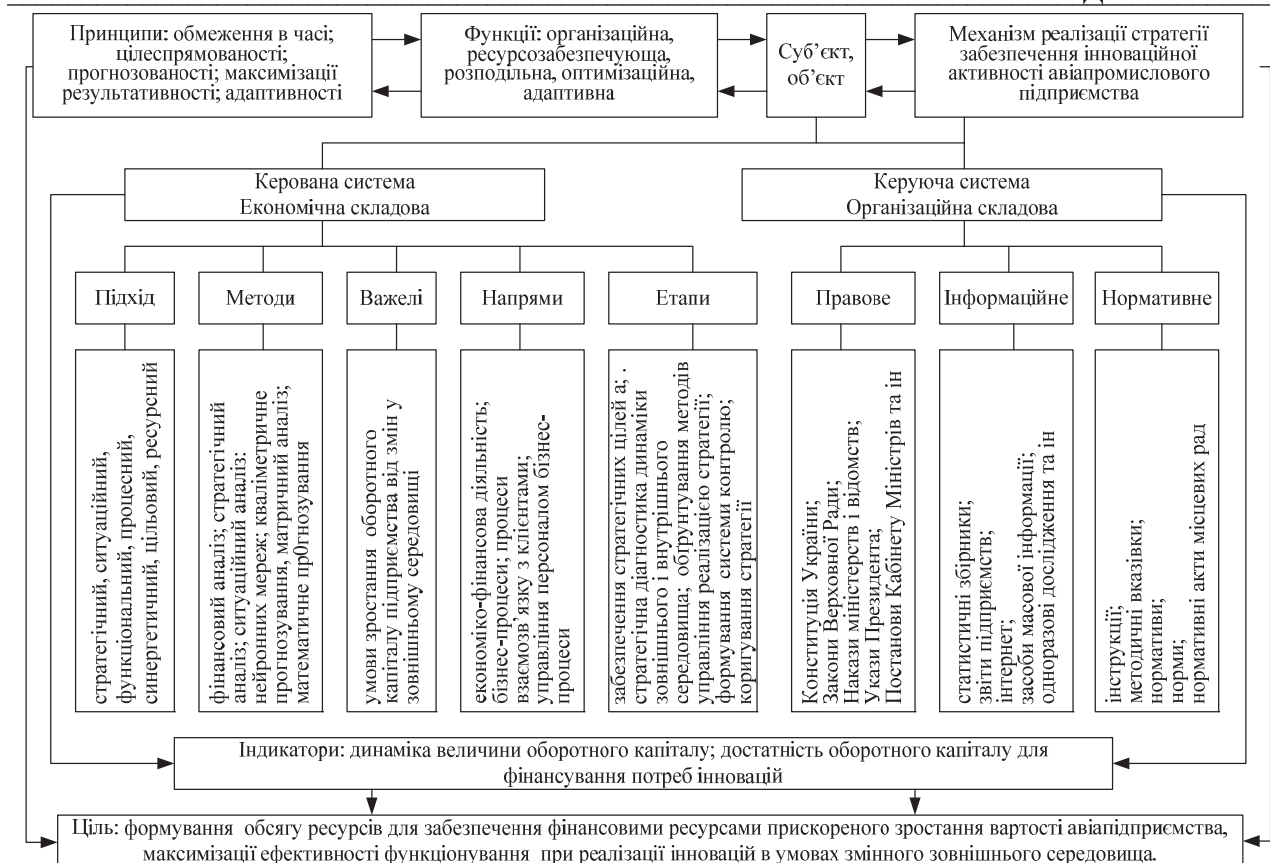

Рис. 1. Структура організаційно-економічного механізму реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності промислового авіапідприємства

Невчасне інвестування інновацій негативно впливає на інноваційну активність підприємства.

Принцип цілеспрямованості полягає у тому, що реалізація стратегії забезпечення інноваційної активності повинна бути направлена на досягнення стратегічної мети – формування відповідного обсягу ресурсів для забезпечення фінансовими ресурсами прискореного зростання вартості авіапідприємства, максимізації ефективності функціонування в умовах допустимого рівня фінансових ризиків, отриманих при реалізації інновацій в умовах змінного зовнішнього середовища.

На основі принципу прогнозованості здійснюється передбачення і моделювання кінцевих результатів при реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності.

Принцип компетентності полягає у висуванні високих професійних вимог до фахівців у сфері інноваційного управління. Ефективність реалізації стратегії значною мірою залежить від компетентності працівників, які повинні вміти працювати в

нестабільних умовах зовнішнього середовища функціонування підприємства.

Відповідно до принципу максимізації результативності реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності перевага має надаватися важелям та заходам, які забезпечують приріст ринкової вартості авіапідприємства.

Принцип адаптивності, який полягає у динамічному процесі пристосування діяльності авіапідприємства до факторів зовнішнього середовища на основі зміни його функцій, структури, взаємин і взаємодій з внутрішнім і зовнішнім середовищем.

Організаційна складова механізму включає наступні види забезпечення: нормативне, правове, інформаційне забезпечення.

До документів нормативного забезпечення належать положення, накази, інструкції, методики. Положення, накази, інструкції стосуються учасників діяльності з реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності, методики – порядку і форми підготовки даних, а також даних, що зберігаються в бан-

ках стратегічної інформації.

Правове забезпечення – забезпечення, що включає, по-перше, законодавчі, нормативні, правові акти держави, які створюють юридичну основу та формують фінскальне середовище, дозволяють формувати стратегію і здійснювати фінансово-господарську діяльність; по-друге, облікову політику підприємства, внутрішні регулюючі документи, що дозволяють забезпечити єдиний фінансово-господарський процес в рамках підрозділів підприємства.

Інформаційне забезпечення є системою обробки інформації, яка знаходиться у статистичних збірниках, звітах підприємств, Інтернет, засобах масової інформації; одноразових дослідженнях та ін. Система обробки інформації є базисом оперативного інформаційного обміну в рамках забезпечення інноваційної активності, дозволяє оперативно реагувати на зміни в юридичних основах та фінскальному середовищі, прогнозувати економічні перспективи ринків і планувати зміни в межах інституційного аспекту і коректувати основні частини фінансового аспекту стратегії.

Економічна складова механізму реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства включає підхід на основі якого розробляється інноваційна стратегія, напрями розроблення стратегії, етапи її розробки, методи, що використовуються при її розробки, важелі та індикатори.

Основним підходом до реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства є стратегічний, який полягає в забезпеченні відповідності між метою розробки стратегії, його організаційним, економічним та інноваційним потенціалом, вимогами ринку та діяльністю підприємства у довгостроковій перспективі по забезпеченню інноваційної активності під дією факторів середовища його функціонування.

Ситуаційний підхід до реалізації стратегії дозволяє враховувати вплив зовнішнього середовища функціонування підприємства на зміну його інноваційної активності.

Функціональний підхід дозволяє

створити організаційно-економічні умови, які б забезпечували ефективність реалізації стратегії, через безперервне виконання загальних функцій управління та об'єднувальної функції – керівництва.

Процесний підхід представляє комплексну систему послідовних, безперервних, взаємозалежних дій, що дозволяють своєчасно діагностувати зниження інноваційної активності на підприємстві і реалізувати відповідну стратегію.

Системний підхід дозволяє комплексно оцінити внутрішні і зовнішні чинники функціонування підприємства у взаємодії і реалізувати відповідну стратегію.

Синергетичний підхід передбачає зв'язок між об'єктом і суб'єктом стратегії забезпечення інноваційної активності через розвиток синергетичної взаємодії їх елементів, які направлені на самоорганізацію з врахуванням циклічності в розвитку економіки і життєвого циклу функціонування підприємства.

Цільовий підхід передбачає використання системи методів і методичних прийомів для реалізації стратегії, спрямованої на підвищення інноваційної активності, з урахуванням інноваційного потенціалу авіапідприємства.

Використання ресурсного підходу засновано на забезпеченні ефективного використання внутрішніх ресурсів підприємства при реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності.

Висновки. Таким чином, стратегія забезпечення інноваційної активності авіапідприємства являє собою план довгострокових, високоризикових заходів, який спрямовано на оптимізацію грошових потоків протягом життєвого циклу підприємства, з метою забезпечення прискореного зростання доданої вартості в результаті реалізації сформованої стратегії в умовах впливу зовнішнього середовища. Мета стратегії – забезпечення фінансовими ресурсами прискореного зростання вартості авіапідприємства, максимізація фінансового ефекту за умови забезпечення допустимого рівня фінансових ризиків, отриманих при реалізації інновацій.

Запропоновано організаційно-економічний механізм реалізації стратегії забезпечення інноваційної активності авіапідприємства.

ства, який являє собою сукупність елементів, що визначають його ціль, завдання, економічну і організаційну складові та дають можливість реалізувати конкретні процеси забезпечення високої ефективності інноваційної діяльності авіапідприємства через створення умов прискореного зростання його вартості під впливом факторів середовища його функціонування.

Література

1. Кучеров А. В. Интрапредпринимательство как одна из форм развития инновационного потенциала на крупных промышленных предприятиях / А. В. Кучеров // Вісник академії економічних наук України. – 2003. – №2. – С. 111 – 115.
2. Тычинский А. В. Управление инновационной деятельностью компаний: современные подхо-

ды, алгоритмы, опыт / А. В. Тычинский. – Таганрог : ТРТУ, 2006. – 172 с.

3. Гунин В. Н. Управление инновациями: 17-модульная программа для менеджеров «Управление развитием организации». – Модуль 7. / В. Н. Гунин. – М. : «Инфра-М», – 1999. – 328 с.

4. Чернова А. С. Сущность инновационной активности предприятий / А. С. Чернова // Молодой ученый. – 2015. – №1. – С. 311–312.

5. Тарасенко И. А. Оценка инновационной активности предприятия в системе стратегического управления / И. А. Тарасенко, О. Н. Королько, К. С. Белявская // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 133–141.

6. Финансовый менеджмент: учебник / Под ред. проф. Д. А. Ендовицкого. – М. : Рид Групп, 2011. – 800 с.

7. Управление финансами. Финансы предприятий: учебник / Под ред. А. А. Володина: – 3-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2014. – 364 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ АВИАПРЕДПРИЯТИЯ

С. Т. Пилецкая, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный авиационный университет»

В статье рассматриваются особенности стратегии обеспечения инновационной активности авиапредприятий. Определены сущность, цель и задачи стратегии обеспечения инновационной активности авиапредприятия. Предложен организационно-экономический механизм реализации стратегии обеспечения инновационной активности авиапредприятия.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационная активность, стратегия, механизм реализации стратегии, диагностика, авиапредприятие.

ORGANISATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF REALISING THE STRATEGY OF INNOVATIVE ACTIVITY OF AVIATION ENTERPRISE

S. T. Piletska, D.E., Ass. Prof., SHEI «National Aviation University»

Specific features of innovative activities strategy of enterprises are considered. The essence, purpose and objectives of the strategy of innovation activity of aviation enterprise are defined. The organizational-economic mechanism of implementing the strategy of industrial innovative activity of the airline is proposed.

Keywords: innovations, innovation activity, strategy, mechanism of implementing the strategy, aviation enterprise.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф., Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 14.03.16.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АВІАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМСТВА

*І. М. Мяжких, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний авіаційний університет»,
mred_1965@i.ua,*

У статті розкрито сутність поняття «інвестиційна діяльність», виокремлено види інвестицій та встановлено джерела їх формування. Проаналізовано підходи до комплексної оцінки інвестиційної діяльності. Показано основні напрями інвестиційного розвитку авіаційного підприємства та запропоновано заходи поліпшення його інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, діагностика інвестиційної діяльності, управління інвестиційними ресурсами.

Постановка проблеми. Інвестиційна діяльність завжди перебуває в центрі уваги економічної науки оскільки є визначальним чинником економічного зростання будь-якої національної економіки. Сучасний інвестиційний процес – це комплексна діяльність усіх учасників ринкової економіки з приводу нарощування вітчизняного капіталу, яка являється важливою передумовою динамічного розвитку економічної системи в цілому [1].

В Україні розгляд питань, пов'язаних з інвестиціями та інвестиційним процесом активізувався з початком реформування економіки. Це пов'язано з тим, що в умовах ринкової економіки перед підприємствами гостро постала проблема наявності інвестиційних ресурсів для розширення та відтворення їх основних засобів і виробничих потужностей.

У сучасних умовах господарювання інвестиції виступають найважливішим механізмом створення умов виходу із економічної кризи, засобом здійснення структурних зрушень у виробництві, основою для науково-технічного прогресу та підвищення ефективності господарської діяльності на мікро- та макрорівнях економіки. Тому на сьогодні одними із найважливіших напрямків стабільного економічного розвитку підприємств є активізація інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі науковцями постійно розглядаються питання щодо інвестування, інвестиційних процесів. Це пов'язано з тим, що проблема залучення інвестицій завжди гостро стояла та продовжує

стоять на шляху стабілізації, розвитку економіки України.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних фахівців показали достатньо глибоке вивчення питань які стосуються процесу інвестування. Вагомий внесок у дослідження проблем, що стосуються інвестицій та пошуків шляхів їх залучення, їх структури та джерел зробили такі відомі вчені як Л. Антонюк [2], В. Аньшин [3], І. Бланк [4], М. Бондар [5], Ю. Воробйов [6], М. Денисенко [7], Дж. М. Кейнс [8], А. Музиченко [9], А. Пересада [10], В. Федоренко [11] та інші.

Однак, на сьогодні ще невирішеними залишаються питання чіткого обґрунтування теоретичних основ інвестиційної діяльності, визначення її сутності, методичного підґрунтя та підходу до оцінювання інвестиційної діяльності.

Отже, незважаючи на велику кількість наукових робіт, які висвітлюють різні аспекти інвестування, як елементу реалізації розвитку економіки країни, дане питання потребує доопрацювання та подальшого дослідження.

Формування мети статті. Метою даної статті є дослідження теоретико-методичних підходів до оцінювання інвестиційної діяльності підприємств, пошук резервів для максимізації доходності підприємства, підвищення темпів економічного розвитку та конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування інвестиційного потенціалу підприємств авіаційної галузі є важливою складовою стратегічного розвитку економіки даного об'єкту. За рахунок залучення інвестиційних ресурсів авіаційні підпри-

емства можуть забезпечувати виконання важливих завдань, які у майбутньому сформують ряд конкурентних переваг в економічно-соціальному плані.

Низький рівень інвестиційної діяльності, ризики та невизначеність, непрозорість процесів вимагають наукової обґрунтованості, методичної розробки механізму управління інвестиційними процесами. Основними напрямками вдосконалення його є: забезпечення активізації інвестиційних процесів, посилення економічної відповідальності за ефективне виконання рішень у сфері державного інвестування, використання оптимальних методів перерозподілу фінансових ресурсів з метою здійснення ефективних інвестицій у пріоритетні напрями розвитку авіаційного підприємства, створення вигідного для інвестора механізму залучення вільних коштів у інвестиційні процеси, які забезпечать сприятливі умови для здійснення ефективної цілеспрямованої інвестиційної діяльності авіаційних підприємств України.

Згідно закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект [12].

Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів); рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності [12].

А отже, за своїм змістом, інвестиції можна визначити як довгострокове вкладання різних видів ресурсів (матеріальні, фінансові, інтелектуальні та інші), з метою подальшого розвитку об'єкту інвестування, отримання прибутку від вкладання ресурсів

та інших ефектів, що є результатом процесу використання інвестиційних ресурсів. Тому, в період економічної кризи, яка на сьогодні існує в Україні, особливу увагу необхідно приділяти саме інвестиційній діяльності спрямованій на отримання інвестицій, які сприятимуть вирішенню ряду глобальних проблем, а саме: стабілізації економіки, активізації її процесів, збільшенню її активності.

Економічна дестабілізація від якої потерпають і сучасні вітчизняні авіаційні підприємства змушує їх також, через обмеженість власних ресурсів, вести активний пошук джерел інвестування, щоб бути спроможними фінансувати будь-який свій проєкт. Але на сьогодні, враховуючи те, що «на інвестиційну привабливість значно впливає не лише загальний стан економіки країни, а й умови ведення бізнесу, зокрема ступінь втручання держави та рівень корупції [13]» суб'єктам господарювання незалежно від їх форм власності та напрямку діяльності дуже складно бути привабливими та мати перспективу «сподобатись інвестору».

Активізація інвестиційної діяльності, зростання обсягів інвестицій з усіх можливих джерел та їх ефективне використання є особливою передумовою економічного зростання як країни в цілому, так і окремих суб'єктів господарювання [14].

Згідно закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проєктів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей [12].

Активізація інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, в першу чергу вимагає ґрунтовного комплексного аналізу її визначальних чинників.

Стан інвестиційної діяльності в авіаційній галузі можна оцінити, проаналізувавши основні показники, такі як обсяг інвестицій, частка інвестицій у валовому внутрішньому продукті (ВВП), частка реальних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, частка реальних інвестицій які спрямовані в основний капітал та інші.

Види інвестицій та джерела їхнього формування для авіаційних підприємств

відображені на рис.1

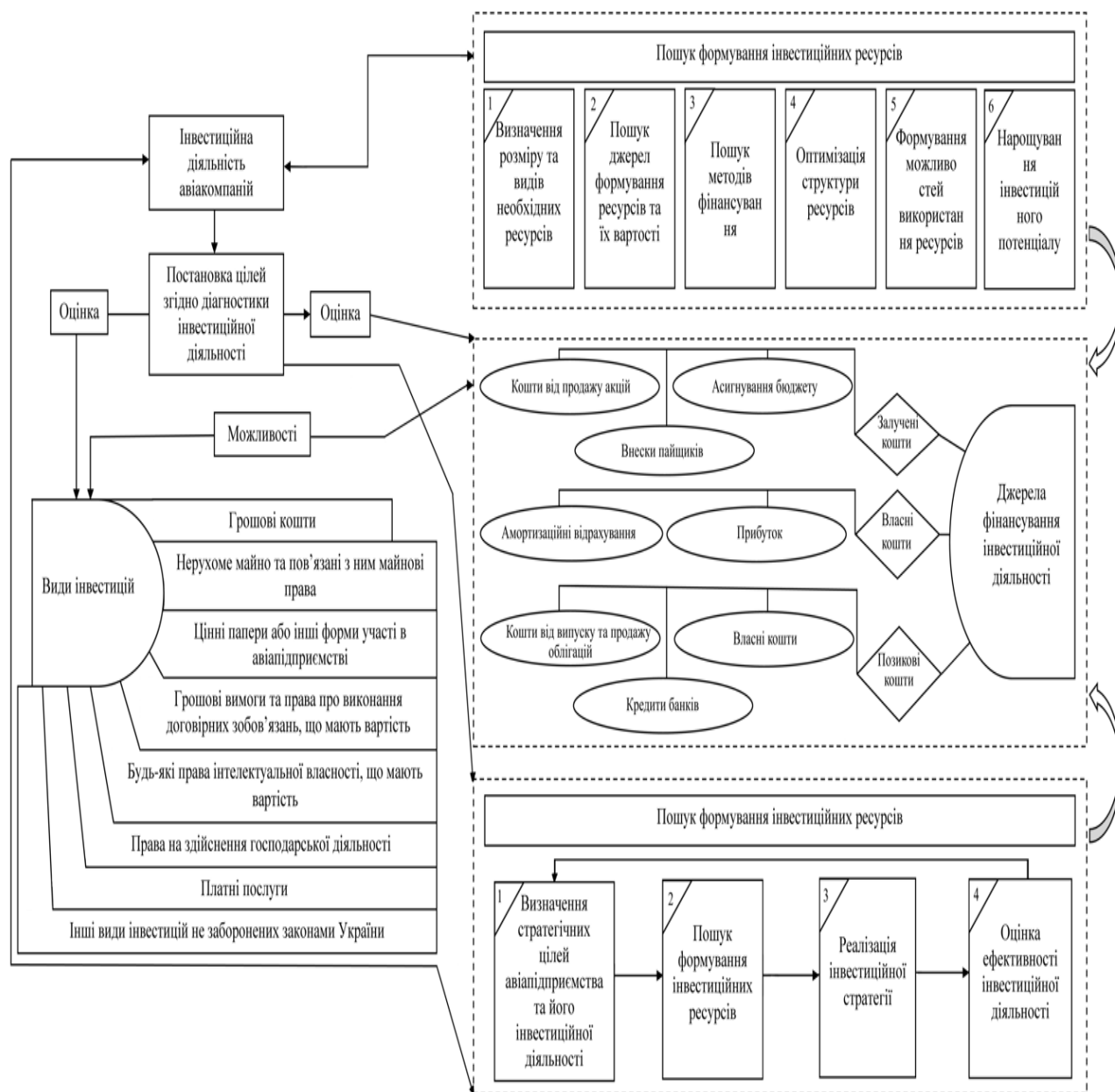

Рис.1. Види інвестицій та джерела їх формування для авіаційних підприємств

Слід відмітити, що найпоширенішими формами інвестицій авіаційних підприємств є інвестиції в основний капітал та прямі іноземні інвестиції. Фінансування інвестицій в основний капітал також може здійснюватися за рахунок державного бюджету, за рахунок місцевого бюджету та інші. Але враховуючи те, що на сьогодні Україна сама потребує допомоги від міжнародних організацій розраховувати на інвестиції з боку держави немає можливості. Тому для багатьох підприємств різних галузей в тому числі і авіапідприємств найбільшого

поширення набуло залучення власних коштів, для забезпечення мети інвестиційної діяльності: створення, розширення, реконструкція, модернізація виробничих потужностей.

Одним із видів інвестиційної діяльності є залучення прямих іноземних інвестицій які можна представити, як залучення та кредитування ресурсів міжнародних інвестиційних інституцій, зарубіжних корпорацій і фірм, спільних підприємств, що здійснюються без фінансових посередників у виробничі фонди з метою одержання

доходу і участі в управлінні виробництвом та надання авіаційних послуг. Для вирішення цього завдання кредитор завжди використовує систему показників, за якими з'ясовується інвестиційна привабливість авіаційних підприємств. Іншими словами, вкладання коштів потенційним інвестором в авіаційне підприємство залежить від рівня його привабливості для інвестора, тобто вартості авіаційного підприємства на ринку, за якою («ринковою вартістю») можна визначити його конкурентні переваги.

Метою аналізу інвестиційної привабливості авіаційних підприємств – визначення положення справ в середині авіаційного підприємства та оцінки ризику можливого вкладення фінансових ресурсів.

Першим кроком дослідження інвестиційної діяльності авіаційних підприємства повинна бути її діагностика.

Розкриваючи поняття економічної діагностики, можна зазначити, що це комплексний аналіз як поточного стану, так і перспектив розвитку суб'єкта господарювання, тоді метою діагностики інвестиційної діяльності є – пошук резервів для максимізації доходності авіаційних підприємств, досягнення ними фінансової стійкості, платоспроможності, підвищення темпів економічного розвитку та конкурентоспроможності.

Етапи комплексної оцінки інвестиційної діяльності авіаційних підприємств відображені на рис. 2.

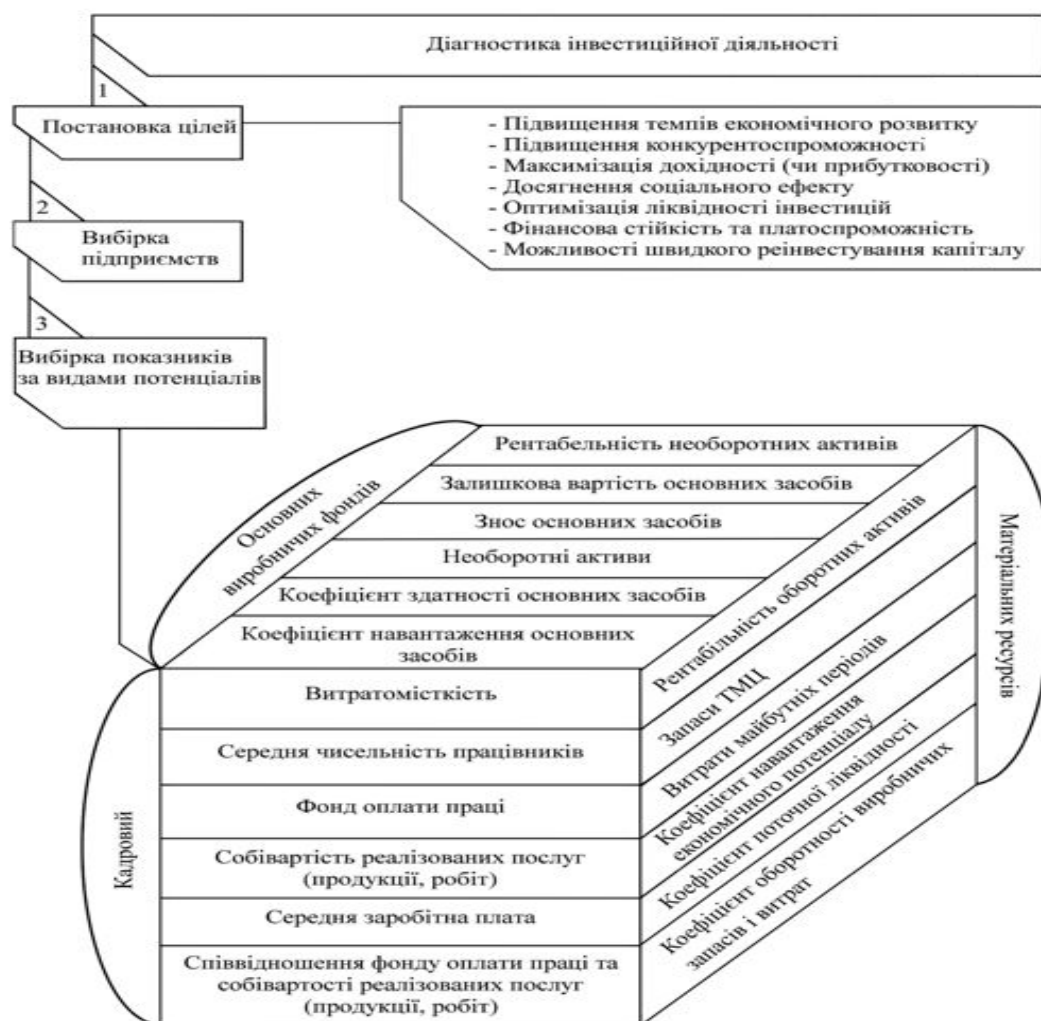

Рис.2. Структурна схема комплексної оцінки інвестиційної діяльності авіакомпаній

Така процедура проведення аналізу дозволяє менеджерам найефективніше

управляти інвестиційною привабливістю компаній.

На першому етапі, незалежно від характеру кредитної операції, авіаційне підприємство ідентифікується: чітко визначається характер його діяльності (внутрішня організаційна та виробнича структура, перелік афілійованих осіб, основні напрями діяльності, ступінь диверсифікації та ін.) і встановлюється приблизний набір показників для аналізу інвестиційної привабливості.

Це дає можливість враховувати найбільшу кількість показників і забезпечує точність аналітичних розрахунків.

На другому етапі аналізується організаційна та виробнича структури авіа підприємства, встановлюються внутрішні зв'язки та підпорядкованість бізнес-одиниць. Таким чином аналізується вплив структурних елементів на інвестиційну привабливість авіаційного підприємства.

На третьому етапі оцінюється кредитна історія авіаційного підприємства і його комерційна репутація з метою уникнення сумнівних стосунків авіаційного підприємства із суб'єктами ринкових відносин.

Формальні показники аналізуються на підставі даних фінансової звітності авіаційного підприємства, що підлягають обов'язковому розкриттю. Неформальні показники можуть бути проаналізовані тільки експертами, адже вони не мають формул для розрахунку і чіткого набору вихідних даних.

Комплексний аналіз фінансової звітності є по суті структурним аналізом діяльності авіаційних підприємств.

Оцінка комерційної репутації – це комплексний експертний висновок з рекомендаціями щодо продовження співпраці з авіаційним підприємством. Якщо аналіз проводиться в рамках авіаційного підприємства, тобто відбувається розподіл внутрішніх фінансових потоків, то починати процедуру аналізу доцільно з ідентифікації позичальника, тобто визначення його місця у структурі авіаційного підприємства, специфіку і тип його діяльності. Після ідентифікації позичальника і визначення набору формальних і неформальних показників менеджери авіаційного підприємства переходять до безпосереднього розрахунку і підготовки

експертного висновку.

Особливої уваги потребує процес управління інвестиційними ресурсами авіаційних підприємств, який складається з наступних етапів: визначення стратегічних цілей авіаційного підприємства та його інвестиційної діяльності; пошук та формування інвестиційних ресурсів; реалізація інвестиційної стратегії; оцінка ефективності інвестиційної діяльності.

Управління інвестиційними ресурсами – це пошук та обґрунтування залучення економічних ресурсів авіаційного підприємства до інвестиційної діяльності з подальшим їхнім удосконаленням та акумулюванням [16].

Пошук формування інвестиційних ресурсів авіаційних підприємств складаються з наступних етапів: визначення розміру та видів необхідних ресурсів; пошук джерел формування ресурсів та визначення їх вартості; пошук методів фінансування; оптимізація структури ресурсів; формування можливостей ефективного використання ресурсів; нарощування інвестиційного потенціалу.

Крім того, у процесі управління інвестиційними ресурсами потрібно мінімізувати вартість ресурсів, їхній склад та структуру, обґрунтувати необхідність резервування [15], а також необхідно максимізувати результативність інвестиційної діяльності, врахувавши можливості, ресурси та умови їхнього використання.

Управління інвестиційними ресурсами – це сукупність процесів формування і нарощування інвестиційного потенціалу, реалізація якого забезпечує активізацію і ефективність інвестиційної діяльності авіаційних підприємств [16].

Управління інвестиційними ресурсами в умовах постійного зростання їхньої вартості та обмеженості потребує пошуку та розробки нових методичних підходів до управління. Система управління ресурсами авіаційних підприємств «є комплексом принципів, функцій, методів та механізмів управління, які разом забезпечують виконання головної місії управління – активізації інвестиційної діяльності [16]».

Розвиток авіаційних підприємств, удосконалення організації, надання послуг перевезення вантажів, пасажирів та підви-

щення ефективності безпосередньо пов'язані з інвестиційною діяльністю.

Від уміння інвестувати залежить як розвиток, так і занепад (банкрутство) авіаційних підприємств, зокрема кількість та якість наданих послуг, розширення виробництва, можливість вирішення соціальних та екологічних проблем, сучасний рівень і потенційний динамізм фізичного, фінансового та людського капіталів.

Проблема здійснення інвестиційної діяльності стала однією з найактуальніших у процесі реформування економіки.

На сьогодні для вітчизняних підприємств авіаційної галузі пошук і мобілізація джерел інвестування та реалізація програми інвестування стали безумовно актуальними.

Ефективність інвестиційної діяльності залежить від наявності фінансових ресурсів, основних та виробничих потужностей авіаційних підприємств, кваліфікації та складу виконавців, науково-технічного рівня проектних рішень, від стану організації та планування інвестиційного процесу.

Таким чином, розроблена система управління інвестиційними ресурсами для застосування на українських авіаційних підприємствах включає основні елементи впливу на ефективність використання ресурсів в інвестиційній діяльності та відображає взаємозв'язок з процесами розвитку інвестиційного потенціалу [17]. Запропонована система показників аналізу інвестиційної привабливості авіаційних підприємств є основою для залучення додаткових фінансових ресурсів, їх виконання необхідне для створення умов залучення зовнішніх ресурсів, наприклад, за рахунок додаткової емісії акцій, враховуючи те, що більшість авіаційних підприємств є акціонерними товариствами. Емісія як інструмент залучення фінансових ресурсів може використовуватись авіаційним підприємством достатньо гнучко. З одного боку, авіаційне підприємство може емітувати свої акції, тобто збільшувати акціонерний капітал, а, з іншого, – топ-менеджери можуть приймати рішення про емісію акцій компаній-учасників корпорації для залучення ресурсів у конкретний вид бізнесу авіаційного підприємства.

Отже, інвестиційні процеси, пов'язані довгостроковими капіталовкладеннями, від-

дача яких очікується в майбутніх періодах (підприємницькі проекти, довгострокові активи авіаційних підприємств, будинки, споруди, технічне обладнання). Оцінюються із застосування різних методів і є важливим та складним процесом аналізу. Дослідження переконують, що валові капітальні інвестиції залучаються в основному в матеріальні активи. Нами обґрунтована послідовність управління інвестиційними ресурсами та управління інвестиційною діяльністю авіаційних підприємств.

Висновки. Таким чином, ефективне здійснення інвестиційної діяльності в підприємствах авіаційної галузі України є дуже важливим, оскільки забезпечує створення належних умов поживлення інвестування, цілеспрямованого залучення та використання інвестиційних ресурсів, раціонального їх розподілу та забезпечення відповідного рівня інвестиційної привабливості авіаційних підприємств з метою посилення їх позицій в рамках національної економіки. Тому результати дослідження теоретико-методичного підходу до оцінювання інвестиційної діяльності авіаційних підприємств показує, що необхідність інвестицій в ринковому суспільстві викликана обмеженістю ресурсів, необхідних для фінансування будь-якого проекту, а використанні результати оцінювання потенціалів інвестиційної діяльності авіаційних підприємств сприяє створенню інформаційної бази, необхідної для ефективного управління інвестиціями, обґрунтуванню стратегії діяльності, визначенню напрямів, об'єктів та джерел фінансування.

Література

1. Москаль І. Інвестиційний процес в Україні як визначальний чинник економічного розвитку / І. Москаль // Наука й економіка. – 2013. – № 4 (32), Т. 2. – С. 299–303.
2. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
3. Аньшин В. М. Менеджмент инвестиций и инноваций в малом и венчурном бизнесе / В. М. Аньшин, С. А. Филин. – М. : Анкил, 2003. – 420 с.
4. Бондар М. І. Інвестиційна діяльність: методика та організація обліку і контролю: монографія / М. І. Бондар. – К. : КНЕУ, 2008. – 256 с.
5. Бланк І. А. Інвестиційний менеджмент. Учебний курс. – К. : Ельга–Ніка–Центр, 2001. – 488 с.
6. Воробьев Ю. Н. Инвестирование: [учеб. пособие.] / Ю. Н. Воробьев, Е. И. Воробьева. – Симферополь, 2001. – 128 с.

поль : Таврія, 2004. – 340 с.

7. Денисенко М. Можливості активізації інвестування в сучасних умовах / М. Денисенко // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 28–32.

8. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс; [пер. с англ. под ред. Н. Н. Любимова]. – М. : Гелиос АРВ. – 1999. – 352 с.

9. Музиченко А. С. Інвестиційна діяльність в Україні: [навчальний посібник] / А. С. Музиченко. – К. : Кондор, 2005. – 406 с.

10. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні / А. А. Пересада. – К. : Лібра. – 1998. – 389 с.

11. Федоренко В. Г. Шляхи підвищення ефективності інвестицій в Україні / В. Г. Федоренко. – К. : Науковий світ, 2003. – 724 с.

12. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року N 1560-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

13. Прошаликіна А. М. Інвестування в економіку України [Електронний ресурс] / А. М. Прошали-

кіна, А. М. Шевчук Режим доступу до журн.: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4972/1/23%20-%2028.pdf>.

14. Гавриленко Н. І. Особливості інвестиційних процесів на макро- та макрорівні [Електронний ресурс] / Н. І. Гавриленко, О. О. Черединова. – Режим доступу до журн.: <http://economic-vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcls&id=305>

15. Щедровицкий Г. П. Методология и философия оргуправленческой деятельности: основные понятия и принципы / Г. П. Щедровицкий. – М. : Справа, 2003. – Т. 5. – 288 с.

16. Вовк О. М. Формування системи управління інвестиційними ресурсами авіаційно-ремонтних підприємств / О. М. Вовк. // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 28. – С. 217–219.

17. Сич Є. М. Інвестиційна діяльність / Є. М. Сич, В. П. Ільчук. К. : Аспект-Поліграф, 2003. – 352 с.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К КОМПЛЕКСНОЙ ОЦЕНКЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АВИАЦИОННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

И. Н. Мягких д. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный авиационный университет»

В статье раскрыта сущность понятия «инвестиционная деятельность», выделены виды инвестиций и установлены источники их формирования. Проанализированы подходы к комплексной оценке инвестиционной деятельности. Показаны основные направления инвестиционного развития авиационного предприятия и предложены меры улучшения его инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, диагностика инвестиционной деятельности, управление инвестиционными ресурсами.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE INTEGRATED ASSESSMENT OF AVIATION ENTERPRISE INVESTMENT ACTIVITIES

I. N. Miagkykh, D.E., Ass. Prof., SHEI «National Aviation University»

The essence of concept «investment activity» is disclosed, types of investments are pointed out, sources of investment determined. Approaches to comprehensive assessment of investment are analyzed. The basic directions of investment development of the aviation business are revealed. Measures to improve investment activities are formulated.

Keywords: investments, investment activities, investment diagnostics, management of investment resources.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 08.02.16.

УДК 658.7

РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЛОГІСТИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІНСЬКОГО АНАЛІЗУ ПІДПРИЄМСТВА

*Г. В. Баранець, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
anna270276@mail.ru*

У статті визначено місце логістичного аналізу в системі управлінського аналізу діяльності підприємства. Обґрунтовано склад об'єктів логістичної інфраструктури, уточнено їх видовий поділ з використанням типових класифікаційних критеріїв. Дістав подальшого розвитку підхід до оцінки ефективності використання основних засобів логістики на підставі змін факторної моделі показника фондівддачі.

Ключові слова: логістичний аналіз, управлінський аналіз, логістична інфраструктура, основні засоби, рентабельність фондів, фондівддача, складська інфраструктура, транспортна інфраструктура.

Постановка проблеми. В науці та господарській практиці за останні десятиріччя сформувався досить сталий погляд на проблему оцінки виробничо-господарської діяльності підприємства та її ефективності. Система оціночних показників традиційно включає:

- показники стану та ефективності використання предметів праці – матеріальних ресурсів та їх статичної форми – запасів;
- показники стану та ефективності використання трудових ресурсів;
- показники стану та ефективності використання засобів праці – виробничих та невиробничих основних засобів;
- показники витрат та собівартості продукції;
- показники результатів діяльності – обсягів випущеної та реалізованої продукції.

Дану систему логічно доповнює та певним чином завершує система фінансових показників, яка визначає наявність, розміщення та ефективність використання фінансових ресурсів підприємства. Власне ця система визначає здатність підприємства: дотримуватися оптимального співвідношення власних і позикових джерел фінансування діяльності, генерувати прибуток для забезпечення планового рівня рентабельності (активів, продукції, продажів), забезпечувати фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, підтримувати зростання оборотності капіталу та його елементів (підвищувати ділову активність).

Виконаний за таким підходом аналіз надає користувачу інформацію про стан та ефективність функціонування виробничої та фінансової підсистем підприємства, проте поза увагою залишаються інші функціональні підсистеми, зокрема, маркетингова та логістична. Цілком зрозуміло, що кінцева мета функціонування підприємства – максимізація прибутку може бути досягнена лише за умови спрямованості на єдиний результат роботи всіх підсистем. Очевидним є вклад кожної з них в отримання прибутку, хоча традиційна система обліку та аналізу й не дає можливості визначити часткові показники участі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні позиціонуванню логістичного аналізу в системі управлінського аналізу діяльності підприємства дослідники приділяють недостатню увагу. Серед зарубіжних вчених, у працях яких досліджується дане питання, слід виділити Коваленко Л. В. [1], Міротина Л. Б. [2], Моїсєєву Н. К. [3], Філонова М. Г. [1]. Дана проблема визначила сферу наукових інтересів вітчизняних науковців: Дейнеги О. В., Крикавського Є. В., Кубів С. І., Чорнописької Н. В. [4], Похильченко О. А. [5] та ін. Проте сформованість методичних підходів до оцінки показників використання ресурсів, засобів праці, результатів та витрат в логістиці залишається на низькому рівні, що обумовлює необхідність їх подальшого розвитку.

Формулювання мети статті. В роботі

поставлена мета розвинути підхід до оцінки основних засобів логістики підприємства в системі управлінського аналізу, що реалізована у три етапи:

1. Обґрунтування місця та основних складових логістичного аналізу в системі управлінського аналізу.

2. Визначення логістичної інфраструктури та класифікація її об'єктів.

3. Удосконалення підходу до оцінки ефективності використання основних засобів логістики на підставі впровадження змін у факторній моделі показника фондівддачі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організований на єдиній інформаційній платформі аналіз, що передбачає комплексне дослідження всіх сторін діяльності підприємства з метою надання керівництву інформації, необхідної для планування, контролю та прийняття управлінських рішень, розробки стратегії та тактики організації виробничої, фінансової, маркетингової, логістичної, інвестиційної, інноваційної діяльності, отримав назву управлінського аналізу.

Управлінський аналіз є сенс розглядати, з одного боку, як складову економічного аналізу поряд з фінансовим аналізом (фактично за допомогою управлінського аналізу реалізується можливість відобразити нефінансовий бік господарських процесів), з іншого боку, управлінський аналіз – це інструмент реалізації однієї з функцій управління підприємством і тому може розглядатися як самостійний вид аналізу, який має свій предмет, цілі і методологію. До складу управлінського аналізу відносять ті його види, які дозволяють оцінити функціональні підсистеми підприємства за обраними критеріями та показниками. Результати такої оцінки розглядаються як основа для прийняття управлінських рішень в кожній підсистемі. Як слушно зазначено в праці [1], логістичний аналіз виступає інтегратором основних видів управлінського аналізу. Відповідно до викладених вище положень основні функціональні складові системи управлінського аналізу представлені на рис. 1.

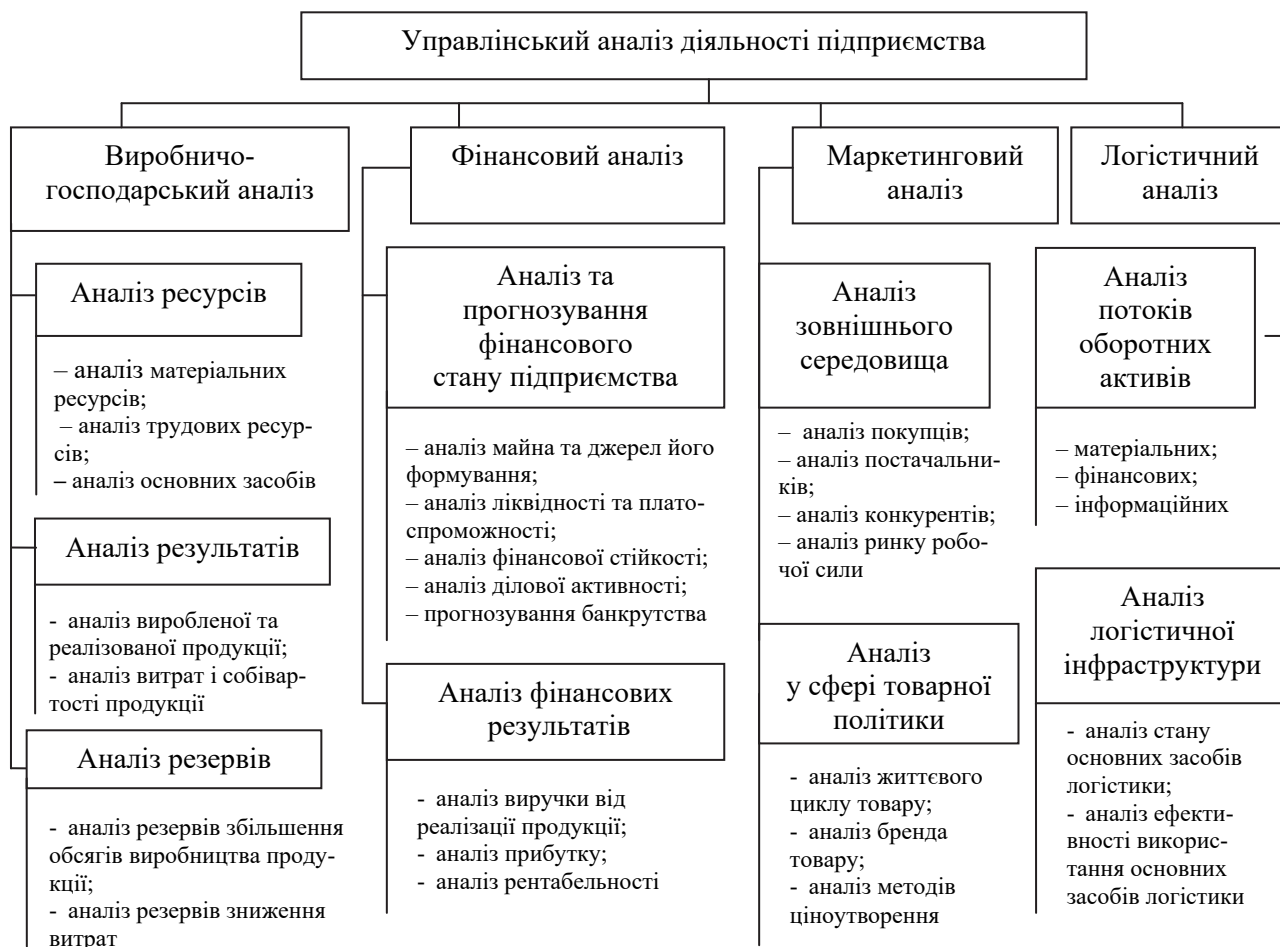

Рис. 1. Система управлінського аналізу підприємства

Загальновизнаною є важливість ефективної організації логістичної діяльності на сучасному промисловому підприємстві і виявляється у здатності логістики гармонізувати цілі підвищення якості обслуговування клієнта і мінімізації витрат підприємства. Є. Крикавський визначає їх як цілі для досягнення і цілі для підтримання [6, с.117]. Перші пов'язані з досягненням певних результатів діяльності підприємства, зокрема, рівня обслуговування клієнта, другі – з мінімізацією витрат для реалізації цілей досягання (логістичних витрат).

Об'єктом логістичного управління на підприємстві є матеріальні та фінансові потоки оборотних активів [7]. Логічно передбачити, що саме ці потоки мають розглядатися як об'єкти логістичного аналізу. За умовчанням слід використовувати поняття інформаційних потоків та відповідно передбачати необхідність їх аналізу.

Матеріальні потоки оцінюються на підставі визначення параметрів їх потужності, інтенсивності, рівномірності надходження, корисного руху складових, тривалості його призупинення (знаходження у стані запасів). Оцінка фінансових потоків покликана встановити рівномірність надходження і витрачання коштів, швидкість трансформації матеріальної форми в грошову, досягнення стану збалансованості та синхронності. Параметри логістичних інформаційних потоків оцінюються, перш за все, не з позицій потужності чи інтенсивності, а з позицій корисності інформації (її значущості) та ритмічності, тобто своєчасності підготовки, обробки та передачі.

Описані параметри мають бути конкретизовані у певних показниках та коефіцієнтах, результати розрахунку яких за певний період та подальша змістовна інтерпретація повинні бути в першу чергу використані для прийняття управлінських рішень в сфері логістики підприємства. В той же час очевидна користь логістичного аналізу й для інших сфер діяльності підприємства, які тісно пов'язані з логістикою ресурсами, інформаційною підтримкою, інфраструктурним забезпеченням. Саме інфраструктура утворює своєрідний каркас, на якому будується система виробництва і логістики підприємства.

В цьому зв'язку розрізняють поняття

виробничої та логістичної інфраструктури. Виробнича підприємства – це підрозділи підприємства, які не беруть безпосередньої участі у створенні продукції, але своєю діяльністю створюють умови, необхідні для роботи основних виробничих цехів. В загальному вигляді виробнича інфраструктура включає:

- допоміжні та обслуговуючі (дільниці) та господарства (ремонтне, інструментальне, транспортне, енергетичне, складське);
- споруди та комунікації (внутрішньо заводські шляхи, під'їзні колії, мости, естакади, трубопроводи, лінії електропередачі, зв'язку, природоохоронні споруди);
- засоби збирання та обробки інформації.

Як видно з наведеного переліку, більшість елементів виробничої інфраструктури має пряме відношення до протікання логістичних процесів, тому ці елементи можуть бути віднесені також до об'єктів логістичної інфраструктури підприємства.

В широкому розумінні логістична інфраструктура – це сукупність технічних та організаційно-економічних елементів, за допомогою яких всі види економічних потоків здійснюють циклічний рух з найбільшою ефективністю від постачальників ресурсів до кінцевих споживачів.

Інфраструктуру логістичних процесів утворюють такі основні групи технічних засобів [4, с.32]:

- засоби транспорту і маніпулювання (навантаження, розвантаження, складування) для переміщення продуктів всередині підприємства, а також між підприємствами, які об'єднані в ланцюгу поставок;
- будівлі та складські споруди, призначені для складування та зберігання запасів, а також необхідне складське устаткування, що забезпечує виконання основних складських функцій;
- засоби пакування, призначені для збереження, захисту продуктів, їх транспортування;
- засоби обробки інформації (технічні пристрої і системи, а також прикладне програмне забезпечення).

Організаційно-економічні умови для ефективного проходження логістичних потоків створюють підприємства різних організаційно-правових форм, які займаються

наданням логістичних послуг (транспортно-експедиційних, складських, комплексних тощо). Відповідно до організаційно-економічних об'єктів логістичної інфраструктури відносять транспортні компанії, складські, логістичні центри, логістичних 3PL, 4PL операторів та послуги, які вони надають.

До технічних елементів логістичної інфраструктури відносять основні виробничі засоби підприємства, які майже в повному обсязі їх визначають.

Участь основних засобів у виробництві визначає їхню класифікацію на виробничі, що безпосередньо беруть участь у виробництві, створюють умови для його здійснення або служать для зберігання і транспортування продукції, а саме: виробничі споруди, передавальне обладнання, силові й робочі машини, вимірювальні й регулювальні прилади, пристрої й лабораторне обладнання, транспортні засоби, інструмент, виробничий інвентар тощо, і невиробничі, котрі належать підприємству і виконують обслуговуючі функції (соціальну, житлову, культурну, медичну, спортивну та ін.).

Отже, об'єкти основних виробничих засобів, покликані забезпечити ефективну організацію логістики на підприємстві, формують її виробничо-забезпечуючий ресурс.

Основні засоби виробничого призначення в свою чергу поділяють на активні та пасивні. Так, активними є основні засоби, які безпосередньо контактують із предметами праці при виготовленні продукції, тобто задіяні у виробничому процесі. До них відносять: робочі, силові машини, устаткування, інструмент тощо. Пасивною частиною виробничих основних засобів є ті, які забезпечують нормальний хід виробничого процесу без контакту з предметами праці – будівлі цехів, адміністрації, складів, транспортні засоби, складські господарства тощо. За такого підходу зрозуміло, що ресурс логістики виробничого підприємства слід віднести до пасивної частини основних засобів.

Класичний підхід до оцінки стану та ефективності використання основних виробничих засобів підприємства, як відомо, передбачає визначення показників трьох груп:

- 1) забезпечення підприємства основними засобами (фондоозброєність, фондо-

місткість, частка вартості основних засобів у майні підприємства);

- 2) стану основних засобів (коефіцієнти зносу, придатності, оновлення, вибуття, приросту);

- 3) ефективності використання основних засобів (фондорентабельність, фондовіддача, абсолютна сума прибутку, що припадає на одну гривню основних засобів).

При оцінці стану та ефективності використання основних засобів логістики підприємства можуть бути використані всі три групи показників, а за необхідності окремі з них можуть бути деталізовані або доповнені.

Так, показник рентабельності основних засобів (фондорентабельності) може бути представлений у вигляді взаємозв'язку трьох факторів (на підставі використання методу розширення моделі): фондовіддачі основних засобів, частки реалізованої продукції в загальному її випуску та рентабельності продажів [8, с.173]

$$R_{OZ} = \Phi B_{OZ} * \chi_{PP} * R_n \quad (1)$$

Найпростішим для цієї факторної моделі методом (способом) абсолютних різниць визначають як змінився рівень рентабельності основних засобів за рахунок кожного фактору.

Наступним кроком є визначення факторів першого порядку на зміну фондовіддачі. З позицій логістичного аналізу традиційний підхід може бути змінений і представлений у вигляді:

$$\Phi B_{OZ} = \Phi B_{OЛЛ} * \chi_{OЛЛ} * \chi_{ПОЗ} \quad (2)$$

де $\Phi B_{OЛЛ}$ – фондовіддача об'єктів логістичної інфраструктури підприємства;

$\chi_{OЛЛ}$ – частка об'єктів логістичної інфраструктури в пасивній частині основних засобів підприємства;

$\chi_{ПОЗ}$ – частка пасивної частини основних засобів в їх загальній вартості.

Модель (2) є мультиплікативною, що дає можливість, як і в попередньому випадку, використати метод абсолютних різниць для визначення впливу кожного з факторів.

Слід зазначити, що модель (2) може використовуватися за умови, якщо прийняти

обсяг випущеної продукції відповідним обсягу переробленої та/або переміщеної готової продукції. При цьому за необхідності здійснення подальшого деталізованого аналізу важливо уникати подвійного рахунку, оскільки, наприклад, на складі операції з переробки та транспортування часто здійснюються одночасно.

Фондовіддача об'єктів логістичної інфраструктури як аналітичний показник характеризує обсяг переробленої та (або) переміщеної силами підприємства продукції у вартісних одиницях, який припадає на одиницю вартості основних засобів логістичного призначення (транспортних, складських, пакувальних, маніпуляційних тощо).

За аналогією із методикою подальшого розкладення показника фондовіддачі основних засобів на фактори, вивчення впливу чинників на зміну $\Phi B_{ОЛІ}$ здійснюються, використовуючи метод розширення, тобто шляхом введення у базову модель показників, перегруповання яких дасть можливість виокремити найважливіші чинники та кількісно оцінити їх вплив на зміну результуючого показника $\Phi B_{ОЛІ}$.

Показник фондовіддачі об'єктів логістичної інфраструктури залежить від їх виду або сфери застосування. Як найважливіші можуть бути виділені об'єкти складської та транспортної інфраструктури. Рівень фондовіддачі кожного цих об'єктів буде залежати від факторів другого порядку, а саме вартості, часу роботи та середньочасової виробітки (технологічної продуктивності за годину роботи). В загальному вигляді показник представляється у вигляді

$$\Phi B_{ОЛІ} = \frac{ВПП}{B_{ОЛІ}} = \frac{T_{од} * P * B_{ВПП}}{C_o} \quad (3)$$

де $ВПП$ – вартість продукції (вантажу), що переміщується та (або) перероблюється за період;

$T_{од}$ – час роботи об'єкта основних засобів за період, год.;

P – технологічна продуктивність за годину роботи (середньочасовий виробіток) об'єкта основних засобів, т/год.;

$B_{ВПП}$ – вартість одиниці маси вантажу, що переміщується або перероблюється, грн.

C_o – ціна (вартість) одиниці обладнан-

ня, грн.

Залежно від виду використовуваного складського обладнання або транспортного засобу, показник продуктивності роботи за одиницю часу визначають по різному (табл. 1). Відповідно буде мати відмінності модель фондовіддачі об'єктів логістичної інфраструктури.

Як видно з формули обчислення показника $\Phi_{ОЛІЦ}$, на зміну фондовіддачі об'єктів складської інфраструктури впливають вісім факторів. За певної деталізації, зокрема уявлення повного часу на здійснення одного циклу роботи, наприклад, баштового крана, як алгебраїчної суми складових (часу на навантаження t_n , розвантаження t_p , транспортування t_{mp} , простоїв, здійснення інших операцій t_i) з урахуванням коефіцієнта сумісності рухів φ , модель ускладнюється і набуває такого вигляду:

$$\Phi B_{ОЛІЦ} = \frac{T_{зм} * K_{зм} * D * 3600 * q * d * B_{ВПП}}{(t_n + t_p + t_{mp} + t_i) * \varphi * C_o} \quad (4)$$

Дана модель є змішаною, тому найпростішим способом аналізу кількісного впливу факторів на результуючий показник, є ланцюгові підстановки.

Продуктивність обладнання неперервної дії визначається по різному залежно від виду переміщуваних вантажів. Ці відмінності формалізовано в табл. 2.

За даними табл. 2 видно, що залежно від специфіки використовуваного обладнання факторна модель показника $\Phi_{ОЛІН}$ буде набувати змін, відповідних особливостям розрахунку продуктивності машин і механізмів.

Методика визначення продуктивності праці основних засобів транспортної логістики залежить від виду рухомого засобу. Так, продуктивність автомобіля P_a , тобто кількість перевезеного ним вантажу за одиницю часу (т/год.), залежить від техніко-експлуатаційних показників роботи рухомого парку і визначається за формулою:

$$P_a = \frac{q * \gamma_{cm} * V_T * \beta}{l_{nn} + V_T * \beta * t_{np}} \quad (5)$$

де q – вантажопідйомність автомобіля, т;

Факторні моделі фондovіддачі для основних видів складського обладнання

Вид складського обладнання	Продуктивність Обладнання	Факторна модель фондovіддачі
Обладнання циклічної дії (крани, навантажувачі)	$P_{OЦД} = \frac{3600}{T_{Ц}} * q * d$ де $T_{Ц}$ – повний час одного циклу, с; q – вантажопідйомність обладнання, т; d – коефіцієнт використання вантажопідйомності обладнання (0,5...0,8)	$\Phi_{OЦД} = \frac{T_{ЗМ} * K_{ЗМ} * Д * 3600 * q * d * B_{ВПП}}{T_{Ц} * Ц_o}$ де $T_{ЗМ}$ – тривалість зміни, год.; $K_{ЗМ}$ – коефіцієнт змінності; $Д$ – кількість днів роботи обладнання за період.
Обладнання неперервної дії (конвеєри, елеватори)	$P_{ОНД} = 3600 * q_1 * V$ де q_1 – середня інтенсивність навантаження на 1 м довжини поверхні (стрічки) машини, т/м; V – швидкість переміщення вантажу, м/с.	$\Phi_{ОНД} = \frac{T_{ЗМ} * K_{ЗМ} * Д * 3600 * q_1 * V * B_{ВПП}}{Ц_o}$

Таблиця 2

Визначення продуктивності обладнання неперервної дії залежно від виду переміщуваних вантажів

Вид вантажів	Формула для визначення продуктивності складського обладнання
Насипні	$P_{МНДн} = 3600 * F * \gamma * V$ де $P_{МНДн}$ – продуктивність обладнання, т/год.; F – площа перетину шару матеріалу, м²; γ – об'ємна насипна маса матеріалу, т/м³.
Однотипні одиничні, які вимірюються масою	$P_{МНДо}^1 = 3600 * \frac{M}{l} * V$ де $P_{МНДо}$ – продуктивність обладнання, т/год.; M – маса одиниці матеріалу або затареної продукції, яка переміщується машиною, кг; l – відстань між вантажними одиницями (ковшами), м.
Однотипні одиничні, які вимірюються кількістю	$P_{МНДо}^2 = 3600 * \frac{V}{l}$ де $P_{МНДо}$ – продуктивність обладнання, од./год.

$\gamma_{ст}$ – статичний коефіцієнт використання вантажопідйомності автомобіля;

V_T – технічна швидкість автомобіля, км/год;

β – коефіцієнт використання пробігу автомобіля;

$l_{нп}$ – відстань навантаженого пробігу автомобіля за поїздки, км;

$t_{пр}$ – час простою автомобіля під операціями навантаження-розвантаження, год.

За необхідності визначити фондovіддачу автомобільного транспорту відповідно із розрахунковою формулою (5) набуває змін базова модель (3)

$$\Phi B_{ОЛпа} = \frac{T_{ЗМ} * K_{ЗМ} * Д * q * \gamma_{ст} * V_T * \beta * B_{ВПП}}{(l_{ні} + V_T * \beta * t_{пр}) * Ц_o} \quad (6)$$

Продуктивність вантажного вагона є узагальнюючим показником використання залізничного транспорту (вагонного парку) і

визначається як робота, яка виконана одним вагоном робочого парку за добу в тонно-кілометрах нетто. За допомогою цього показника може бути розрахований робочий парк для виконання необхідного обсягу перевезень.

Продуктивність вантажного вагона залежить від динамічного навантаження на один вагон робочого парку (q_b), середньодобового пробігу (S_b) і коефіцієнту порожнього пробігу вагонів (α) [9]:

$$P_{доб} = \frac{q_b - S_b}{1 + \alpha} \quad (7)$$

Динамічне навантаження на один вантажений вагон залежить від виду вантажу і типу вагона та від співвідношення середньої відстані перевезень важко- і легковаго-вих вантажів, що пояснюється за допомогою формули:

$$q_b = \frac{\sum Pl_n}{\sum nS_b} \quad (8)$$

де $\sum Pl_n$ – вантажообіг залізниці в т-км нетто;

$\sum nS_b$ – пробіг навантажених вагонів, якими виконаний цей обсяг перевезень.

Як результат, фондівіддача вантажних вагонів визначається за формулою:

$$\Phi_{олв} = \frac{D * (q_b - S_b) * B_{вип}}{(1 + \alpha) * C_o} \quad (9)$$

Слідуючи логіці традиційного підходу до аналізу ефективності використання основних засобів, наступним етапом має бути визначення впливу факторів третього порядку на зміну показника фондівіддачі. Для цього необхідно знати як змінився обсяг переміщеної та (або) переробленої продукції у зв'язку із заміною транспортно-складського обладнання або його модернізацією, впровадженням інноваційних заходів з удосконалення складських технологій або організації доставки вантажів. В окремих випадках може вивчатися вплив не тільки виробничих, а й соціальних факторів (підвищення кваліфікації робітників, покращення умов їх праці тощо), що безперечно підвищить цінність проведеного логістичного аналізу.

Висновки. Однією з найважливіших умов ефективної організації логістичних процесів є їх належне технічне забезпечення. Основні виробничі засоби логістики потребують системної, організованої на науковій основі оцінки стану та ефективності використання, що дасть можливість аналітику своєчасно розпізнати ланки у товаропровідному ланцюгу, які стримують інтенсивність поточкових процесів через низьку продуктивність підйомно-транспортного обладнання, його несправність та як наслідок понаднормативні простой у ремонті тощо. Своєчасна ідентифікація «вузьких» ланок ланцюга із конкретизацією виявленої проблеми дозволить вжити заходів з усунення відхилень у графіку роботи транспортно-складського обладнання та устаткування і тим самим забезпечити досягнення планових показників потужності, інтенсивності, рівномірності, корисності матеріальних потоків.

Література

1. Коваленко Л. В. Позиционирование логистического анализа в управленческом анализе / Л. В. Коваленко, Н. Г. Филонов // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – №12. – С. 166–171.
2. Эффективность логистического управления / Под общ. ред. Л. Б. Миротина. – М. : Экзамен, 2004. – 448 с.
3. Моисеева Н. К. Экономические основы логистики / Н. К. Моисеева. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 528 с.
4. Крикавський Є. В. Економіка логістичних систем: монографія / М. Василевський, І. Білик, О. Дейнега та ін. // під ред. Є. Крикавського та С. Кубіва. – Львів : НУ «ЛП», 2008. – 596 с.
5. Крикавський Є. В. Логістичні активи та консеквенції їх використання / Є. В. Крикавський, О. А. Похильченко [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23696/1/15-87-95.pdf>. (дата звернення 20.02.2016).
6. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії. / Є. В. Крикавський. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», «Інтелект - Захід», 2004. – 416 с.
7. Баранець Г. В. Логістичні пріоритети в управлінні оборотними активами підприємства / Г. В. Баранець // Вісник КНТЕУ. – 2006. – № 6. – С. 64–69.
8. Савицкая Г. В. Экономический анализ / Г. В. Савицкая. – Мн. : Новое знание, 2004. – 640 с.
9. Шпак О. А. Моделирование показателей использования вагонного парка железниц / О. А. Шпак // Вісник ДНУЗТ. – Д., 2006. – Вип. 11. – С. 230–235.

РАЗВИТИЕ ПОДХОДОВ К ОЦЕНКЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ЛОГИСТИКИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО АНАЛИЗА ПРЕДПРИЯТИЯ

А. В. Баранец, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье определено место логистического анализа в системе управленческого анализа деятельности предприятия. Обоснован состав объектов логистической инфраструктуры, уточнено их видовое деление с использованием типовых классификационных критериев. Получил дальнейшее развитие подход к оценке эффективности использования основных средств логистики на основе изменений факторной модели показателя фондоотдачи.

Ключевые слова: логистический анализ, управленческий анализ, логистическая инфраструктура, основные средства, рентабельность фондов, фондоотдача, складская инфраструктура, транспортная инфраструктура.

DEVELOPMENT OF APPROACHES TO THE ESTIMATE OF LOGISTIC FIXED ASSETS IN THE SYSTEM OF ENTERPRISE MANAGEMENT ANALYSIS

H. V. Baranets, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The place of logistic analysis in the management analysis system of the enterprise is determined. Composition of facilities of logistic infrastructure is grounded; their type division is clarified using standard classification criteria. The approach to estimation of logistic fixed assets effectiveness is further developed. It is based on changes of the factor model indicator of the capital productivity.

Keywords: logistic analysis, management analysis, logistic infrastructure, fixed assets, profitability, capital productivity, warehouse infrastructure, transport infrastructure.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Швецом В. Я.

Надійшла до редакції 08.02.16.

УДК 65.012:338.2

УПРАВЛІННЯ ДИНАМІЧНИМИ ЗДІБНОСТЯМИ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ

*С. О. Ареф'єв, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний авіаційний університет»,
arefievso@ukr.net*

У статті проаналізовано можливості формування структурних трансформацій підприємств виходячи з управління динамічними змінами при розгляді існуючих підходів до їхнього розуміння. Визначено зв'язки факторного впливу відносно трансформації функціонуючих бізнес-систем з подальшою їх класифікацією. Розроблено модель управління динамічними здібностями, що включає принципи, вміння, кордони динамічних здібностей у відповідності з кордонами структурних трансформацій підприємств.

Ключові слова: підприємство, трансформація підприємства, динамічні здібності, бізнес-система, фактори впливу.

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання вимагають від підприємств забезпечення стійкого функціонування на підставі відстеження викликів зовнішнього середовища та адаптації до його загроз. Відсутність кордонів для руху інформації, перехід до відкритих інновацій дозво-

ляє прискорювати трансформаційні процеси, що вимагає наявності, розвитку та використання динамічних здібностей підприємств, оскільки підвищується швидкість прийняття відповідних рішень, що ґрунтується на русі всіх видів ресурсів. Створення умов для комфортного здійснення змін обу-

мовлює процеси внутрішньої адаптації на підставі визначення критеріїв пріоритетності та класифікації структурних трансформацій підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриттю суті поняття динамічних змін в останні десятиліття присвятили свої праці такі зарубіжні вчені, як Д. Тіс, Г. Пізано, Е. Шуен [1], Дж. Барні [2], К. Ейзенхардт [3], С. Вінтер [4], Дж. Магретта [5], Р. Нельсон [4] та ін. Серед російських та вітчизняних науковців, які зробили внесок у визначення поняття динамічних змін є Т. Андрєєва [6], В. Верба [7], Н. Гаращенко [8], В. Геєць [9], В. Катькало [10], А. Наливайко [11], В. Чайка [6] та ін.

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає в обґрунтуванні факторного впливу трансформації на функціонування бізнес-систем, створення класифікації чинників трансформації підприємства та розробка моделі управління його динамічними здібностями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічні здібності вчені розглядають як основу стратегічного розвитку та управління; як частини потенціалу підприємства, як такі, що формують компетенції; як основу підтримання конкурентної позиції. Галузеві та секторальні перетворення, що відбуваються в поточний період розвитку обумовлюють задіяння підприємницького потенціалу до вирішення проблем, що виникають у підприємства через наявність ризиків, та достатньо швидкого прийняття управлінських рішень. Нестандартність та слабо прогнозованість параметрів зовнішнього середовища потребують формування динамічних здібностей підприємств, які у зв'язку із складовими підприємницького потенціалу дозволять вчасно адаптуватись та гармонізувати внутрішнє із зовнішнім середовищем.

Розглядаючи поняття динамічних здібностей К. Ейзенхардт визначає динамічні здібності як «комбінації більш простих здібностей та пов'язаних з ними рутин, деякі з яких можуть бути основою для інших і таким чином мають бути придбані першими» [3, р. 1116].

Разом з тим, на думку Т. Є. Андрєєвої та В. А. Чайки місце динамічних здібностей

в ієрархії здібностей організації можна описати таким чином. У організації існують: функціональні (операційні) здібності, властиві більшості компаній в галузі; «ключові» здібності, формують ключові компетенції, що лежать в основі конкурентних переваг; динамічні здібності, що дозволяють оновлювати «ключові» здібності відповідно до змін у зовнішньому середовищі [6, с. 164]. З нашої точки зору суті функціональні, «ключові» та оновлюючі здібності є не повними, оскільки не враховують основних рис відкритої системи, якою є підприємство. Доцільніше розглядати ієрархічну побудову з позиції компетенцій, вони дають змогу більш широкого та чіткого розуміння впливу факторів на властивості динамічних здібностей.

В економічній літературі питанням розгляду компетенцій займалося багато вчених. На особливу увагу заслуговує підхід Гребешкової О. М., вона ідентифікує компетенції за п'ятьма рівнями: 1) окремих індивідуумів (професійні компетенції); 2) ролей, що виконують члени колективу в групах у процесі господарської діяльності (рольові компетенції); 3) здійснення певних функцій у процесі виробництва та реалізації продукції (функціональні компетенції); 4) підприємства як учасника ринкових відносин (стратегічні компетенції); 5) неповторності та відмінності підприємства (ключові компетенції). Перші два рівні утворюють групу так званих особистісних компетенцій, решта – компетенції організаційного рівня, вдале реконфігурування яких виявляється у динамічних здатностях фірми» [12, с.323]. Поєднання компетенцій та динамічних здібностей за рівнями дає змогу більш повно ідентифікувати їх при використанні та розвитку підприємств, знаходити ключові елементи для більш повної відповідності між ними та знаходженні певних розривів, які не дозволяють ефективно використовувати ресурси підприємства та використовувати потенціали сегментів ринків.

Як подає у своїй праці Д. Тіса динамічні здатності фірми включають чотири організаційних вмінь: 1) рутинізовані процеси управління інноваціями та змінами; 2) бізнес-інтуїцію та бачення, необхідні для створення нових бізнес-моделей; 3) механізми

прийняття вірних інвестиційних рішень, що дозволяють визначити нові ринки і технології; обмежити невизначеність; обмірковано робити ризиковані інвестиції в нові технології; забезпечувати ефективне поєднання спеціалізованих активів; 4) компетенції оркестрування та управління трансакціями (наприклад, прийняття рішення про аутсорсинг і з ким ці відносини вибудовуються і т. д.) [1]. На нашу думку динамічні здібності структурних трансформацій підприємств теж можна поділити на чотири вміння: 1) організаційне оновлення, через прийняття рішень постійності структурних перетворень всіх рівнів управління з огляду на трансформаційні процеси; 2) причинно-наслідкові пояснення, які обумовлюють обґрунтування зв'язків між прикладним вираженням динамічних здібностей та структурних трансформацій до результату досягнення поставлених цілей; 3) динамічний список, до нього відноситься той масив впливів, факторів та чинників, які обумовлюють трансформацію бізнес-систем; 4) динамічний діапазон, який формує факторне навантаження на динамічні здібності стратегічних перетворень через універсальні просторово-часові моделі. Така структуризація може дозволити підприємству гармонізувати в просторі і часі причинно-наслідкові процеси, чинники, що їх обумовлюють, розподілити свій потенціал при здійсненні різномасштабних змін із використанням інформаційно-комунікативних технологій.

На думку Мартиненко М. В. «Роль динамічних здібностей полягає у тому, щоб забезпечити підприємству можливість володіти конкурентними перевагами, незважаючи на швидкі зміни у зовнішньому середовищі. З іншого боку, динамічні здібності мають велике значення й у комбінації з базовими організаційними компетенціями. Так, зазначені вище інтеграційні та реконфігураційні процеси можуть бути застосовані не тільки по відношенню до ключових, але й до базових компетенцій. Вдале поєднання базових компетенцій на основі динамічних здібностей само по собі може стати ключовою компетенцією у тому разі, коли таке поєднання є унікальним і надає підприємству конкурентні переваги» [13, с.55].

Процес реформування вітчизняних під-

приємств у період трансформації тісно пов'язаний із розвитком динамічних здібностей та удосконаленням інструментів ринкового механізму. Українські економісти та менеджери активно використовують світовий досвід як в управлінні економікою, так і в управлінні підприємствами. Проте просте копіювання іноземних стратегій поведінки, чи, навіть, доопрацювання і пристосування до вітчизняних умов не завжди призводить до бажаних результатів. Проблематика трансформаційних процесів, що відбуваються в українській економіці, вимагає власного наукового розв'язання сучасних економічних завдань, які ставить перед науковцями теорія і практика реалії суб'єктів господарювання.

У перекладі з латинського слово «трансформація» (лат. *transformatio*) означає перетворення. У праці [14, с.13] запропоновано наступне визначення поняття «трансформація» – це зміна структури якогось об'єкта в рамках процесу, що самоорганізується. Однак, по відношенню до проблеми цілеспрямованого управління змінами економічної системи таке визначення є обмеженим, оскільки не включає якісної складової при самоорганізації, яка сама по собі задіює лише внутрішні фактори та може бути спонтанною. На нашу думку, «динамічні здібності структурних трансформацій» – це такий стан розвитку та функціонування підприємницько-організаційного суб'єкта, який під впливом функціональних компетенцій задіює індивідуальні властивості індивідуума, що спрямовані на задоволення цілей та інтересів власників цього суб'єкта. Розуміючи при цьому, що саме власники та їхні вимоги до самореалізації забезпечить відтворення відповідних стосунків по групах зацікавлених сторін.

Економічна наука виділяє 3 групи факторів трансформації підприємницьких структур: зміни в забезпеченості ресурсами, зміни споживчих переваг та зміни технологій [9; 15]. Разом з тим, у праці [16] наголошено на тому, що рушійною силою трансформації виробництва є неповне використання ресурсів, а також на надмірному спрощенні класифікації факторів трансформацій в рамках теорії інституціоналізму. Автор пропонує власну класифікацію факторів

трансформацій економічних систем, що передбачає 4 ознаки класифікації: за належністю трансформацій до певної мегавиробничої системи, за природою трансформаційних процесів, за національною специфікою та за рівнем дії. Остання класифікаційна ознака передбачає групування факторів за ієрархічним рівнем прояву (макро-, мезо-, мікроекономічні) із подальшою деталізацією кожної групи на 2 – 3 підгрупи факторів, які здебільшого відображають зміни, що відбуваються.

В рамках кожної з решти класифікаційних ознак виділено по дві групи видів факторів трансформаційних перетворень. Однак, на нашу думку, класифікація, запропонована у [16] потребує удосконалення принаймні з таких причин:

– по-перше, перелік ознак класифікації є неповним, оскільки він не враховує спонтанні поведінкові фактори, вплив яких на структуру бізнес-систем та їх зв'язків з оточенням є вирішальним;

– по-друге, дискусійним є виокремлення груп факторів в рамках кожної з ознак, наприклад за природою трансформаційних процесів виділено лише дві групи факторів: організаційно-економічні та інші (техніко-технологічні, соціальні, політичні), що не

дозволяє в повній мірі упорядкувати причини та наслідки реорганізаційних трансформацій функціонуючих підприємств;

– по-третє, суб'єктивізм процесів прийняття рішень не дозволяє об'єктивно використовувати інформаційне забезпечення та реальність функціональних завдань, відстежити динамічні зміни у співвідношенні функцій управління та їхній опосередкований вплив.

Стосовно класифікації факторів структурних трансформацій за критерієм природи походження таких факторів, а також поведінкових факторів наголосимо на необхідності подальшого їх поділу на внутрішні, що детермінують розвиток окремих підприємств, та зовнішні, які визначають тенденції розвитку на рівні цілої галузі, подібно до того, як це запропоновано у праці С. Філіппової. У табл. 1 подано деталізовану класифікацію чинників структурних трансформацій підприємств, у якій запропоновано додаткові класифікаційні ознаки та враховано існуючі наукові розробки, що дозволить гармонізувати економічні інтереси при трансформаціях, наповнити більш детально інформацією, включаючи зміни умов галузевої конкуренції, передумов формування кризових явищ.

Таблиця 1

Уточнююча класифікація факторів структурних трансформацій підприємств та галузей

Джерело походження фактору	Прояв факторів як передумов та наслідків трансформацій	
	Зовнішніх	Внутрішніх
Організаційно-економічна	— загальногалузева криза; — зміна кон'юнктури ринків збуту; — зміна правового поля діяльності окремих галузей чи національної економіки* — зміна закономірностей розвитку галузі; — поява нових форм ведення бізнесу; — змін цінних характеристик та кон'юнктури ринку виробничих ресурсів	— зміна ділової активності та прибутковості — зміна фінансової стійкості, платоспроможності, здатності до генерування грошових потоків — зміна стратегії інтеграції, диверсифікації, спеціалізації; — зміна концепції, організаційної форми та методів управління; — зміна форми власності;
Техніко-технологічна	— інноваційний прогрес галузі; — створення нових інформаційно-комунікаційних технологій	— зміна типу виробництва; — зміна інноваційної активності; — зміна системи інформаційно-аналітичного забезпечення; — зміна ресурсомісткості виробництва

Соціальна	— посилення впливу демографічних та етнічних факторів	— зміна керівництва та оновлення персоналу
Поведінково-психологічні	— зміна обсягу та структури попиту в частині споживчих вимог; — зміна обсягу та структури оплати придбаного продукту	— зміна мотивації до праці серед персоналу та власників; — зміни у ставленні до досягнутих підприємством результатів серед персоналу та власників;

*Примітка: жирним шрифтом виділено авторські формулювання прояву факторів структурних трансформацій
Джерело: складено за ([16–19])

Факторне навантаження під час проведення трансформаційний процесів лежить в площині не лише прямого негативного впливу, а й у площині створення системи принципів, які дадуть змогу створити умови, норми та ствердження функціонування системи управління. В свою чергу якісна система управління залежить від динамічних здібностей підприємства і також має підпадати під вплив факторів, які обумовлюють ефективне її використання та розвиток. Важливим залишається питання узгодження принципів динамічних здібностей до принципів структурних трансформацій. На рис.1 представлена модель узгодження кордонів перетину принципів динамічних здібностей та структурних трансформацій, а також створення поля взаємодії цих кордонів. Для узгодження дій щодо досягнення поставлених цілей доцільним є використання вмінь, на основі аналітико-синтетичної діяльності.

Узагальнений алгоритм оптимізації структури динамічних здібностей доцільно розглядати через призму структури та побудови певних організаційних форм для стабільного розвитку та ефективного відтворення. Перший етап: вертикальний та горизонтальний розгляд цілей окремих видів діяльності, функціональної спрямованості та формування цілей підприємства. Другий етап: узгодження набору стратегічних ресурсів та напрямків бізнесу за цільовим розподілом. Третій етап: залучення додатково необхідних ресурсів та корегування наявних з урахуванням ринкової потреби на товари та послуги. Четвертий етап: багатокритеріальна раціоналізація інтегрованих зв'язків між елементним складом підприємства як економічної системи. П'ятий етап: оцінювання отриманого результату на підставі об-

ґрунтування системи показників.

На особливу увагу заслуговують національні чинники структурних трансформацій, які, з огляду на весь 23-річний процес становлення та розвитку національної економіки, призвели до повного її занепаду, краху фінансової системи країни та досягнення країною переддефолтного стану. У такому стані динамічні здібності підприємства виходять на перший план для протидії негативному впливу факторів всіх рівнів, як галузевого, так і національного. Цілком погоджуючись із [3], вважаємо за доцільне доповнимо національні фактори трансформацій українських підприємств двома додатковими, зумовленими етнічною ментальністю:

- некоректна та не завжди зважена політика трансформацій, орієнтована на спонтанне формування ринкових структур та вибір в якості першочергового орієнтиру глобальної лібералізації економічних відносин замість ринкової реорганізації виробництва;
- техніко-організаційна основа господарюючих інституційних утворень, орієнтована на монополізм та лобіювання ними своїх інтересів у владних структурах;
- домінування державної власності, внаслідок чого економічні інтереси учасників виробництва концентруються на її розподілі, а не на розвитку самого виробництва;
- неадаптоване копіювання закордонних моделей підприємницької діяльності, які для вітчизняних реалій здебільшого непридатними;
- відтерміноване усвідомлення хибності прийнятих рішень, безглуздості допущених помилок як по відношенню до реорганізації існуючого устрою підприємства, так і щодо революційних руйнувань суспільного

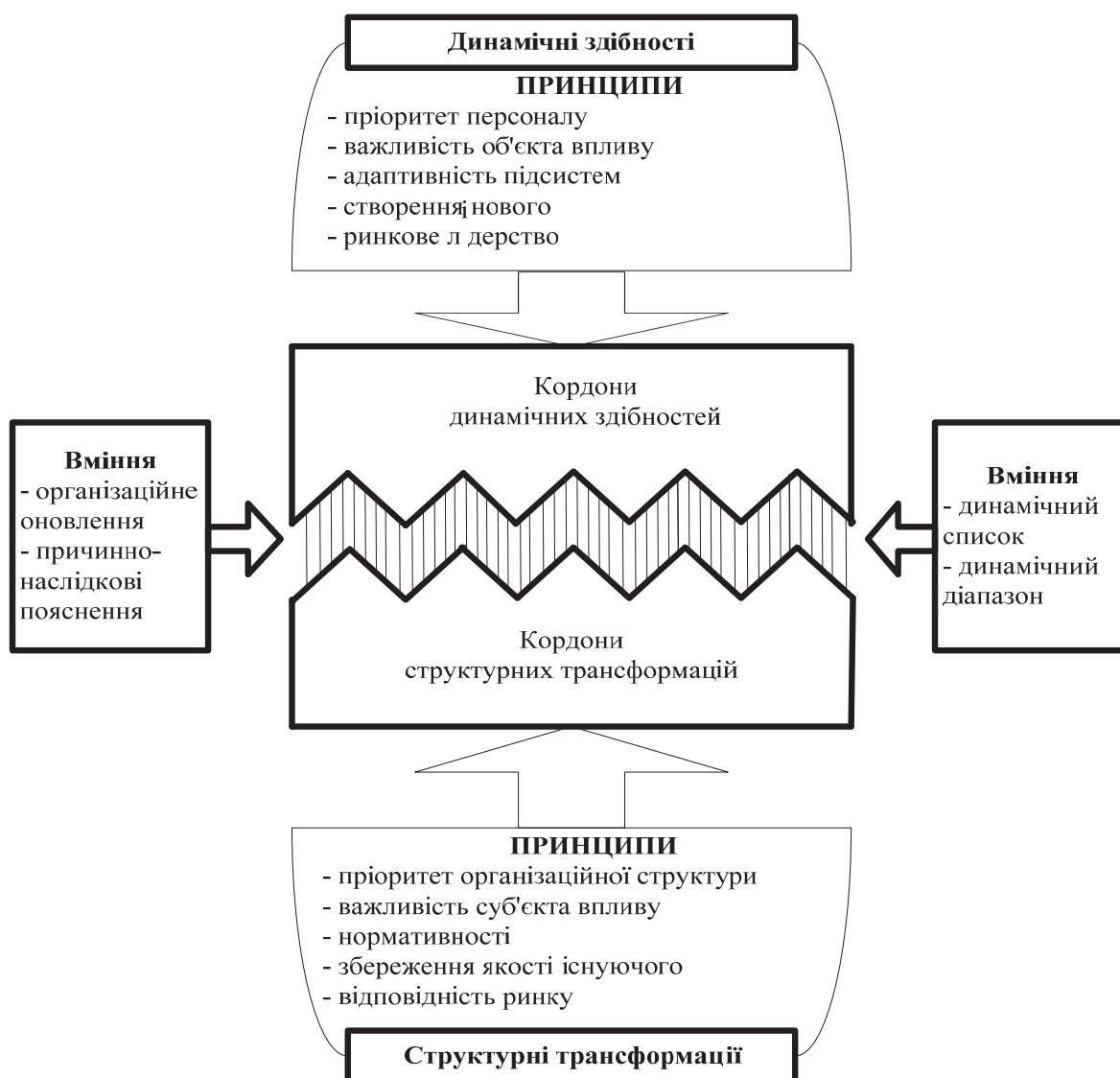

Рис.1. Модель управління динамічними здібностями структурних трансформацій підприємств

устрою, свідомості громадян, соціально-економічних зв'язків між регіонами країни та з іншими країнами світу.

З урахуванням зазначених зауважень, пропонуємо наступну авторську класифікацію факторів трансформації функціонуючих бізнес-систем (табл.2).

Особливої уваги заслуговують системні чинники процесу розвитку. Спільною рисою для обох груп факторів є їх спіралевидний, асиметричний характер розвитку. Наголошуючи на тому, що асиметрія – об'єктивна реальність (те, що існує «поза свідомістю» і «незалежно від свідомості») і водночас рушійна сила глобального розвитку, маємо враховувати її специфічні просторові та часові характеристики [23, с. 249–253]. На думку автора цього дослідження

простір та час є концептуальними елементами, за допомогою яких конструюються універсальні метафізичні просторово-часові моделі, призначені для понятійної репрезентації загальнотеоретичних засад еволюційно-історичного розвитку людства.

Використання просторово-часових характеристик при управлінні динамічними здібностями структурних трансформацій знаходять своє відображення у вміннях, які можна визначити через переміщення компетенцій на підприємстві на визначену одиницю часу. При цьому швидкість буде залежати від темпу та щільності зв'язків між елементами динамічних здібностей та структурних трансформацій, що дасть змогу визначити амплітуду ефективності управління, оскільки ці показники знаходяться в обер-

Фактори трансформації функціонуючих бізнес-систем

Фактори	Деталізація чинників трансформацій
I. Ієрархічний рівень економічних збурень	світові глобалізація та дивергенція
	макроекономічні: стан національної економіки як наслідок структурної, фінансової, монетарної політики уряду
	мезоекономічні: 1. нерівномірність розвитку областей, у яких розташовані підприємства, 2. асинхронність стадій життєвого циклу у різних галузях
	мікроекономічні: 1. рівень конкуренції на галузевому ринку продукції та факторів виробництва, 2. нерівномірність проникнення новітніх технологій виробництва на підприємства в межах певної галузі
II. Національні та міжнародні особливості ведення бізнесу	1. « національна » підприємницька модель
	2. удосконалення організаційно-економічного механізму підприємств, що функціонують у мультинаціональному середовищі однієї країни
	3. прагнення досягти « наднаціональні » (світові) стандарти підприємницької діяльності
III. Системні чинники процесу розвитку	1. ендогенні , зумовлені еволюційним розвитком окремих структурних елементів всередині самої системи
	2. екзогенні , зумовлені еволюційним розвитком людського суспільства та суспільно-економічного устрою
IV. Природа походження	організаційно-економічні
	соціально-політичні
	інноваційно-технологічні
V. Поведінкові	свідомі намагання асимілюватись чи дисимілюватись до суспільного економічного загалу
	економічні очікування власників бізнесу
	спонтанні рішення, що не знаходять логічного обґрунтування навіть у самих ініціаторів трансформацій

(складено за: [20–22, 16])

нено пропорційному зв'язку. Досягнення рівномірного руху підприємства (тобто ідеального взаємопроникнення) стає можливим за умови досягнення однакових темпу та щільності управлінських впливів. В таких умовах основною метою управління динамічними змінами структурних трансформацій є зростання швидкості за одиницю часу в плановому періоді, оскільки це дасть змогу здійснити прискорення основних конкурентних процесів.

Висновки. Однією з інноваційних форм забезпечення формування компетенцій та підтримки конкурентних позицій стратегічного управління та потенціалу є динамічні здібності. Структурна трансформація на вітчизняних підприємствах має ряд особливостей, які пов'язані з формуванням протидії негативному впливу факторів. За-

безпечення вдалих структурних трансформацій проходить через нівелювання кордонів з динамічними здібностями за допомогою застосування вмінь. Зокрема, з метою забезпечення підвищення рівня структурних трансформацій можна досягти через переміщення компетенцій на підприємстві на визначену одиницю часу.

Література

1. Тис Д. Дж. Динамические способности фирмы и стратегическое управление / Д. Дж. Тис, Г. Пизано, Э. Шуен // Вестник С.-Петерб. ун-та. Сер. Менеджмент. – 2003. – № 4. – С. 133–183.
2. Барни Дж. Б. Может ли ресурсная концепция принести пользу исследованиям в области стратегического управления? – Да // Российский журнал менеджмента. – 2009. – Т. 7. – № 2. – С. 71–92.
3. Eisenhardt K. M.; Martin J. A.: Dynamic capabilities: What are they? / K. M. Eisenhardt, J. A. Martin // Strategic Management Journal. – 2000. – Vol. 21. – 10–

11. – Р. 1105–1122.

4. Нельсон Р. Р., Уинтер С. Дж. Эволюционная теория экономических изменений. М. : Дело, 2002. – 536 с.

5. Магретта Дж. Ключевые идеи. Майкл Портер. Руководство по разработке стратегии / Дж. Магретта. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 272 с.

6. Андреева Т. Е., Чайка В. А. К дискуссии о сущности динамических способностей // Вестник СПбГУ. – Сер. Менеджмент. – 2006. – Вып. 4. – С. 163–174.

7. Верба В. А. Управление развитием компании / В. А. Верба, О. М. Гребешкова. – К. : КНЕУ, 2011. – 482 с.

8. Гаращенко Н. М. Когнитивність організації в теорії фірми / Стратегія економічного розвитку України: науковий збірник. Випуск 20–21 / Гол. ред. А. П. Наливайко. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 14–22.

9. Геєць В. М. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / Геєць В. М. – Х. : Форт, 2003. – 440 с.

10. Катькало, В. С. Эволюция теории стратегического управления : монография / Высшая школа менеджмента СПбГУ, В. С. Катькало. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Высшая школа менеджмента : Издат. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2011. – 544 с.

11. Наливайко А. П. Управление персоналом в процессе реализации изменений // Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы. – 2011. – № 5. – С. 2–20.

12. Гребешкова О. М. Динамічні здатності підприємства: способи виявлення та відстеження розвиненості / О. М. Гребешкова, О. Г. Малярчук // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013. – № 7. – С. 321–326.

13. Мартиненко М. В. Класифікація організаційних знань підприємства на основі компетентнісного підходу і концепції динамічних здібностей / М. В. Мартиненко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – №2. – С. 49–57.

14. Єрохін С. А. Структурна трансформація

національної економіки (теоретико-методологічний аспект) / С. А. Єрохін. – К. : Вид-во «Світ знань», 2002. – 528 с.

15. Катаєв С. Несходжені лабіринти трансформації / С. Катаєв // Віче. – 1999. – № 6. – С. 6–7.

16. Філіппова С. В. Методологія управління трансформаційними процесами в промисловому виробництві / С. В. Філіппова // дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. – 2006. – 486 с.

17. Буряк П. Ю. Теоретико-методологічні основи інтеграційних процесів у сфері підприємництва / П. Ю. Буряк. – Автореф. дис...д-ра экон. наук: – Львів : ЛДФЕІ, 2003. – 40 с.

18. Геєць В. Деякі ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії / В. Геєць // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 4–17.

19. Ольсевич Ю. М. Механізм господарської трансформації / Ю. М. Ольсевич // Вісник. Економіка. – К. : ВПЦ «Київський ун-т». – 2002. – Вип. 62. – С. 15–18.

20. Єщенко П. Є. Модель зростання для трансформаційної економіки / П. Є. Єщенко // Вісник «Економіка». – К. : ВПЦ Київський ун-т. – 2002. – Вип. 62. – С. 13–15.

21. Покрытан А. Рыночная трансформация и проблемы приоритетов в экономике Украины / А. Покрытан // Экономика Украины. – 1997. – № 12. – С. 18–27.

22. Статистика науки инноваций. Краткий терминологический словарь / Под ред. Л. М. Гохберга. – М. : Центр исследований и статистики науки, 1996. – 335 с.

23. Кравчук Н. Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору / Н. Я. Кравчук. – К. : Знання, 2012. – 782 с.

УПРАВЛЕНИЕ ДИНАМИЧЕСКИМИ СПОСОБНОСТЯМИ СТРУКТУРНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ

С. О. Арефьев, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный авиационный университет»

В статье проанализированы возможности формирования структурных трансформаций предприятий исходя из управления динамическими изменениями при рассмотрении существующих подходов к их пониманию. Определены связи факторного влияния относительно трансформации функционирующих бизнес-систем с дальнейшей их классификацией. Разработана модель управления динамическими способностями, которая включает принципы, умения, границы динамических способностей в соответствии с границами структурных трансформаций предприятий.

Ключевые слова: предприятие, трансформация предприятия, динамические способности, бизнес-система, факторы влияния.

MANAGEMENT OF DYNAMIC CAPABILITIES OF ENTERPRISES STRUCTURAL TRANSFORMATIONS

S. O. Arefiev, D.E., Ass. Prof., SHEI «National Aviation University»

Possibilities of forming structural transformations of enterprises are analysed, based on management of dynamic changes, considering the existing approach to their understanding. The links of factor influence are defined in relation to transformation of the functioning business-systems with their further classification. A management model is worked out by dynamic capabilities, which includes principles, abilities and borders of dynamic capabilities in accordance with the borders of structural transformations of enterprises.

Keywords: enterprise, transformation of enterprise, dynamic capabilities, business-system, influence factors.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагоновою О. Г.

Надійшла до редакції 12.01.16.

УДК 339.138

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНОЇ РЕКЛАМИ

*Хасан Алі Аль-Абабнех, кандидат технічних наук, аспірант,
ДВНЗ «Національний авіаційний університет», phd.eng.hasan@gmail.com*

В даній роботі дано узагальнене визначення понять «ефект від реклами» та «ефективність сучасної реклами». Визначено набір оптимальних критеріїв та методів оцінки ефективності рекламних заходів. Розглянуто модифікацію критеріїв та методів оцінки ефективності реклами з урахуванням особливостей сучасного споживача та сучасних форматів реклами.

Ключові слова: рекламне звернення, ефективність реклами, товарообіг, прибуток, вплив на споживача, критерій ефективності реклами.

Постановка проблеми. У сучасній масовій комунікації реклама займає одне з провідних місць. У рекламній комунікації вперше зустрічаються, апробуються, удосконалюються або досягають масового охоплення багато інструментів і технологій впливу на аудиторію і взаємодії з глядачами, слухачами, читачами і користувачами.

У теоретиків і у практиків у час стрімких змін рекламних тенденцій немає універсального і єдиного набору методів і критеріїв для визначення ефективності як класичних так і нових рекламних форматів, прийнятних для всього рекламного ринку. Оскільки з кожним днем споживач стає все більш вибагливим та виникають нові формати реклами, які формуються при видозміні усталених, традиційних видів з метою залучення специфічних цільових аудиторій або з метою виділення з клаттера інших рекламних повідомлень, повинні змінюватися і методи та критерії, за допомогою яких є змога дати оцінку сучасним рекламним форматам. Така ситуація на ринку провокує агресивне зростання кількості нових методів

і критеріїв оцінки на тлі їх відносно низькою доказової бази та інформативності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки на тему реклами, ефективності реклами в загальному і ефективності реклами сучасних форматів було опубліковано велику кількість книг як за кордоном, так і в країнах СНД. Одним з перших серйозних досліджень стала праця А. Кутлалієва і А. Попова «Ефективність реклами», яка заснована на аналізі великої кількості статистичних даних. Після почалася серія професійних і науково-дослідних публікацій в профільних виданнях і у виданнях, які висвітлюють теми реклами в контексті розвитку бізнесу і економіки. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених рекламі та її ефективності, питання вибору оптимального комплексу методів оцінки ефективності нових форматів рекламних кампаній з урахуванням особливостей сучасного сприйняття досі недостатньо освітлені.

Формулювання мети статті. Метою даної праці є визначення набору оптимальних критеріїв та методів оцінки ефективності

ті рекламних заходів з урахуванням особливостей сучасного споживача та сучасних форматів реклами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні маркетингові проекти виглядають ефектно. Проте, чи настільки ж вражаючі результати?

Коли споживач реклами проходить по вулицях міста, перед ним миготять сотні рекламних повідомлень і плакатів, але важко сказати, які саме рекламні звернення згадав би, які з них могли б привернути увагу. 90% рекламних звернень в цілому сприймаються як частина структури ландшафту міста.

Відповідно роботам Марка Вануеля, доктора філософії, професора маркетингу NEC School of Management, сучасні альтернативні рекламні засоби можуть впливати на споживачів в трьох напрямках. По-перше, вони роблять нову марку «реальністю», по-друге, вони повторно викликають в уяві образи торгових марок шляхом утворення асоціативного зв'язку, а по-третє, вони роблять позитивний вплив на сприйняття рекламної інформації взагалі, тому що викликають однозначно позитивні емоції. Таким чином, для досягнення основних вимог ефективності сучасної реклами на нетрадиційних носіях є те, що між носієм і рекламним текстом повідомлень утворюються стабільні відносини, реалізовані на інтуїтивному рівні [7].

Рекламу необхідно детально продумувати і готувати. Вибір об'єктів, які покликані стати рекламними носіями, повинен відповідати цільовій аудиторії і специфіці рекламованого товару.

Головне завдання нових маркетингових форматів – це виділитися із загального рекламного потоку і підвищити ефективність реклами. У зв'язку з цим важливим стає питання структуризації і модифікації методик оцінювання результатів рекламного заходу та ефективності рекламної комунікації нових форматів. Ефективність реклами у загальному вираженні – це показник, що відображає повноту досягнення заявлених цілей реклами. Реклама сьогодні відходить від застосування традиційних методів та інструментів вимірювання ефективності, які застосовувалися в XX столітті. Головним показником вважається співвідношення рек-

ламних витрат та збільшення товарообігу, а також досягнення охоплення певної цільової аудиторії. Також існує безліч нестандартних, специфічних критеріїв і методик оцінки ефективності сучасної реклами. Але кількість існуючих способів оцінки не говорить про якість і достовірності отриманих результатів. Навіть, навпаки, результат застосування різних методик виступає як екстенсивний: замість однозначної відповіді і конкретної певної групи рішень, фахівці отримують тільки набір різних підходів, концепцій, точок зору і т.д. Тому, в більшості випадків, можна очікувати лише більш менш адекватні локальні рішення, які не характеризуються високою точністю і інформативністю.

Питання оцінки ефективності реклами продовжує масово вивчатися. Складність оцінки рекламного ефекту обумовлена поведінкою споживача, передбачити мотиви дій якого з урахуванням психологічних особливостей особистості і ймовірності факторів, що впливають на особистість, практично неможливо.

Крім того, критерії ефективності реклами часто не враховують можливість накопичення позитивного досвіду від побаченого на підсвідомому рівні. Спрацьовує фізіологічна закономірність, коли при багаторазовому повторенні певного повідомлення мозок людини передає сигнал в наші органи чуття про те, що все побачене – це не новинка, а частина реальності. Нетрадиційне рекламне повідомлення сприймається, в першу чергу, підсвідомо. Це маркетингова комунікація, для розміщення якої був обраний дуже вдалий асоціативний носій, і цільова аудиторія сприймає таку рекламу без глибокого обмірковування. Реклама, а точніше рекламне повідомлення, автоматично сканується нашими органами почуттів, без особливих зусиль. Нові зв'язки, встановлені між відділами головного мозку, настільки сильні, що зберігаються протягом тривалого періоду. Тому такий зв'язок при певному збігу обставин може бути відновлений.

Той факт, що асоціативна пам'ять людини вступає в дію неусвідомлено, тільки сприяє підвищенню ефективності нестандартних рекламних носіїв, оскільки людина не запам'ятовує розміщене повідомлення, не

акцентує на ньому увагу, але знаходиться під його впливом [7].

Але, все ж, суб'єкти сучасного ринку реклами виділяють найбільш інформативні групи методів із набором конкретних показників:

1 група: економічні показники. *Економічна ефективність реклами* – це економічний результат, який отримано від застосування конкретного рекламного засобу або організації певної рекламної кампанії. Показники, що входять до групи:

- співвідношення між валовим доходом від додаткового товарообігу і витратами на рекламу, завдяки якій виник додатковий дохід;

- витрати на рекламу, які припадають на 100 споживачів, що зазнали впливу даного виду реклами;

- обсяг приросту товарообігу за період реклами та обсяг приросту товарообігу за період, що минув після рекламної кампанії;

- ефективність інвестицій.

Визначення економічної ефективності сучасної реклами представляє труднощі, оскільки реклама досить часто не дає повного ефекту відразу. Зростання товарообігу може викликатися не рекламними факторами – природні явища і катастрофи, зміною купівельної спроможності через зниження номінальних доходів населення і т.п. Щоб отримати результати, які будуть близькі до реальних, слід розглядати зміни економічних показників діяльності фірми під дією лише рекламної кампанії, без інших заходів щодо просування.

Для розрахунку економічної ефективності реклами найбільш застосованими є розрахунки, по-перше, показника рентабельності рекламування:

$$P = (\Pi / Z) * 100\%, \quad (1)$$

де P – рентабельність рекламування, %;

Π – додатковий прибуток;

Z – загальні рекламні витрати, $Z = Z_p +$

R_d .

Другим показником є розрахунок додаткового товарообігу:

$$T_d = T_c * \Pi * D / 100, \quad (2)$$

де T_d – додатковий товарообіг;

T_c – середньоденний товарообіг до початку реклами;

D – кількість днів обліку товарообігу в рекламному процесі;

Π – відносний приріст середньоденного товарообігу за період виходу реклами, %.

Для розрахунку економічного ефекту використовується формула:

$$E = T_d * N_t / 100 - (Z_p + R_d), \quad (3)$$

де E – економічний ефект рекламування;

T_d – додатковий товарообіг;

N_t – торгова надбавка на одиницю товару, в% до ціни реалізації;

Z_p – витрати на рекламу;

R_d – додаткові витрати по приросту товарообігу.

Економічний ефект від більш тривалих рекламних заходів:

$$E = T (I_p - I) * V * N / 100 - Z_p, \quad (4)$$

де E – економічний ефект рекламування;

I_p – індекс реклами, як відношення індексу товарообігу рекламованого товару до індексу товарообігу торгового об'єкта, що не піддає свій товар впливу реклами;

T – товарообіг;

$(I_p - I)$ – приріст індексу середньорічного обороту за рахунок реклами;

V – середньорічний товарообіг в період до виходу реклами;

N – торгова націнка на рекламований товар в двох періодах, в% до ціни реалізації;

Z_p – витрати на рекламу.

Ефект від реклами (E_p) при розпродажах, які рекламуються:

$$E_p = P_p - Z_p, \quad (5)$$

де P_p – приріст від реалізації товарів за період рекламної кампанії;

Z_p – витрати.

Економічний ефект рекламного заходу може бути: виправданим – додаткові витрати менше додаткового прибутку; невиправданим – додаткові витрати вище додаткового прибутку; нульовим – додаткові витрати

рівні додаткового прибутку.

Також реклама є перспективним і привабливим джерелом вкладення коштів у просування товару або послуги. Таке вкладення здійснюється для отримання економічних або інших вигод і доцільність таких вкладень характеризується фінансовим показником ROI (Return of Investment):

1. Стартовий період t_0 характеризується певними продажами товару (послуги) X_0 . Далі, позначимо p – ціну одиниці цього товару або послуги. Маємо продаваний обсяг товару (послуги) $Y_0 = p * X_0$.

2. Сума, що отримується від продажу однієї одиниці товару або послуги – це питома прибуток q . Сукупний прибуток обчислюється $Z = q * X_0$.

3. Позначимо вартість рекламної кампанії I . Через певний час t_1 , отримаємо певний обсяг продажів, вимірюваний в натуральному X_1 або вартісному Y_1 вираженні.

Коли реклама «спрацювала», і показник $Z_1 = q * X_1$ більше стартового Z_0 , можна говорити про позитивний показник ефективності реклами. Чим вище дельта Z , тим успішніше пройшла рекламна кампанія.

Однак, навіть отримавши число, свіdomo більше одиниці, потрібно визначити наскільки це багато чи мало. Це дасть адекватну оцінку того, наскільки вдало або невдало пройшла дана рекламна кампанія.

2 група: психологічні показники. *Психологічна ефективність реклами* – це критерій, який характеризується числом охоплення споживачів, яскравістю і глибиною вражень, які рекламні засоби залишають в пам'яті людини, ступенем залучення уваги. Показники, що входять до групи:

– Тест Старча. Один з найбільш ранніх і все ще один з найпопулярніших тестів на впізнавання називається по імені свого винахідника Данієля Старча. Тест Старча може перевірити тільки друковані оголошення, які вже випущені. Після перевірки того, що респондент переглянув журнал, йому показують сторінку за сторінкою, запитуючи, чи бачив він або читав кожне оголошення. У журналі, використовуваному для дослідження, кожному оголошенню привласнений номер, і воно розбите на складові частини (такі, як ілюстрації, заголовки, логотип або текст). Цим частинам привласнюються коди.

Якщо респондент говорить, що пам'ятає або бачив певне оголошення в цьому випуску, йому задають серію питань, щоб точно визначити, яку частину оголошення респондент бачив або читав. Процедура тесту Старча дає результат у вигляді наступних оцінок: 1. *Помітили* (частка респондентів, які говорять, що вони помітили рекламу, коли переглядали журнал раніше). 2. *Асоціювали* (частка респондентів, які говорять, що помітили частину оголошення, що містить назву рекламодавця або його логотип). 3. *Прочитали більшу частину* (частка респондентів, які говорять, що прочитали половину або більше тексту реклами).

– Тест на згадування – тест, який оцінює згадування реклами за допомогою звернення до членів рекламної аудиторії і з'ясування того, що вони пам'ятають. При визначенні відсотка що згадали рекламне звернення респондентам не демонструють досліджувані рекламні звернення, а ставлять запитання щодо того, яке рекламне звернення вони бачили, читали, чули останнім часом. Застосування цих методів аргументується тим, що ймовірність покупки продукту більше, якщо споживач пам'ятає рекламне звернення.

– Тест на переконливість – тест, що оцінює ефективність реклами по тому, чи впливає вона на намір споживачів купити товар певної марки. Основна форма тесту на переконливість, або тесту на зміну ставлення, така: споживачів спочатку запитують, ймовірно, що вони куплять. Потім їм показують рекламу товарної марки. Після цього їх знову запитують, що вони мають намір купити. Результати аналізуються, щоб визначити, чи зріс їх намір купити в результаті перегляду реклами.

– Метод вимірювання ефективності реклами, який був запропонований М. Пікулевой. Метод базується на трьох складових: «спонтанне згадування» – реклама пригадується при згадуванні категорії товару; «згадування при пред'явленні товару певної торгової марки» – реклама пригадується після промови назви конкретного товару або його демонстрації; «згадування після переказу реклами». Результат суми цих трьох показників становить частку цільової аудиторії, яка згадала рекламне повідомлення. У прий-

нятті рішень ключову роль відіграє співвідношення показників між собою [4].

Оцінка психологічної ефективності здійснюються з урахуванням факторів: значна роль в купівельній стратегії суб'єкта підсвідомості, рішення про купівлю приймається споживачем виключно на індивідуальній мотиваційній основі, складовими якої можуть бути численні обставини, спеціальні дослідження по виявленню ефективності рекламних кампаній орієнтуються головним чином на споживачів в ситуації, коли рекламовані товари в кінцевому рахунку купувалися. Тут практично завжди за межами уваги виявляється ефект антиреклами, коли рекламований товар стійко ігнорується покупцями в силу особливостей рекламної кампанії.

Дуже часто під ефективністю розуміють прямий зв'язок між рекламою і продажем, тобто здатність впливати на мотивацію споживача і його купівельну поведінку, стимулювати не характерні йому раніше потреби. Фахівці з реклами, в тому числі психологи, відзначають, що між рекламою і продажем не завжди вдається встановити однозначну залежність: часто товар добре купується лише тоді, коли в ньому є потреба, навіть при поганій рекламі або її відсутності.

На ефективність реклами впливають інтелектуальний, культурний і професійний рівень споживачів. Те, що прийнятно в рекламі для людини однієї культури, часто не прийнятно для представника іншої. Навіть гумор може бути самостійною проблемою психології реклами: те, що викликає сміх у однієї людини, може викликати роздратування у другого.

Висновки. Отже, оцінка ефективності реклами є однією з найскладніших проблем в рекламній практиці, так як вона пов'язана з вивченням комплексу взаємовпливаючих факторів і процесів, виміряти які часто практично неможливо.

Найбільш точно встановити, який ефект дала реклама, можна лише в тому випадку, якщо збільшення збуту товару відбувається негайно після впливу реклами і без

впливу будь-яких спонтанних факторів, тобто в умовах експерименту.

Проблема визначення ефективності реклами полягає в тому, що практично неможливо точно вичленувати рекламу з вельми активної діяльності паблік рілейшнз, стимулювання збуту і прямого маркетингу, що проводиться фірмою в цей же період, і від інших подібних заходів.

Незважаючи на перераховані вище проблеми, рекламодавцю необхідно оцінювати ефективність реклами. Зазначені методи оцінки ефективності сучасного рекламного заходу, що були визначені дослідженням як максимально інформативні, базуються на класичних методах і, водночас, дозволяють врахувати специфічність сучасного ринку реклами.

Література

1. Басов А. А. Контекстная реклама в Интернете: настольная книга рекламиста / А. А. Басов. – СПб. : Питер, 2009. – С. 151–224.
2. Берда М. Рекламная технология productplacement: особенности и преимущества / М. Берда // Меди@льманах. 2005. – № 4. – С. 30–37.
3. Березин И. С. Маркетинговый анализ. Рынок. Фирма. Товар. Продвижение / И. С. Березин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Вершина, 2007. – С. 231–480.
4. Бернадская Ю. С. Основы рекламы: учебник для студентов вузов / Ю. С. Бернадская [и др.]; под ред. Л. М. Дмитриевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – С. 208–351. – (Серия «Азбука рекламы»).
5. Брайант Д. Основы воздействия СМИ.: пер. с англ. / Дж. Брайант, С. Томпсон. – М. : Вильямс, 2004. – С. 115–432.
6. Кленси К. Моделирование рынка: как спрогнозировать успех нового продукта / К. Кленси, П. С. Крейг, МакГерри В. М.; пер. с англ. А. В. Болдышевой. – М. : Вершина, 2007. – 272 с.: ил, табл.
7. Кляйн Н. NOLOGO. Люди против брэндов / Н. Кляйн. – М. : Добрая книга, 2008. – С. 325–624.
8. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер; пер. с англ. С. Жильцов [и др.]. – 12-е изд. – СПб. : Питер, 2010. – 816 с.: ил. – (Серия «Классический зарубежный учебник»).
9. Кутлалиев А. Эффективность рекламы / А. Кутлалиев, А. Попов. – М. : Эксмо, 2005. – С. 399–416. – (Профессиональные издания для бизнеса).
10. Международный институт рекламы, 2001. 204 с. / Нестандартная наружная реклама // Рекламные технологии. – 2006. – №8. – С. 36–38.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЫ

*Хасан Али Аль-Абабнех, кандидат технических наук, аспирант,
ГВУЗ «Национальный авиационный университет»*

В данной работе дано усовершенствованное определение понятий «эффект от рекламы» и «эффективность современной рекламы». Определен набор оптимальных критериев и методов оценки эффективности рекламных мероприятий. Рассмотрена модификация критериев и методов оценки эффективности рекламы с учетом особенностей современного потребителя и современных форматов рекламы.

Ключевые слова: рекламное обращение, эффективность рекламы, товарооборот, прибыль, влияние на потребителя, критерий эффективности рекламы.

DETERMINATION OF EFFICIENCY OF MODERN ADVERTISING

*Hassan Ali Al-Ababneh, Ph. D (Tech.), Post-graduate student,
SHEI «National Aviation University»*

Improved definition of the «advertisement effect» and “modern advertisement efficiency” notions is given. A range of optimal criteria and efficiency assessment methods of advertising events are determined. Modification of criteria and advertising efficiency assessment methods are considered taking into account the specific features of modern consumer and contemporary formats of advertising.

Keywords: advertising appeal, efficiency advertising, turnover, profit, influence on consumer, the criterion of advertising efficiency.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І.

Надійшла до редакції 18.03.16.

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Л. Л. Лазебник, д. е. н., професор, НУ ДПСУ, Larisa_lazebnik@mail.ru
Л. П. Гацька, к. е. н., доцент, КНУ імені Тараса Шевченка, Gatska@univ.kiev.ua

У статті виявлено основні напрями позитивного і негативного впливу екологічного регулювання на конкурентоспроможність гірничодобувних підприємств і галузі в цілому. Визначено умови та фактори, за яких можливий компроміс між досягненням позитивних екологічних результатів та створенням стійких конкурентних переваг підприємств гірничодобувної промисловості. Запропоновано маркери для розробки екологічної політики держави у гірничодобувній сфері, орієнтовані на досягнення одночасно збереження довкілля та підвищення конкурентоздатності підприємств галузі.

Ключові слова: гірничодобувна промисловість, конкурентоспроможність, екологічне регулювання, екологічний вплив, екологічна та соціальна відповідальність.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах кризи і падіння цін на сировинні ресурси, гірничодобувні та металургійні компанії стикаються з проблемами, обумовленими безприкладними змінами на світовому ринку. Чинники, що впливають на їх конкурентоздатність, змінюються і суттєво ускладнюються. Першочергового значення набувають динамічні конкурентні переваги, до яких відноситься і екологічний потенціал підприємства та регіону. Тільки ті підприємства, які будуть найбільш ефективно вибудовувати свою стратегію, співпрацювати з урядами держав та місцевими громадами не тільки з економічних, а й з екологічних та соціальних питань, зможуть залишитись конкурентоздатними і отримати «соціальну ліцензію» на здійснення діяльності.

В даній статті ми зробимо спробу визначити, як екологічне регулювання на рівні держави та на рівні місцевої влади може впливати та конкурентоспроможність підприємств гірничодобувної промисловості.

Згідно законодавства України, добувні підприємства входять до переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Видобуток порушує ландшафт, згубно впливає на біорізноманіття, генерує великі обсяги порожньої породи, викидів пилу та інших забруднень

землі, повітря і води, руйнує родючі землі. Це викликає зрозумілі протести місцевих громад і сприяє прийняттю все більш жорстких екологічних норм з боку держави. Для гірничих підприємств це може як створювати додаткові стимули для впровадження екологічно безпечних виробничих процесів, так і генерувати проблеми збільшення витрат і ризиків, пов'язаних з відкриттям та експлуатацією шахт, і тим самим знижувати ділову активність. У цьому сенсі, на нашу думку, при впровадженні екологічних норм та інших інструментів регулювання, важливо досягти зваженості між забезпеченням контролю за забрудненням та недопущенням зменшення інвестицій в гірничодобувну промисловість, яке б могло призвести до суттєвих втрат для місцевої і національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дилема між вигодою і збитками від видобутку корисних копалин дискутується в літературі ще з XVI ст. В роботі «De Re Metallica Libri XII», що вийшла в 1556 р., Г. Агрикола писав: «Сильним аргументом недоброзичливців є те, що гірничі роботи спустошують поля... Ліси та гаї вирубуються, а потім знищуються звірі й птахи, дуже багато з яких є приємною їжею для людини. Крім того, після промивання руд використана вода отруює струмки і ріки, і або знищує рибу, або

змушує її мігрувати. Тому жителі цих регіонів ... відчувають значні труднощі у придбанні необхідного для життя Вони говорять, що збиток від видобутку більший, ніж вартість металів, які виробляються» [1]. Проте такий підхід не був не тільки домінуючим, а навіть скільки-небудь впливовим, аж до кінця XX ст. Критичними питаннями економічної теорії та виробничої практики були здатність природи надати економіці достатню кількість ресурсів, їх ціна та доступність. Тільки в останні три десятиліття екологічна проблема видобутку корисних копалин набула суттєвого значення, і зараз визначається як один з чинників забезпечення конкурентоздатності гірничодобувної компанії. Зв'язок екологічного регулювання та конкурентоздатності досліджені в роботах Дж. Бріджа, К. Ван дер Лінде, М. Портера, Дж. Хілсона, К. Содерхольма, П. Содерхольма, М. Петтерсон, Е. Фаркашової [2–6]. Питанням конкурентоспроможності та державного регулювання природно-ресурсного сектора економіки присвячені наукові дослідження В. А. Ковальчука, Г. Г. Півняка, К. Н. Трубецького та ін. [7–9]. Проте оцінка залежності рівня конкурентоспроможності гірничодобувних підприємств від екологічного регулювання та галузеві механізми співпраці держави, бізнесу і місцевих громад на засадах сталого розвитку висвітлені недостатньо й потребують подальших досліджень. Необхідним є науковий аналіз загроз та можливостей, викликаних тиском щодо екологізації виробництва і споживання, внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку, які залежать як від самого підприємця, від успішності результатів функціонування та конкурентних позицій підприємства, так і від екологічної політики держави.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є дослідження основних напрямів позитивного і негативного впливу екологічного регулювання на конкурентоспроможність гірничодобувних підприємств і галузі в цілому, визначення умов та факторів, за яких можливий компроміс між досягненням позитивних екологічних результатів та створенням стійких конкурентних переваг в гірничодобувній промисловості. Дослідження здійснене в рамках концепції укрупненої економічної оцінки заходів екологічного регулювання, яка стверджує, що посилення еко-

логічних вимог призводить не тільки до зростання витрат, але і формує «вікно можливостей» для економічного розвитку і підвищення конкурентоспроможності компаній. Гіпотеза роботи полягає в припущенні, що шляхом корегування рівня прозорості, гнучкості та жорсткості екологічного регулювання держава може сприяти або втраті, або посиленню конкурентоспроможності гірничодобувних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні кілька десятиліть гірничодобувна промисловість відчуває на собі досить великий тиск щодо необхідності поліпшення своєї соціальної та екологічної ефективності. Розвиток галузі є критично необхідною умовою стабільності глобальної економіки і розвитку суспільства. Гірничі підприємства знаходяться на самому початку найбільш значимих ланцюгів вартості, є постачальниками важливих матеріалів та виробів і глобальними генераторами торгівлі, зайнятості і економічного розвитку. Тому видобувна галузь постійно стикається з серйозними вимогами та очікуваннями від усіх ланок ланцюгів створення вартості і всіх груп стейкхолдерів – від акціонерів і клієнтів до уряду, громади та споживачів [10]. В даний час поширена точка зору, що галузь перебуває на історичному етапі формування «нової реальності розробки родовищ корисних копалин». Контури цієї нової реальності визначаються трьома основними рисами: (а) повна юридична відповідність державним екологічним нормам є необхідною, але недостатньою умовою задоволення очікувань суспільства щодо захисту довкілля. Екологічна відповідальність компанії часто визнається як основа її конкурентоспроможності і необхідна умова отримання «соціальної ліцензії» на проведення робіт. Таким чином, (б) низка державних і недержавних установ все більше і більше втручаються в сферу прийняття рішень, які раніше відносились до прерогативи корпоративного управління. В результаті, (в) перелік екологічних зобов'язань компанії суттєво розширюється. [2].

Для дослідження того, як ці риси впливають на конкурентний потенціал гірничодобувних компаній, акцентуємо увагу на таких аспектах конкурентоспроможності: (1) конкурентоспроможність визначається як здат-

ність регіонів і країн до залучення інвестицій в нові видобувні підприємства та/або в розширення існуючих. Ключовим питанням у даному випадку буде те, як екологічні та соціальні нормативи впливають на очікувані доходи від інвестицій в гірничодобувну промисловість. (2) Оскільки продукція гірничодобувної промисловості часто є відносно однорідною і стандартизованою, конкурентоспроможність гірничодобувних компаній значною мірою визначається витратами виробництва. Якщо ці витрати ростуть, підприємство буде мати мало можливостей для отримання високих довгострокових прибутків, завоювання, утримання і розширення своєї частки ринку: ми припускаємо, що компанія зі скороченням частки ринку втрачає свою конкурентоспроможність.

Вплив екологічного регулювання на залучення інвестицій. Широко відомі дослідження М. Портера та К. Ван дер Лінде, в яких стверджується, що екологічне регулювання може слугувати стимулом для інноваційної діяльності та залучення інвестицій і тим самим підвищувати конкурентоспроможність окремих підприємств і галузі в цілому. Природо- та ресурсозахисні нововведення у сфері енергетичної та матеріальної ефективності при «правильно розроблених нормах» можуть одночасно сприяти росту продуктивності та конкурентоспроможності фірм, що в економічній теорії відомо як подвійний вигравш (win-win). Згідно Портеру і Ван-дер-Лінде [3], правильно розроблені екологічні норми повинні відповідати трьом принципам. По-перше, вони повинні створювати максимально сприятливі умови для їх дотримання та впровадження інновацій, але не диктувати конкретні рішення щодо технології та стратегій. По-друге, процес регулювання повинен бути максимально прозорим і зрозумілим. По-третє, екологічні норми повинні сприяти постійному поліпшенню довкілля, а не створювати торгові чи будь-які інші бар'єри.

Гіпотеза Портера досі не була повністю емпірично підтверджена, але й не спростована. На її користь свідчить те, що в цілому, як показують дослідження [5, 6], на інвестиційні рішення в гірничодобувній промисловості впливають в першу чергу геологічний потенціал і політична стабільність. Екологічна по-

літика також має значення, хоча загалом природоохоронні норми не є серйозною перешкодою для інвестицій. Гірничодобувні компанії зазвичай воліють розміщувати свої активи в регіонах, які можуть запропонувати низький рівень ризику, безпечне, прозоре та стабільне бізнес-середовище. І те, що політично та економічно стабільні країни, як правило, впроваджують найсуворіші екологічні норми, частіше за все не приводить до зниження їх інвестиційної привабливості. До того ж, багатонаціональні гірничодобувні компанії, що здійснюють свою діяльність в багатьох країнах одночасно, часто приймають однакові корпоративні технологічні й екологічні стандарти в усіх філіях. Зазвичай це стандарти, що відповідають прийнятим в країнах з суворими правилами, так як більша частина їх ринкового потенціалу міститься в цих же країнах [5]. Цьому сприяє також те, що: (а) найсучасніші технологічні і економічні процеси видобутку, як правило, найбільш екологічно сприятливі; (б) екологічні стандарти стають жорсткішими в усьому світі, тому для підприємств є сенс застосовувати суворі екологічні стандарти на ранніх стадіях, замість того, щоб корегувати їх в майбутньому, і (в) міжнародні гірничодобувні компанії піддаються ретельному аналізу і тиску з боку громадськості, банків, акціонерів, конкурентів, що змушує їх проводити відповідну екологічну поведінку. Компанії хотіли б зберегти позитивний імідж, і тому уникають ситуацій, які можуть йому зашкодити.

Проте, як стверджують окремі дослідники [4, 5], ці загальні тенденції не завжди спрацьовують в країнах, що розвиваються. Там можуть бути відсутні строгі екологічні норми, а слабкі та корумповані уряди держав не здатні забезпечити дієвого контролю за їх дотриманням. Національні гірничодобувні компанії в цих країнах переважно залежать від кредитів, тому така ситуація особливо поширена в регіонах, в яких міжнародні банки, організації з розвитку і т.д. не висувають вимог щодо посилення екологічності поведінки [11]. В таких умовах видобуток корисних копалин може мати конкурентні переваги щодо витрат і прибутків, проте рівень промислового забруднення довкілля постійно зростатиме.

З іншого боку, закономірна турбота

держави про навколишнє середовище та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, поєднуючись з економічними інтересами щодо розподілу прибутків та з проблемами державної безпеки, часто приводить до надмірного посилення контролю за участю іноземних компаній у розробці природних ресурсів, до прагнення збільшити роль державної власності в цій сфері, і навіть до експропріації та націоналізації шахт і свердловин у випадку, якщо розробка ресурсів не вкладається в обумовлені терміни чи не відповідає регулятивним нормам [12]. Ця тенденція отримала назву ресурсного націоналізму і визнавалась одним з основних ризиків для світової гірничодобувної промисловості компаніями «Ernst&Young» та «Deloitte» протягом 2011–2014 рр.: «Націоналізація ресурсів знаходиться на першому місці в рейтингу ризиків. У багатьох країнах світу уряди вже не обмежуються тільки інструментами оподаткування у своєму прагненні отримувати більше доходів від цих галузей, вводячи такі вимоги, як обов'язкове збагачення сировини, податки на експорт та обмеження частки іноземної власності» [13]. Прояви ресурсного націоналізму можуть суттєво змінювати економічні умови інвестування та очікувані іноземними інвесторами прибутки, тим самим знижуючи конкурентоспроможність гірничодобувної галузі в контексті здатності регіонів і країн до залучення інвестицій. Ресурсний націоналізм може: (1) знизити бажання іноземних інвесторів вкладати кошти в країні; (2) ускладнити та збільшити вартість інвестиційних проектів; (3) погіршити умови кредитування та страхування через підвищення ризиків.

В 2015–2016 рр. політика ресурсного націоналізму залишається однією з найгостріших проблем для гірничо-металургійного сектора [14]. Податки і роялті продовжують зростати в усьому світі. Набирає популярності концепція обов'язкового збагачення сировинних ресурсів, яка дозволяє національній економіці продавати продукцію з більш високою доданою вартістю. Не зважаючи на все це, починаючи з 2014 року, влада багатьох країн вже не проявляє надмірної рішучості у цьому питанні, а уряди починають переглядати нормативно-правову базу для залучення приватних інвестицій в гірни-

чодобувну і металургійну галузі у зв'язку з реальною загрозою виведення активів [14]. Без сумніву, цьому сприяє відстрочення і затримка реалізації проектів у багатьох державах, а в деяких випадках – і повне вилучення компаніями своїх інвестицій в результаті зміни співвідношення ризиків і вигод.

Це стосується також і відносин з місцевими громадами: хоча виконання зобов'язань перед населенням є невід'ємною частиною діяльності гірничодобувних компаній, ризик втрати «соціальної ліцензії» на ведення діяльності внаслідок посилення регулятивного тиску зростає з кожним роком, набуваючи нових рис. При виникненні спорів держава і місцева влада все частіше стають на захист населення, що призводить до переносу або скасування багатьох проектів внаслідок зниження їх інвестиційної привабливості та рентабельності. Тому соціальна відповідальність зберігає за собою одне з чільних місць в списку 10 основних ризиків для гірничодобувної промисловості протягом останніх п'яти років [13, 14] Це свідчить про важливість даного елемента ведення бізнесу. Компанія, що має репутацію екологічно та соціально відповідальної організації, одержує конкурентні переваги завдяки легшому доступу до капіталу і міцним взаєминам з державними та місцевими органами влади. Тому в довгостроковій перспективі компанії гірничодобувного сектора можуть пристосуватись до більш суворих екологічних та соціальних норм і отримати від цього певні переваги. Проте проміжний період може бути довгим і обтяжливим та вимагати значних витрат і суттєвих інвестицій. Це означає, що вплив екологічного регулювання, в тому числі, взаємодія відповідальних державних та місцевих регулюючих органів з промисловістю, їх роль у прийнятті рішень матиме важливе значення для вирішення дилеми формування конкурентного середовища на рівні компанії.

Вплив екологічного регулювання на витрати гірничодобувних підприємств. Як уже зазначалось вище, конкурентоспроможність у сировинному секторі значною мірою заснована на витратах виробництва. Гірничодобувні компанії, як правило, працюють на світових ринках з інтенсивною конкуренцією та відносно однорідними продуктами, і, отже, мають обмежену можливість перекласти

збільшення витрат на покупців. Посилення екологічних вимог частіше за все означає, що компанія повинна спрямовувати додаткові кошти або на сплату збільшених податків, або на природоохоронні заходи, зміну технологій чи купівлю нового обладнання, навчання та перекваліфікацію персоналу і т.п. Все це підвищує вартість відкриття нових та експлуатації існуючих шахт і вимагає залучення кредитів або скорочення інвестицій в інші сфери діяльності. Крім цього, посилення екологічних вимог може супроводжуватись непрямыми витратами за рахунок втрати певної частини доходів – наприклад, при переході на інші види палива. Навіть якщо альтернативне паливо має таку ж чи навіть нижчу ціну, можливе зниження прибутку за рахунок погіршення якості продукції або за рахунок вимушених простоїв та зменшення обсягів випуску на період переходу. Втрачені доходи від таких впливів важко оцінити заздалегідь [рис.1].

Потенціальний вплив екологічного регулювання на витрати гірничодобувних підприємств	
<u>Прямі витрати</u>	<u>Непрямі витрати</u>
1.Збільшення обов'язкових платежів	1.Зменшення інвестицій в виробничий капітал та інновації через зниження загальної рентабельності
2.Придбання нового обладнання	2.Інвестиції в природоохоронні технології можуть витіснити інвестиції в інші сфери
3.Витрати на залучення нового, навчання та перекваліфікацію діючого персоналу	3.Вплив на витрати і ціни в інших секторах по ланцюгах поставок
4.Витрати на зміни виробничих та технологічних процесів	
5.Зміна структури факторів виробництва	
<u>Ключові характеристики регулювання, що формують напрямок впливу:</u> – Своєчасність і передбачуваність – Гнучкість – Жорсткість	

Рис.1. Напрямки та особливості впливу екологічного регулювання на витрати гірничодобувних підприємств [5]

Гірничодобувна промисловість є капіталомісткою галуззю, і багато проблем, пов'язаних з впливом екологічних норм на конкурентоспроможність, може виникнути у вигляді відсутності чітко сформульованих, однозначно трактованих керівних принципів, непередбачуваності та непрозорості прийняття і реалізації нормативних рішень. Для гірничодобувних компаній ключем до зростання конкурентоспроможності є можливість заявити про себе, як про послідовного і надійного постачальника. Непередбачуваність нормативно-правових змін, затримки дозвільних процесів можуть загрожувати цій репутації. Тому достатність ресурсів, висока політична відповідальність та компетентність урядових організацій, що дають можливість забезпечити **своєчасність та передбачуваність** екологічного регулювання, можуть суттєво зменшити його негативні ефекти.

Гнучкість екологічного регулювання стосується розподілу повноважень між державою та підприємствами щодо впровадження екологічних норм та співвідношення економічних і адміністративних механізмів забезпечення їх дотримання. Застосування економічних інструментів дає можливість підприємствам більш гнучко досягати одночасно встановлених нормативів та заданої мети щодо можливих витрат. Це тому, що економічні інструменти часто забезпечують більшу потужність рішень і варіативність дій, ніж адміністративні. Щодо нормативних інструментів, наприклад, стандартів, дозволів, заборон і т.д., вибір в основному належить регулятору: він законодавчо зобов'язує всі компанії галузі дотримуватись певного рівня забруднення і визначає, які технології будуть застосовуватись для досягнення ліміту. Це змушує компанії-забруднювачі ділити порівну тягар боротьби із забрудненням, незалежно від витрат, які у кожного індивідуальні. На відміну від цього, економічні інструменти забезпечують стимули для скорочення забруднення навколишнього середовища, але вони не визначають конкретні технології та механізми, необхідні для зменшення цього забруднення. За підприємствами лишається право вибору. Для прикладу припустимо, що ми вводимо податок на стічні води. В цьому випадку підприєм-

ства, для яких зменшення кількості стічних вод потребує великих витрат, можуть вибрати платити податок протягом певного періоду, необхідного для заміни дорогого устаткування. З іншого боку, підприємства, для яких зменшення кількості стічних вод коштуватиме дешево, можуть вибрати для себе установку очисного обладнання негайно, щоб уникнути оподаткування. У цьому випадку податок робить скорочення забруднення більш привабливим для «дешевих забруднювачів», аніж для «дорогих». Для забруднювачів ця ситуація знижує загальні витрати на дотримання екологічних норм. Гірничодобувні компанії, як правило, знають набагато краще, ніж регулюючі органи, вартість зниження викидів на шахтах, і постійно розробляють та тестують нові, більш ефективні технологічні рішення для того, щоб відповідати все більш і більш суворим правилам. Гірничодобувна промисловість надзвичайно капіталоемка, і зміна промислового устаткування, ймовірно, буде відносно дорогою і трудомісткою. З цієї причини тривалий період, встановлений для досягнення відповідності нормативам, та можливість вибору можуть стати компромісом між необхідністю забезпечення екологічної та економічної ефективності і зростання конкурентоздатності. Такий тип динамічної гнучкості надає компаніям час, щоб експериментувати і тестувати нові технології та уникати помилок.

І, нарешті, *жорсткість* регулювання теж актуальна з точки зору конкурентоспроможності. Як стверджують в своєму дослідженні аналітики компанії «Ernst&Young» [14], світовий гірничо-металургійний сектор ще ніколи не стикався з такою кількістю нормативних вимог, як сьогодні. Жорсткість нормативно-правового середовища обумовлена наступними факторами: (1) у відповідь на заклики громадськості підвищити екологічну та соціальну відповідальність гірничо-металургійних підприємств держава вживає активних заходів з посилення вимог; (2) посилення демократичних процесів і зростаюча роль держави в просуванні інтересів суспільства та інших зацікавлених сторін; (3) антикорупційні заходи; (4) ресурсний націоналізм. Сьогодні бізнесу доводиться платити чималу ціну за

те, щоб забезпечити дотримання всіх законодавчих вимог. У міру ускладнення і розширення нормативно-правового поля ця ціна зростає, а процедури узгодження проєктів із регулятором займають все більше часу. Жорсткість нормативно-правового регулювання часто не тільки гальмує розвиток бізнесу, так як пов'язане для нього з підвищеними витратами, але і потенційно створює підґрунтя для свавілля недобросовісних чиновників, націлених на незаконне отримання фінансової вигоди [14].

Отже, можемо стверджувати, що своєчасність, передбачуваність, гнучкість та жорсткість екологічного регулювання – це ті ключові характеристики, які можуть сприяти посиленню або послабленню його негативного впливу на конкурентоздатність гірничодобувних підприємств. Правильно і чітко сформульовані, вчасно прийняті державні нормативи можуть впливати позитивно і забезпечувати можливість для реалізації інтересів як економічного розвитку, так і охорони довкілля протягом тривалого часу. Якщо нормативи занадто жорсткі, це матиме негативні економічні наслідки і сприятиме відтоку капіталу. Занадто м'які нормативи породжуватимуть халатне відношення до стану довкілля, погіршення екологічної ситуації, що негативно впливатиме на імідж підприємств, його відносини зі стейкхолдерами і знижуватиме його конкурентоспроможність в довгочасній перспективі.

В Україні важливість впливу екологічного регулювання на конкурентоспроможність гірничодобувних підприємств визначається і екологічними (рівень забруднення), і економічними проблемами. Економічна складова базується на тому, що природні поклади мінеральних ресурсів є однією з основних конкурентних переваг України, а розвиток їх видобування та переробки за умов вдалого управління може стати основою для процвітання і держави, і гірничодобувних компаній. За даними вчених, на території нашої держави налічується понад 20 тис. родовищ, які містять близько сотні різних видів корисних копалин. Ринкова вартість цієї мінерально-сировинної бази оцінюється в \$ 7,5 трлн., що в перерахунку на кожного українця становить приблизно по \$200 тис [15]. З усього масиву і різноманіт-

ності корисних копалин, на сьогодні розвідано 7,8 тис. родовищ і тільки 3,3 тис. з них розробляється (45%). При цьому частка сировинної продукції та продукції низького ступеня переробки в загальному обсязі виробництва України перевищує 70%. За роки, що минули з часу розпаду СРСР, частка машинобудування в структурі промислового виробництва знизилася з 31 до 14%, тобто більш ніж удвічі, а частка чорної металургії, навпаки, зросла – з 11 до майже 27% [16]. Гірничодобувний комплекс генерує близько 30% всіх валютних надходжень в Україну.

Не зважаючи на це, труднощі, з якими зіткнулася галузь сьогодні, поставили її на межу виживання. Значну роль в цьому відіграє неефективна система державного регулювання, в тому числі – екологічного, що ми розглянемо в аспекті аналізованих вище впливів на залучення інвестицій та на формування витрат гірничодобувних підприємств.

На інвестиційну привабливість галузі в Україні негативно впливає, перш за все, якість державних інститутів: міжнародні

рейтинги демонструють постійне її погіршення або стагнацію на низькому рівні. За даними «Governance Matters», Україна знаходиться на найнижчих рейтингових позиціях WGI за показниками ефективності державного управління і корупції, відстаючи не тільки від розвинутих країн, але й від багатьох країн, що розвиваються [15, 17]. Такі оцінки можна вважати дещо дискусійними, проте вони переконливо підтверджуються відтоком з України людського, виробничого та фінансового капіталу в інші країни з більш сприятливим інституційним середовищем. В тому числі, на тлі прогресування ресурсного капіталізму в світі, в Україні відбувається вивід власності в гірничодобувному секторі в треті країни та офшорні зони: за даними Державного агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку [18], переважна більшість власників акцій крупних гірничорудних підприємств – зарубіжні компанії, зареєстровані на Кіпрі та в Нідерландах, що не сприяє сталому розвитку галузі та збереженню національного багатства держави (табл.1).

Таблиця 1

Інформація про осіб, що володіють 10 відсотків та більше акцій підприємств ГМК України (2013 р.)*

Назва	Основні власники акцій	Кількість акцій (%)	Рентабельність
ПАТ «Кривбасзалізрудком»	Starmill Limited, CYP	99.9	46%
ПАТ «Євраз Суха Балка»	Tollipone LTD, CYP	24.8	21%
	Holdings LTD, CYP	23.6	
	Chantusos Holdings LTD, CYP	24.5	
	Bolkiviros Holdings LTD, CYP	24.8	
БАТ «Південний ГЗК»	Mint Data Holdings Limited, CYP	22.1	53%
	Strettonway Traders & Consultants Limited, CYP	22.2	
	Acretrend Holdings Limited, CYP	22.1	
	TOB "Металотехніка" UKR	25.8	
ПАТ «Центральний ГЗК»	MetalUkr Holding Limited, CYP	75.9	47%
	SCM Holdings Limited, CYP	23.5	
ПАТ «Північний ГЗК»	MetalUkr Holding Limited, CYP	63.3	57%
	SCM Holdings Limited, CYP	36.2	
ПАТ «Інгулецький ГЗК»	Majorone Trading Limited, CYP	17.3	63%
	Metinvest B.V., NLD	82.5	

Джерела: [7, 18, 19]

Як видно з даних таблиці, Україна має докласти максимум зусиль для створення

сприятливих умов для бізнесу в межах держави та стимулювати повернення капіталів в

національну економіку. Тільки за такої умови можна запобігти неоколоніальній залежності, стати рівноправним гравцем на світовому ринку гірничодобувної промисловості та одночасно захистити національні інтереси і зберегти наявний ресурсний потенціал для майбутніх поколінь [7].

Вплив екологічного регулювання на формування витрат гірничодобувних підприємств в Україні теж має вкрай негативний характер. За оцінками експертів компанії PricewaterhouseCoopers, Україна має найвищий рівень оподаткування надрокористування серед всіх гірничодобувних країн у світі [20, 21]. Зокрема, рентні платежі на видобуток залізної руди за минулі півтора року в Україні підвищувалися тричі. Ставка піднялась з 1,5 до 8%. Крім того, відбулася зміна об'єкта оподаткування, у чотири рази зросла плата за землю для гірничих підприємств. Також з 2012 по 2015 рік в два рази збільшилися екологічні відрахування, які підприємствам обіцяли повертати на екологічні проекти. Таким чином, Українським ГЗК доводиться виживати не тільки в умовах світового падіння цін на сировину, несвоєчасного відшкодування ПДВ державою, а й високих тарифів на надрокористування [21]. Внаслідок цього вітчизняні гірничодобувні компанії ризикують, як мінімум, суттєво втратити позиції на міжнародному ринку. Це пояснюється не тільки собівартістю видобутку і збагачення, а й більш низькими якісними характеристиками сировини в порівнянні з австралійською і бразильською продукцією ГЗК. Вперше за багато років виник реальний ризик припинення роботи гірничо-збагачувальних комбінатів зі складними гірничо-геологічними умовами видобутку. У відкритому листі до Президента, уряду і глав профільних комітетів Верховної Ради України, який підписали представники найбільших вітчизняних гірничодобувних компаній, наголошується, що зараз кожен додатковий долар, що відноситься на витрати, грає на користь іноземних конкурентів. Зокрема, російські виробники залізорудної сировини, що мають доступ до дешевших енергетичних ресурсів і значно менше податкове навантаження по оплаті за надра, вже витісняють українські компанії з традиційних ринків збуту продукції (Китай, СНД, Центральної та

Східної Європи) [22]. Як стверджує директор ДП Укрпромзовнішпекспертиза Володимир Власюк, в Україні зараз «дуже важливо піднімати питання собівартості і конкуренції, тому що компанії сповідують горизонтальну стратегію, коли вони намагаються утримати частку ринку, зменшуючи ціни. Тому при всіх наших рішеннях щодо ставок і податків ми повинні виходити з того, щоб не знизити конкурентоспроможність і не втратити обсяги експорту і присутність наших компаній на зовнішніх ринках [23].

Висновки. Гірничодобувні підприємства постійно стикаються з серйозними вимогами та очікуваннями від усіх ланок ланцюгів створення вартості і всіх груп стейкхолдерів. Інтереси зацікавлених сторін перетинаються у сфері надрокористування, ресурсозбереження та захисту довкілля і реалізуються через екологічне регулювання, яке як прямо, так і опосередковано впливає на конкурентоздатність добувних підприємств. Екологічні та соціальні нормативи і нормативні платежі впливають на очікувані доходи від інвестицій в гірничодобувну промисловість та на формування витрат, що може посилювати або послаблювати конкурентні переваги підприємств галузі. В довгостроковій перспективі компанії гірничодобувного сектора можуть пристосуватись до більш суворих екологічних та соціальних норм і отримати від цього певні переваги. Проте проміжний період може бути довгим і обтяжливим та вимагати значних витрат і суттєвих інвестицій. Це означає, що вплив екологічного регулювання, в тому числі, взаємодія відповідальних державних та місцевих регулюючих органів з промисловістю, їх роль у прийнятті рішень має важливе значення для вирішення дилеми формування конкурентного середовища на рівні компанії. Своєчасність, передбачуваність, гнучкість та жорсткість екологічного регулювання – це ті ключові характеристики, які можуть сприяти посиленню або послабленню його негативного впливу на конкурентоздатність гірничодобувних підприємств.

Засобами екологічного регулювання держава повинна прагнути досягти компромісу між забезпеченням контролю за забрудненням, раціональним використанням ресурсів та недопущенням зменшення конкурен-

тоспроможності гірничодобувних підприємств. В Україні на сьогодні такого компромісу не досягнуто, а для екологічного регулювання характерна переважаюча роль примусових факторів (збільшення ставок податків і зборів, розміру штрафів за забруднення довкілля і недотримання екологічних нормативів) над економічними (зростання доходів і прибутку, зниження витрат) і ринковими (збільшення частки ринку, формування сприятливого середовища) [24].

Вплив екологічного регулювання на конкурентоспроможність гірничодобувних підприємств в Україні має переважно негативний характер. Для того, щоб змінити ситуацію і досягти позитивних результатів, необхідно: (1) підвищувати рівень компетенції та обґрунтованості рішень регулюючих органів, моделювати короткострокові та віддалені наслідки їх прийняття; (2) впроваджувати нові управлінські та адміністративні інструменти для покращення співпраці та обміну інформацією між промисловістю і владою; (3) забезпечити своєчасність, передбачуваність, гнучкість та оптимальну жорсткість екологічного регулювання; (4) знизити рівень адміністративного впливу, ширше використовувати інструменти економічного та соціального регулювання. Ці та інші методи забезпечать можливість досягти позитивних екологічних результатів без серйозного збитку для довгострокової конкурентоспроможності гірничодобувної промисловості.

Література

1. Lutz W. Weber. Georgius Agricola (1494–1555): Scholar, Physician, Scientist, Entrepreneur, Diplomat *Toxicol. Sci.* (2002) 69 (2): pp. 292–294.
2. Bridge, G. Contested terrain: Mining and the environment. *Annu. Rev. Environ. Resour.* 2004, 29, pp. 205–259.
3. Porter M. E., Van der Linde C. Toward a new conception of the Environment – Competitiveness Relationship. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, № 4 (1995), pp. 97–118.
4. Hilson, G. 2000. Pollution prevention and cleaner production in the mining industry: an analysis of current issues. *J. Clean. Prod.* 8, pp. 119–126.
5. Environmental regulation and competitiveness in the mining industry: «Permitting processes with special focus on Finland, Sweden and Russia» // Kristina Soderholm¹, Patrik Soderholm, Heidi Helenius^b, Maria Pettersson, Roine Viklund, Vladimir Masloboevc, Tatiana Mingalevac, Viktor Petrovc *Resources Policy*. – 43(2015), pp. 130–142
6. Фаркашова Э. И. Экологическая политика с

точки зрения повышения конкурентоспособности региона / Э. И. Фаркашова // *Регіональна економіка*. – 2010. – № 3. – С. 54–62.

7. Ковальчук В. А. Перспективи та ризики гірничорудної галузі України в контексті сталого розвитку. / А. В. Короткий, Ю. В. Короткий // *БІЗНЕСІНФОРМ*. – 2013. – № 8. – С. 155–161.

8. Півняк Г. Г. та ін. Synchro-mining: цивілізоване вирішення проблеми сталого функціонування гірничодобувних регіонів / Г. Г. Півняк, П. І. Пілов, М. С. Пашкевич, Д. О. Шашенко // *Економіка та управління*. – 2012. – № 3. – С. 22–26.

9. Трубецкой К. Н. Проблемы и перспективы развития горных наук / К. Н. Трубецкой // *Маркшейдерия и недропользование*. – 2011. – № 2. – С. 9–12.

10. Mining & Metals in a Sustainable World 2050/ IndustryAgenda/World EconomicForum, 2015. – 44 с.

11. Remy, F., 2003. Mining Reform and the World Bank: Providing a Policy Framework for Development. International Finance Corporation. Washington, DC.

12. Кондрачев В. Ресурсный национализм и структура экономики. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=160351>.

13. Бизнес-риски в горнодобывающей и металлургической отраслях: исследование за 2012–2013 гг. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ey.com/RU/ru/Industries/Mining---Metals/Business-risks-in-Mining---Metals>.

14. Бизнес-риски в горнодобывающей и металлургической отраслях: исследование за 2015–2016 гг. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ey.com/Publication/.../ey-business-risks-report-russian.pdf>

15. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

16. Офіційна сторінка виставки MiningWorld Ukraine 2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.miningworld.com.ua/ru/otrasl>

17. World Bank, 2015. Worldwide Governance Indicators. Country Data Report for Ukraine, 1996–2013 [Electronic resource]. Mode of access: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#countryReports> – Title from the screen.

18. Офіційний сайт Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.smida.gov.ua>

19. Кабаш Н. Цены на руду падают. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.capital.ua/ru/publication/28906-tseny-na-rudu-padayut-rentabelnost-ee-dobychi-v-ukraine-uzhe-priblizilas-k-nulyu?issue=391>

20. Доклад «Налогообложение 2016» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pwc.com/ua/ru/survey/2015/all/paying-taxes-2016.html>

21. Україна має найвищі ставки серед усіх гірничодобувних країн світу – PricewaterhouseCoopers. – [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://112.ua/ekonomika>

22. Ильин А. Железная руда: второй фронт для власти или реальная угроза ГОКа? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://delo.ua/business/zheleznaja-ruda-vtoroj-front-dlja-vlasti-ili-realnaja-ugroza-gokam-295067/> delo.ua

23. Укрпромвнешэкспертиза: Повышение платежей на недропользование крайне не выгодно Украине. – [Электронный ресурс] – Режим доступа:

<http://ukranews.com/news/166461.Ukrpromvnesheksperiza-Povishenie-platezhey-na-nedropolzovanie-krayne-ne-vigodno-Ukraine.ru>

24. Гончаренко Н. В. Екологічне інвестування в гірничодобувній промисловості: сутність, особливості і види / Н. В. Гончаренко, В. Ю. Короткий // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2015. – № 4 (169). – С. 15–22

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Л. Л. Лазебник, д. э. н., профессор, НУ ДПСУ, Л. П. Гацкая, к. э. н., доцент, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье выявлены основные направления положительного и отрицательного влияния экологического регулирования на конкурентоспособность горнодобывающих предприятий и отрасли в целом. Определены условия и факторы, при которых возможен компромисс между достижением положительных экологических результатов и созданием устойчивых конкурентных преимуществ в горнодобывающей промышленности. Предложены маркеры для разработки экологической политики государства в горнодобывающей сфере, ориентированные на достижение одновременно сохранения окружающей среды и повышение конкурентоспособности предприятий отрасли.

Ключевые слова: горнодобывающая промышленность, конкурентоспособность, экологическое регулирование, экологическое воздействие, экологическая и социальная ответственность.

IMPACT OF ENVIRONMENTAL REGULATION ON COMPETITIVENESS OF MINING ENTERPRISES

*L. L. Lazebnyk, D.E., Prof., National University of State Tax Service of Ukraine
L. P. Gatska, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv*

The basic directions of positive and negative impact of environmental regulation on the competitiveness of mining enterprises and the industry as a whole are revealed. The conditions and factors that make it possible to reach compromise between obtaining the environmental benefits and creating sustainable competitive advantage in the mining industry are defined.

Guidelines for the development of environmental policy in the mining sector, focused on achieving both environmental protection and enhancement of the industrial competitiveness are proposed.

Keywords: mining, competitiveness, environmental regulation, environmental impact, environmental and social responsibility.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Г. М.

Надійшла до редакції 29.01.16.

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ЯКОСТІ ДОВКІЛЛЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ

*А. В. Бардась, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
bardasa@ntmu.org.ua*

А. В. Дудник, доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», alvikd@ukr.net

У статті розглянуто питання оцінки природно-ресурсного потенціалу міста та можливостей самовідновлення природних екосистем. Визначено взаємозалежність екологічної безпеки міських поселень від рівня асиміляційного потенціалу території. Проаналізовано сучасні підходи до оцінювання природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу антропогенних територій. Запропоновано рекомендації щодо визначення якості довкілля міських поселень.

Ключові слова: економіка природокористування, урбанізація, сталий розвиток, природно-ресурсний потенціал, міське поселення.

Постановка проблеми. З моменту зародження перших міст процес відокремлення людини від природи набув незворотного характеру. Враховуючи багатогранність міста як соціального явища, дослідники [1] визначили чотири методичні підходи до вивчення міста: 1) місто як територіальна система та екосистема; 2) місто як архітектурно-планувальна система; 3) місто як соціально-економічна система; 4) місто як культурологічний об'єкт. Невипадково першим методичним підходом є визначення міста як територіальної та екосистеми: саме наявність території та характеристики навколишнього природного середовища визначають те, наскільки місто буде успішним як соціально-культурна система та культурологічний об'єкт. Високі темпи урбанізації населення нашої країни, де 69% населення мешкає у міських поселеннях [2] та індустріальний характер суспільства свідчить про те, що запорукою існування міст залишається наявність природно-ресурсного потенціалу, здатного забезпечити потреби життєдіяльності місцевого населення та такого, що не загрожував би місцевим спільнотам несприятливими наслідками. Перспективи раціонального та збалансованого розвитку міст безпосередньо пов'язані з тим, наскільки сприятливими для людини є ті або інші території, а також від технологічної та господарської здатності суспільства забезпечити надійне функціонування складних антропогенних систем, якими є сучасні міста. З іншого боку, господарська діяльність людини супроводжується техногенним наванта-

женням на довкілля, наслідком чого стає деградація природних екосистем як на регіональному, так і на локальному рівнях. Розвиток міст як соціально-економічних систем є наслідком господарювання людини і призводить до створення так званих «урбосистем», за визначенням Реймерса [4.], які являють собою нестійкі природно-антропогенні системи, що складаються з архітектурно-будівельних об'єктів та інтенсивно трансформованих природних екосистем. Міське поселення є за своєю сутністю єдиною урбосистемою, що складається з чотирьох підсистем: 1) неживої природи; 2) живої природи; 3) штучно створеного середовища (техносфери); 4) населення. З позиції ж урбоекології, урбосистема є міською системою, що містить у собі комплекс об'єктів виробничої та невиробничої діяльності людини, які взаємодіють з природним середовищем [1]. Тобто, з наведених досліджень очевидним є існування залежності урбосистеми від потенціалу природного середовища, але незрозумілим залишається те, як саме ці відмінності мають бути врахованими при формуванні планів розвитку міст, зонуванні територій, а також при визначенні показників соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки природно-ресурсного потенціалу та якості довкілля доволі широко висвітлюються у працях вітчизняних вчених. Так, у праці Малиш Н. А. [5] розглянуто структурні показники та надано економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу; робота Є. В. Хлобистова та

Л. В. Жарової [6] розглядає методологічні підходи (зокрема, формування категоріального апарату) до визначення суспільних конфліктів у сфері природно-техногенної безпеки та містить пропозиції стосовно формування довгострокової державної політики з їх подолання; у статті Є. В. Хлобистова та О. Пристайко [7] визначено фактори розвитку еколого-економічного потенціалу регіону, виявлено критерії ефективності еколого-економічного потенціалу. У роботі Б. М. Данилишина [8] розглянуто стан природно-ресурсного потенціалу на мега-рівні (держави), приділено увагу питанням відносин власності на природні ресурси та обліку такої власності. Проблеми еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу України досліджено у статті В. П. Руденка, результатом чого стало ранжування економічних районів України за природною міццю [9]. Мержинський Є. К. та Глушчевський В. В. розглянули сутність та основні складові елементи природно-ресурсного потенціалу регіону та запропонували математичне описання еколого-економічного ефекту від використання природно-ресурсного потенціалу [10]. Роль та сутність науково-технічних та інноваційних факторів природно-ресурсного розвитку соціально-економічних систем описано у праці О. О. Кириченко [11], причому особливий інтерес являють собою природно-ресурсні та екологічні орієнтири наукової діяльності в умовах переходу до сталого розвитку.

На особливу увагу серед публікацій, що присвячені питанням еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу міських поселень, заслуговує стаття О. В. Балусевої [12], де визначено індикатори для такого оцінювання та визначений індикатор соціо-еколого-економічного розвитку міста. На підставі цього авторкою запропоновано здійснювати балансування економічних, соціальних та природних чинників для забезпечення сталого розвитку міст.

У дисертаційному дослідженні Я. В. Кобушко [13] запропоновано математичне описання екологічно обумовленого інвестиційного збитку на регіональному рівні як такого, що являє собою суму втра-

чених доходів суб'єктів господарювання внаслідок забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів.

Незважаючи на значну кількість публікацій, споріднених з проблематикою нашої статті, залишається поза увагою аспект оцінювання природно-ресурсного потенціалу міських поселень. Останні, хоча й є відносно компактними, у багатьох випадках можуть бути співставними з регіонами як за показниками чисельності населення, так і за показниками господарської активності, проте мають набагато вищу щільність мешканців на одиницю площі у співставленні з аналогічними показниками регіонів. Розуміння особливостей того, як варто здійснювати оцінювання природно-ресурсного потенціалу міст та як згодом використовувати отриману інформацію для оцінювання якості стану довкілля при плануванні розвитку урбосистеми або при формуванні ринкового попиту на об'єкти нерухомості в межах поселення є тими питаннями, які потребують більш детального дослідження у матеріалі даної статті.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення особливостей оцінки природно-ресурсного потенціалу міських поселень та розроблення науково-методичних рекомендацій стосовно врахування його впливу на якість довкілля при розробці планів розвитку міст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще з найдавніших часів люди, обираючи місце закладення поселення, приділяли найбільшу увагу властивостям ґрунтів, води та повітря, оскільки саме ці природні чинники вважалися визначальними для оцінки придатності території для виконання селітебельних функцій. Протягом тривалого часу саме сприятливість природного середовища визначала можливість концентрації великих групи людей та була головним обмежувальним чинником збільшення чисельності населення. Лише після початку ери науково-технічної революції та розвитку технологій автономного життєзабезпечення з'являється можливість будівництва великих населених пунктів у відносно несприятливих природних умовах – прикладами таких міст можуть вважатися російський Норильськ, розташований у зоні

вічної мерзлоти, та мегалополіси у державах Перської затоки, що постали серед пустелі. Сьогодні, коли більше половини населення нашої планети сконцентрована у містах, площа яких займає всього лише 3–6% земної поверхні [1], питання наявності достатнього для функціонування таких поселень ресурсного потенціалу стає настільки ж важливим, як і проблеми оцінювання асиміляційного потенціалу природного середовища. Міста від самого свого зародження ставали місцем концентрації продуктивних сил суспільства, визначаючи його характер та темпи розвитку. Утім, лише після початку науково-технічної революції у XX столітті, людина перетворилася на нову і потужну геологічну силу, сконцентрувавши в районах масового проживання людей промислові об'єкти для забезпечення життєдіяльності у такій кількості та з такими властивостями, які загрожують самому існуванню сучасної людської цивілізації. Трансформація виробничих відносин протягом останніх десятиліть та перехід більшості країн від аграрно-індустріальної до індустріально-аграрної та індустріальної моделі розвитку супроводжувався зростанням ролі міст та міського способу життя у розвитку територіальних громад, зміною усталених соціокультурних стереотипів та зростанням диспропорцій економічного характеру. Логічним продовженням процесу урбанізації стало формування так званих «урбосистем» – нестійких природно-антропогенних структур, що складаються з архітектурно-будівельних об'єктів та інтенсивно порушених природних екосистем [4]. Основою таких штучних структур є міське поселення, що складається з окремих підсистем, серед яких: нежива природа (грунти, озера, ріки, повітря); жива природа (рослинність, тваринний світ, мікроорганізми); техносфера (промислові та енергетичні об'єкти, системи постачання, сполучення та життєзабезпечення тощо), населення. В свою чергу, міське поселення може розглядатися дослідниками як: 1) адміністративно-територіальна одиниця та соціально-економічна система; 2) територіальна одиниця та екосистема; [1]. Таким чином, міське поселення, виходячи з першого підходу, може розглядатися як адміністративно-територіальна одиниця та системоут-

ворюючий центр, а отже – як своєрідний регіон, для дослідження якого можуть застосовуватися напрацьовані науково-методичні підходи оцінювання регіонального природно-ресурсного потенціалу. Поширення міст та формування стійких міграційних потоків дозволяють нам визначати етапи переходу окремих міських поселень до більш складної просторової та соціально-економічної структури – міських агломерацій. Останні являють собою компактні у просторі групування поселень, що сполучені стійкими виробничими та культурними зв'язками і формують складну динамічну систему. Великі агломерації, поєднуючись між собою, утворюють так звані «мега-регіони» – економічні одиниці, що виникають як результат просторового поширення та інтеграції географічно пов'язаних районів міст та інших складових урбосистем.

Агломерації збільшують антропогенне навантаження на довкілля внаслідок більш високої концентрації виробництв та більшої щільності населення. Порушення природно-енергетичного балансу, руйнування природних екосистем відбуваються швидше, а до того ж активнішою стає міграція речовин та збільшуються обсяги виробничих та побутових відходів, зокрема й токсичних. За умов низької технічної культури суспільства небезпечними для довкілля стають навіть малотоксичні відходи життєдіяльності людей, такі як каналізаційні стоки, побутове сміття та зіпсовані харчові продукти. Іншою стороною інтенсифікації міграційних процесів всередині агломерації стає збільшення забруднення атмосфери продуктами згоряння палива, ускладнення комунікацій внаслідок проблем з організацією руху та прояви інших видів фізичного забруднення. З плином часу, техногенне навантаження агломерації на довкілля поширюється далеко за межі урбосистем, охоплюючи території добування ресурсів – продукції сільського господарства, палива, корисних копалин тощо), території забруднення відходами функціонування міських поселень та промислових об'єктів (полігони відходів, стихійні сміттєзвалища, поля зрошення, сховища небезпечних речовин, санітарно-захисні зони навколо промислових підприємств), забудовані селітебельні території.

Реакцією на екодеструктивний характер розвитку агломераційних утворень є зонування міських територій за функціональними ознаками при ухваленні архітектурно-планувальних рішень. Таке функціональне зонування має на меті урахування різноманітних природних та техногенних особливостей урбосистеми, але насправді далеко не завжди враховує ці особливості повною мірою. Прикладом цього є функціонування Дніпровської агломерації, що об'єднує міста Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ, Новомосковськ, Вільногірськ та Синельникове, а також вісім прилеглих адміністративно-територіальних районів. Загальна чисельність населення агломерації становить близько 1 859,5 тис. мешканців при щільності населення 144,3 особи/км² [14]. Незважаючи на високу концентрацію населення та цінні сільськогосподарські угіддя, на території міських поселень, що формують агломерацію знаходиться велика кількість промислових підприємств гірничодобувної, металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості, які формують основне техногенне навантаження на довкілля, зокрема за рахунок забруднення біосфери важкими металами та радіоактивними елементами. Техногенні особливості, які визначають формування цієї та інших агломерацій, враховують наявність залізничних колій та автомобільних магістральних шляхів, аеропортів, портової інфраструктури, енергетичних та виробничих об'єктів. Водночас, планування розвитку міст повинно брати до уваги необхідність санітарно-гігієнічних та естетичних функцій урбосистем, які входять до складу агломерацій. Це досягається за рахунок врахування природних особливостей територій та формування (збереження) природного каркасу всередині поселень. До природних особливостей належать геологічні, гідрологічні, топографічні, мікрокліматичні умови, тваринний і рослинний світ. Зазначені особливості є основою формування «зелених зон», які стають логічним продовженням складових природного каркасу міської та прилеглих територій, а елементи природного середовища мають зберігатися в усіх найбільш значущих складових урбосистеми – у житлових, адміністративних та промислових районах [16].

Створення міського природного каркасу та його ефективність з точки зору забезпечення потреб екологічної безпеки поселень безпосередньо залежить від наявного природно-ресурсного потенціалу території та від асиміляційного потенціалу природного середовища.

З позиції сталого розвитку урбосистем корисність природно-ресурсного потенціалу території прямо пропорційна її асиміляційному потенціалу, під яким розуміють здатність природних й антропогенних ландшафтів асимілювати відходи та небезпечні речовини, оскільки це визначає граничні можливості їхньої утилізації та доцільність розміщення різних видів виробничих об'єктів на певній території з урахуванням господарських та соціальних інтересів. Здатність природно-антропогенних ландшафтів протистояти техногенному забрудненню визначає напрямки і масштаби їхнього господарського використання. Варто зазначити, що асиміляційний потенціал не є константою: по мірі активізації господарської діяльності людини та використання більш складних технологій, що передбачають використання високотоксичних та штучно створених речовин, можливості природного середовища до самовідновлення зменшуються аж до повної втрати такої функції. В умовах вищерпання природних ресурсів питання оцінювання здатності природи асимілювати екзогенні впливи антропогенного середовища набувають важливого господарського та соціального значення. Асиміляційні властивості природних середовищ, що обумовлюють ступінь утилізації відходів і функції самовідновлення, є похідною комплексу взаємозалежних факторів фізико-хімічної і біологічної природи, властивих певному регіону, змінюються в часі, а сама дія зазначених факторів обумовлюється законом перерозподілу енергії квазізамкненої системи в умовах постійного надходження енергії з космосу, що послідовно перетворюється у внутрішні зв'язки й об'єкти системи [15]. В процесі взаємодії антропогенного та природного середовища відбувається руйнування відходів побутової та промислової діяльності, а також трансформація органічного матеріалу, зокрема перенесення та розповсюдження продуктів руйнуван-

ня і синтезування нових сполук. Таким чином, ми підходимо до висновку про те, що граничні можливості природного середовища з забезпечення людини необхідними ресурсами визначають можливості існування урбосистем, а у більш загальному сенсі – еколого-економічний потенціал регіону. Як зазначено у роботі Хлобистова Є. та Пристайко О., визначальні фактори розвитку цього потенціалу класифікують наступним чином [7]:

- 1) за змістом: економічні, соціальні, екологічні, політико-правові;
- 2) за динамікою розвитку (статичні – ресурсні, географічні, кліматичні, історико-культурні, динамічні);
- 3) за напрямом впливу (зовнішні – прямого і опосередкованого впливу, внутрішньорегіональні);
- 4) за характером впливу на розвиток регіону (активізаційні – екстенсивні або інтенсивні, стримувальні);
- 5) за економічними законами (попиту та пропозиції).

На думку Данилишина Б. М., Дорогунцова С. І., Міщенко В. С. природно-ресурсний потенціал як складова еколого-економічного потенціалу регіону є елементом національного багатства держави та має визначатися у вартісних показниках, причому для розрахунку приймаються ціни світового або регіонального ринку, а завдяки цьому така оцінка окрім суто вартісної виконує ще й сигнальну функцію, засвідчуючи міру дефіцитності того або іншого природного ресурсу [9]. Водночас, такий підхід не може вважатися оптимальним (хоча й є прийнятним та загальноприйнятим за умови відсутності альтернативних – більш досконалих оцінок), оскільки вартість природних ресурсів значною мірою визначається не лише їх доступністю, але й науково-технологічним прогресом: якщо у випадку прогресивної моделі розвитку суспільства відбувається збільшення національного багатства і удосконалюються технології, які дозволяють зробити дефіцитні ресурси більш доступними для широкого загалу людей (наприклад, опріснення морської води у країнах Перської затоки для задоволення побутових потреб), то у випадку регресійного сценарію такі технології можуть стати

недоступними, внаслідок чого відбуватиметься зменшення чисельності населення міських поселень до тих рівнів, які відповідатимуть наявному у майбутньому природному ресурсно-асиміляційному потенціалу.

Дискусії з приводу оцінювання природно-ресурсного потенціалу дозволяє визначити три підходи до трактування категоріального поняття «природно-ресурсний потенціал» [10]:

1. Вже згаданий вище збалансований екосистемний підхід Данилишина Б. М. і Реймерса Н. Ф., відповідно до якого природно-ресурсний потенціал визначається як граничний обсяг природних ресурсів, які можуть бути використані суспільством без порушення умов існування і розвитку майбутніх поколінь; природно-ресурсний потенціал створює умови для розвитку промисловості і сільського господарства, є джерелом задоволення потреб суспільного виробництва, що не призводить до порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі.
2. Природничо-науковий підхід В. П. Руденка, А. Е. Ігнат'єва, В. А. Клочкова: з позиції сукупності, продуктивності, потужності наявних ресурсів регіону які використовуються у національному господарстві.
3. Макроекономічний підхід, який розглядає природно-ресурсний потенціал як фактор, що має властивість споживчої вартості та забезпечує задоволення суспільних потреб у ресурсах. (підхід Ю. Д. Дмитрієвського, Н. В. Соколової, А. Н. Букрєєва).

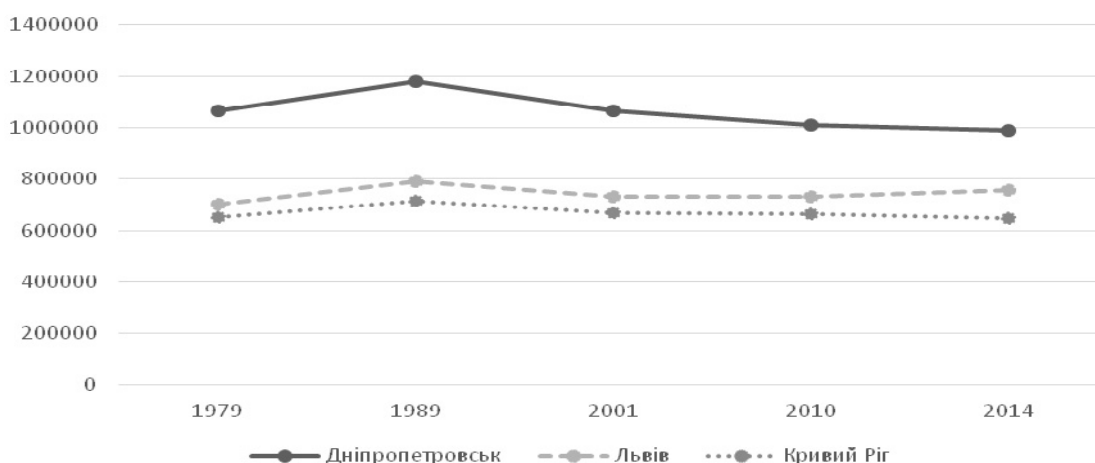
Проблемою зазначених вище підходів є те, що природокористувачі не здатні самостійно обмежувати споживання ресурсів, оскільки це означатиме для них зменшення доходів та збільшення витрат. Це спричиняє загострення екологічних та природно-техногенних проблем внаслідок ізольованості екологічної політики від секторальних політик, що призводить до відсутності екологічної складової або виникнення конфліктів при реалізації конкретних програм [6]. Оскільки зношених основних засобів українських підприємств минулого року перевищила 83%, це має розглядатися як додат-

ковий несприятливий фактор для екологічної безпеки міських поселень, який негативно впливатиме та якість довкілля. До того ж, в умовах економічної кризи та нестачі коштів, підприємства прагнуть зменшувати ті витрати, які не пов'язані безпосередньо з виробничим процесом, а в багатьох випадках взагалі схильні розглядати витрати на підтримання в робочому стані природоохоронного обладнання як зайві.

Незважаючи на декларовану пріоритетність сталого розвитку, органи влади міських громад продовжують керуватися переважно короткостроковими інтересами при ухваленні рішень, внаслідок чого відновлювані природні ресурси використовуватися в кількостях, що суттєво перевищують здібності біосфери до їх відтворення, а рівень відходів і викидів традиційно є більшим за асиміляційні можливості природного середовища. Таким чином ігноруються усі три відомі підходи до виявлення сутності сталого розвитку регіональних систем [7]: інтегральний (не забезпечується стійкість територіальних систем з точки зору збалансованості їх підсистем – соціальної, виробничої, економічної, природної); територіальний (не гарантується еколого-економічна безпека території внаслідок існування негативних екстерналій антропогенного характеру); природоохоронний (внаслідок систематичного порушення вимог природоохоронного законодавства та невідповідності цих вимог

сучасному рівню асиміляційного потенціалу природного середовища). Так ставки екологічних платежів є недостатньо високими, і природокористувачам – забруднювачам зазвичай є більш економічно доцільним платити й забруднювати, аніж інвестувати кошти у природоохоронні заходи для зменшення або припинення забруднення довкілля. В результаті значного перевищення здатності природного середовища асимілювати викиди небезпечних речовин відбувається погіршення умов життєдіяльності усіх членів суспільства – як тих, що мають стосунок до виробничої діяльності, так і тих, хто є звичайними споживачами створюваних промисловістю благ. Певною мірою це пояснюється тим, що промисловість має більшу соціальну значимість (справжню чи уявну), а отже забезпечення інтересів виробників домінує над інтересами інших – неструктурованих, але більш чисельних – природокористувачів. Постійне нехтування інтересами останньої групи має наслідком вже реалізацію несприятливих соціально-економічних ефектів: зменшення чисельності населення, від'ємний природний приріст, зменшення кількості працевлаштованих, погіршення інвестиційної привабливості, зменшення кількості працездатних людей.

Нижче, на Рис. 1 ми розглянемо динаміку зміни чисельності населення міст Дніпропетровськ, Львів та Кривий Ріг у 1980–2015 роках.

Джерело: Динаміка населення міст України [3]

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення міст Дніпропетровськ, Львів та Кривий Ріг у 1979–2014 роках, осіб.

Як видно з наведених даних, найбільшу чисельність усі три розглянуті міста ма-

ли у 1989 році, після чого чисельність їхнього населення зменшувалася. При цьому за-

служує на увагу динаміка зменшення: якщо у порівнянні з 1989 роком у Львові кількість мешканців знизилася на 32 300 осіб (на 4%), то у Кривому Розі – на 65 332 особи (9%), а найбільше скорочення населення відбулося у місті Дніпропетровськ – на 188 128 мешканців (16%). До цього можна додати, що тенденція зменшення населення є стійкою, отже її не можна пояснити початком воєнних дій у 2014 році. Зменшення чисельності населення у Дніпропетровську та у Львові може пояснюватися загальними негативними демографічними тенденціями, проте темпи такого зменшення змушують дослідників звернути увагу на якість природного довкілля та наявність небезпечних факторів, які погіршують санітарно-гігієнічні умови проживання людей та визначають тривалість життя мешканців міських поселень. Для оцінювання якості довкілля нами пропонується використання набору якісних показників, що поділені на дві групи: «Забруднення довкілля у місті» та «Задоволеність станом довкілля у місті». До першої групи показників пропонується віднести наступні:

- забрудненість повітря;
- забрудненість питної води та доступність питної води;
- забрудненість території сміттєвими відходами;
- шумове забруднення (перевищення припустимого рівня шуму);
- світлове забруднення (перевищення припустимого рівня освітлення у нічний час);
- чистота та доступність зелених і паркових зон для відпочинку.

До групи показників «Задоволеність станом довкілля у місті» пропонується віднести такі:

- якість повітря;
- якість та доступність питної води;
- задоволеність утилізацією сміттєвих відходів;
- чистота та охайність міста;
- якість паркових та зелених зон;
- зручність комунікацій у місті.

Оцінювання пропонується проводити шляхом індивідуального анкетування мешканців міста з використанням «полярної шкали», з дотриманням принципів статистичного відбору респондентів для гаранту-

вання достовірності вибірки. Отримані дані можуть бути використані при розробці екологічної політики міста та при плануванні його розвитку, зокрема у частині збереження (відновлення) природно-ресурсного потенціалу міської території.

Висновки. Питання оцінювання природно-ресурсного потенціалу міста безпосередньо пов'язані з визначенням здатності асиміляційного потенціалу його території і впливають на рівень задоволеності мешканців поселення якістю довкілля. Визнаючи пріоритетність вартісної оцінки природно-ресурсного потенціалу, варто звернути увагу на неможливість урахування у такому підході суб'єктивних факторів, спричинених погіршенням умов середовища проживання внаслідок минулої або теперішньої виробничої діяльності промислових об'єктів, що розташовані на території міста або прилеглих територіях. Для усунення такої розбіжності нами пропонується визначення переліку якісних показників, що характеризують задоволеність/незадоволеність мешканців міста станом довкілля.

Література

1. Отчет по мероприятию: «Создание и внедрение инновационной образовательной программы «Мониторинг и управление глобальными процессами в больших городах» в рамках деятельности Московской кафедры ЮНЕСКО МГУ по глобальной проблематике». НИМ 1. «Общие вопросы изучения урбосферы как глобальной системы. Город как система: новые тенденции в городском планировании» - Москва, 2011. – 33 с. – Електронний документ. – Режим доступу: http://msu.ru/projects/amv/doc/h1_1_1_5_nim_7.pdf
2. Державна служба зайнятості України. - Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
3. Динаміка населення міст України. - Електронний ресурс. Режим доступу: <http://por-stat.mashke.org/ukraine-cities.htm>
4. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс – М. : Мысль, 1990. – 640 с.
5. Малиш Н. А. Структурні показники та економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу України / Н. А. Малиш // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_11
6. Хлобистов Є. В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно-техногенної) безпеки / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 16–23.
7. Пристайко О. Еколого-економічний по-

тенціал сталого регіонального розвитку та його індивідуальний вибір / О. Пристайко, Є. Хлобистов // Економіка природокористування і охорони довкілля. – С. 101–104. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2014/Prystayko.Pdf>

8. Данилишин Б. М. Природно-екологічний потенціал в системі сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // Наука і наукознавство. – 2006. – № 3. – С. 94–100.

9. Руденко В. П. Сучасні проблеми оцінки еколого-економічного потенціалу України / В. П. Руденко // Геоінформатика. – 2009. – № 4. – С. 38–42.

10. Мержинський Є. К. Теоретичні аспекти еколого-економічного моделювання природно-ресурсного потенціалу / Є. К. Мержинський, В. В. Глушеский // Економічний вісник НГУ. – 2011. – № 2. – С. 110–116.

11. Кириченко О. О. Науково-технічні та інноваційні аспекти природно-ресурсного забезпечення економічного розвитку / О. О. Кириченко // Економічний вісник НГУ. – 2012. – № 3. – С. 133–138.

12. Балуєва О. В. Методика розрахунку індексу соціо-еколого-економічного розвитку міста / О.

В. Балуєва // Економічний вісник НГУ. – 2013. – № 3. – С. 137–145.

13. Кобушко Я. В. Еколого-економічна оцінка відтворення інвестиційного потенціалу регіону Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Я. В. Кобушко. – Сумський державний університет, 2012. – 20 с.

14. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр: Монографія / М. А. Алфьоров – Донецьк : Донецьке відділення НТШ ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім» 2012. – 552 с.

15. Крісанова, О. П. Місце асиміляційного потенціалу природного середовища в системі природно-ресурсного потенціалу регіону / О. П. Крісанова // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : збірник тез доповідей дев'ятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції, 21–22 квітня 2009 року. – Суми : СумДУ, 2009. – Ч.1. – С. 135–138.

16. Владимиров В. В. Урбоекология. Курс лекцій / В. В. Владимиров – М. : Изд-во МНЭПУ, 1999. – 203 с.

К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА И КАЧЕСТВА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ГОРОДСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ

*А. В. Бардась, д. э. н., профессор, А. В. Дудник, доцент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

В статье рассмотрен вопрос оценки природно-ресурсного потенциала города и возможностей самообновления природных систем. Определена взаимозависимость экологической безопасности городских поселений от уровня ассимиляционного потенциала территории. Проанализированы современные подходы к оценке природно-ресурсного и ассимиляционного потенциала антропогенной территории. Предложены рекомендации по определению качества окружающей среды городских поселений.

Ключевые слова: экономика природопользования, урбанизация, устойчивое развитие, природно-ресурсный потенциал, городское поселение.

ON THE ESTIMATION OF THE NATURAL RESOURCES POTENTIAL AND ENVIRONMENT QUALITY OF URBAN SETTLEMENT

*A. V. Bardas, D.E., Prof., A. V. Dudnik, Ass. Prof.,
SHEI «National Mining University»*

The article deals with the estimation of a city's natural resource potential and capacity of natural ecosystems for self-renewal. The interdependence between ecological safety in urban areas and the assimilation potential of the territory is determined. Some modern approaches to estimation of the natural resource and assimilation potential of anthropogenic areas are analyzed. Recommendations are given on the estimation of the quality of the environment in urban areas.

Keywords: environmental economics, urbanization, sustainable development, natural resource potential, urban settlement.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Вагонова А. Г.

Надійшла до редакції 29.02.16.

УДК 502.3:504.5:334.02

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ У ПРОМИСЛОВОМУ МІСТІ

Л. В. Тимошенко, к. е. н., доцент, О. М. Ус,
ДВНЗ «Національний гірничий університет», timoshenkolv@ukr.net

Досліджено динаміку стану атмосферного повітря та оцінено його якість у ряді промислових міст Дніпропетровської області. Встановлено залежність рівня забруднення атмосферного повітря від обсягів виробництва валової продукції основними промисловими підприємствами-забруднювачами м. Дніпродзержинськ та здійснено прогнозування шкідливих викидів у повітряний басейн міста з урахуванням довірчого інтервалу. Доведена необхідність посилення економічних важелів на муніципальному рівні в сфері охорони екологічного стану повітряного басейну промислового міста.

Ключові слова: промислові підприємства-забруднювачі, обсяги виробництва, рівень забруднення атмосферного повітря, фактори, прогнозування, оцінювання, економіко-екологічні показники, економічні важелі.

Постановка проблеми. Сучасний стан екологічної ситуації на території Дніпропетровської області можна охарактеризувати як дуже напружений. Атмосферне повітря є життєво важливим елементом навколишнього природного середовища. Основне техногенне навантаження на повітряний басейн створюють екологічно-небезпечні об'єкти – промислові підприємства області, які є основними джерелами забруднення. При цьому відмічається недостатня економічна зацікавленість промислових підприємств у ефективному використанні природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища. Тому управління розвитком міст, які зазнають суттєвий екодеструктивний вплив промислових підприємств, вимагає зваженого підходу з врахуванням екологічних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади еколого-орієнтованих напрямів розвитку та техногенно-екологічної безпеки урбанізованих територій, екологічного стану міського середовища є предметом дослідження Т. П. Галушкіної, Л. М. Грановської [1], З. В. Герасимчук, В. Г. Поліщук [2], В. В. Химинця [3], О. В. Балусової [4] та інших науковців.

Зростання промислового виробництва у містах супроводжується високим рівнем використання непоновлюваних природних ресурсів, негативним впливом на атмосферу, що

посилює ризики для здоров'я і безпеки людей. Наслідки забруднення атмосферного повітря позначаються і на стані інших природних ресурсів, зокрема земельних [5].

Для зниження техногенного тиску на довкілля в Україні розроблено економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності, основними елементами якого виступають: екологічний податок, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин та розміщення відходів (до 2011 року – збір за забруднення навколишнього природного середовища); система зборів за спеціальне використання природних ресурсів (мінеральних, водних, земельних, лісових, біологічних); відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону довкілля. Запровадження еколого-економічних важелів створило певні стимули до більш раціонального використання природних ресурсів та визначило також реальні джерела фінансування природоохоронної діяльності [6]. Але слід зазначити, що екологічна ситуація в межах урбанізованих територій в Україні має свої відмінності за характером і гостротою проблем та визначає шляхи і можливості їх практичного вирішення. Звідси випливає об'єктивна необхідність диференціації управлінських рішень та практичних заходів, спрямованих на стабілізацію і

поліпшення екологічної ситуації у промислових містах, насамперед стосовно стану повітряного басейну, який суттєво впливає на екологічну безпеку міста та здоров'я його мешканців.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз динаміки стану атмосферного повітря й оцінка його якості у великих промислових містах Дніпропетровської області та прогнозування шкідливих викидів у повітряний басейн міста з урахуванням економічних показників діяльності підприємств-забруднювачів, а також обґрунтування доцільності застосування економічних важелів на муніципальному рівні для стимулювання зниження екодеструктивного впливу промислових підприємств на стан атмосферного повітря у місті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дніпропетровська область є одним з найбільш індустріально-розвинених регіонів України. Концентрація промислових потужностей області перевищує середній рівень по Україні у 2 рази [7]. Потужна енергетична база стала підґрунтям для розвитку гірничо-металургійного комплексу. На території області розташовано більше 500 промислових підприємств. Економіка Дніпропетровської області характеризується високою енерго- й ресурсоемністю, значною питомою вагою великих підприємств гірничодобувної, металургійної, хімічної, машинобудівної і паливно-енергетичної галузей промисловості. Вони, в основному, створювалися в 1930–70 роки без урахування екологічних наслідків їхньої діяльності.

Валові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря перевищують 1 млн. тон на рік, що становить 17 % від загальнодержавних обсягів. Основними джерелами забруднення повітряного басейну є промислові підприємства гірничо-металургійного, паливно-енергетичного, хімічного комплексів і транспорт. Викиди в атмосферу здійснюються нерівномірно – переважно в промислових зонах. Забруднення повітря у більшості міст регіону за багатьма показниками перевищує встановлені нормативи. Найбільш забрудненими містами області залишаються Дніпро-

петровськ, Дніпродзержинськ та Кривий Ріг. Середньорічні концентрації шкідливих речовин у містах, починаючи з 2008 року, збільшилися. Найбільший внесок у викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря міст Дніпропетровської області припадає на підприємства гірничо-металургійної галузі та енергетики: м. Дніпропетровськ (ПАТ «Євраз – Дніпропетровський металургійний завод ім. Г.І. Петровського», ПАТ «ІНТРЕПАЙП Нижньодніпровський трубопрокатний завод»); м. Кривий Ріг (ВП «Криворізька ТЕС», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», ПАТ «Північний гірничо-збагачувальний комбінат», ПАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат», ПАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат»); м. Дніпродзержинськ (ПАТ «Євраз Баглійкокс», ПАТ «Євраз Дніпродзержинський коксохімічний завод», Придніпровська теплова електростанція). Слід зазначити, що на стаціонарні джерела припадає 82 % всіх викидів в атмосферне повітря.

Протягом 2014 року стаціонарними джерелами забруднення викинуто у повітря 855,8 тис. т забруднюючих речовин, що на 9% менше, ніж у попередньому році. У сумарній кількості забруднюючих речовин, що потрапили в атмосферу, викиди метану та оксиду азоту, які належать до парникових газів, становили відповідно 145,7 та 6,3 тис. т [8]. Крім того, у 2014 році в атмосферу надійшло 32,9 млн. т діоксиду вуглецю, який також впливає на зміну клімату. Щодо структури викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від економічної діяльності підприємств та організацій у 2014 році, то на металургійне виробництво припадає 45,3% загального обсягу викидів, на постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 26,7%, а на видобування кам'яного і бурого вугілля та металевих руд – 23,9%.

Для порівняльної оцінки забрудненості атмосфери окремих міст, їх ранжування за рівнем забруднення і визначення тенденцій забрудненості застосовується комплексний індекс забруднення атмосфери (ІЗА). ІЗА розраховується на основі даних стаціонарних спостережень з урахуванням всієї номенклатури шкідливих речовин [9].

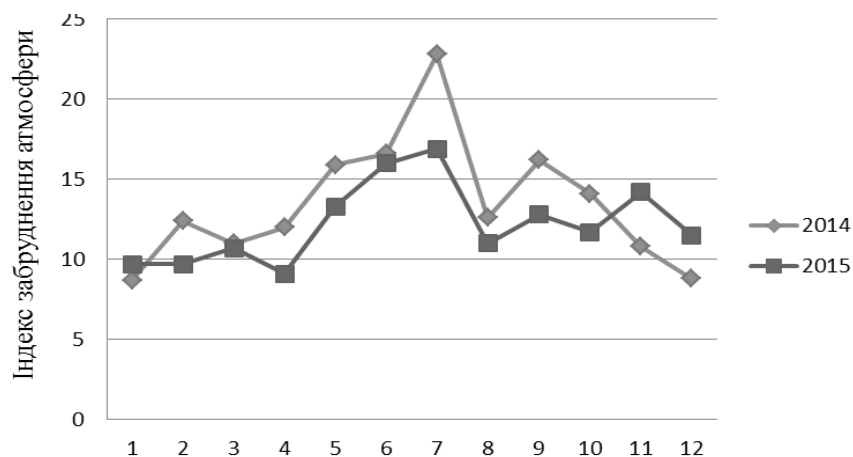

Рис. 1. Динаміка індексу забруднення атмосфери у Дніпропетровську
Джерело: побудовано за: [9]

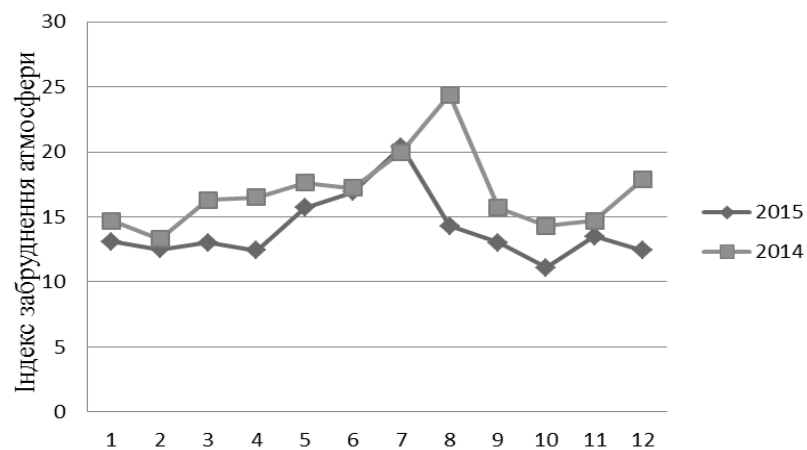

Рис. 2. Динаміка індексу забруднення атмосфери у Дніпродзержинську
Джерело: побудовано за: [9]

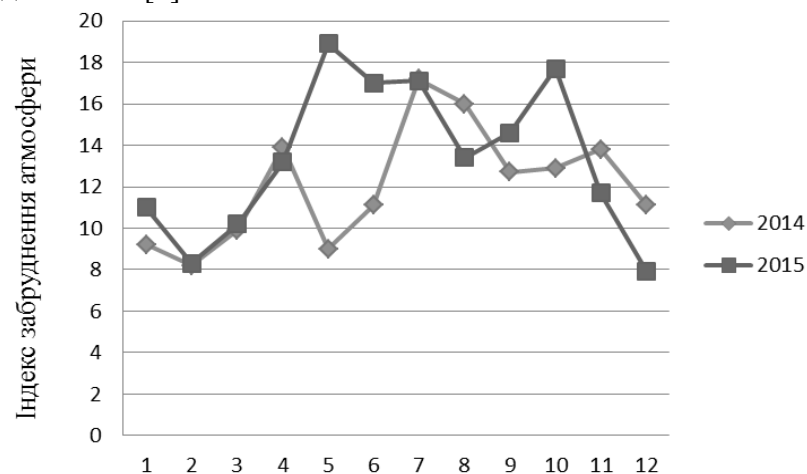

Рис. 3. Динаміка індексу забруднення атмосфери у Кривому Розі
Джерело: побудовано за: [9]

Проведено дослідження динаміки стану атмосфери за допомогою індексу забруднення за 2014–2015 роки у містах Дніпропетровської області, що характеризуються най-

більш значним забрудненням повітряного басейну, а саме: Дніпропетровську (рис. 1), Дніпродзержинську (рис. 2) та Кривому Розі (рис. 3).

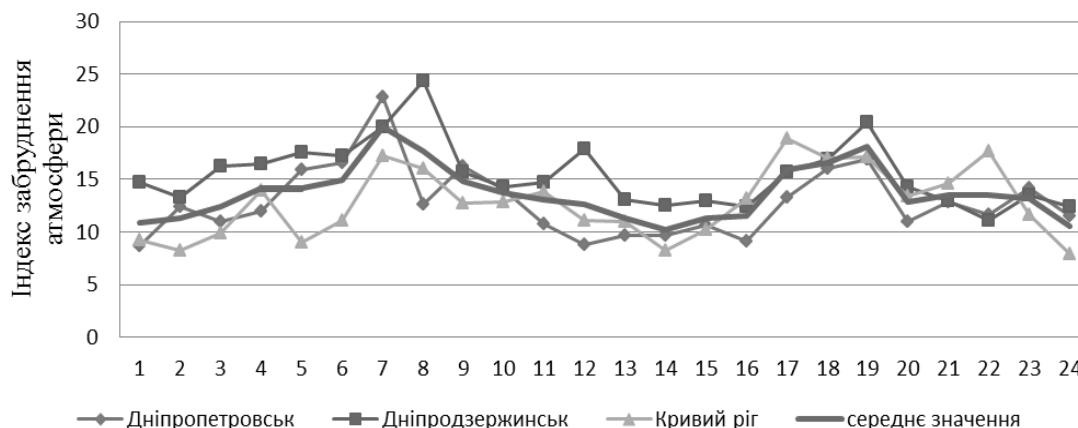

Рис. 4. Динаміка індексу забруднення атмосфери у містах Дніпропетровської області за фактичними даними та середнім значенням

Джерело: побудовано за: [9]

При $ІЗА \leq 5$, рівень забруднення повітря міста вважається нижче середнього, якщо $5 < ІЗА \leq 8$ – приблизно дорівнює середньому, якщо $8 < ІЗА \leq 15$ – вище середнього, при $ІЗА > 15$ – значно вище середнього. У містах Дніпропетровської області, що досліджуються, рівень забруднення повітря вище, а в окремі місяці – значно вище середнього. Визначені середні значення індексу забруднення

атмосфери та досліджено їх зміни у динаміці протягом 2014-2015 років (рис. 4).

Встановлено, що протягом майже всього періоду, що досліджується, фактичний рівень $ІЗА$ у Дніпродзержинську перевищує середній рівень. Отже саме Дніпродзержинськ має найбільш забруднене атмосферне повітря серед міст Дніпропетровської області.

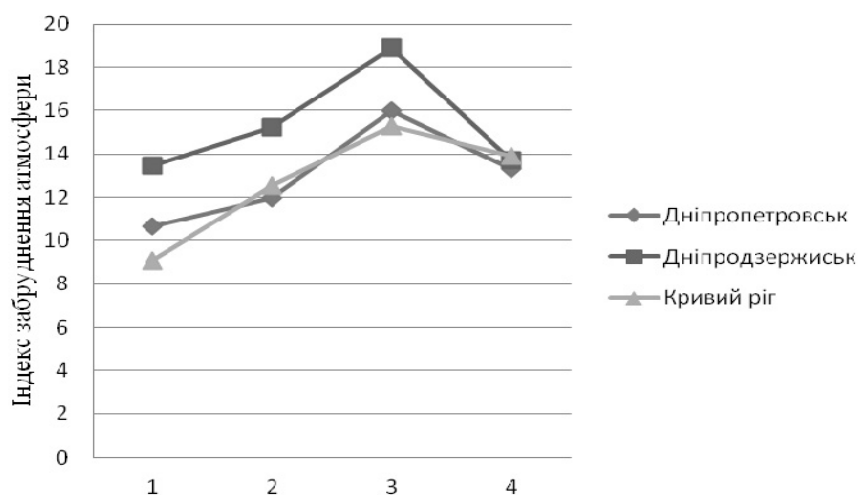

Рис. 5. Динаміка індексу забруднення атмосфери у містах Дніпропетровської області за сезонами

На рис. 5 представлено динаміку рівня забруднення атмосфери у містах Дніпропетровської області за сезонами: 1 – зима, 2 – весна, 3 – літо, 4 – осінь. Таке зонування часу дозволило наочно продемонструвати вплив сезонності на ступінь забруднення атмосфери у місті. Посиленню природного самоочищення і, отже, зменшенню забруднення повітря сприяють такі фактори, як випадіння опадів у вигляді дощу та снігу, а також великі швидкості вітру, що притаманні 1 та 4 сезонам. Оскільки повітряний басейн міста має важливе значення для життя його мешканців, однією із реальних можливостей поліпшення стану атмосферного повітря є зниження викидів та концентрацій домішок саме у періоди несприятливих метеорологічних умов.

Аналіз обсягів, структури та тенденцій

викидів в атмосферне повітря, а також виявлення на підставі цього домінуючих джерел забруднення навколишнього природного середовища необхідно для зосередження на цих підприємствах уваги адміністративних органів охорони природи.

На державному обліку міста Дніпродзержинська знаходиться 64 підприємства, що здійснюють викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря. Промислові підприємства півколом оточують, без санітарно-захисних зон, правобережну частину міста і при будь-якому напрямку вітру викиди промислових підприємств потрапляють у приземний шар атмосфери житлових масивів. Перелік найбільш екологічно небезпечних об'єктів наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Перелік екологічно небезпечних об'єктів м. Дніпродзержинськ

№ з/п	Назва екологічно небезпечного об'єкту	Вид діяльності
<i>Підприємства металургійної промисловості</i>		
<i>загальнодержавного значення</i>		
1.	ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського» (ПАТ «ДМКД»)	Виробництво і реалізація агломерату, чавуну, сталі, прокату, товарів народного споживання
2.	ПАТ «Євраз Дніпродзержинський коксохімічний завод» (ПАТ «Євраз ДКХЗ»)	Виробництво коксу і побічних продуктів
3.	ПАТ «Євраз Баглійкокс»	Виробництво коксу і побічних продуктів
<i>Підприємства хімічної промисловості</i>		
<i>загальнодержавного значення</i>		
4.	ПАТ «ДніпроАзот»	Виробництво аміаку, мінеральних добрив (карбамід), їдкого натру, рідкого хлору, соляної кислоти, товарів народного споживання
<i>обласного значення</i>		
5.	ДП «Смоли»	Виробництво іонообмінних смол, гербіцидів
6.	ДНВП «Цирконій»	Виробництво цирконію, гафнію
7.	ДП «Екоантилід»	Виробництво концентрованої і неконцентрованої азотної кислоти, антижелезної некорозійної суміші, кальцевої селітри, технічного вапна

Джерело: [10].

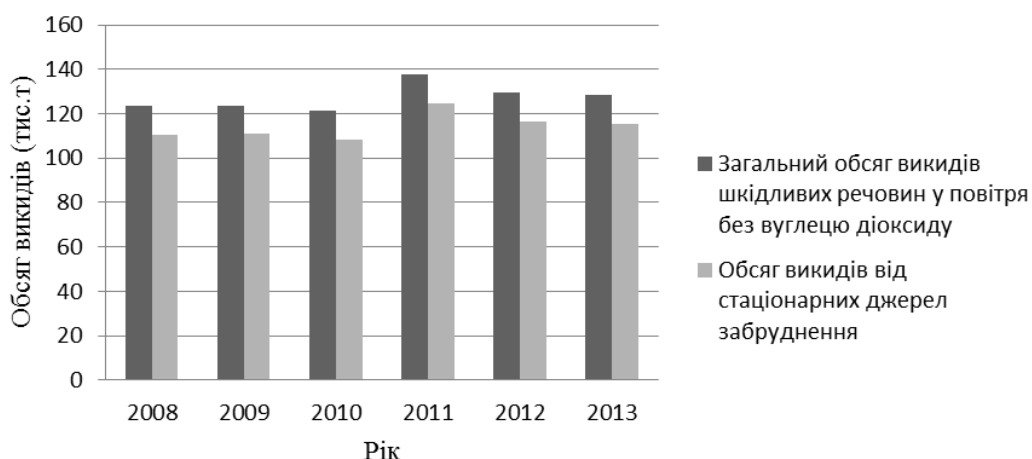

Рис. 6. Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря м. Дніпродзержинськ Джерело: побудовано за: [11]

Як видно з діаграми (рис.6), основними джерелами забруднення атмосферного повітря є стаціонарні джерела, тобто великі промислові підприємства, насамперед металургійного та енергетичного комплексів. Одним із найбільших забруднювачів довкілля на загальнодержавному рівні у Дніпропетровській області є ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського». Його виробнича діяльність на 59,67% визначала забруднення атмосферного повітря Дніпродзержинська у 2014 році.

На рис. 7 представлено динаміку викидів в атмосферне повітря діоксиду вуглецю.

У повітря він потрапляє при неповному згорянні вуглецевих речовин в результаті спалювання твердих відходів, з вихлопними газами і викидами промислових підприємств. Оксид вуглецю є з'єднанням, що активно реагує зі складовими частинами атмосфери і сприяє підвищенню температури на планеті, тобто створенню парникового ефекту. За період, що аналізується, відмічається загальна тенденція до зростання викидів в атмосферне повітря діоксиду вуглецю.

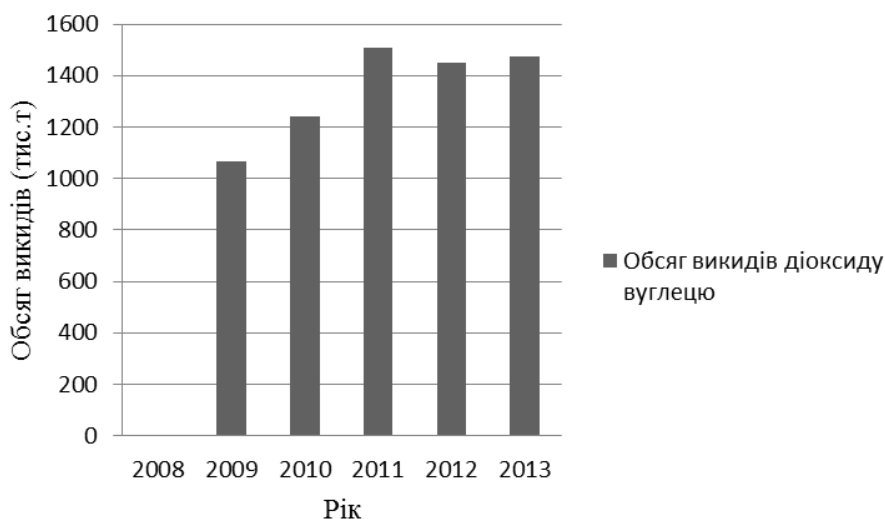

Рис. 7. Динаміка викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря м. Дніпродзержинськ

Джерело: побудовано за: [11]

На рис.8 представлено динаміку капітальних й загальних поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища, а також поточних витрат на охорону атмосферного повітря у м. Дніпродзержинськ. До 2011 р. загальні поточні витрати на охорону довкілля мають тенденцію до зростання, а потім до поступового зниження. Максимальне значення поточних витрат на охорону атмосферного повітря також припадає на 2011 р. Значні капітальні інвестиції в охорону довкілля на муніципальному рівні були здійснені у 2007 р. (94 млн. грн.) та 2013 р. (109,9 млн. грн.).

У 2013 р. за рахунок коштів державного бюджету було освоєно 0,3% капітальних інвестицій і здійснено 1,4% поточних витрат, частка місцевого бюджету склала 0,1% і 2% відповідно. Основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, були власні кошти підприємств та організацій – відповідно 99,6% капітальних вкладень і 96,6% поточних витрат. На охорону атмосферного повітря і клімату у 2013 р. спрямовано 41,8% інвестиційних вкладень.

Отже, на муніципальному рівні фінансується впровадження природоохоронних заходів, які спрямовані на захист атмосферного повітря від забруднення, та здійснюються ви-

трати, які призначені для підтримки (утримання та експлуатації) основних засобів природоохоронного призначення в робочому стані. Зростання як капітальних, так і поточних витрат повинне сприяти зниженню викидів забруднюючих речовин до атмосфери. Нажаль, цього не спостерігається.

В результаті дослідження статистичних даних встановлено, що між обсягом капітальних інвестицій та обсягом викидів шкідливих речовин відсутня кореляційна залежність. Розрахований коефіцієнт кореляції $R = 0,089$ означає відсутність лінійної залежності. Подальший аналіз показав також відсутність інших залежностей.

Вплив поточних природоохоронних витрат повітряного басейну на обсяг викидів від стаціонарних джерел забруднення характеризується залежністю, що графічно представлено на рис. 9.

Отже зростання поточних витрат на охорону повітря не призводить до зниження викидів від стаціонарних джерел забруднення. Зношене природоохоронне обладнання має низьку ефективність щодо запобігання забрудненню атмосферного повітря та вимагає значних коштів для його підтримання у робочому стані. Необхідно впровадження інноваційних засобів та технологічних рішень для

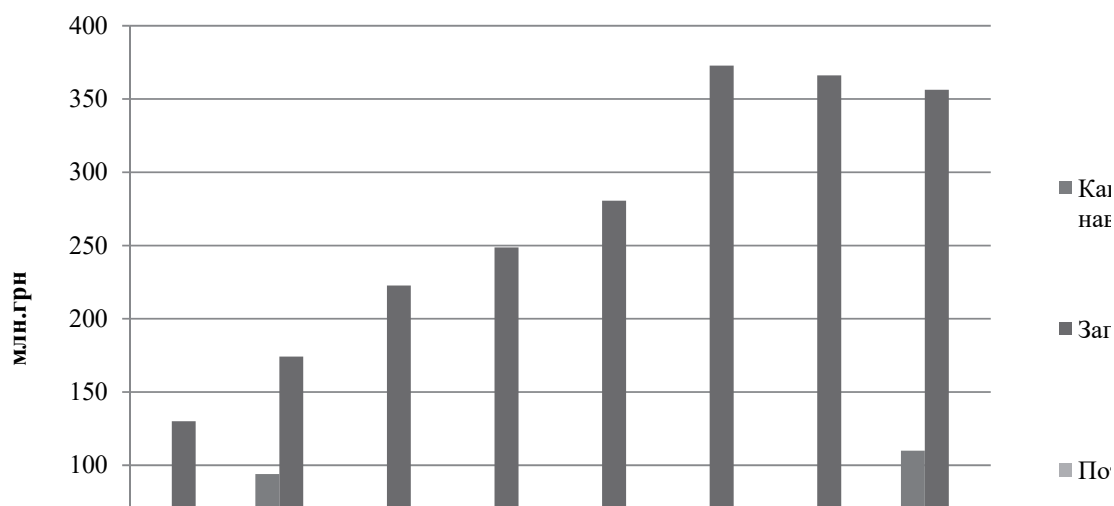

Рис. 8. Динаміка обсягу капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища у м. Дніпродзержинськ
Джерело: побудовано за: [11]

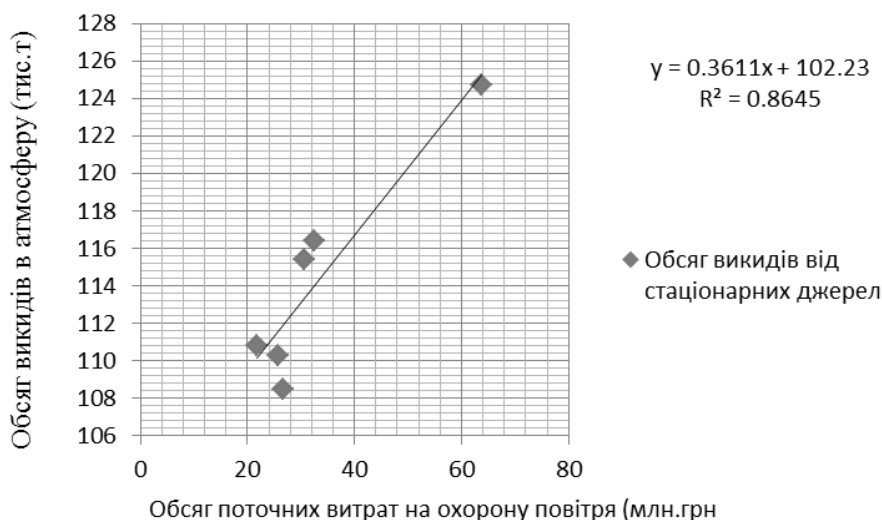

Рис. 9. Залежність обсягу викидів від стаціонарних джерел забруднення від поточних витрат на охорону повітря

зниження техногенного тиску промислових підприємств на стан повітряного басейну у місті.

Визначимо тепер, як впливає обсяг виробництва товарної продукції промисловими підприємствами міста на обсяг викидів шкідливих речовин у повітря. Дослідження показали, що між цими показниками існує достатньо сильна лінійна залежність, а саме:

– для загального обсягу викидів:

$$y = 0.001x + 106.4, R^2 = 0.7749, R = 0.88; (1)$$

– для обсягу викидів від стаціонарних джерел:

$$y = 0.001x + 94.194, R^2 = 0.7468, R = 0.86, (2)$$

Графічно цю залежність показано на рис. 10.

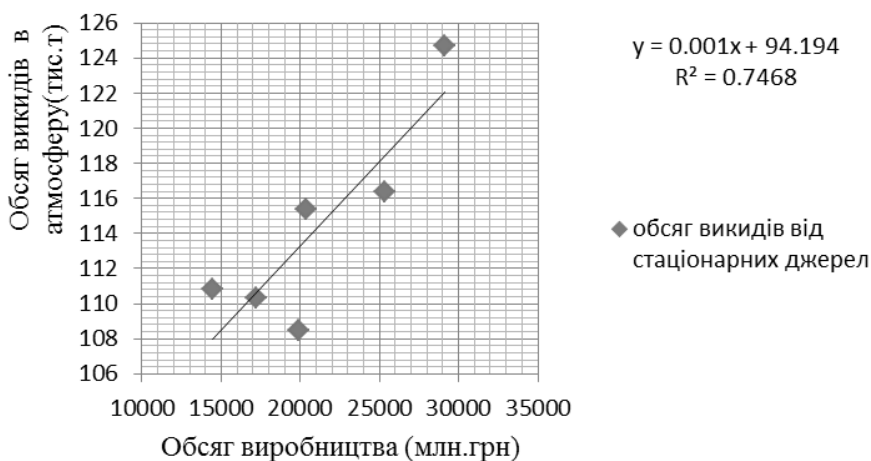

Рис. 10. Залежність обсягу викидів від стаціонарних джерел забруднення від обсягу виробництва

Як видно з отриманих результатів, рівняння, що описують залежність обсягу викидів від стаціонарних джерел забруднення та загального обсягу викидів відрізняються

лише вільними членами. Це підтверджує той факт, що викиди від стаціонарних джерел є головною складовою забруднення атмосферного повітря.

Враховуючи викладене вище, можна вважати, що залежність обсягу викидів від стаціонарних джерел забруднення від обсягу виробництва можна використовувати для прогнозування обсягу викидів. Визначимо

якість отриманої прогнозової моделі, для цього порівняємо прогнозні значення із реальними даними. Результати обчислень подано у табл.2.

Таблиця 2

Результати прогнозування

Обсяг виробництва (млн. грн.)	Реальний обсяг викидів у повітря (тис. т)	Результати прогнозування	Помилка прогнозу
14439.1	110.8	108.6	-2.17
17242.2	110.3	111.4	1.14
19893.3	108.5	114.1	5.59
20400	115.4	114.6	-0.80
25362.8	116.4	119.6	3.16
29102.5	124.7	123.3	-1.40
середня квадратична помилка прогнозу			2.99

Джерело: авторська розробка

Оскільки для прогнозування було використано вибірку невеликого обсягу, доцільно визначити довірчий інтервал, для отриманих прогнозних значень. Отже, побудуємо довірчі інтервали для отриманої лінії регресії (2). Для цього скористаємось такими формулами:

Для нижньої границі інтервалу:

$$l(x) = a_0 + a_1x - \beta(x); \quad (3)$$

Для верхньої границі інтервалу:

$$h(C_{cm}) = a_0 + a_1x + \beta(x), \quad (4)$$

тут

$$\beta(x) = \frac{S_e}{\sqrt{M}} t_{M-1; \alpha/2} \sqrt{1 + \frac{(x - \bar{x})^2}{\sigma_x^2}}. \quad (5)$$

Оберемо рівень значущості $\alpha = 0,05$.

Побудований довірчий інтервал для лінії регресії показано на рис.11.

Границі довірчого інтервалу показують, межі в яких можуть відбуватися майже усі коливання миттєвої величини обсягу викидів за даним обсягом виробництва x . Отже використовуючи отримані залежності можна спрогнозувати обсяг викидів в атмосферу за-

лежно від запланованого обсягу виробництва.

Проведемо прогнозування обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря м. Дніпродзержинськ на наступний період, використавши отримані залежності. Для цього спочатку виконаємо прогнозування обсягу виробництва. Для побудови залежності використаємо засоби MS EXCEL. На рис. 12 показано отриману лінію регресії, довірчі інтервали і прогнозне значення.

Враховуючи можливу помилку, наявну інформацію чи інші ринкові фактори, можна виконати песимістичний або оптимістичний прогнози за методичним підходом, який запропоновано в роботі [12]. За результатами розрахунків прогнозне значення обсягу виробництва дорівнює 18782,9 млн. грн. Скориставшись отриманою залежністю (2) обчислено прогнозне значення обсягу викидів забруднюючих речовин в атмосферу, воно дорівнює 112,98 тис. т.

Управління охороною повітряного басейну на муніципальному рівні передбачає проведення системи планових заходів, спрямованих на зменшення загального обсягу викидів в атмосферу та зміну структури викидів за рахунок уловлення найбільш небезпечних токсичних речовин. Охорона повітряного

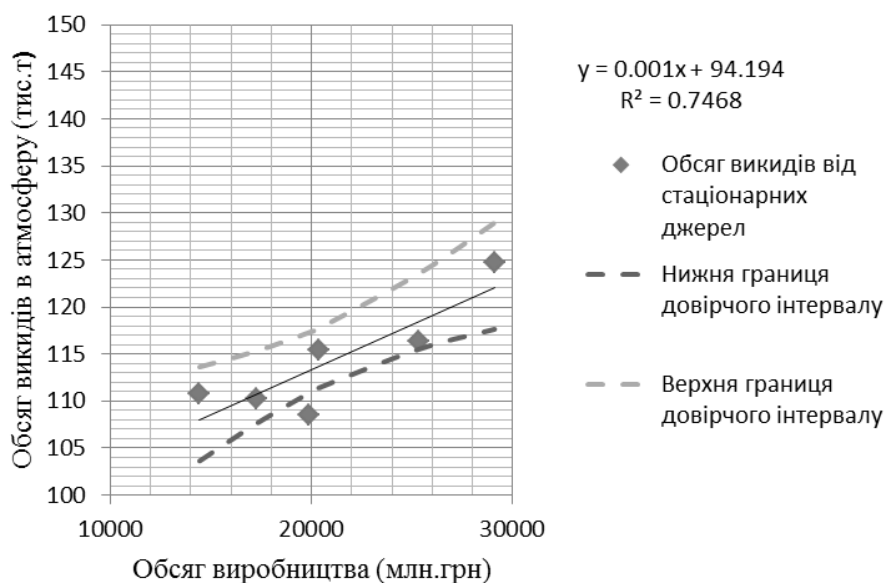

Рис. 11. Довірчий інтервал залежності обсягу викидів від стаціонарних джерел від обсягів виробництва товарної продукції

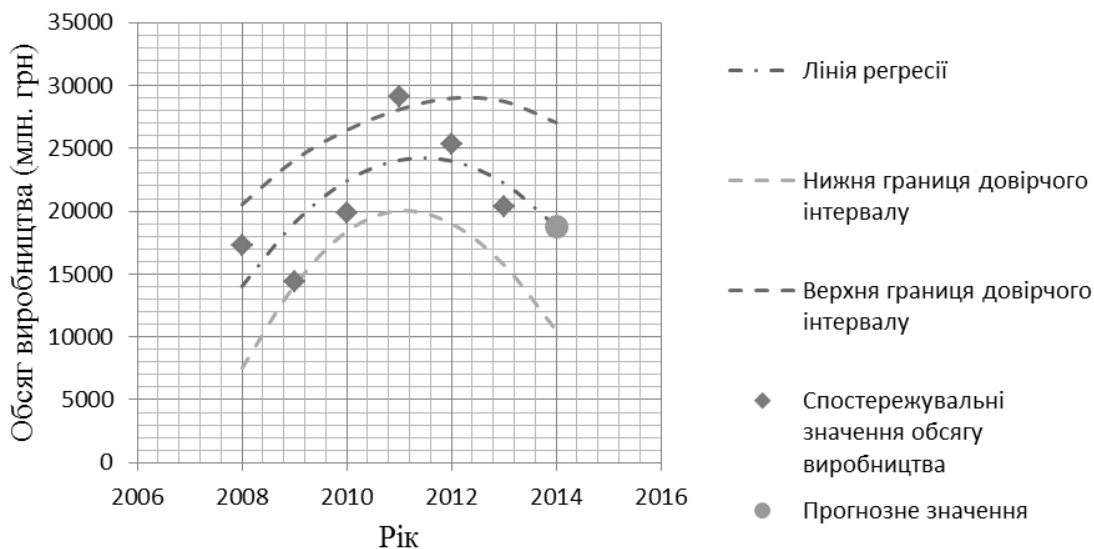

Рис. 12. Довірчий інтервал прогнозованого обсягу виробництва

басейну міста від забруднення шкідливими речовинами найбільш ефективна тоді, коли спрямована на зменшення маси шкідливих речовин, які надходять до атмосфери, тобто здійснюється безпосередньо винуватцями забруднення атмосфери – промисловими підприємствами. Основними заходами запобігання забрудненню повітряного басейну викидам шкідливих речовин є впровадження ефективних систем уловлення і утилізації найбільш небезпечних токсичних речовин.

В умовах сьогодення кризовий стан економіки України ускладнює вирішення екологічних проблем. Скорочення промислового виробництва супроводжується зниженням інвестиційної активності підприємств. Тому зменшення негативного техногенного впливу на атмосферне повітря при падінні обсягів виробництва необхідно розглядати у взаємозв'язку з нестачею інвестиційних ресурсів, що повинні спрямовуватися на забезпечення екологічної безпеки. У

зв'язку з цим особливого значення набуває створення таких умов діяльності промислових підприємств, за яких вони були б змушені займатися діяльністю з охорони атмосферного повітря або були б матеріально-зацікавленими у реалізації відповідних заходів.

Для покращення якості життя населення і стану навколишнього природного середовища, а також створення позитивного іміджу та розвитку міста було прийнято Програму виходу з екологічної кризи міста Дніпродзержинськ на 2011–2015 роки. На жаль ця Програма не дала позитивних результатів. Бездіяльність органів як державної влади, так і місцевого самоврядування, а також великих підприємств-забруднювачів призвела до не виконання запланованих природоохоронних заходів. Тому в грудні 2015 року, міська рада Дніпродзержинська прийняла нову екологічну програму. Незважаючи на те, що в новій програмі основний акцент зроблений на діяльності великих металургійних, коксохімічних і хімічних підприємств, є побоювання, що промисловці будуть звільнені від обов'язків виконати розпочаті природоохоронні заходи минулих років. Адже практично всі великі забруднювачі міста протягом багатьох років не виконують свої обіцянки скоротити шкідливі викиди. Підприємства традиційно переносять свої невиконані природоохоронні заходи зі старих програм в нові, при цьому не несучи ніякої відповідальності ні перед законом, ні перед громадою. Тому, враховуючи посилення ролі муніципальних органів влади та громадськості у вирішенні питань забезпечення якості життєдіяльності мешканців промислового міста, необхідно здійснювати регулярний та відкритий для місцевої громади контроль за станом довкілля та впровадженням інноваційних екотехнологій і дотриманням вимог екологічних стандартів, насамперед, на великих промислових підприємствах міста.

Висновки. 1. За щомісячними показниками індексу забруднення атмосфери протягом 2014–2015 років проведено дослідження динаміки стану повітряного басейну

у Дніпропетровську, Дніпродзержинську та Кривому Розі. В результаті здійсненого аналізу визначено, що у містах Дніпропетровської області, які досліджуються, рівень забруднення повітря вище, а в окремі місяці – значно вище середнього значення. При цьому якісний стан атмосфери залежить не тільки від кількісного та якісного складу викидів, а й від сезонної складової, що в певній мірі визначає можливості природи до самоочищення.

2. На підставі проведеного аналізу встановлено, що Дніпродзержинськ має найбільш забруднене атмосферне повітря серед міст Дніпропетровській області. Основними джерелами забруднення є стаціонарні джерела, тобто великі промислові підприємства, насамперед металургійного та енергетичного комплексів. Так у 2014 р. виробнича діяльність тільки одного промислового підприємства, а саме ПАТ «Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського» на 59,67% визначала забруднення атмосферного повітря Дніпродзержинська.

3. Проаналізовано динаміку природоохоронних витрат, які спрямовуються на захист атмосферного повітря від забруднення. Зростання як капітальних, так і поточних витрат повинне сприяти зниженню викидів забруднюючих речовин до атмосфери, але цього не спостерігається. Встановлено, що між обсягом капітальних інвестицій та обсягом викидів шкідливих речовин взагалі відсутня кореляційна залежність, а зростання поточних витрат на охорону повітря не призводить до зниження викидів від стаціонарних джерел забруднення.

4. Здійснено прогнозування шкідливих викидів у повітряний басейн міста Дніпродзержинська на підставі встановлення залежності рівня забруднення атмосферного повітря від обсягів виробництва товарної продукції основними промисловими підприємствами-забруднювачами з урахуванням довірного інтервалу.

5. Встановлено, що зниження інвестиційної активності промислових підприємств при оновленні та модернізації основних засобів природоохоронного призначен-

ня в кризових економічних умовах не сприяє виконанню програм виходу Дніпродзержинська з екологічної кризи. Тому муніципальним органам влади та громадськості необхідно здійснювати постійний контроль за станом атмосферного повітря, регулярно інформувати про це місцеву громаду, а також всебічно підтримувати впровадження на великих промислових підприємствах міста інноваційних екотехнологій та екологічних стандартів.

Література

1. Галушкіна Т. П. Еколого-збалансовані пріоритети розвитку територій: концептуальні засади та організаційний механізм: [монографія] / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська. – Одеса : ІПРЕД НАН України, 2009. – 372 с.
2. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: [монографія] / З. В. Герасимчук, В. Г. Поліщук. – Луцьк : Надтир'я, 2006. – 248 с.
3. Химинець В. В. Регіональна еколого-економічна політика як інституційна передумова забезпечення сталого розвитку / В. В. Химинець // Науковий вісник Мукачівського державного університету. – 2015. – С. 204–208.
4. Балуєва О. В. Екологічні основи розвитку міст: монографія / О. В. Балуєва // Донецьк : «ВІК» – 2012 – 338 с.
5. Terehow E. V. Entwicklung des ökonomisch-ökologischen potentials von boden nachtagebaulicher entstehung zu nachhaltiger bewirtschaftung technogenerlandschaften / E. V. Terehow // Економічний форум. – 2014. – № 2. – С. 78–86.
6. Літвак С. Реформування екологічного оподаткування та розробка місцевих екологічних програм – шлях до збереження навколишнього природного середовища / С. Літвак, А. Павлова // Економіст. – 2012. – №6 – С. 44–45.
7. Звіт про стратегічну екологічну оцінку (CEO) Стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року – 2014 – (Електронний ресурс) / Спосіб доступу: <http://www.oblrada.dp.ua/user/files/zvit.doc> – Загол з екрана
8. Викиди забруднюючих речовин та парникових газів у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у 2014 році: [експрес-випуск] (Електронний ресурс) / Спосіб доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/expres/2015/03/24_03_15/2TP_2014.pdf – Загол з екрана
9. Департамент екології та природних ресурсів Дніпропетровської обласної державної адміністрації (Електронний ресурс) / Спосіб доступу: <http://eco.dp.gov.ua/#iza>
10. Екологічні паспорти Дніпропетровської обл. (Електронний ресурс) / Спосіб доступу: <http://www.menr.gov.ua/protection/protection1/dnipropetrovska> – Загол з екрана
11. Навколишнє середовище м. Дніпродзержинська: [статистичний збірник] / Управління статистики у м. Дніпродзержинську – 2014. – 47 с.
12. Ус С. А. Обґрунтування методичних підходів до прогнозування обсягів продажу продукції з сезонними коливаннями її реалізації / С. А. Ус, Л. В. Тимошенко, М. О. Бальнов // Ефективна економіка. – 2015. – № 3 – (Електронний ресурс) / Спосіб доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3886> – Загол з екрана.

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В ПРОМЫШЛЕННОМ ГОРОДЕ

*Л. В. Тимошенко, к. э. н., доцент, А. М. Ус,
ГВУЗ «Национальный горный университет»*

Исследована динамика состояния атмосферного воздуха и оценено его качество в ряде промышленных городов Днепропетровской области. Установлена зависимость уровня загрязнения атмосферного воздуха от объемов производства валовой продукции основными промышленными предприятиями-загрязнителями г. Днепропетровск и осуществлено прогнозирование вредных выбросов в воздушный бассейн города с учетом доверительного интервала. Доказана необходимость усиления экономических рычагов на муниципальном уровне в области охраны экологического состояния воздушного бассейна промышленного города.

Ключевые слова: промышленные предприятия-загрязнители, объемы производства, уровень загрязнения атмосферного воздуха, факторы, прогнозирование, оценивание, экономико-экологические показатели, экономические рычаги.

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF EVALUATION AND PREDICTION OF AIR POLLUTION IN INDUSTRIAL CITY

*L. V. Tymoshenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., O. M. Us,
SHEI «National Mining University»*

The dynamics of the atmospheric air analyzed and appreciated its quality in a number of industrial cities of Dnipropetrovsk region. The dependence of the air pollution from the production of gross output by major contaminating plants of Dneprodzerzhinsk and implemented forecasting of harmful emissions into air basin of the city with a view of the confidence intervals established. The necessity of strengthening of economic instruments at the municipal level in the field of the ecological state of the air basin of the industrial city is proved.

Keywords: industrial contaminating plants, production volumes, the level of air pollution, factors, forecasting, eco-environmental indicators, economic levers.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Прокопенко В. І.

Надійшла до редакції 08.02.16.

УДК 378.147:610.31.875.338.24

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

*О. В. Гаращук, д. е. н., професор, Державна інспекція навчальних закладів України,
mon7@ukr.net*

*В. І. Куценко, д. е. н., професор, ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України», anisimov103@gmail.com*

У статті подаються результати дослідження важливості забезпечення екологічно безпечного розвитку суспільства. Автори зосереджують увагу на пошуку шляхів, спрямованих на забезпечення в країні сталого розвитку. При цьому розкривається роль освіти, зокрема, в підготовці фахівців, здатних реалізувати екологічно безпечне виробництво та раціональне використання природних ресурсів.

Ключові слова: екологічно безпечне виробництво, освіта як фактор екологічно безпечного розвитку, сталий розвиток суспільства, цивілізація, «зелена економіка», стратегія сталого розвитку в Україні.

*Освіта – фундамент сталого розвитку
Порядок дня на XXI століття, ООН*

Освіта повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа їй служила. Ми повинні берегти і поповнювати природні багатства.

Г. Ващенко

Постановка проблеми. Енергетична, соціально-економічна та екологічна кризи, які мають місце останнім часом, стають причиною нестійкості розвитку. Конференція ООН по сталому розвитку (2012 р.) в Ріо-де-Жанейро (Ріо+20) підвела підсумки двадцятирічних намагань людства змінити

традиційну модель соціально-економічного розвитку. В цьому контексті була загострена увага на необхідності переходу на еколого-безпечний розвиток, функціонування еколого-орієнтованої економіки. Зокрема, експерти ОЕСР запропонували модель «зеленого» зростання.

Зеленою, як відомо, вважають таку економіку, що забезпечує довготривале підвищення добробуту населення та скорочення існуючої нерівності, дозволяючи майбутнім поколінням уникнути можливих ризиків для навколишнього середовища та збіднення його.

Як свідчить статистика, Україна за природними ресурсами належить до найбагатших європейських країн, а за життєвим рівнем населення – до найбідніших. Так, наша держава за останнім показником у 2015 р. посідала 87 місце у світі. Тому для України вкрай важливою проблемою є забезпечення не лише сталого, а екологічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цим питанням значну увагу в своїх дослідженнях приділяли Александрович Н. [1], Багров М. [2], Волошин І. [3], Гесць В. [4], Данилишин Б. [5], Деркач М. [6], Дорогунцов С. [7], Немець Л. [8], Олефіренко О. [9], Хумарова Н. [10] та багато інших. Незважаючи на велику кількість праць у сфері екологізації соціально-економічного розвит-

ку пошук чинників, використання яких забезпечить екологічнобезпечний розвиток, все ще продовжується. На наш погляд, важливе місце серед останніх посідає освітній чинник.

Формулювання мети статті. Дослідження освіти як фактору, що впливає на якість оточуючого середовища, пошук шляхів підвищення її ролі у забезпеченні екологічнобезпечного розвитку суспільства і є метою нашої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом практично всі високорозвинені країни працюють над тим, щоб спрямувати розвиток економіки на створення сприятливих умов і стимулів для підвищення рівня життя населення, на забезпечення раціонального природокористування, відходу від сировинної моделі економіки. Така економіка передбачає інноваційний та ресурсоефективний та екологічнобезпечний економічний розвиток, направлений на покращення добробуту суспільства та зниження деградації довкілля (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага підприємств, які мають мотивації до впровадження природоохоронних інновацій, 2012, %

Підприємства		Необхідність відповідності вимогам природоохоронного законодавства	Природоохоронне законодавство в майбутньому	Доступ фінансових стимулів до природоохоронних інновацій	Ринковий попит з боку клієнтів на екологічні інновації	Добровільні кодекси в галузі
Україна	малі	4,7	1,6	0,1	0,6	0,7
	середні	7,1	2,0	0,4	1,1	1,2
	крупні	16,4	7,0	1,3	3,8	4,8
Промислові	малі	5,8	1,9	0,2	0,7	0,9
	середні	8,4	2,4	0,4	1,1	1,4
	крупні	19,0	8,2	1,6	4,2	5,7

Джерело: [11].

Перехід до такої економіки буде стимулювати сталий соціо-еколого-економічний розвиток. Екологоорієнтована, екобезпечна економіка – це модель нової економіки, в якій передбачається підвищення цінності природних благ і послуг, енергоефективність, орієнтація на соціальні потреби населення. Практика свідчить, що раціональне та ефективне споживання енергетичних, земельних, лісових, водних ресурсів веде до підвищення добробуту та якості життя населення. Однак, як свідчить практика, це досягається, коли в основі такого

підходу лежать наступні принципи:

- комплексності, тобто взаємозв'язку усіх складових екологоорієнтованого, екобезпечного розвитку;
- науковості, що передбачає обґрунтування сталого соціо-еколого-економічного розвитку та потребує використання науково-практичних методів і підходів щодо використання науково-практичних методів і підходів у наукових дослідженнях;
- результативності, завдяки дотримання цього принципу досягається ціль та успішне розв'язання завдань сталого соціо-еколого-

економічного розвитку;

– інформованості, тобто відкритості інформації в соціальній, екологічній та економічній сферах [12].

Все це дозволяє підвищити якість екосистемних послуг, які наразі знаходяться під загрозою, піддаються деградації внаслідок антропогенної діяльності, що негативно позначається на соціально-економічній ситуації в Україні. Адже послуги екосистем – це свого роду вигоди, отримані людиною від функціонування екосистеми, та активи природного капіталу, які виробляються ним і являють собою значний вклад реалізованих товарів і послуг. Багато екосистемних послуг є такими, що надання вигоди одній людині не знижує сумарні вигоди, доступні для інших осіб. Екосистемні послуги є не лише складовими сталого розвитку, а й важливим чинником забезпечення такого розвитку. Щоправда, серед найсуттєвіших інструмен-

тів забезпечення сталого розвитку, на наш погляд, можна виділити наступні:

– інституціональні, які направлені на забезпечення організаційних процесів переходу господарської діяльності до «зеленої» економіки;

– фінансово-економічні інструменти, що використовуються з метою залучення інвестиційних ресурсів з метою забезпечення екологізації різних видів соціально-економічної діяльності;

– нормативні, які пов'язані з розробкою та вдосконаленням законодавчої бази, регулюючої екологоорієнтовану діяльність у кожній ланці реальної економіки.

Забезпечення екологобезпечного, сталого розвитку – це перш за все досягнення соціального благополуччя, покращення економічних показників і ресурсозбереження (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники сталого розвитку

Економічного розвитку	Стану довкілля та ресурсозбереження	Соціального благополуччя
– ВВП на душу населення. – Обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення. – Частка обробної промисловості в структурі ВВП. – Частка промисловості в галузевій структурі. – Частка інвестицій в основний капітал природоохоронного призначення в загальному обсязі інвестицій в основний капітал. – Ступінь зношеності основних засобів. – Коефіцієнт оновлення основних засобів.	– Енергоємність ВВП по споживанню електроенергії. – Природоємність ВВП по викидах забруднюючих речовин у повітря від стаціонарних джерел. – Природоємність ВВП від стічних вод. – Природоємність ВВП по утворенню відходів виробництва. – Частка використаних і знешкоджених відходів виробництва та споживання. – Частка викидів від автотранспорту до загальної маси викидів. – Коефіцієнт лісовідновлення.	– Рівень економічної активності населення. – Частка населення з грошовими доходами нижче величини прожиткового мінімуму. – Природний приріст (зменшення) населення. – Рівень безробіття. – Очікувана тривалість життя при народженні.

Джерело: [12].

Практика свідчить, що саме некомпетентне, нераціональне використання природних ресурсів зумовлює появу небезпечних явищ, їх загострення. У той же час у Програмі розвитку ООН-ПРООН безпека людини визначається як право вибору в умовах свободи та захищеності, а також повної впевненості в тому, що ці можливості збережуться. Екологічні проблеми тісно пов'язані з економічними проблемами, виробничими, станом здоров'я населення та освіти. Вони зумовлені в значній мірі ставленням людини до природи, до формування екологічної культури, екологічного мислен-

ня.

У цьому контексті підтримуємо думку Александровича Н., що в умовах переходу до сталого, екологобезпечного розвитку, коли єдиним імперативом екосоціального розвитку стає економічна оптимізація антропогенної діяльності, морально-особистісної якості людини набувають особливого значення [1]. У забезпеченні формування таких якостей велика роль відводиться освіті в цілому та вищій, зокрема. Адже, як зазначалось вище, на забруднення довкілля особливо великий вплив має антропогенний чинник. Боротися з наслідками цього впливу на

довкілля можна, лише володіючи екологічними знаннями, тобто будучи екологічно грамотними.

Для забезпечення цього діяльність навчальних закладів освіти має мати екологічне спрямування. Зокрема, на рівні вищої освіти це може здійснюватись шляхом:

- інформаційно-реформативної роботи шляхом підготовки рефератів на основі багатьох літературних джерел з метою найбільш повного висвітлення будь-якої екологічної проблеми;
- здійснення проблемно-реферативної роботи, заснованої на узагальненні матеріалів, розміщених у літературних і документальних джерелах, та підготовка власних трактатів щодо визначеної проблеми;
- натуралістично-описової роботи, що передбачає якісний опис будь-якого еколого-соціально-економічного явища;
- проведення експериментальних видів діяльності, які базуються на подальшому описанні експерименту;
- здійснення дослідницьких робіт, виконаних із допомогою методики, що дозволяє отримувати власний експериментальний матеріал, на основі якого здійснюється аналіз і робиться висновок про характер досліджуваного явища.

Екологічне навчання та виховання здійснюється як правило в процесі підготовки фахівців. Водночас в забезпеченні екологічного виховання важливе місце займають позааудиторні заходи. Це особлива форма занять. Вони, як свідчить практика, мають сильний емоційний вплив, розвивають та розширюють кругозір студентів, стимулюють її самоосвіту, сприяють поповненню знань, а також розвитку творчості.

Таке навчання та виховання сприятиме активізації екологобезпечного соціально-економічного розвитку. На вищезгаданій конференції ООН в Ріо-де-Жанейро ще в 1992 р. зазначалось, що освіта є фундаментом сталого, екобезпечного розвитку, а на ХХІ століття соціальні та екологічні проблеми винесені на перше місце. Щоправда, ще за 20 років до Ріо, тобто ще в 1972 р. у Стокгольмі на першій конференції ООН по навколишньому середовищу було акцентовано увагу на важливості зв'язку економічного та соціального розвитку суспільства з

обов'язковим урахуванням проблем довкілля.

Значну увагу цьому питанню надавали представники Римського клубу, дотримуючись при цьому точки зору, що розвиток має бути без руйнації, що соціально-економічний розвиток будь-якої країни має бути таким, щоб якнайменше негативно впливати на довкілля, щоб забезпечити досягнення гармонії між людиною та природою.

Освіта має забезпечити екологобезпечний розвиток суспільства шляхом формування перш за все серед дітей, підлітків і молоді здорового способу життя, культури особистості, сприяння екологічній розкритості свідомості, інформованості населення щодо стану справ в екологічному вимірі, екологічній обізнаності. Кожна людина має знати про реальний стан навколишнього середовища, про можливі екологічні загрози, зокрема й такі, якими вони можуть бути і за яких умов можуть появитися.

А це значить, що діяльність освітньої сфери має бути екологічно спрямованою, формувати культуру екобезпечного розвитку, безпеки людської цивілізації, сприяти подоланню негативних тенденцій, які становлять реальну загрозу для безпечного існування суспільства.

Нині особливо небезпечним є вплив забрудненого середовища на стан здоров'я населення. Так, Волошин І. зазначає, що «якщо за акумулюючий показник антропогенного впливу на навчальне середовище взяти здоров'я населення, то об'єктивні медичні дані свідчать про всезростаючий вплив екологічних чинників на фізичний потенціал нашого суспільства» [3]. В цьому контексті еколооорієнтовану стратегію розвитку освіти слід формувати на використанні наступних принципів:

- принцип мінімізації ризиків. Імовірність ризику є кількісною мірою екологічної небезпеки та її вплив на стан здоров'я. Управління цим ризиком передбачає дослідження причин, чинників і характеристик тієї чи іншої ризикової ситуації з метою мінімізації негативних наслідків щодо стану здоров'я;
- принцип упорядкованості прийняття рішень, в основу якого покладено системний підхід. Як зазначає Хумарова Н., такого під-

ходу, у свою чергу, вимагає дотримання принципу «крок за кроком». Тобто освітня діяльність має бути екологоорієнтованою;

– принцип раціональності дій, який передбачає, що всі дії, зокрема щодо використання природних ресурсів, спрямовані на зниження рівня негативних наслідків господарської діяльності, на мінімізацію збитків при досягненні цілей;

– принцип обмежених можливостей, зокрема ресурсних й природоохоронних;

– принцип визначення відповідальності. Екологоорієнтований стратегічний підхід повинен мати чіткі етапи за часом і змістом. Форма відповідальності визначається до початку здійснення цього підходу;

– принцип екологічної зворотності, що передбачає відсутність незворотних катастрофічних наслідків в екосистемах, здатність самовідновлення яких має певну межу [10, с. 157–159].

Зміна стану довкілля, а тим більше у бік його погіршення, впливає практично на всі складові соціально-економічної сфери. Зрозуміло, що всі сфери економічної діяльності потребують висококваліфікованих фахівців, які можуть прогнозувати, планувати та організовувати виробництво з урахуванням факторів навколишнього середовища. Наразі високою є потреба, перш за все, в спеціалістах, здатних із допомогою високих технологій моделювати та прогнозувати у будь-якій сфері соціально-економічні процеси. Особливо великий попит нині є на прогнозування тих галузей, які могли б на-

повнювати бюджет. Україна, як зазначалось, вище, володіє значними природними ресурсами, у тому числі й туристичними. Останнім часом, як відомо, у світі відбувається потепління. Жарка погода, як відомо, різко збільшує попит на туристичні та медичні послуги. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), у світі щорічно можна було б забезпечити збереження життя 13 млн. осіб лише за рахунок покращення стану навколишнього природного середовища [13]. В свою чергу, скажімо, система охорони здоров'я, за підрахунками фахівців, щорічно до 2030 р. буде витрачати додатково по 2–4 млрд. дол. на відновлення здоров'я людей через зміни навколишнього середовища [14]. Адже значна частина захворювань і смертності зумовлена погіршенням стану довкілля.

Тож не дивно, що останнім часом питанням екологізації виробництва велику увагу приділяють в усьому світі (табл. 3), в її основу поклавши наступні принципи:

- системності;
- комплексності;
- врахування пріоритетних факторів;
- континуальності, тобто неперервності, послідовності в часі та просторі;
- єдності оцінки;
- орієнтації оцінки на природну складову;
- врахування регіональних особливостей;
- емерджентності, що передбачає забезпечення відповідності між просторовою дискретизацією результатів оцінки та площею досліджень.

Таблиця 3

Основні показники формування «зеленої» економіки в ряді країн світу

Країна	Створення «зелених робочих місць»
Австралія	Забезпечити створення 770 тис. робочих місць, пов'язаних з відходами виробництва, скороченням викидів парникових газів – 2,5 млн. робочих місць, підвищенням ефективності використання ресурсів – 3 млн. робочих місць.
Бразилія	Досягти збільшення зайнятості в «зеленій» економіці на 1,13%.
Китай	Забезпечити створення 6,8 млн. робочих місць за рахунок розвитку вітрової, сонячної та гідроенергетики.
Індонезія	Створити 1 млн. робочих місць в «зеленій» енергетиці, на транспорті, в лісовому господарстві.
Республіка Корея	Забезпечити створення 15 млн. робочих місць в «зеленій» економіці.
Норвегія	Досягти 0,5–1,5% щорічного зростання зайнятості в сфері «зелена» економіка.
Південна Африка	Створити близько 0,5 млн. робочих місць в основних сферах енергетики.
США	Формування 2 млн. робочих місць в чистій енергетиці, а також стільки ж – у сфері відновлення навколишнього середовища.

Джерело: [15].

Як відомо, наразі для кількісної оцінки якості життя населення, зокрема для міжнародних співставлень, використовується індекс розвитку людини (ІРЛ), розроблений у рамках Програми розвитку ООН. В його основу покладено три базові індикатори:

- очікувана тривалість життя;
- охоплення населення освітою;
- ВВП на душу населення.

Зазвичай вважається, що визначальним у цьому інтегральному показнику є ВВП на душу населення. Однак перші дві складові є не менш важливими, оскільки відображають стан задоволення потреб людини. Тому проблеми екологізації виробництва є також украй важливими.

І в Україні забезпечення екологоорієн-

тованого, екобезпечного розвитку пов'язано з формуванням «зеленої» економіки, зменшенням негативного антропогенного впливу господарської діяльності на довкілля шляхом:

- зведення до мінімуму утворення відходів;
- забезпечення повторного використання відходів та їх утилізація;
- широкого вживання у виробництві екологічно безпечних альтернативних матеріалів тощо. Такі підходи активно використовуються в умовах діяльності технопарків, в яких реалізуються високотехнологічні та екологоорієнтовані проекти. Серед останніх слід назвати технопарк ІЕЗ ім. Є. О. Патона (табл. 4).

Таблиця 4

Рівень проектів Технопарку ІЕЗ ім. Є. О. Патона, %

Критерій	2000–2008	2009–2015
За ступенем новизни:		
– піонерні	40	40
– наздоганяючі	30	40
– модифікаційні	30	20
За технологічним укладом:		
– 3-й уклад	30	10
– 4-й уклад	30	20
– 5-й уклад	20	40
– 6-й уклад	20	30
За значимістю		
– світове значення	40	40
– національне	40	40
– галузеве	20	20

Джерело: [10, с. 315.].

Важливо, щоб на кожному підприємстві створенню екологічної безпеки надавали належну увагу, зокрема проблемам щодо зниження техногенного й антропогенного забруднення довкілля. І тут також важлива роль відводиться освіті, навчанню та вихованню кадрів, які забезпечували б не лише розвиток екологічних новацій, але й підвищення ефективності виробництва в контексті зниження відходів. Наразі у багатьох навчальних закладах створюються підрозділи, центри екологічної освіти, які водночас займаються питаннями раціонального використання природних ресурсів, здійснюють екологічний моніторинг, визначають фоновий стан природного середовища тощо.

Враховуючи стан довкілля в Україні,

пов'язаний перш за все з Чорнобильською катастрофою, досить важливим завданням, що стоїть перед вищою школою, є забезпечення підготовки кадрів, здатних здійснювати моніторинг у режимі реального часу, що базується на розшифровці космічних знімків, на яких зображені забруднені території, у тому числі пов'язані з Чорнобильською катастрофою; забезпечувати ефективно природокористування на основі інтеграції освіти, науки, шляхом інноваційної діяльності.

Наразі затребуваними є фахівці, які не лише володіють технологіями обробки космічних знімків, на яких зображені забруднені території, а й здатних ліквідовувати ці забруднення. Щоправда, для їх підготовки вищі навчальні заклади мають мати відпо-

відне обладнання, лабораторії, полігони, де на практиці освоюються нові технології. При цьому мають використовуватись і нанотехнології, що уже на даному етапі визначають систему підготовки кадрів. Все це потребує серйозної перебудови освіти, посилення ролі фундаментальних дисциплін.

Висновки. Всесвітня комісія ООН по навколишньому середовищу та розвитку опублікувала доповідь прем'єр-міністра Норвегії Гру Гарлем Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987 р.), де було поставлено питання про необхідність пошуку нової моделі цивілізації, запропоновано такий тип розвитку, при якому досягається екобезпечний розвиток суспільства, задоволення життєво важливих потреб населення без негативних наслідків для майбутніх поколінь. Такий шлях розвитку, на думку фахівців, є найбільш безпечний і перспективний. Адже при цьому досягається взаємозв'язок суспільства та природи, що базується на змінах соціально-політичних, духовно-практичних цінностей та орієнтирів, збереженні як самої людини, так і сприятливого для неї життєво важливого середовища.

В забезпеченні (досягненні) цього виняткова роль відводиться освіті в цілому і вищій, перш за все. А це значить, що в перспективі екологічні проблеми будуть вирішуватись не лише науково-технічною, а й гуманітарною елітою. Остання має забезпечити підвищення рівня громадської свідомості з питань екологобезпечного виробництва; включення екологічної складової до програм розвитку секторів економіки; пошуку ефективних шляхів активізації екологічної політики, гармонізації взаємовідносин суспільства та природи.

Як свідчить світовий досвід, серед прогресивних технологій підготовки кадрів значаться й технології використання знімків, отриманих із космосу, дозволяє відслідковувати території, на яких відбувається забруднення довкілля.

Іншими словами, діяльність усіх освітніх ланок і в подальшому має бути направлена на підвищення рівня екологічної свідомості та культури, рівня інформаційно-технічного забезпечення процесу реалізації завдань екологобезпечного розвитку суспільства; соціального, духовного розвитку

соціуму, захисту довкілля, збереження його придатним для життя та здоров'я людей.

Література

1. Александрович Н. О. Формування екологічної людини як завдання сучасної освіти для сталого розвитку / Н. О. Александрович // Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи: матеріали Всеукраїнської конференції (25–26 листопада 2000 р., м. Київ) / Всеукраїнська екологічна ліга. – К. : ВЕЛ, 2001. – С. 82–83.
2. До питання формалізації інвайронментального виміру сталого соціально-економічного розвитку суспільства / М. В. Багров, І. Г. Костріков, І. Г. Черваньов // Геополитика и экогеодинамика регионов. – Симферополь : ТНУ, 2008. Т. 4. – Вып. 1–2. С. 5–15.
3. Волошин І. М. Методика дослідження проблем природокористування / І. М. Волошин. – Львів : ЛДУ, 1994. – 160 с.
4. Геєць В. М. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артьомова та ін.. – К. : Ін-т економіки та прогноз., 2011. – 696 с.
5. Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 13–23.
6. Деркач М. І. Концепт сталого розвитку як домінантна ідеологія людської у ХХІ ст. / М. І. Деркач // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – 2009. – Випуск 3/1. – С. 185–191.
7. Дорогунцов С. Сталий розвиток в управлінні еколого-економічними системами / С. Дорогунцов // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 74–83.
8. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социальные-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Л. Н. Немец. – Харьков : Факт, 2003. – 383 с.
9. Олефіренко О. Соціально-екологічні аспекти формування регіональної екологічної політики [електронний ресурс]. / О. Олефіренко // Демократичне врядування: Науковий вісник. – Львів 2010, Випуск 5. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik5/fail/Olefrenko.pdf
10. Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій: монографія / Н. І. Хумарова; Ін-т проблем ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. – Одеса : ІПРЕД, 2011. – 407 с.
11. Шкарупа О. В. Управління екологічною модернізацією соціально-економічного розвитку регіону/ О. В. Шкарупа // Економічний часопис – XXI. – 2015. – №7/8(2). – С. 57–60.
12. Яшалова Н. Н. Обоснование необходимости разработки концепции устойчивого эколого-экономического развития на региональном уровне / Н. Н. Яшалова // Экономика природопользования. – 2015. – № 2. – С. 4–11.
13. World Health Organization Climate change and health? 2014 [електронний ресурс] URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs/AS266/en/>
14. Пироженко Е. А. Взаимосвязь рынка тру-

да и экономики окружающей среды: теоретические аспекты / Е. А. Пирожено // Экономика природопользования. – 2015. – № 1. – С. 88–96.

15. Устойчивое развитие, достойный труд и «зеленые» рабочие места. Доклад V. Международная

конференция труда. 102-я сессия. 2013. [электронный ресурс] Международное бюро труда. Женева – Режим доступа: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_210974.pdf

ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Е. В. Гаращук, д. э. н., профессор, Государственная инспекция учебных заведений Украины, В. И. Куценко, д. э. н., профессор, Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины»

В статье приводятся результаты исследования важности обеспечения экологически безопасного развития общества. Авторы сосредотачивают внимание на поиске путей, направленных на обеспечение в стране устойчивого развития. При этом раскрывается роль образования, в частности, в подготовке специалистов, способных реализовать экологически безопасное производство и рациональное использование природных ресурсов.

Ключевые слова: экологически безопасное производство, образование как фактор экологично безопасного развития, устойчивое развитие общества, цивилизация, «зеленая экономика», стратегия устойчивого развития в Украине.

EDUCATION IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTALLY SAFE DEVELOPMENT OF SOCIETY

O. V. Garashchuk, D.E., Prof., State Inspection of Educational Institutions of Ukraine V. I. Kutcenko, D.E., Prof., State Institution «Institute for Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»

The results of the research on the importance of environmentally safe development are presented. The authors focus on the search for ways to ensure the country's sustainable development. The role of education is expanded, particularly in the training of specialists able to implement environmentally safe production and management of natural resources.

Keywords: environmentally safe production, education as a factor of environmentally safe development, sustainable social development, civilization, the «green economy», sustainable development strategy in Ukraine.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Бардасем А. В.

Надійшла до редакції 20.01.16.

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

УДК 330.322: 004.89

ВИЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ НА ОСНОВІ НЕЙРОНЕЧІТКОГО МОДЕЛЮВАННЯ

*В. М. Тенета, молодший науковий співробітник, Національна металургійна академія
України, tenetav@ukr.net*

У статті розглядається проблема урахування ризику та невизначеності при прийнятті рішень про інвестування. Проведено аналіз традиційних методів оцінки інвестиційних ризиків. Показано можливості теорії нечітких множин для оцінки невизначеності у інвестиційному проектуванні. Розглянуто підхід до аналізу інвестиційних ризиків, що базується на нейронних мережах

Ключові слова: інвестиційні ризики, оцінка інвестиційних ризиків, нечіткі множини, нейронні мережі.

Постановка проблеми. Процес формування оптимальної інвестиційної політики підприємства містить етап, який полягає у попередньому розгляді проектів та обґрунтованому виборі найбільш вигідних з них для подальшого вивчення і реалізації. При цьому, за короткий час доводиться оцінювати великий обсяг проектів, ступінь опрацьованості яких, як правило, недостатня, а в умовах високої невизначеності відомості щодо перспектив їх реалізації та можливих наслідків, які є в розпорядженні підприємства, дуже обмежені, неповні та неточні. У подібних умовах недостатньо лише проведення традиційного аналізу інвестиційного проекту, який через нестачу адекватної та визначеної інформації є малоефективним. Для формалізації факторів невизначеності з метою їх подальшого урахування в процесі оцінки як ризиків, так і ефективності проекту, виправданим є застосування елементів теорії нечітких множин та штучних нейронних мереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки ризиків інвестиційних проектів та обґрунтування інвестиційних рішень перебувають у центрі уваги багатьох дослідників. Зокрема, цій тематиці присвячені роботи таких авторів, як У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейлі, Л. Гітман, М. Джонк та інших [1–3]. Завдання багатокритеріального оцінювання, у тому числі в межах інвестиційного аналізу, розглядалися

у роботах [4, 5]. Основні положення теорії нечітких множин та можливості їх практичного застосування є предметом досліджень К. Асаї, А. Матвійчук, А. Недосекіна, А. Птускіна, А. Алтуліна [6–10]. Дослідження в області побудови і використання апарату штучних нейронних мереж представлені в роботах [11–15]. Ці роботи містять глибоку ступінь розробки теоретичних основ нечітко-множинних та нейромережових методів, а також їх додатків в технічних галузях знань і галузях виробництва. Однак, чітко виявився недолік комплексного використання подібних методів у інвестиційному аналізі. Можливості оцінки інвестиційних ризиків за допомогою теорії нечітких множин і нейронних мереж в літературі практично не представлені, що говорить про необхідність проведення досліджень в даному напрямку і підтверджує актуальність заявленої теми статті.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є виявлення та розкриття сучасного методичного інструментарію оцінки ризиків інвестиційних проектів, а також визначення можливостей використання для цього нейронних мереж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під ризиками інвестиційних проектів розуміється, як правило, можливе погіршення підсумкових показників ефективності проекту, що виникає під впливом невизначеності. У кількісному вираженні ризик ви-

значається як зміна показників проекту: чистої поточної вартості, внутрішньої норми прибутковості і терміну окупності [2].

На даний момент єдиної класифікації інвестиційних ризиків підприємства не існує. Однак можна виділити основні ризики: ризик недотримання графіку проекту, ризик перевищення бюджету проекту, маркетинговий ризик, а також загальноекономічні ризики.

Життєвий цикл, як один з основних параметрів проекту, залежить від формулювання мети проекту. Життєвий цикл інвестиційного проекту складається з послідовно виконуваних або таких, що іноді перекриваються, фаз (стадій) проекту. Кожна стадія характеризується показниками витрат, ризику і невизначеності. Відповідно до цих етапів можливо визначення видів ризиків [16].

На передінвестиційній стадії можна виділити такі групи ризиків, як проектні; технологічні; маркетингові; ризики будівництва; кредитні; ризики, пов'язані із людським фактором; ненадійність інвестора; селективні (що стосуються як вибору проекту для участі, так і самого підприємства, яке його реалізує); системні; втрати ліквідності; недоотримання очікуваного доходу; юридичні. На інвестиційній та експлуатаційній стадіях виділяють ризики маркетингові; технологічні; будівництва; кредитні; ненадійності інвестора; ризики людського фактору; втрати ліквідності. На стадії завершення проекту виділяють ризики недоотримання очікуваного доходу та юридичні ризики. Екологічні та соціальні ризики виділені в окрему групу. Це пов'язано, по-перше, з міжнародними стандартами в галузі вимог до позичальників), по-друге, даний ризик ідентифікується усіма учасниками інвестиційного проекту.

З метою спрощення процедури оцінки пропонується використовувати групові показники інвестиційних ризиків, таких як інфляційно-валютні, маркетингові (галузеві, тобто ризики зміни попиту та ринкових цін), проектні, технологічні, економічні, організаційні, фінансові, а також екологічні та соціальні ризики.

Аналіз інвестиційних ризиків для різних типів проектів дозволяє досить об'єктивно і комплексно визначити вплив різних

факторів робочого середовища, особливостей діяльності і, безпосередньо, окремих компонент ризику проекту на ефективність його реалізації. Аналіз дає можливість виробити оцінку по різних факторах ризику, а також враховувати всі можливі сукупні впливи факторів, взаємопов'язаних між собою. Знаючи залежність впливу різних факторів на проект, можна звести їх до системи і, використовуючи певну методику, сформулювати об'єктивну оцінку інвестиційних ризиків. Особливістю проведення аналізу на ранніх стадіях (на етапі побудови базисної моделі ризику) повинно бути всебічне об'єднання факторів характерних для: даної галузі промисловості; конкретного виду виробництва; особливостей проекту; особливостей регіону і розташування підприємства та ін. [4]. Основна проблема при аналізі полягає в тому, щоб виявити показники невизначеності та ризику в умовах недостатнього обсягу (дефіциту) вихідної інформації. Обмеженість вихідної інформації призводить до статистичної невизначеності, що загрожує можливістю прийняття помилкового рішення.

Серед методів обліку факторів невизначеності та ризику можна виділити два підходи: якісний і кількісний. Основне завдання якісного підходу полягає в ідентифікації можливих ризиків проекту, їх класифікації, а також у виявленні джерел і факторів, що впливають на даний вид ризику, формуванні заходів з мінімізації збитків. Кількісний підхід полягає в чисельному вимірі впливу факторів невизначеності та ризику на поведінку критеріїв ефективності інвестиційного проекту. Але оцінка таких факторів у меншій мірі, ніж інші способи оцінки, піддається формалізації. Проте, аналіз ризику і невизначеності є необхідним і надзвичайно важливим етапом інвестиційної експертизи. Розглянемо більш докладно класичні методи обліку невизначеності в інвестиційному аналізі [4].

Найбільш поширеним методом є використання ставки розрахункового відсотка з урахуванням премії за ризик. Але такі види ризику, як підвищення податків або тарифів, ризик появи додаткових витрат тощо, враховувати за допомогою введення премії за ризик протиприродно, так як це може приз-

водити до суперечливих результатів. Крім того, якщо чистий грошовий потік проекту містить негативну компоненту не тільки в початковий період часу, але і в деякі наступні, то збільшення премії за ризик у зв'язку з інформацією про більшу ризикованість проекту призводить до заниження компонент грошового потоку. В даному випадку можна використовувати змінну надбавку за ризик, що призводить до ускладнення методу.

При використанні методу гарантованих еквівалентів компоненти грошового потоку проекту коригуються відповідно до суб'єктивної думки особи або експертної групи, що є істотним недоліком. Аналіз сценаріїв майбутнього розвитку дозволяє зібрати великий обсяг інформації про проект, проте в разі дефіциту даних про проект і обмеженості часу на дослідження, що характерно для стадії ініціації, високий рівень суб'єктивізму може привести до помилкових оцінок. Суб'єктивним є також визначення ймовірностей реалізації кожного з сценаріїв.

Метод зведених рандомізованих показників є розвитком класичного методу зведених показників, метою якого є вирішення завдання багатокритеріального оцінювання. Щодо аналізу інвестиційних проектів дана задача є актуальною, так як доводиться порівнювати проекти, що характеризуються цілим набором показників вже на стадії аналізу, в рамках якого вивчаються, в першу чергу, фінансові показники. На наступних стадіях з'являються додаткові характеристики, пов'язані з технологією, особливостями проекту, ринкової привабливістю і т. ін., які вимагають ще більш глибокого дослідження. Даний метод, використовуючи апарат теорії ймовірностей, дозволяє компенсувати дефіцит інформації і оперувати нечисловими даними, більш властивими людському мисленню. Про переваги цього методу та його можливості можна говорити в разі, якщо явища носять циклічний, масовий характер, мають статистичну стійкість, в той час як в реальних умовах інвестиційні проекти та умови їх реалізації, індивідуальні.

У такій ситуації більш доречними можуть виявитися інтервальні методи, в основі яких лежить уявлення про невизначеність, що носить не імовірнісний, а інтервальний характер. Інтервальний підхід представляє

собою визначення ймовірності отримання певного результату в заданих і необхідних межах. Подібне інтервальне оцінювання рівня ризику служить основою концепції ризикової вартості VaR (VaR - Value at Risk), яка була розроблена в кінці 80-х рр. минулого століття. Подальшим розвитком інтервального підходу є нечітко-множинні методи аналізу інвестиційних проектів в умовах невизначеності. Переваги даної методології полягають в можливості обробки різнорідної, неточної, представленої в якісній формі інформації, пов'язаної з досліджуваними об'єктами. При використанні даного підходу немає необхідності, щоб ці об'єкти мали характеристики, що носять імовірнісний характер. Облік невизначеності за допомогою теорії нечітких множин можливо і бажано проводити на всіх етапах оцінки ефективності проекту: від збору первинної інформації, до обчислення інтегрального критерію ефективності.

Теорія нечіткої логіки (або теорія нечітких множин, або Fuzzy Logic) – підхід до опису бізнес-процесів, в яких присутня невизначеність, що утрудняє і навіть виключає застосування точних кількісних методів і підходів. Історично, теорія нечітких множин (fuzzy sets theory) веде свій початок з 1965 р., коли професор Лотфі Заде з університету Берклі опублікував основоположну роботу «Fuzzy Sets» у журналі «Information and Control» [17].

Основна відмінність методу це введення лінгвістичних змінних (суб'єктивних категорій). Лінгвістичні змінні – змінні, які не можна описати за допомогою математичної мови, тобто їм складно надати точну (об'єктивну) кількісну оцінку. Згідно Л. Заде, лінгвістичною змінною називається така змінна, значеннями якої є слова або пропозиції природної мови. У літературі з нечітких множин лінгвістичні змінні називають терм-множинами [18].

Нечіткі числа, одержувані в результаті «не цілком точних вимірів», багато в чому аналогічні розподілам теорії ймовірностей, але вільні від властивих останнім недоліків: мала кількість придатних до аналізу функцій розподілу, необхідність примусової їх нормалізації, дотримання вимог адитивності, тощо. Принципи побудови теорії нечітких

множин дозволяють визначити операції над нечіткими множинами, формалізувати поняття нечіткої функції і нечітких відносин, побудувати приклади, що демонструють описові можливості нечітко-множинних структур по відношенню до явищ і процесів, характерним для економічної діяльності.

Для аналізу ризиків на основі моделі з використанням теорії нечітких множин та нечіткої логіки необхідно формалізувати лінгвістичні змінні ймовірність реалізації загрози або збитку.

Нечіткою множиною (fuzzy set) $\tilde{A}$ на універсальній множині U називається сукупність пар $(\mu_A(u), u)$, де $\mu_A(u)$ – ступінь належності елементу $u \in U$ до нечіткої множини. Ступінь належності – це число з діапазону $[0, 1]$. Чим вище ступінь належності, тим більшою мірою елемент універсальної множини відповідає властивостям нечіткої множини.

Лінгвістичною змінною (linguistic variable) називається змінна, значеннями якої можуть бути слова або словосполучення деякої природної або штучної мови. Терм-множиною (term set) називається множина всіх можливих значень лінгвістичної змінної. Термом (term) називається будь-який елемент терм-множини. У теорії нечітких множин терм формалізується нечіткою множиною за допомогою функції належності (ФН), яка дозволяє обчислити ступінь належності довільного терм-множини універсальній множині. ФН це математична функція, що задає ступінь або впевненість, з якою елементи деякої множини належать заданій нечіткій множині A . Є декілька варіантів формування функцій належності (рис.1). ФН у формі прямої (рис.1, фіг. а) використовується в основному при кількості термів не більше 2.

Трикутна форма ФН (рис.1, фіг. b) є найбільш популярною, оскільки вона підходить при будь-якій кількості термів, проста в обчисленні, є простою кусково-лінійною апроксимацією стандартних гладких функцій. Її окремими випадками є трапецієвидна (рис.1, фіг. c) та трикутна з розподілом за α -рівнями (рис.1, фіг. d).

Квазідзвоноподібна ФН (рис.1, фіг. e) підходить при будь-якій кількості термів, має властивості налагодження за координатами b , c , використовується у системах з налагодженням через навчальну вибірку. Кусково-лінійна апроксимація, як правило, найбільш точно описує реальну ФН, отриману за статистичними даними, але не дозволяє проводити налагодження ФН (рис.1, фіг. f). Вона використовується у випадках, коли є велика кількість експертів і максимально точна вхідна інформація про лінгвістичні терми.

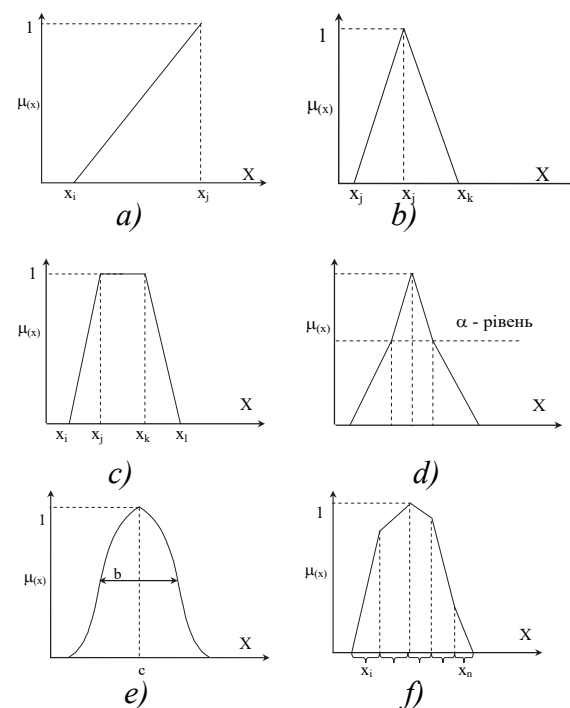

Рис.1 - Основні види функцій належності (складено за: [7–9, 24])

Центральним компонентом системи нечіткого управління є механізм нечіткого виведення, представлений різними алгоритмами, що мають специфічні переваги і недоліки. Розрізняють дві моделі логічного виведення: Мамдані (Mamdani) та Такагі-Сугено (Takagi Sugeno) [19, 20]. Алгоритм нечіткого виведення Мамдані оперує лише з лінгвістичними змінними та нечіткими множинами і перетворює нечіткі входи на нечіткі виходи. Алгоритм Такагі-Сугено оперує з чіткими величинами, лінгвістичними змінними та нечіткими множинами і перетворює чіткі входи у чіткі виходи.

Алгоритм Мамдані найбільш інтуїтивно зрозумілий і дозволяє будувати адекватні моделі, які найкращим чином відображають суть розв'язуваної задачі. Алгоритм Сугено не дозволяє представляти вихідні змінні в

лінгвістичної формі. Його перевага полягає в меншій трудомісткості проведення розрахунків, що дозволяє моделювати дуже складні системи, адекватний опис яких за допомогою алгоритма Мамдані практично неможливий через вкрай велику кількість взаємозв'язків між нечіткими параметрами, які формуються у моделі. Але алгоритм Сугено може бути легко адаптований до використання в якості основи гібридної структури – нейро-нечіткої мережі.

Основними етапами нечіткого виведення є: формування бази правил системи нечіткого виведення; фазифікація вхідних параметрів; агрегування; активізація підумови в нечітких правилах; дефазифікація. Дана схема відноситься до алгоритму нечіткого висновку Мамдані, який один з перших знайшов застосування в системах нечітких множин [19].

Опускаючи математичні подробиці теорій нечітких множин, наведемо основні особливості кожного з цих етапів. Розглянемо модель, що складається з трьох параметрів, де A і B – вхідні змінні, а C – вихідна. Причому, кожна з змінних може приймати відповідні значення, тобто володіє лінгвістично заданою терм-множиною. У свою чергу для кожної з терм-множин задається функція належності. Завданням нечіткого виведення для даного прикладу є визначення числового значення для вихідної змінної C .

Процес формування бази правил нечіткого висновку представляє собою формальне подання емпіричних знань експерта в тій або іншій проблемній області. Найбільш часто база правил має вигляд структурованого тексту, типу – Правило 1. Якщо «Умова_A1» або «Умова_B1», ТО «Наслідок_C1». Слід зазначити, що вхідні і вихідні лінгвістичні змінні вважаються певними, якщо для них задані функції належності.

Фазифікацією, або введенням нечіткості, називається процес знаходження функції належності нечітких множин на основі звичайних вихідних даних. На даному етапі встановлюється відповідність між чисельним значенням вхідної змінної системи нечіткого виведення і значенням функції належності відповідної їй лінгвістичної змінної.

Метою етапу агрегування є визначення ступеня істинності кожного з підзаключень по кожному з правил систем нечіткого виведення. Далі це призводить до однієї нечіткої множини, яка буде призначена кожною вихідною змінною для кожного правила. У якості правил логічного висновку зазвичай використовуються операції *min* (мінімум) або *prod* (множення). У логічному виведенні за допомогою функції *min* належність висновку «відсікається» по висоті, відповідного ступеня істинності передумови правила (нечітка логіка «I»). На етапі активізації підумови в нечітких правилах нечіткі підмножини, призначені для кожної вихідної змінної, об'єднуються разом, щоб сформувати одну нечітку підмножину для кожної змінної.

Дефазифікація являє собою останній етап нечіткого висновку – обернене перетворення знайденого нечіткого логічного розв'язку у вихідну фізичну величину. Існують різні методи дефазифікації, тому вибір і застосування того чи іншого методу залежить від типу об'єкта моделювання. Найпростіший метод зводиться до вибору значення вихідного параметра з максимальним значенням функції належності (у випадку дискретного характеру вихідної змінної). Для об'єктів з безперервним виходом та у загальному випадку для підвищення точності використовуються інші методи дефазифікації, такі як вибір за максимальним значенням функції належності, метод центра ваг, або метод центра ваг розширений. Найбільш розповсюдженим є метод центра ваг розширений.

Загальне правило розрахунку абсциси центра ваги $Y_{\text{centr}} = S(x_s, y_s)$, ділянки площі, що охоплюється функцією $y = f(x)$ в межах $A \dots E$ зміни змінної x від $x = x_A$ до $x = x_E$:

$$x_s = \frac{\int_{x_A}^{x_E} x f(x) dx}{\int_{x_A}^{x_E} f(x) dx} \quad (1)$$

У випадку, коли вихідна змінна має n термів, процедура знаходження центра ваги зводиться до:

$$x_s = \frac{\sum_{i=1}^n \left[x_E + (i-1) \cdot \frac{x_A - x_E}{n-1} \right] \cdot \mu^{x_i}(x)}{\sum_{i=1}^n \mu^{x_i}(x)}, \quad (2)$$

де n – кількість термів змінної x (або кількість дискретних значень);

$x_E(x_A)$ – нижня (верхня) межа діапазону змінної x ;

$\mu^{xi}(x)$ – функція належності змінної x нечіткому терму x_i .

Особливістю нечітко-множинних методів є також те, що при спільному використанні з теорією штучних нейронних мереж, можна в значній мірі позбутися від загальної нестачі всіх методів, пов'язаних з отриманням експертних думок за рахунок використання інформації, одержуваної в результаті обробки статистичних даних.

В основі нейроінтелекту лежить нейронна організація штучних систем, яка має біологічні передумови. Ідея нейронних мереж зародилася в рамках теорії штучного інтелекту – в результаті спроб імітувати здатність біологічних нервових систем навчатися і виправляти помилки. Нейронні мережі (neural networks) – це моделі біологічних нейронних мереж мозку, в яких нейрони імітуються відносно простими, часто однотипними, елементами (штучними нейронами)[15]. Нейронна мережа (НМ) може бути представлена спрямованим графом зі зваженими зв'язками, в якому штучні нейрони є вершинами, а синаптичні зв'язки – дугами. Серед галузей застосування нейронних мереж процеси розпізнавання образів, прогнозування, адаптивне управління, створення експертних систем, організація асоціативної пам'яті, тощо.

Перший крок у розвитку нейрокомп'ютерних технологій був зроблений в 1943 р. з виходом статті У. Мак-Каллока і У. Піттса про роботу штучних нейронів і реалізації моделі нейронної мережі. У цій роботі описувалася модель нейрона з пороговою функцією активації [21]. Схематичне зображення штучного нейрона наведено на рис. 2.

Рис. 2 – Схематичне зображення штучного нейрона [7]

У 1948 р. А. Т'юринг представив свою модель неорганізованої машини В-типу, яка передбачила моделі персептронів, нейронних мереж і ієрархічної тимчасової пам'яті [22].

У 1958 р. нейробіолог Френк Розенблат вперше пов'язав напрямок конекціонізму з штучними нейронними мережами та запропонував одношаровий персептрон [23].

Більшість використовуваних в той час моделей багатошарових персептронів склалися із трьох шарів: вхідного, прихованого і вихідного. Вхідний шар нейронів служив для введення значень вхідних змінних. Нейрони цього шару пов'язані з нейронами проміжного шару, так званими прихованими елементами. Приховані елементи пов'язані з останнім шаром нейронів – елементами виходу. Зв'язки між нейронами мають змінні ваги. Це означає, що активність одного нейрона може посилити активність другого і послабити активність третього – залежно від сили зв'язків. Змінюючи ваги зв'язків, можна навчити НМ відображенню вхідних даних на вихідні. Відомо, що така модель здатна моделювати будь-яку кусочно-гладку функцію (рис.3).

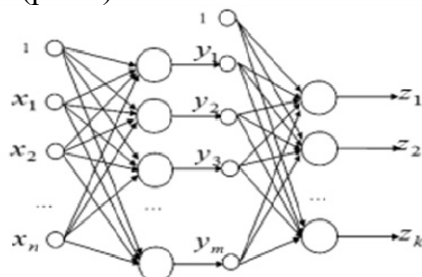

Рис.3 – Тришарова нейронна мережа [14]

У 1970-х роках нейронні мережі інтегруються з нечіткою логікою Заде, в результаті чого з'являються такі моделі як моделі нечіткого виведення Мамдані-Заде, або нечіткі нейронні мережі Такагі-Сугено-Канга. У 1975 р. Фукусіма запропонував когнітрон – мережу, що може самоорганізовуватися [24]. Когнітрон і його похідна – неокогнітрон, на відміну від персептронних мереж, мають ієрархічну структуру. Основне застосування цих моделей – розпізнавання образів. Також у 1970-х роках розгорнулася діяльність в області карт самоорганізації, заснованих на конкурентному принципі навчання. Найбільш відомою роботою у цьому напрямі є моделі карт, що використовують

одно- або двовимірну структуру просторової решітки та отримали назву карт Кохонена. Моделі Кохонена навчалися без вчителя (задачника), вирішували завдання кластеризації, візуалізації даних та інші завдання інтелектуального аналізу даних [25]. У 1982 р. Дж. Хопфілд запропонував модель нейронної мережі із зворотними зв'язками. У її основу покладено не поведінку, а збереження станів штучних нейронів. На відміну від нейронних мереж попередніх поколінь (в яких інформація проходила тільки в одному напрямку) нейрони з автоасоціативною пам'яттю з'єднані великим числом зворотних зв'язків[26].

У 1988 р. Брумхед і Лове описали процедуру побудови багатосарової мережі прямого поширення на базі радіальних базисних функцій, яка стала альтернативою багатосаровому персептрону [27]. Радіальна мережа має структуру з одним прихованим шаром і лінійними вихідними нейронами, пов'язаними з прихованими нейронами зв'язками. Нейронні мережі даного типу, на відміну від багатосарових персептронів, вирішували завдання локальної апроксимації (рис.4).

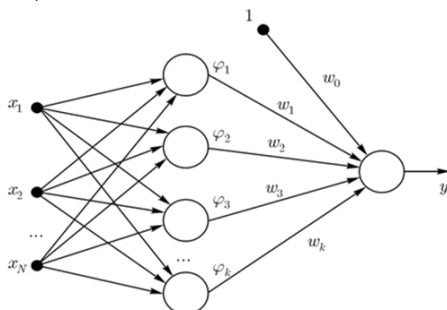

Рис.4. Архітектура радіальної мережі

Сьогодні обговорення нейронних мереж відбувається скрізь. С. Хайкін в книзі «Нейронні мережі. Повний курс » [28] узагальнив близько 1200 найважливіших робіт теорії нейронних мереж. Ця книга і до сих пір вважається найбільш повним дослідженням в області нейромережевого моделювання.

Існує величезна різноманітність нейропакетів, можливість використання нейромереж включена також у практично всі відомі статистичні пакети. Серед спеціалізованих нейропакетів можна назвати такі: BrainMaker, NeuroOffice, NeuroPro та ін. Більшість нейропакетів містить наступну послідовність дій: створення мережі (вибір користувачем параметрів або ухвалення встановлених стандартно); навчання мережі; видача рішення користувачеві.

Розглянемо підхід до визначення інвестиційних ризиків на основі нейронечіткої мережі (ННМ). які здатні виявляти і адекватно оцінювати ризик за рахунок нейромережевого компонента, а також за рахунок використання нечіткої логіки вони адаптивні до нечислових даних.

Щоб розробити і використовувати ННМ для аналізу ризиків інформаційної безпеки, необхідно визначити структуру мережі. Вхідними змінними будуть служити значення трьох факторів ризику на відрізку [0, 1], які описано лінгвістичною термножиною (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий) (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні шкали при оцінці факторів ризику

Рівні шкали	Загрози	Збитки	Вразливості
Дуже низький (від 0 до 0,2)	Подія практично ніколи не відбувається	Незначні втрати матеріальних засобів і ресурсів, які швидко поповнюються	Вразливість, якою можна знехтувати
Низький (від 0,2 до 0,4)	Подія трапляється рідко	Більш помітні втрати матеріальних активів	Незначна вразливість, яку легко усунути
Середній (від 0,4 до 0,6)	Подія цілком можлива при певному збігу обставин	Достатні втрати матеріальних активів або ресурсів або достатньо шкоди інтересам	Помірна вразливість
Високий (від 0,6 до 0,8)	Швидше за все, подія відбудеться	Значна шкода інтересам, що може представляти загрозу для продовження діяльності	Серйозна вразливість, ліквідація якої можлива, але пов'язана зі значними витратами
Дуже високий (від 0,8 до 1)	Подія, найімовірніше, відбудеться	Руйнівні наслідки і неможливість ведення діяльності	Критична вразливість, яка ставить під сумнів можливість її усунення

У підсумку на виході системи буде отримана оцінка рівня ризику економічної безпеки на відрізьку $[0, 1]$, описана розширеною лінгвістичною терм-множиною (знехтовно низький, дуже низький, низький, нижче середнього, помірний, вище середнього, високий, дуже високий, критичний).

Шкала вимірювання рівня інвестиційних ризиків буде виглядати наступним чином:

- 1) знехтовно низький (0) – ризиком можна знехтувати;
- 2) дуже низький (0,125) – необхідно визначити, чи існує необхідність у корегувальних діях, або є можливість прийняти цей ризик;
- 3) низький (0,25) – рівень ризику дозволяє працювати, але є передумови до порушення нормальної роботи;
- 4) нижче середнього (0,375) – необхідно розробляти і застосувати план коригувальних дій протягом прийняттого періоду часу;
- 5) помірний (0,5) – рівень ризику не дозволяє стабільно працювати, є нагальна необхідність у коригувальних діях, які змінюють режим роботи у бік зменшення ризику;
- 6) вище середнього (0,625) – підприємство може продовжувати роботу, але коригувальний план дій необхідно застосувати якнайшвидше;
- 7) високий (0,75) – рівень ризику такий, що бізнес-процеси перебувають у нестійкому стані;
- 8) дуже високий (0,875) – необхідно негайно вжити заходів щодо зменшення ризику;
- 9) критичний (1) – рівень ризику дуже великий і є неприпустимим для підприємства, що вимагає припинення інвестиційної діяльності та прийняття радикальних заходів щодо зменшення ризику.

Після визначення структури ННМ слід задати функції належності вхідних змінних. Крім цього, необхідно задати параметри обраних функцій належності. Для виконання цих процедур розроблені спеціалізовані програми. Найбільш ефективним інструментом розробки є редактор FIS програмного комплексу MATLAB, який має графічний інтерфейс і дозволяє викликати

все інші редактори і програми перегляду систем нечіткого виведення.

Для створюваної нечіткої моделі обрані наступні параметри: 3 вхідні (загроза, збиток, вразливість) і 1 вихідна (ризик) змінні; тип системи нечіткого виводу – Сугено; And method (Метод логічної кон'юнкції) – prod (метод алгебраїчного твору); Or method (Метод логічної диз'юнкції) – probor (метод алгебраїчної суми); Implication (Метод виведення висновку) – min (метод мінімального значення); Aggregation (Метод агрегування) – max (метод максимального значення); Defuzzification (Метод дефазифікації) – wtaver (метод зваженого середнього). Для 3 вхідних змінних (загроза, збиток, вразливість) вибрано 5 нечітких класів (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий) і трапецеїдальна функція приналежності.

Для вихідної змінної (ризик) вибрано 9 нечітких класів (зневажливо низький, дуже низький, низький, нижче середнього, помірний, вище середнього, високий, дуже високий, критичний), які в нечіткій системі типу Сугено приймають згадані вище фіксовані значення на відрізьку $[0, 1]$, тому функція приналежності для вихідної змінної відсутня.

Нечітка модель аналізу інвестиційних ризиків містить 125 правил нечіткого виводу для всіх можливих поєднань нечітких класів вхідних змінних. Фрагмент комплексу правил представлено нижче.

1. If (Загроза is Дуже низька) and (Збиток is Дуже низький) and (Уразливість is Дуже низька) then (ризик Знехтовно низький) (1)

2. If (Загроза is Дуже низька) and [Збиток is Дуже низький) and (Уразливість is Низька) then (Ризик is Знехтовно низький) (1) та так далі до пункту 125.

Отже, система нечіткого висновку містить 3 вхідні змінні з 5 термами, 125 правил нечітких продукцій і 1 вихідну змінну з 9 термами (рис. 5).

Для створення ННМ необхідно створити файл з навчальними даними (файл з розширенням .dat), який являє собою звичайний текстовий файл. При цьому навчальні дані представляють собою числову матрицю розмірності $m \times (n + 1)$, у якій

кількість рядків m відповідають обсягом вибірки, перші n стовпців – значенням вхідних змінних моделі, а останній стовпець – значенню вихідної змінної. Хоча за кількістю рядків матриці навчальних даних не існує

формальних рекомендацій, прийнято вважати, що якість навчання гібридної мережі, а, отже, і точність одержуваних результатів пропорційно залежить від обсягу навчальної вибірки.

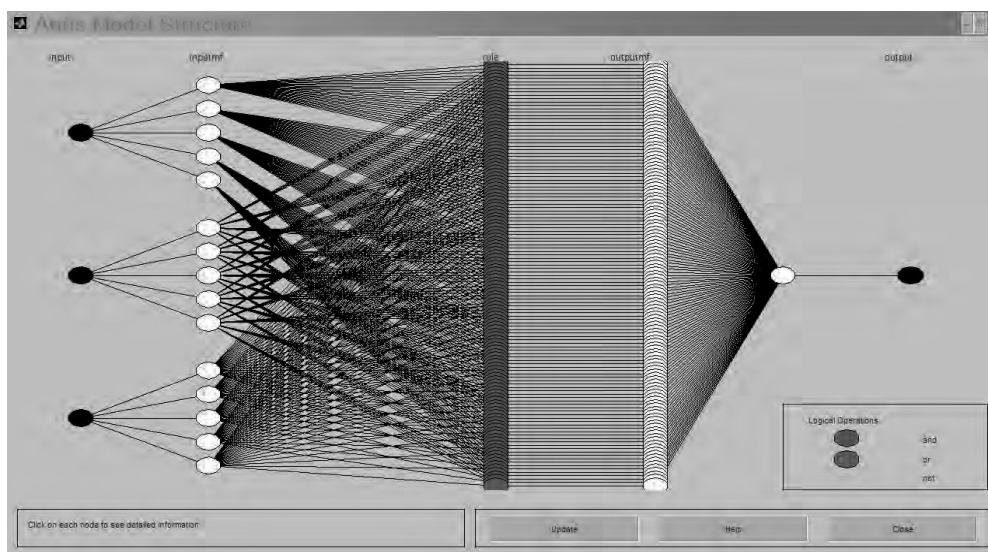

Рис. 5. Структура системи нечіткого виводу

Що стосується кількості стовпців, то у випадку з ННМ для аналізу інвестиційних ризиків воно дорівнює 4.

Оцінки можуть бути отримані на основі заздалегідь розроблених діагностичних тестів, що охоплюють різні аспекти прояви оцінюваних величин. Для визначеності необхідно припустити, що на основі попереднього обстеження отримані деякі оцінки ймовірності реалізації загрози, величини потенційно можливого збитку і ступеня уразливості. Наприклад, загроза – 0,68, збиток – 0,74, вразливість – 0,72. Тоді ризик дорівнює 0,745, що відповідає значенню «високий» за шкалою рівнів ризику Алгоритм оцінки інвестиційних ризиків на основі застосування ННМ складається з наступних етапів:

1. Проведення експертного опитування для отримання оцінок потужності загрози (a_1), величини збитку (a_2) і ступеня уразливості (a_3) в інтервалі $[0, 10]$;

2. Забезпечення адекватності експертних оцінок через обчислення коефіцієнта конкордації: Коефіцієнт конкордації W лежить в межах $[0, 1]$. Чим ближче значення коефіцієнта до одиниці, тим вище рівень уз-

годженості думок експертів. Зазвичай мінімально допустиме значення коефіцієнта конкордації складає 0,4. Тому при узгодженому результаті $W > 0,4$ [29];

3. За рештою оцінками обчислення вхідних змінних ННМ - максимальних значень ймовірності реалізації загрози економічній безпеці (x_1), нанесення найбільш можливого збитку (x_2) і використання вразливості інформаційної системи (x_3). Так як під змінними x_1, x_2, x_3 розуміються ймовірності, то їх значення повинні бути в інтервалі $[0, 1]$:

$$\begin{cases} 0 \leq x_1 \leq 1 \\ 0 \leq x_2 \leq 1 \\ 0 \leq x_3 \leq 1 \end{cases} \quad (3)$$

Підсумкова система рівнянь

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 \leq b_1, \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 \leq b_2, \\ \dots \\ a_{n1}x_1 + a_{n2}x_2 + a_{n3}x_3 \leq b_n, \end{cases}$$

$$a_{ij} \in [0, 10], b_i \in [0, 30], i \in 1, 2, \dots, n; j \in 1, 2, 3, \quad (4)$$

вирішується симплекс-методом

Тут a_{i1} – експертні оцінки потужності загрози;

a_{i2} – експертні оцінки величини збитку;

a_{i3} – експертні оцінки ступеня уразливості;

b_i – оцінки ризику;

n – число експертів;

Подача отриманих значень змінних x_1 , x_2 , x_3 на вхід розробленої ННМ;

5. Отримання значення рівня ризику безпеки, зіставлення з якісною шкалою, аналіз результатів і вироблення контрзаходів на основі проведеного аналізу.

Таким чином, алгоритм оцінки інвестиційних ризиків включає проведення експертного опитування для отримання попередніх оцінок; забезпечення адекватності експертних оцінок через обчислення коефіцієнту конкордації і відсіювання крайніх значень; обчислення вхідних змінних ННМ на основі експертних оцінок, що залишилися; подачу отриманих значень на вхід ННМ і виробітку контрзаходів на основі аналізу отриманої вихідної змінної.

Висновки. Ідентифікація інвестиційних ризиків підприємства зумовлює необхідність їх оцінки. Обмеження і недоліки застосування «класичних» формальних методів при вирішенні слабкоструктурованих завдань (серед яких є задачі оцінки ризиків інвестиційної діяльності) є наслідком сформульованого основоположником теорії нечітких множин Л. А. Заде «принципу несумісності». Використовуючи нечітку логіку для обробки недетермінованих даних, можна оперувати лінгвістичними змінними, які є більш природними для людського розуміння при описанні елементів економічних систем.

В основу побудови моделі оцінки ступеня інвестиційного ризику покладені нейронечіткі технології, які дозволяють розширити можливості моделювання складних об'єктів, процесів, що є актуальною задачею у реальних умовах при відсутності достовірних даних, неповної і нечіткої інформації про об'єкт дослідження, складних нелінійних залежностей виходів від входів системи. Нейронечітку модель можна використовувати для: розрахунку прогностного значення ступеня ризику; визначення діапазонів зміни кожного з показників інвестиційного проекту, за яких ступінь проблемності залишається високою. Модель може слугувати

підґрунтям для створення систем підтримки прийняття рішень з управління інвестиційними ризиками.

Література

1. Шарп У. Инвестиции: Пер. с англ. / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 1028 с.
2. Гитман Л. Дж., Джонк М. Д. Основы инвестирования: Пер. с англ. / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 488 с.
3. Jake Ansell. Risk, Analysis, Assessment and Management/Edited by Jake Ansell and Frank Wharton.- N.Y. :J.Wiley & Sons Ltd., 1992. – 482 p.
4. Анализ данных и процессов / А. А. Барсегян, М. С. Куприянов, И. И. Холод, М. Д. Тесс, С. И. Елизаров. – СПб. : БХВ-Петербург, 2009. – 512 с.
5. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В. В. Вітлінський. – К. : Деміур, 1996. – 261 с.
6. Асаи К. Прикладные нечеткие системы / К. Асаи, Д. Ватада, С. Иваи и др.; под ред. Т. Тэрано, К. Асаи, М. Сугено; перевод с японского. – М. : Мир, 1993. – 368 с.
7. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка: монографія. / А. В. Матвійчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 439 с.
8. Недосекин А. О. Нечетко-множественный анализ рисков фондовых инвестиций / А. О. Недосекин. – СПб. : Сезам, 2002. – 181 с.
9. Птускин А. С. Нечеткие модели и методы в менеджменте: учеб. пособ. / Птускин А. С. – М. : Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2008. – 216 с.
10. Алтунин А. Е. Модели и алгоритмы принятия решений в нечетких условиях: Монография / А. Е. Алтунин, М. В. Семухин. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного университета, 2000. – 352 с.
11. Долятовский В. А. Методы эволюционной и синергетической экономики в управлении. / В. А. Долятовский, А. И. Касаков, И. К. Коханенко. – Ростов-на-Дону : Рост. гос. экон. ун-т, 2001. – 578 с.
12. Раскин, Л. Г. Нечеткая математика: моногр. / Л. Г. Раскин, О. В. Серая. – Харьков : Парус, 2008. – 352 с.
13. Бодянский Е. В. Искусственные нейронные сети: архитектура, обучение, применение. / Бодянский Е. В., Руденко О. Г. – Харьков : ТЕЛЕТЕХ, 2004. – 372 с.
14. Рутковская Д. Нейронные сети, генетические алгоритмы и нечеткие системы: Пер. с польского И. Д. Рудинского / Д. Рутковская, М. Пилиньский, Л. Рутковский. – М. : Горячая линия – Телеком, 2004. – 452 с.
15. Уоссермен Ф. Нейрокомпьютерная техника: теория и практика / Ф. Уоссермен; пер. с англ. – М. : Мир, 1992. – 184 с.
16. Модели управления проектами в нестабильной экономической среде : монография / [С. И. Левицкий, Ю. Г. Лысенко, А. В. Филиппов и др.]; под ред. чл.-корр. НАН Украины, д-ра экон. наук, проф. Ю. Г. Лысенко. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Донецк

: Юго-Восток, 2009. – 354 с.

17. Zadeh L. Fuzzy Sets // Information and Control. – 1965. – № 8. – P. 338–353.

18. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к понятию приближенных решений / Л. А. Заде. – М. : Изд-во «Мир». – 1976. – 169 с.

19. Mamdani, E. H. Application of fuzzy algorithms for the control of a simple dynamic plant / E. H. Mamdani // Proc. IEEE 121, 1974. – P. 1585–1588.

20. Sugeno, M. Industrial applications of fuzzy control / M. Sugeno, ed. – North-Holland, Amsterdam, 1985. – 269 p

21. McCulloch W. S., Pitts W. A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity // Bulletin of Mathematical Biophysics. – 1943. – Vol. 5. – P. 115–133.

22. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence // Mind. – 1950. – October. – Vol. 59. – No. 236. – P. 433–460.

23. Rosenblatt F. The perceptron: A probabilistic model for information storage and organization in the brain // Psychological Review. – 1958. – № 65. – P. 386–407.

24. Аверкин А. Н., Батыршин И. З., Блишун А.

Ф. и др. Нечеткие множества в моделях управления и искусственного интеллекта / А. Н. Аверкин, И. З. Батыршин, А. Ф. Блишун, В. Б. Силов, В. Б. Тарасов. Под ред. Д. А. Поспелова. – М. : Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит., 1986. – 312 с.

25. Kohonen T. Self-organized formation of topologically correct feature maps // Biological Cybernetics, 1982. – Vol. 43. – P. 59–69.

26. Hopfield J. J. Neural networks and physical systems with emergent collective computational abilities // Proceedings of National Academy of sciences. – 1982. – April. – Vol. 79. – No. 8. – P. 2554–2558.

27. Broomhead D. Multivariable functional interpolation and adaptive networks / Broomhead D., Lowe D. – Complex Systems. – 1988. – Vol. 2. – P. 321–355.

28. Haykin S. Neural Networks: A Comprehensive Foundation, second edition. – New Jersey : Prentice-Hall, 1999. – 823 p.

29. Вовк В. М. Математичні методи дослідження операцій в економіко-виробничих системах : монографія / В. М. Вовк. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 584 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РИСКОВ НА ОСНОВЕ НЕЙРОНЕЧЕТКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

*В. М. Тенета, младший научный сотрудник,
Национальная металлургическая академия Украины*

В статье рассматривается проблема учета риска и неопределенности при принятии решений об инвестировании. Проведен анализ традиционных методов оценки инвестиционных рисков. Показаны возможности теории нечетких множеств для оценки неопределенности в инвестиционном проектировании. Рассмотрен подход к анализу инвестиционных рисков, основанный на нейронных сетях.

Ключевые слова: инвестиционные риски, оценка инвестиционных рисков, нечеткие множества, нейронные сети.

DEFINITION OF INVESTMENT RISKS BASED ON NEURO FUZZY MODELING

*V. M. Teneta, Junior Researcher,
National Metallurgical Academy of Ukraine*

The problem of risk and vagueness calculation by taking a decision of investing is considered. The traditional investment risk assessment method is analyzed. The possibilities of fuzzy set theory to estimate the uncertainty in the investment design have been described. The approach to the analysis of investment risk, based on neural networks is given.

Keywords: investment risks, evaluation of investment risks, fuzzy sets, neural networks.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Ковальчуком К. Ф. Надійшла до редакції 04.03.16.